

ISSN 2312-928X

*Південноукраїнський
правничий часопис*

*South Ukrainian
Law Journal*

№ 1
2016

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС №1 2016

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, доцент

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Албул С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Берлач А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педагогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph. D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph. D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук

Пойман П., Ph. D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С.А., доктор історичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол №8 від 31.03.2016 р.

*Журнал входить до переліку наукових фахових
видань, в яких можуть
публікуватися результати дисертаційних
робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата юридичних наук.
Затверджено рішенням Атестаційної колегії
Міністерства від 26 червня 2014 року.*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається на
авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції. При
передрукуванні матеріалів посилання на
“Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською мовою, обсягом до 1 авт. арк.
2. Будова статті
УДК (універсальний десятиковий класифікатор)
Анотація (до 100 слів).
Ключові слова (3-10 слів).
Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями.
Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.
Формулювання мети статті.
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.
Література.
Підпис автора і дата.
3. Технічні вимоги до оформлення статей
Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт - Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.
4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові, адреса, телефони з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції

Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13

E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Грохольський В. Л.

Наукова стаття присвячена вирішенню проблемних питань профілактики правопорушень на місцевому рівні в сучасних умовах. Здійснено аналіз функціональних повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо профілактики правопорушень.

Ключові слова: профілактика правопорушень, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, суб'єкти профілактики правопорушень.

Научная статья посвящена решению проблемных вопросов профилактики правонарушений на местном уровне в современных условиях. Осуществлен анализ функциональных полномочий местных государственных администраций и органов местного самоуправления по профилактике правонарушений.

Ключевые слова: профилактика правонарушений, местные государственные администрации, органы местного самоуправления, субъекты профилактики правонарушений.

Scientific article is devoted to solution of problem issues of crime prevention at the local level in modern conditions. The analysis of the functional powers of local state administrations and local governments on crime prevention.

The necessity of establishing inter-sectoral management bodies (coordination) for implementation of crime prevention is defined and that those authorities should become the local state administration and local authorities, which have powers regarding addolcire organization is not subordinate subjects of crime prevention, which will be delivering the last in the development and enforcement of target comprehensive programs and implementation of joint intersectoral task of crime prevention.

Emphasized that the social value of coordination of activity of subjects of prevention of offenses at the local level is that it is the most capable direction forming a front of crime prevention not only through the common objectives of the activities and the tasks, but to ensure a timely response to the negative manifestation of collaboration. Largely it is anticipation of the possibility of duplication of activity of subjects of prevention of offenses.

It is proved that the effectiveness of crime prevention at the local level, in modern conditions depends on the integrated use of all forces and resources of state and local agencies, public organizations and individual citizens.

Key words: crime prevention, local state administrations, local self-government bodies, subjects of offences prevention.

На сучасному етапі державотворення в Україні значна суспільна увага приділяється питанням, пов'язаним із криміногенною ситуацією в державі, станом боротьби зі злочинністю, протидії спробам криміналізації суспільства, нейтралізації негативних тенденцій цього процесу. Йдеться, насамперед, про проблеми екстраординарного плану, які прямо співвідносяться із питаннями націо-

нальної безпеки України, безпеки її громадян, захисту конституційних прав і свобод людини, законності і правопорядку в державі. У цьому контексті особливої гостроти набуває проблема боротьби зі злочинністю, а саме профілактичної діяльності, яка сьогодні перебуває у стані складних, суперечливих за своїм змістом, неоднозначних за наслідками процесів організаційного реформування, докорінної зміни суспільних відносин, які її складають.

Причин загострення, ускладнення криміногенної ситуації в Україні чимало: в наших економічних, соціальних негараздах, у низьких темпах реформування суспільства, суб'єктивному гальмуванні цього процесу, значному рості безробіття, бездоглядності дітей тощо; у недостатній (а подекуди, навіть, низькій) ефективності роботи правоохоронних структур, центральних, місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що значною мірою пояснюється тим, що правоохоронна діяльність переважно орієнтована на розкриття та розслідування вже скоєних злочинів, а не на їх попередження через вплив на причини та умови вчинення правопорушень; у відсутності належної, а головне - системної управлінської роботи у сфері профілактики правопорушень.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний з процесами державотворення, головним напрямом діяльності держави у сфері охорони прав, свобод та інтересів громадян стає профілактика правопорушень.

У структурі спеціальної профілактики правопорушень науковці виділяють спеціально-кримінологічну профілактику, запобігання та припинення злочинів [1, с. 131]. Наявність двох останніх елементів спеціальної профілактики правопорушень обумовлена насамперед тим, що перед безпосереднім вчиненням правопорушення (злочину) має місце досить тривалий процес формування особи правопорушника, його антисоціальних поглядів, інтересів, які надалі виступають причиною протиправної поведінки. У багатьох випадках вчиненню правопорушення передуює етап формування злочинного умислу, в процесі якого особа ставить перед собою конкретну злочинну ціль, визначає шляхи її досягнення, уточнює деталі протиправної дії, а іноді навіть складає розгорнутий план вчинення окремого злочину з різними варіантами розвитку подій.

Кожна з цих стадій відрізняється своєю специфікою, на кожній з них діє комплекс різноманітних факторів, що не можна ігнорувати під час організації та проведення попереджувальної роботи. На цих стадіях змінюється характер та зміст попереджувальної роботи, характер та зміст попереджувальних заходів.

Спеціально-кримінологічна профілактика правопорушень - цілеспрямоване виявлення та усунення причин й умов, що сприяють їх вчиненню, а також причин та умов конкретних правопорушень, окремих груп або видів правопорушень.

Запобігання конкретним правопорушенням - недопущення реалізації замислених правопорушень шляхом встановлення осіб, що намагаються їх вчинити, а також прийняття до них необхідних заходів, передбачених законом, поєднане з оздоровленням обстановки в мі-

кросередовищі.

Припинення конкретних правопорушень - перешкоджання продовженню розпочатого правопорушення та доведення його до завершення шляхом встановлення осіб, що намагалися його вчинити, та прийняття відносно них правових заходів, а також створення обстановки, що виключає вчинення правопорушень надалі.

Запобігання та припинення правопорушень реалізуються у межах індивідуальної профілактики, яка, на відміну від спеціальної, має цілеспрямований характер. Вона проводиться відносно конкретної особи (осіб), від яких можна очікувати вчинення правопорушень, чи є інформація про підготовку до їх вчинення.

Профілактика правопорушень здійснюється широким колом учасників: державними органами влади, органами місцевого самоврядування, установами, відомствами як спеціалізованими (правоохоронними), так і загальної компетенції, підприємствами усіх форм власності, трудовими колективами, профспілками, громадськими формуваннями, об'єднаннями та організаціями, навіть окремими громадянами. Усі вони є суб'єктами профілактики правопорушень у межах своєї компетенції. Але провідна роль у профілактичній роботі, на мій погляд, належить органам, що здійснюють профілактику на місцевому рівні.

Згідно зі ст. 118 Конституції України [2] та Закону України "Про місцеві державні адміністрації" виконавчу владу в областях і районах, місті Києві здійснюють місцеві державні адміністрації.

Місцева державна адміністрація є органом державної виконавчої влади і водночас органом виконавчої влади обласних, міських, районних рад.

Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою [3].

Відповідно до ст.119 Конституції України місцеві державні адміністрації забезпечують: 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку; 4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; 6) взаємодію з органами місцевого самоврядування; 7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [2]. Ці ж положення містяться і в ст. 2 Закону України "Про місцеві державні адміністрації" [3].

У межах означеної компетенції місцеві державні адміністрації забезпечують виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади; забезпечують здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадського порядку, боротьби зі злочинністю, а відтак, і профілактики правопорушень.

Завдання і компетенції місцевих державних адміністрацій у сфері профілактики правопорушень регламентовані також і актами Президента України. Згідно з

Указом Президента України "Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян" № 143/2002 від 18.02.2002 р. обласним, Київській міській державним адміністраціям разом з правоохоронними органами належить розглядати не рідше одного разу на півріччя та при ускладненні оперативної обстановки разом з іншими правоохоронними органами, за участю керівників центральних органів виконавчої влади питання щодо ефективності заходів, які вживаються для забезпечення правопорядку в регіоні, конкретному населеному пункті, та визначати напрями поліпшення ситуації; систематично проводити й надалі комплексні заходи та спеціальні операції, спрямовані на викриття вчинених злочинів, незшкодження озброєних злочинців угруповань, виявлення місць можливого перебування злочинців; визначити заходи щодо забезпечення правопорядку в громадських місцях, захисту прав і свобод, законних інтересів, життя і здоров'я мешканців кожного міста, району; зміцнити підрозділи поліції, що працюють безпосередньо з населенням; аналізувати та розглядати один раз на півріччя за участю правоохоронних органів та інших зацікавлених організацій і установ стан роботи з профілактики злочинів; надавати правоохоронним органам всебічну допомогу в матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні заходів з профілактики і боротьби зі злочинністю тощо (ст.11) [4].

Крім того, у ст. 31 Закону України "Про місцеві державні адміністрації" визначається, що: голови місцевих державних адміністрацій координують діяльність територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади та сприяють їм у виконанні покладених на ці органи завдань (ч. 3); з питань здійснення повноважень місцевих державних адміністрацій керівники територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підзвітні і підконтрольні головам відповідних місцевих державних адміністрацій (ч. 4); голова місцевої державної адміністрації має право порушувати перед міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади вмотивовані питання про відповідність займаній посаді керівників їх територіальних органів, на підставі чого міністерство, інший центральний орган виконавчої влади повинен у місячний термін прийняти рішення та дати обґрунтовану відповідь (ч. 6) [3]. Наведені положення мають важливе значення тому, що вони чітко визначають місцеві державні адміністрації як суб'єкт організації профілактики правопорушень на регіональному рівні.

У ст. 7 Конституції України зазначається, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування [2]. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. [5], в тому числі й профілактики правопорушень. Місцеве самоврядування здійснюється через органи місцевого самоврядування - відповідні ради та їхні виконавчо-розпорядчі органи, які мають власні повноваження щодо здійснення профілактики правопорушень. Зокрема, відповідно до ст. 26 Закону України "Про місцеве самоврядування" представницькі органи щодо профілактики правопорушень вирішують наступні питання: 1) утворюють органи, наділені виконавчими повноваженнями та функціями, а також контролюють їх діяльність (п.п. 6, 8); 2) забезпечують та контролюють діяльність постійних

комісії рад (п. 11); 3) скасовують рішення відповідних виконавчих органів у встановленому законом порядку (п. 15); 4) затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування (п. 22); 5) створюють відповідно до закону підрозділи місцевої поліції, яка утримується за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету; затверджують і звільняють керівників цих підрозділів (п. 39); 6) заслуховують звіти керівників поліції (інших правоохоронних органів) про їх діяльність щодо профілактики правопорушень охорони, порушують перед відповідними органами вищого рівня питання про звільнення з посади керівників цих органів у разі визнання їх діяльності незадовільною (п. 40) [5].

У відповідності зі ст. 38 Закону України “Про місцеве самоврядування” [5] повноваження виконавчих органів щодо законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можна поділити на власні і делеговані. До власних повноважень належать: 1) підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо створення підрозділів місцевої поліції, вирішення питань про чисельність її працівників, про витрати на їх утримання, здійснення матеріально-технічного забезпечення їх діяльності, створення для них необхідних житлово-побутових умов; 2) сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України; 3) внесення подань до відповідних органів про притягнення до відповідальності посадових осіб, якщо вони ігнорують законні вимоги та рішення рад і їх виконавчих органів, прийняті в межах їх повноважень; 4) звернення до суду про визнання незаконними актів органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальної громади, а також повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Делеговані повноваження: 1) забезпечення вимог законодавства щодо розгляду звернень громадян, здійснення контролю за станом цієї роботи на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності; 2) вжиття у разі стихійного лиха, екологічних катастроф, епідемії, епізоотії, пожеж, інших надзвичайних ситуацій необхідних заходів щодо забезпечення державного і громадського порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, врятування життя людей, захисту їх здоров’я, збереження матеріальних цінностей; 3) вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів, здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку; 4) розгляд справ про адміністративні правопорушення, віднесені законом до їх відання; утворення адміністративних комісій та комісій з питань боротьби зі злочинністю, спрямування їх діяльності; 5) реєстрація у встановленому порядку місцевих об’єднань громадян, органів територіальної самоорганізації населення, які створюються і діють відповідно до законодавства; 6) утворення комісій у справах дітей та спрямування їх діяльності; 7) сприяння органам поліції у забезпеченні профілактики правопорушень; 8) вирішення спільно з відповідними службами Національної поліції питань щодо створення належних умов для служби та відпочинку особовому складу поліції.

Таким чином, функціональний аналіз органів місцевого самоврядування України свідчить про їх правову, організаційну та матеріально-фінансову автономію в профілактиці правопорушень, яка сьогодні використовується у багатьох містах, селах, селищах досить не впевнено, з обачністю, що це другорядне питання, з чим погодитись досить важко.

Останнім часом в багатьох регіонах і населених пунктах не працюють міжгалузеві органи управління по здійсненню профілактичних заходів (наприклад, - координаційні комітети, громадські об’єднання та ін.). Під міжгалузевим управлінням в адміністративному праві розуміють “виконавчу і розпорядчу діяльність, яку здійснюють органи державного управління, наділені надвідомчими повноваженнями щодо організаційно не підпорядкованих їм об’єктів, під час якої забезпечується злагодженість і єдність дій при вирішенні загальнодержавних і міжгалузевих завдань”. На мій погляд, такими міжгалузевими суб’єктами управління (координаторами) по здійсненню профілактичних заходів на місцевому рівні повинні виступати місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Сутність такого управління (координаційної діяльності) полягає в тому, що на місцевому рівні виявляються конкретні причини й умови вчинення різних правопорушень і вживаються заходи щодо їх попередження, з використанням сил і засобів правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств і установ усіх форм власності, що знаходяться на даній території, громадських об’єднань і формувань, окремих громадян та ін.

Таким чином, можна стверджувати, що суб’єкти міжгалузевого управління (координаційної діяльності) у сфері профілактики правопорушень можуть здійснювати особливий різновид управління, і для цього вони наділені надвідомчими повноваженнями відносно до організаційно не підлеглих суб’єктів профілактики правопорушень, у процесі чого буде забезпечуватися єдність дій останніх під час розробки та організації здійснення цільових комплексних програм реалізації спільних міжгалузевих завдань по профілактиці правопорушень.

Соціальна цінність координації діяльності суб’єктів профілактики правопорушень на місцевому рівні полягає в тому, що вона є найбільш дієздатним напрямом формування єдиного фронту профілактики правопорушень не лише через наявність спільної мети діяльності та виконання поставлених завдань, але й через забезпечення вчасного реагування на негативні прояви спільної праці. Значною мірою - це попередження самої можливості дублювання діяльності суб’єктів профілактики правопорушень. У процесі координації самостійні дії органів певного рівня можуть зазнати спрямованого впливу ще до того, коли вони набрали чинності і тому легше усунути негативні наслідки. Арсенал засобів координації дій суб’єктів профілактики правопорушень дозволяє переривати чи навіть припиняти розпочату узгоджену діяльність, вдосконалювати її, змінювати виконавців чи їх обов’язки, зміщати акценти профілактичного впливу та ін.

Ефективність профілактики правопорушень на місцевому рівні в сучасних умовах залежить від комплексного використання сил і засобів усіх державних і місцевих органів, громадських організацій та окремих громадян. Таке комплексне використання сил і засобів повинно відбуватися на підставі розробки й реалізації спеціальних програм з профілактики правопорушень. Такі програми не повинні спускатися з “верху”, а розроблятися на міс-

Проблеми становлення правової демократичної держави

цях із залученням широких верств населення. Тоді вони будуть реальними, сприйматися позитивно населенням і участю населення в їх реалізації.

Література:

1. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник. - Х.: Рубікон, 2000.-240 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. -№ 30. - Ст. 141 (із змінами та доповненнями).
3. Про місцеві державні адміністрації : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. - № 20-21. - Ст.190
4. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян : Указ Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002.

5. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/143/2002>.

6. Про місцеве самоврядування : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 1997. - № 24. - Ст.170. (із змінами та доповненнями).

*Грохольський В.Л.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.12.2015*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Катеринчук І. П.

Стаття присвячена дослідженню кримінальної відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації в зарубіжних країнах. Вивчаються деякі норми зарубіжного законодавства, що забезпечують відповідальність у випадках вчинення суспільно небезпечних дій, які посягають на інформаційно-комп'ютерні відносини, тобто відносини, що виникають з приводу здійснення інформаційних процесів виробництва, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, передачі, розповсюдження та споживання комп'ютерної інформації, створення і використання комп'ютерних технологій і засобів їх забезпечення, а також захисту комп'ютерної інформації, прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації, а також на відносини, які виникають з приводу реалізації прав на інформаційні ресурси (власність, тощо), інформаційну інфраструктуру і складові її частини (ЕОМ, системи і мережі ЕОМ, програми для ЕОМ тощо). Встановлюються особливості кримінальної відповідальності за правопорушення в галузі комп'ютерної інформації та комп'ютерної безпеки. Визначаються певні суб'єктивні та об'єктивні особливості комп'ютерних злочинів у кримінальному законодавстві різних країн.

Ключові слова: закордонне кримінальне законодавство, комп'ютерні злочини, комп'ютерна інформація, комп'ютерна безпека, комп'ютерні технології.

Статья посвящена исследованию уголовной ответственности за преступления в сфере компьютерной информации в зарубежных странах. Изучаются некоторые нормы зарубежного законодательства, обеспечивающих ответственность в случаях совершения общественно опасных действий, посягающих на информационные компьютерные отношения, то есть отношения, возникающие по поводу осуществления информационных процессов производства, сбора, обработки, накопления, хранения, поиска, передачи, распространения и потребления компьютерной информации, создание и использование компьютерных технологий и средств их обеспечения, а также защиты компьютерной информации, прав субъектов, участвующих в информационных процессах и информатизации, а также на отношения, возникающие по поводу реализации прав на информационные ресурсы (собственность и т.д.), информационную инфраструктуру и составляющие ее части (ЭВМ, системы и сети ЭВМ, программы для ЭВМ и т.п.). Устанавливаются особенности уголовной ответственности за правонарушение в области компьютерной информации и компьютерной безопасности. Определяются некоторые субъективные и объективные особенности компьютерных преступлений в уголовном законодательстве разных стран.

Ключевые слова: зарубежное уголовное законодательство, компьютерные преступления, компьютерная информация, компьютерная безопасность, компьютерные технологии.

The article defines the research actuality, which is due

to the fact that at all times subject to the right was only something that is important for the state, society and the individual, and one of the decisive (but not only one) criterion for the granting of a phenomenon legal characteristics acts its economic value: in the "field" of the right part of what may be the subject of economic turnover. In the age of information technology becoming such an object information relations. Fast data transmission techniques these days is one of the most attractive sites of business, they are used for commercial purposes and bring huge profits. Along with the understanding of the huge value of the information occurs and the need for its protection. The protection problem of computer is information and information systems is now one of the most important worldwide. The new possibilities offered by information technology, their prevalence and accessibility make this area extremely attractive for the representatives of the criminal environment. The rapid development of information and telecommunications networks, the creation of numerous information systems, the development of more sophisticated technical devices - all this creates conditions that facilitate the commission of crimes in this area, the number of which is increasing every year both in Ukraine and foreign countries. It is pointed out that the issue of criminal liability of legal certainty and the conditions for the commission of computer crimes in the criminal law of Ukraine on the basis of the experience of foreign legislation, are of particular interest. Operating in some countries criminal law stipulating liability for computer crimes, for many reasons, are significantly different from each other. We give some of the norms of foreign countries on the criminal responsibility of regulation in the sphere of computer information, such as Australia, the Republic of Armenia, Belarus, Georgia, the Republic of Latvia, the Republic of Moldova, the Republic of Poland, the Republic of Estonia. Based on the analysis of individual criminal law, which establish criminal liability for computer crimes other countries listed above are defined by some of the features: the difference in the regulation of crimes in the sphere of computer information both in form and content; the difference in the definition of the objective and subjective elements of a crime in the sphere of computer information, such as object of crime.

Keywords: foreign criminal statute, computer crimes, computer information, computer safety, computer technologies

Актуальність обраного напряму дослідження обумовлюється тим, що в усі часи об'єктом права було те, що є значущим для держави, суспільства і людини. Одним з вирішальних критеріїв для наділення того чи іншого явища правовими характеристиками виступає його економічна цінність: в "поле" зору права входить те, що може стати предметом господарського обігу. У століття інформаційних технологій таким об'єктом стають інформаційні відносини. Швидкі способи передачі інформації в наші дні є одним з найпривабливіших об'єктів підприємницької діяльності, вони використовуються в комерційних цілях і приносять гігантські прибутки. Одночасно

з розумінням величезної цінності інформації виникає і потреба в її захисті. Проблема захисту комп'ютерної інформації та інформаційних систем зараз є однією з найбільш актуальних у всьому світі. Нові можливості, що надаються інформаційними технологіями, їх широка поширеність і доступність роблять цю сферу надзвичайно привабливою для представників кримінального середовища. Стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних мереж, створення численних інформаційних систем, розробка більш досконалих технічних пристроїв - все це створює умови, які полегшують вчинення злочинів в цій сфері, число яких з кожним роком збільшується, як в Україні, так і в зарубіжних країнах [2, С. 4].

Завдання кримінального законодавства в зв'язку з цим - забезпечити припинення найбільш суспільно небезпечних посягань на комп'ютерну інформацію, інформаційні системи і мережі. Треба відзначити, що саме в зазначеній сфері кримінальне право виявилось не цілком готовим до стрімкого розвитку комп'ютерної техніки і її впровадження в повсякденне життя людей. Право в цілому і кримінальне право, зокрема, нерідко відстає від розвитку суспільних відносин, пов'язаних з використанням інформації, і тому процес знаходження адекватних форм і способів їх правового регулювання, в тому числі протидії комп'ютерним злочинам, йде вже не один десяток років [3, С. 27].

Кількість злочинів, вчинених у сфері комп'ютерної інформації, з кожним роком змінюється. Так, за даними взятими у Єдиному державному реєстрі судових рішень, за останні десять років за період 2010-2011 р.р. кількість комп'ютерних злочинів складає 90 злочинів, за 2011-2012 р.р. - 276 злочинів, за 2012-2013 р.р. склало 326 випадків, за 2013-2014 р.р. - 780 злочинів, за 2014-2015 р.р. - 722 злочини, за 2015-2016 р.р. - 745 злочинів, за перший квартал 2016 р. - 170 випадків. Така ситуація щодо вказаних злочинів обумовлюється щорічним зростанням користувачів Інтернет-ресурсу в Україні. Однак, цілком слушно зазначають вчені, що офіційна статистика відображає не так стан злочинності, як стан її реєстрації у державі [4].

Інформаційна сфера, як сфера динамічно розвивається потребує адекватного правового регулювання. Багато законодавчих актів України в даній сфері були прийняті в другій половині 90-х років минулого століття і вже не відповідають сучасному стану суспільних відносин і технічному прогресу, зокрема щодо окремих питань вступають в протиріччя з більш тими законодавчими актами, які були прийняті раніше, і в цілому нерідко гальмують розвиток інформаційного суспільства. У зв'язку з цим очевидна необхідність їх коригування та вдосконалення. Законодавство багатьох країн світу, у тому числі й України, містить явно недостатнє регулювання відповідальності за злочини в сфері комп'ютерної інформації, щоб ефективно протидіяти їх вчиненню. Найчастіше відсутні і необхідні механізми міжнародного співробітництва. У кримінальному законі України існують недоліки в описі елементів і ознак відповідних складів злочинів та неточності законодавчих формулювань, які негативно впливають на правозастосовчу практику, в тому числі, на правильну кваліфікацію діянь у сфері комп'ютерної інформації. Вчені та практичні працівники неодноразово звертали на це увагу. Крім того, з появою нових технологій з'являються нові форми злочинності, наприклад, злом стільникових телефонів з використанням Bluetooth або бездротової мережі зв'язку Wi-fi, порушення роботи інформаційних систем (Dos-атаки), на

які в рамках чинних редакцій статей 361-363-1 КК України не завжди можна ефективно реагувати.

За своєю суттю злочини в сфері комп'ютерної інформації є транскордонними, і тому всі міжнародні організації закликають держави до співпраці з іншими зацікавленими сторонами розробляти необхідне законодавство, що передбачає проведення спільних розслідувань зазначених діянь з використанням існуючого міжнародного права, і, зокрема, Конвенції Ради Європи з кіберзлочинності.

Все вищевикладене підтверджує необхідність вдосконалення конструкцій норм КК України, що встановлюють відповідальність за злочини в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, на основі дослідження вивчення зарубіжних кримінальних законів і судової практики, а також міжнародно-правових документів, розроблених і прийнятих в цій галузі.

Комп'ютерна інформація, будучи складовою частиною інформаційної сфери, є багаторівневою і в найзагальнішому вигляді включає відносини, які виникають з приводу: (1) виробництва, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, передачі, розповсюдження та споживання комп'ютерної інформації; (2) створення та використання інформаційних комп'ютерних технологій і засобів їх забезпечення; (3) захисту комп'ютерної інформації і прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації з використанням комп'ютерів, їх систем і мереж. Її фундаментом є сукупність інформаційних ресурсів у вигляді комп'ютерної інформації, комп'ютерних технологій і обладнання, а також пов'язаної з ними комп'ютерної інфраструктури, включаючи мережі електрозв'язку.

З урахуванням цього можна виділити злочини, які вчинені із застосуванням комп'ютерних технологій і використанням комп'ютерної інформації:

- злочини у сфері комп'ютерної інформації, що посягають на інформаційні комп'ютерні відносини, тобто відносини, що виникають з приводу здійснення інформаційних процесів виробництва, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, передачі, розповсюдження та споживання комп'ютерної інформації, створення і використання комп'ютерних технологій і засобів їх забезпечення, а також захисту комп'ютерної інформації, прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації;

- злочини у інформаційному комп'ютерному просторі, що посягають на відносини, які виникають з приводу реалізації прав на інформаційні ресурси (власність, тощо), інформаційну інфраструктуру і складові її частини (ЕОМ, системи і мережі ЕОМ, програми для ЕОМ тощо);

- інші злочини, для яких характерне використання комп'ютерної інформації або складових її елементів інформаційного простору при вчиненні діянь, що посягають на інші об'єкти, що охороняються законом, а саме правовідносини власності, громадської безпеки тощо.

Слід зазначити, що законодавство щодо кримінальної відповідальності за комп'ютерні злочини в різних країнах світу суттєво відрізняється. Отже, порівняльний аналіз щодо регламентації кримінальної відповідальності у сфері комп'ютерної інформації у кримінальному законодавстві України та інших зарубіжних держав, надасть можливість визначення окремих ознак складу злочину, для подальшого ефективного запобігання вчиненню комп'ютерних злочинів.

У Кримінальному кодексі Республіки Білорусь у розділі XII “Злочини проти інформаційної безпеки” закріплено сім статей, що встановлюють відповідальність за такі діяння: стаття 349 “Несанкціонований доступ до комп’ютерної інформації”; стаття 350 “Модифікація комп’ютерної інформації”; стаття 351 “Комп’ютерний саботаж”; стаття 352 “Неправомірне заволодіння комп’ютерною інформацією”; стаття 353 “Виготовлення або збут спеціальних засобів для отримання неправомірного доступу до комп’ютерної системи або мережі”; стаття 354 “Розробка, використання або поширення шкідливих програм”; стаття 355 “Порушення правил експлуатації комп’ютерної системи або мережі” [4, С. 64-74].

Кримінальним кодексом Республіки Молдова [8], злочини аналізованого виду згруповані у главі XI “Інформаційні злочини і злочини в області електрозв’язку”, яка визначає десять статей: стаття 259 “Несанкціонований доступ до комп’ютерної інформації”; стаття 260 “Неправомірні виробництво, імпорт, продаж або надання технічних засобів або програмних продуктів”; стаття 260-1 “Неправомірне перехоплення передачі інформаційних даних”; стаття 260-2 “Порушення цілісності інформаційних даних, що містяться в інформаційній системі”; стаття 260-3 “Вплив на функціонування інформаційної системи”; стаття 260-4 “Неправомірні виробництво, імпорт, продаж або надання паролів, кодів доступу або інших аналогічних даних”; стаття 260-5 “Підробка інформаційних даних”; стаття 260-6 “Інформаційне шахрайство”; стаття 261 “Порушення правил безпеки інформаційних систем”; стаття 261-1 “Несанкціонований доступ до мереж та послуг електрозв’язку”.

Відповідно до Кримінального кодексу Республіки Вірменія (КК РА) [8], у главі 24 “Злочини проти безпеки комп’ютерної інформації”, розміщеної в розділі 9 “Злочини проти громадської безпеки, безпеки комп’ютерної інформації, громадського порядку, громадської моральності і здоров’я населення”, передбачено сім складів, а саме: стаття 251 “Несанкціонований доступ (проникнення) до системи комп’ютерної інформації”; стаття 252 “Зміна комп’ютерної інформації”; стаття 253 “Комп’ютерний саботаж”; стаття 254 “Неправомірне заволодіння комп’ютерною інформацією”; стаття 255 “Виготовлення або збут спеціальних засобів незаконного втручання (проникнення) до комп’ютерної інформації”; стаття 256 “Розробка, використання і поширення шкідливих програм”; стаття 257 “Порушення правил експлуатації комп’ютерної системи або мережі”.

Крім того, в розділі 8 КК РА “Злочини проти власності, економіки і економічної діяльності” передбачено два склади, що мають відношення до даної проблеми. Так, у главі 21 КК РА “Злочини проти власності”, відповідно до ст. 181 кримінально караним є: розкрадання чужого майна в значних розмірах, вчинене з використанням комп’ютерної техніки.

У главі 22 КК РА “Злочини проти економічної діяльності” передбачено кримінальну відповідальність за збирання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, шляхом викрадення документів, підкупу чи погроз стосовно осіб, що володіють комерційною або банківською таємницею, їх близьких, прослуховування засобів зв’язку, незаконного проникнення в комп’ютерну або програмну систему або мережу, використання спеціальних технічних засобів, а також іншими незаконними способами з метою розголошення або використання цих відомостей (ст. 199 КК РА).

У ст. 307 глави 28 КК РА “Злочини проти основ конституційного ладу і безпеки держави” розділу 11 “Злочини проти державної влади” встановлено кримінальну відповідальність за порушення правил поводження з документами або комп’ютерною інформацією, що містять державну таємницю, а також з іншими предметами, що містять відомості про державну таємницю, особою, яка зобов’язана дотримуватися цих правил, якщо це спричинило з необережності втрату цих документів, або предметів, або комп’ютерної інформації.

Відповідно до Кримінального кодексу Республіки Грузія [6], у главі XXXV “Комп’ютерні злочини”, передбачено три склади, а саме: стаття 284 “Неправомірний доступ до комп’ютерної інформації”; стаття 285 “Створення, використання або поширення шкідливих програм для ЕОМ”; стаття 286. “Порушення правил експлуатації ЕОМ, системи ЕОМ або їх мережі”.

У Кримінальному кодексі Республіки Польща [9] міститься глава XXXIII “Злочини проти охорони інформації”, що складається з шістьох статей, об’єктом яких є суспільні відносини у сфері інформації як такої. Громадські відносини в сфері комп’ютерної інформації є лише частиною об’єкту. З цієї глави можна згадати тільки дві статті - ст. 267 та ст. 268 КК Польщі. У ст. 267 КК встановлюється кримінальна відповідальність за неправомірний доступ до інформації в тому числі шляхом пошкоджень електронного, магнітного чи іншого особливого засобу забезпечення її безпеки. У ст. 268 КК Польщі передбачається кримінальної відповідальності осіб, які не мають на те уповноваження знищення, пошкодження видалення або зміну запису на комп’ютерному носії інформації, що має особливе значення обороноздатності країни, безпеки зв’язку, функціонування урядових або державних органів. Даний злочин, згідно із Кримінальним кодексом Польщі, карається, як розкриття інформації, яка становить державну таємницю.

Статті 278, 279 КК Польщі [10, С. 95-96, 98], які знаходяться в главі XXXV “Злочини проти власності”, також можна віднести до “комп’ютерних” складів злочинів. Ці норми передбачають відповідальність за:

отримання без згоди уповноваженої особи чужої комп’ютерної програми з метою отримання майнової вигоди (ст. 278);

вплив не уповноваженої на те особи на автоматизоване перетворення, збирання або передачу інформації, або зміну, видалення, введення нового запису на комп’ютерний носій інформації з метою отримання майнової вигоди або заподіяння шкоди іншій особі (ст. 287).

Таким чином, в КК Польщі проведено поділ злочинів на дві самостійні групи (відповідно їх розміщенню в КК Польщі) в залежності від того, на що було направлено діяння суб’єкта - на власне отримання інформації, або на отримання матеріальної вигоди. Таке розмежування є досить спірним, оскільки і в першому і в другому випадку суб’єкт заволодіває певним об’єктом інформації; і в першому, і в другому випадках особа може бути зацікавленою саме в отриманні матеріальної вигоди (наприклад передача винагороди за знищення інформації на комп’ютерному носії, що має значення для обороноздатності країни).

У Кримінальному кодексі Естонської Республіки [11], у главі XIV “Злочини у сфері комп’ютерної інформації та обробки даних” встановлено кримінальну відповідальність за наступні злочини: - “Комп’ютерне шахрайство” (ст. 268); “Незаконне знищення, пошкодження,

порушення або блокування комп'ютерної інформації або комп'ютерних програм (ст. 269); - "Комп'ютерний саботаж" (ст. 270); "Незаконне використання комп'ютерів, комп'ютерних систем або комп'ютерних мереж (ст. 271); "Незаконне порушення або блокування зв'язку в комп'ютерній мережі за допомогою технічних засобів" (ст. 272); "Явне поширення комп'ютерних вірусів" (ст. 273); "Передача захисних кодів комп'ютерів, комп'ютерних систем або комп'ютерних мереж" (ст. 274).

У Главу XX "Злочинні діяння проти громадської безпеки та громадського порядку" Кримінального кодексу Латвійської Республіки [5] включені наступні склади злочинів: "Самовільне входження в автоматизовану комп'ютерну систему (ст. 241); "Несанкціоноване копіювання програмного забезпечення комп'ютерної техніки, файлу або знаходиться в пам'яті комп'ютерної техніки бази даних (ст. 242); "Недозволена модифікація, зміна, пошкодження або знищення інформації, що міститься в автоматизованій комп'ютерній системі, або введення завідомо неправдивої інформації в автоматизовану систему або на носій інформації, або навмисні пошкодження або знищення носіїв інформації програмного забезпечення або систем захисту комп'ютерної техніки" (ст. 243); "Умисне поширення комп'ютерних вірусів, тобто програмного засобу" (ст. 244); "Порушення правил безпеки інформаційної системи - порушення правил зберігання і обробки інформації, розроблених відповідно до режиму інформації або її захисту, або порушення правил безпеки інформаційної комп'ютерної системи, вчинене особою, відповідальною за дотримання даних правил" (ст. 245).

У кримінальному законодавстві деяких країн міститься мінімальний перелік протиправних діянь, що визнаються злочинними у випадках їх вчинення з використанням комп'ютерних технологій. Одним з представників такого підходу на сьогоднішній день є Австралія. У кримінальному кодексі цієї країни [1, С. 77-78, 96] згадані лише два склади злочину, які мають відношення до даної теми. Статтями 125А і 125В КК Австралії передбачена кримінальна відповідальність, в числі іншого, за поширення порнографії та дитячої порнографії з використанням комп'ютерних технологій. Стаття 222 встановлює кримінальну відповідальність за незаконне отримання конфіденційної інформації, в тому числі і з комп'ютерів.

Висновок: Отже, на підставі аналізу кримінального законодавства деяких зарубіжних держав, ми маємо визначити певні особливості. Наведені нормативні акти відрізняються при регламентації злочинів в сфері комп'ютерної інформації, як за формою, так і за змістом. Відмінності полягають перш за все в розташуванні відповідних статей в розділах, главах в кримінальних кодексах зарубіжних країн, що мають свої назви, а в деяких кримінальних кодексах розміщення в ряді глав. По-різному у кримінальному законодавстві зарубіжних країн визначені об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів у сфері комп'ютерної інформації, зокрема родовий об'єкт злочинів. Відповідно до КК Вірменії, Естонії де склади злочинів охоплюються главою (розділом) "Злочини в сфері комп'ютерної інформації", родовим об'єктом є відносини в галузі комп'ютерної інформації. У Республіці Білорусь де суспільно небезпечні діяння об'єднані в главу "Злочини проти інформаційної безпеки", законодавець встановив в якості родового об'єкта інформаційну безпеку, хоча злочини, які посягають на стан захищеності життєво важливих інтересів фізичних і юридичних осіб в інформаційній сфері, містяться і в інших розділах і главах

КК. У КК Грузії (глава "Комп'ютерні злочини") і Молдови (глава "Злочини у сфері інформатики") законодавець чітко не визначив родовий об'єкт групи суспільних відносин, що підлягають кримінально-правової охорони. Щодо Кримінального кодексу Латвійської Республіки її кримінальне законодавство родовий об'єкт визначив, як групи суспільних відносин, що охороняють громадську безпеку та громадський порядок. У кримінальному кодексі Австралії взагалі законодавець не виокремлює суспільні відносини, які бере під охорону.

Аналіз зарубіжного кримінального законодавства дозволяє зробити висновки про необхідність детального вивчення складів злочинів у сфері комп'ютерної інформації, зокрема родового об'єкту з метою їх правильної кваліфікації та підвищення ефективності кримінально-правової боротьби з ними. Крім того, на наш погляд необхідно уніфікувати кримінальне законодавство різних країн у тому числі України, в частині визначення родового об'єкту злочинів у сфері комп'ютерної інформації.

Література

1. Northern Territory of Australia Criminal Code Act // < http:// notes. nt. gov. au/ dcm/ legislat/ legislat. nsf/ >. p. 77 - 78, 96.
2. Албул С.В. Кваліфікація комп'ютерних злочинів / В.О. Туляков, С.В. Албул, В.М. Підгородинський // ОНЮА - Одеса: Фенікс, 2007. - 28 с.
3. Албул С.В. Кримінальне право України : навч.-метод. посіб. / С.В. Албул, Д.О. Балабанова, А.А. Березовський та ін.; за ред. В.О. Тулякова. - Одеса : Фенікс, 2010. - 456 с.
4. Козлов В. Є. Теорія і практика боротьби з комп'ютерною злочинністю. - Мінськ, 2002. - С. 64-74.
5. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009-2013 рр.) : моногр. / [Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко, О. М. Литвак, О. Н. Яр-миш та ін.]. - К. : Національна академія прокуратури України, 2014. - 484 с.
6. Уголовный кодекс Грузии (на гр. яз.) / Вестник законодательства Грузии - орган официальной печати Грузии, 1999. - № 41(48). - 84 с.
7. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова и канд. юрид. наук Э.А. Саркисовой. Перевод с латышского канд. юрид. наук А.И. Лукашова. - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. - 313 с.
8. Уголовный кодекс Республики Молдова / вступ. ст. А.И. Лукашова. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2003.- 325 с.
9. Уголовный кодекс Республики Польша. Под общ. ред.: Кузнецова Н.Ф.; Пер.: Лукашов А.И. (Науч. ред.), Саркисова Э.А. (Науч. ред.) Минск Тесей 1998г. 128 с.
10. Уголовный кодекс Республики Армения [Текст] : прин. Законом Респ. Армения от 18 апр. 2003 г.; введ. в действие 1 авг. 2003 г. / науч. ред. Е. Р. Азарян, Н. И. Мацнев; пер. с арм. Р. З. Авакян. - СПб. : Изд-во Р. Асланова "Юрид. центр Пресс", 2004. - 450 с/
11. Уголовный кодекс Эстонской Республики / Научн. ред. и перевод с эстонского В.В. Запелова; вступ. статья канд. юрид. наук доц. СПбГУ Н.И. Мацнева. - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. - 262 с.

Катеринчук І.П.,

Ректор ОДУВС,

кандидат юридичних наук, доцент

генерал поліції третього рангу

Надійшла до редакції: 18.12.2015

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

ДОСВІД КРАЇН БАЛТІЇ У СТАНОВЛЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ (НА ПРИКЛАДІ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)

Албул С. В.

Розглянуто поняття та основні ознаки реалізації розвідувальної функції у діяльності поліцейських органів Литовської Республіки. Автор, на підставі дослідження існуючих точок зору сучасних науковців, компаративного аналізу світової практики поліцейської розвідувальної діяльності у боротьбі зі злочинністю, виказує особисте ставлення до означеного питання та надає конкретні пропозиції щодо становлення кримінальної розвідки в Україні.

Ключові слова: кримінальна розвідка; оперативно-розшукова діяльність; оперативно-розшукова інформація; поліція; протидія злочинності; розвідувальна функція.

Рассмотрено понятие и основные признаки реализации разведывательной функции в деятельности полицейских органов Литовской Республики. Автор, на основе исследования существующих точек зрения современных ученых, компаративного анализа мировой практики полицейской разведывательной деятельности в борьбе с преступностью, выражает личное отношение к данному вопросу и вносит конкретные предложения относительно становления криминальной разведки в Украине.

Ключевые слова: криминальная разведка; оперативно-розыскная деятельность; оперативно-розыскная информация; органы внутренних дел; полиция; противодействие преступности; разведывательная функция.

A concept and basic signs of realization of reconnaissance function are considered in activity of constabulary organs of some foreign countries. It will be that by a receipt, getting, documenting, analytical treatment, systematization and storage of information of criminogenic character, and also prognostication of development of events and exposure of present risks the specialized subdivisions of criminal secret service must engage in. Author, on the basis of research of existent points of view of modern scientists, comparative analysis of world practice of constabulary reconnaissance activity in a fight against criminality, expresses the personal attitude toward the indicated question and makes certain suggestions in relation to becoming of criminal secret service in Ukraine. Recommendations are given in relation to becoming of criminal secret service in Ukraine, worked out on the basis of analysis of points of view of scientists and practical workers. It is marked that further sound scientific researches of questions of criminal secret service must be sent to opening of genesis of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; ground of methodological principles of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; grant of description of criminal environment and her infrastructure as objects of realization of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; an analysis of the state of regulation of reconnaissance function of constabulary organs is in international acts; specification of directions of the legislative providing of reconnaissance

function of operational search activity of organs of the National police of Ukraine; determination of ways of perfection of the normative adjusting of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; a lineation of the operating system and structure of operative subdivisions of organs of the National police is in relation to realization of reconnaissance function of operational search activity; systematization of directions of the research and information providing of realization of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; leading to of features of co-ordination and cooperation of organs of the National police is during realization of reconnaissance function of operational search activity.

Keywords: criminal secret service; operatively-search activity; operatively-search information; organs of internal affairs; police; counteraction of criminality; reconnaissance function.

Офіційна статистика свідчить про те, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень в Україні збільшується з кожним місяцем. У той же час зростає кількість нерозкритих злочинів. За даними Генеральної прокуратури України, у першому кварталі 2016 року було зареєстровано 203,5 тис. кримінальних правопорушень (для порівняння, за аналогічний період 2014 р. - 169,5 тис., у 2015 р. - 172,2 тис.). Отже, за два роки абсолютні показники злочинності зросли у 1,2 рази (по тяжким та особливо тяжким злочинам - у 1,34 рази). Одночасно катастрофічно знижується розкриття вчинених злочинів. На кінець 2013 р. 396 тис. кримінальних правопорушень залишилися не розкритими; на кінець 2014 р. - 566 тис.; на кінець 2015 р. - 767 тис., а вже на кінець першого кварталу поточного року нерозкритими залишуються 874 тис. злочинів [4, с. 14]. Аналіз цих відомостей дає підстави стверджувати, що суттєве послаблення наступальності у протидії злочинності призводить до підвищення її рівня та якісних змін, оскільки створює у злочинів стійке почуття безкарності та підштовхує до вчинення більш тяжких злочинів. Все це ставить перед правоохоронними органами України, насамперед Національною поліцією, нові виклики, адекватні відповіді на які необхідно шукати, у тому числі і з використанням зарубіжного досвіду.

Компаративний аналіз сучасної європейської та світової практики засвідчує, що більшість розвинених країн йдуть шляхом чіткого розгалуження кримінальної процесуальної діяльності та кримінальної розвідки - діяльності з отримання, добування, аналітичного оброблення та прогнозування інформації про злочинність, її інфраструктуру, окремі злочини та осіб, що до них причетні [2, с. 22-23; 3, с. 112-115; 6; 7; 8, с. 25]. Все це стало підставою для переосмислення постулатів оперативно-розшукової діяльності. За нашим переконанням, саме зараз у вітчизняній науці та правоохоронній практиці вбачаються ознаки транзиції від оперативно-розшукової діяльності до формування нової парадигми кримінальної розвідки. Підставою для цього став багатогранний зарубіжний досвід та виклики сьогодення.

Питання вивчення зарубіжного досвіду становлення

кримінальної розвідки неодноразово ставали предметом наукового дослідження О.М. Бандурки, В.Т. Білоуса, І.О. Воронова, М.Л. Грібова, О.І. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, О.Є. Користіна, М.В. Корнієнка, В.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, М.М. Перепелиці, П.П. Підюкова, А.В. Савченка, Г.І. Стельмаха, В.В. Шендрика та ін. Разом із тим, вимоги сьогодення потребують подальших наукових розробок у цьому напрямі.

За нашим переконанням, отриманням, добуванням, документуванням, аналітичною обробкою, систематизацією та зберіганням інформації криміногенного характеру, а також прогнозуванням розвитку подій та виявленням наявних ризиків мають займатися спеціалізовані підрозділи правоохоронних органів. Дослідження історії становлення вітчизняних правоохоронних органів свідчить, що кримінальна розвідка не є чимось новим. Так, відповідно до Інструкції з організації секретної агентури в установах карного розшуку, затвердженої наказом НКВС УРСР 2 листопада 1922 року, в оперативних підрозділах міліції того часу було введено посаду “таємний розвідник”. За способом здійснення міліцейська розвідка поділялася на внутрішню та зовнішню. Зовнішня розвідка була засобом встановлення та виявлення діяльності та зв’язків окремих осіб та груп, які належали до злочинного світу, шляхом спостереження. У свою чергу, внутрішня розвідка була засобом висвітлення спеціально впровадженими розвідниками діяльності злочинних формувань [5, с. 215-216]. На теперішній час в структурі кримінальної поліції України функціонує Департамент кримінальної розвідки.

У правоохоронній діяльності зарубіжних країн уже багато років існує поняття поліцейської (кримінальної) розвідки, яка передбачає отримання, накопичення, систематизацію й аналіз численних та досить різноманітних відомостей про осіб, які підозрюються у причетності до злочинної діяльності. Вбачаємо за доцільне докладно зупинитися на досвіді законодавчого регулювання розвідувальної поліцейської діяльності Литовської Республіки. Так, 2 жовтня 2012 року Сеймом Литовської Республіки було прийнято Закон “Про кримінальну розвідку” [7]. З 1 січня 2013 року цей Закон набрав чинності, а Закон Литовської Республіки “Про оперативно-розшукову діяльність” свою чинність втратив.

Структурно Закон Литовської Республіки “Про кримінальну розвідку” складається з наступних статей:

Призначення Закону;

Основні поняття Закону;

Правова основа та принципи кримінальної розвідки;

Завдання кримінальної розвідки;

Захист прав та свобод особи при здійсненні кримінальної розвідки;

Права суб’єктів кримінальної розвідки;

Обов’язки суб’єктів кримінальної розвідки;

Підстави кримінальної розвідки;

Отримання інформації від суб’єктів господарювання, що надають мережі електронного зв’язку та (або) послуги, Центрального банку Литви, фінансових підприємств та кредитних установ, а також інших юридичних осіб;

Використання в спеціальному порядку технічних засобів, таємний огляд поштових відправлень та документів, контроль поштових відправлень та виїмка, таємний контроль листувань та іншої комунікації;

Таємне проникнення до житла особи, службові та інші приміщення, закриті території, транспортні засоби; Завдання, що виконують правоохоронні установи;

Імітація злочинної діяльності;

Контрольована поставка;

Спостереження;

Допомога осіб кримінальній розвідці;

Підготовка процесуальних документів, що використовуються для легендування / прикриття при здійсненні агентурної діяльності стосовно заарештованих осіб;

Використання інформації кримінальної розвідки;

Фінансування кримінальної розвідки;

Внутрішній контроль;

Координація кримінальної розвідки та контроль законності; Урядовий контроль;

Парламентський контроль;

Набрання Законом чинності [7].

Відповідно до вказаного Закону, під кримінальною розвідкою розуміють діяльність спеціально уповноважених суб’єктів щодо збирання, фіксації та використання наявної інформації про об’єкти кримінальної розвідки. Завданнями кримінальної розвідки у Литовській Республіці виступають:

превенція злочинної діяльності;

виявлення злочинної діяльності, а також осіб, які готують, вчинюють або вчинили злочинні дії;

захист осіб від злочинного впливу;

пошук осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду, від відбування покарань та осіб, що зникли без вісті;

пошук речей, грошових коштів, цінних паперів, іншого майна, пов’язаного із злочинною діяльністю;

забезпечення внутрішньої безпеки суб’єктів кримінальної розвідки.

Об’єктами кримінальної розвідки виступають злочинні дії, що вчинені, вчинюються або готуються, особи, які вчинили, вчинюють або готують ці злочини, активні дії цих осіб щодо нейтралізації кримінальної розвідки, інші особи та факти, що пов’язані з державною безпекою [7].

Інформацією кримінальної розвідки є відомості, отримані суб’єктами кримінальної розвідки під час виконання завдань кримінальної розвідки, яка зафіксована у встановленому законом порядку. При цьому, Законом Литовської Республіки “Про кримінальну розвідку” передбачені наступні методи добування інформації кримінальної розвідки: опитування; огляд; негласне спостереження; засідка; агентурна діяльність; впровадження у злочинне середовище; контрольна перевірка; таємна операція; контрольоване переміщення та імітація злочинної діяльності [1, с. 7-8].

Слід окремо зупинитися на переліку прав суб’єктів кримінальної розвідки, що закріплені в ст. 6 Закону Литовської Республіки “Про кримінальну розвідку”. Компаративний аналіз дозволяє говорити про деяку їх ідентичність переліку прав підрозділів, що здійснюють ОРД, відповідно до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [2, с. 28].

Суб’єкти кримінальної розвідки мають право: створювати та використовувати інформаційні системи кримінальної розвідки;

створювати юридичні особи для виконання завдань кримінальної розвідки та вести господарську діяльність; з дозволу юридичної особи виробляти та використовувати у кримінальній розвідці документи, що ідентифікують особу, бланки документів та реквізити.

В разі, якщо є інформація про об’єкт кримінальної розвідки, суб’єкти кримінальної розвідки мають право: використовувати методи збирання інформації, якщо

це не потребує санкціонування прокурором або судом;
користуватися технічними засобами;
встановлювати контакти з особами, які є об'єктами кримінальної розвідки;
використовувати допомогу громадян при виконанні завдань кримінальної розвідки;
використовувати допомогу спеціалістів у певних галузях;
негласно отримувати відбитки пальців рук осіб, запис голосу, запах та інші об'єкти для виконання завдань кримінальної розвідки;
відповідно до легенди використовувати документи, які необхідні для здійснення агентурної діяльності;
використовувати поліграф;
відповідно до чинного законодавства безкоштовно отримувати інформацію з основних державних та відомчих реєстрів, інформаційних систем та баз даних;
отримувати від фізичних та юридичних осіб необхідну інформацію, за виключенням такої, яка отримується за мотивованим рішенням суду;
проводити моніторинг публічної інформації в ЗМІ;
використовувати відомості інформаційних систем кримінальної розвідки; застосовувати матеріали будь-якого типу або інші методи маркування, що не становлять шкоду здоров'ю та життю, з метою подальшої ідентифікації предметів.

За наявності санкції суду або прокурора суб'єкти кримінальної розвідки мають право:

отримувати від суб'єктів господарювання, що надають послуги мереж електронного зв'язку, Банку Литви, фінансових підприємств та кредитних установ, а також від інших юридичних осіб інформацію, для отримання якої потрібно обґрунтоване судове рішення;

у спеціальному порядку використовувати технічні засоби, виконувати негласне вилучення пошти та огляд документів, контроль поштових відправлень, контроль за листуванням тощо;

здійснювати негласне проникнення до помешкань осіб, службових та інших приміщень, проводити їх огляд, вилучати для дослідження документи, предмети, матеріали, інші об'єкти, необхідні для кримінальної розвідки та здійснювати їх негласне маркування;

застосовувати методи збирання інформації - імітування злочинної діяльності, контролюване переміщення, візуальне спостереження тощо [7].

Підставами для здійснення кримінальної розвідки за законодавством Литовської Республіки є:

наявність інформації про підготовку або вчинення тяжкого чи особливо тяжких злочинів, а також про осіб, що їх планують, вчинили або вчинюють;

факт переховування підозрюваного, обвинуваченого або засудженого; безвісна відсутність особи; необхідність захисту особи від злочинного впливу.

В разі, якщо під час здійснення кримінальної розвідки встановлюються ознаки злочинної діяльності, негайно розпочинається досудове розслідування. Але, у випадках, коли може виникнути загроза безпеці негласних працівників, задіяних у кримінальній розвідці, досудове розслідування може не розпочинатися до завершення розвідувальних заходів.

Закон визначає, що негласними працівниками кримінальної розвідки є штатні співробітники суб'єктів кримінальної розвідки, службова належність яких до відповідних підрозділів є засекреченою та відповідним чином залегендованою. Таким штатним негласним

працівникам кримінальної розвідки під час виконання завдань дозволяється під легендою працювати у підприємствах, в установах та організаціях та отримувати за це винагороду [7]. При цьому, обмеження щодо заборони сумісництва для працівників державної служби на таких осіб не розповсюджуються.

До іншої категорії негласних працівників кримінальної розвідки відносяться повнолітні фізичні особи, які на конфіденційній основі співпрацюють з суб'єктами кримінальної розвідки за умов письмової або усної угоди. Всі категорії негласних працівників кримінальної розвідки знаходяться під захистом держави (відомості щодо їх персональних даних віднесено до державної таємниці).

Напрями використання інформації кримінальної розвідки також чітко визначені законодавством Литовської Республіки. Зокрема, негласна інформація кримінальної розвідки може використовуватися:

для виконання завдань кримінальної розвідки; під час співпраці суб'єктів кримінальної розвідки;

для реалізації положень Закону Литовської Республіки "Про превенцію корупції";

у випадках, передбачених міжнародними договорами Литовської Республіки та іншими правовими актами щодо обміну інформації з правоохоронними органами іноземних держав, міжнародними організаціями та агентствами Європейського Союзу;

у кримінальному процесі.

Порядок використання інформації кримінальної розвідки у кримінальному процесі вирішує відповідний прокурор з урахуванням заходів, необхідних для забезпечення безпеки негласних працівників кримінальної розвідки, нерозголошення відомостей про використання спеціальних технічних засобів та методах збирання інформації кримінальної розвідки. Разом із тим, інформація кримінальної розвідки про факти корупційних злочинів та осіб, що їх вчинили, за рішенням прокурора може бути легалізована та використана під час розслідування дисциплінарних та службових проступків [7]. За загальним правилом, відомості щодо методів, засобів, тактики кримінальної розвідки, а також щодо негласних працівників кримінальної розвідки розсекречуванню не підлягають [6].

На наш погляд, з прийняттям та набранням чинності Закону "Про кримінальну розвідку" протидія злочинності у Литовській Республіці стала складатися з двох логічно пов'язаних складових: постійнодіючої розвідувальної діяльності та кримінальної процесуальної. Фактично, кримінальна розвідка (як вид державної діяльності) у Литовській Республіці прийшла на зміну оперативно-розшуковій діяльності.

Узагальнюючи наявний досвід діяльності розвідувальних підрозділів поліції зарубіжних країн, зокрема Литовської Республіки, їх позитивні результати у боротьбі з різними проявами злочинності, законодавчий підхід щодо регулювання такої діяльності, можемо констатувати, що питання транзитивності оперативно-розшукової діяльності та кримінальної розвідки є актуальними для вітчизняної науки і практики, потребують ретельного опрацювання та вирішення.

Література

1. Албул С.В. Категорії "розвідувальна інформація" та "інформація кримінальної розвідки" в контексті реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України // Роль

та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2016 р., м. Одеса). - Одеса: ОДУВС, 2016. - 000 с. - С. 7-8.

2. Албул С.В. Реалізація розвідувальної функції у діяльності поліцейських органів зарубіжних країн: компаративний аналіз // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 2015. - Спецвипуск № 4 (71). - С. 20-29.

3. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова компаративістика: монографія / О.М. Бандурка, М.М. Перепелиця, О.В. Манжай та ін. - Харків: Золота миля, 2013. - 352 с.

4. Вишневский Ю. Преступники почувствовали безнаказанность / Ю. Вишневский // Деловая столица. - 2016. - 17/779. - С. 14

5. Водько Н.П. Формирование политики противодействия уголовным правонарушениям в Украине (оперативно-розыскной аспект): монография / Н.П. Водько. - Одесса: Фенікс, 2015. - 572 с.

6. Грибов М.Л. Международный опыт разведывательной работы полиции в контексте реформирования органов охраны правопорядка в Украине / М. Л. Грибов // Universum: Экономика и юриспруденция : электрон.

научн. журнал. - 2014. - № 2 (3). [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.7universum.com/ru/economy/archive/item/928>

7. О криминальной разведке: Закон Литовской Республики от 02.10.2012 № XI-2234 // [Электронный ресурс]. - Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа: http://www3.lrs.lt/dokraieska/forma_e.htm

8. Шендрик В.В. Міжнародний досвід використання підрозділів поліції для отримання оперативно-розшукової інформації / В.В. Шендрик // Право і Безпека. - 2009. - № 1. - С. 24-29.

Албул С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Перший проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
полковник поліції,
Заступник голови Всеукраїнської асоціації
науковців та фахівців у сфері
оперативно-розшукової діяльності
Надійшла до редакції: 20.11.2015

УДК 343.915:343.6(477)

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ СІМ'Ї ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

**Бібік І. С.
Бабенко А. М.**

Стаття присвячена розгляду питання негативно-го впливу сім'ї як фактору вчинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи у регіонах України. Визначено, що важливим криміногенним фактором впливу на вчинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи є виховання у неповних та неблагополучних сім'ях. Сім'я виконує функцію соціалізації особи та виступає моделлю взаємин індивіда з суспільством.

На основі проведеного дослідження автором вивчено питання географії злочинності, що дає можливість виявити територіальні особливості, характеристики та відмінності у концентрації злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми у окремих регіонах України.

Яскраво виражений характер вчинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи, простежується у східних регіонах України. Ці регіони характеризуються значною перевагою за кількістю населення над західними, вищим рівнем урбанізації та значною щільністю населення.

У статті досліджуються основні детермінанти, що провокують вчинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи у регіонах України. Окрім негативного впливу сім'ї, ключовими факторами впливу виступають послаблення напрямків соціального впливу, соціально-економічна нестабільність в державі, ослаблення виховної функції школи, пропагування вживання алкогольних напоїв, тенденції у сфері наркотизації населення, скорочення кількості закладів дозвілля, закриття дитячих таборів, спортивних і позашкільних установ, негативний вплив засобів масової інформації.

© А.В. Бібік, 2015

Ключові слова: неповнолітній, злочинність неповнолітніх, злочини проти життя та здоров'я особи, детермінанти злочинності неповнолітніх

Стаття посвящена рассмотрению вопроса негативного влияния семьи как фактора совершения несовершеннолетними преступлений против жизни и здоровья человека в регионах Украины. Определено, что важным криминальным фактором влияния на совершение несовершеннолетними преступлений против жизни и здоровья человека является воспитание в неполных и неблагополучных семьях. Семья выполняет функцию социализации личности и выступает моделью взаимоотношений индивида с обществом.

На основе проведенного исследования автором изучен вопрос географии преступности, который дает возможность выявить территориальные особенности, характеристики и отличия в концентрации преступлений против жизни и здоровья человека, совершаемых несовершеннолетними в отдельных регионах Украины.

Ярко выраженный характер совершения несовершеннолетними преступлений против жизни и здоровья человека, прослеживается в восточных регионах Украины. Эти регионы характеризуются значительным преимуществом по количеству населения над западными, высоким уровнем урбанизации и значительной плотностью населения.

В статье исследуются основные детерминанты, провоцирующие совершение несовершеннолетними преступлений против жизни и здоровья человека в регионах Украины. Кроме негативного влияния семьи, ключевыми факторами влияния выступают ослабление направлений социального влияния, социально-эко-

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

номическая нестабильность в государстве, ослабление воспитательной функции школы, пропаганда употребления алкогольных напитков, тенденции в сфере наркотизации населения, сокращение количества учреждений досуга, закрытие детских лагерей, спортивных и внешкольных учреждений, негативное влияние средств массовой информации.

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступность несовершеннолетних, преступления против жизни и здоровья человека, детерминанты преступности несовершеннолетних

The article considers the issue of the negative influence of the family as a factor in the commission of minor offenses against life and health of people in the regions of Ukraine. It was determined that the major criminogenic factor influencing minors to commit crimes against human life and health is an upbringing in a single-parent and dysfunctional families. The family functions as a socialization of the individual and advocates a model of mutual relations of the individual with society.

On the basis of research by the author explored the geography of crime, which makes it possible to identify the territorial features, characteristics and differences in the concentration of crimes against human life and health, committed by minors in some regions of Ukraine.

Pronounced committing minor crimes against human life and health, can be traced in the eastern regions of Ukraine. These regions are characterized by significant advantages in terms of population over the western, high level of urbanization and a large population density.

The article examines the main determinants of provoking the commission of minor crimes against human life and health in the regions of Ukraine. In addition to the negative impact of family, the key influencing factors are the weakening of the areas of social influence, social and economic instability in the country, weakening the educational function of the school, the promotion of the use of alcoholic drinks, trends in the population of anesthesia, reduction in the number of leisure facilities, the closure of camps for children, sports and extracurricular institutions, the negative influence of the media.

Keywords: juvenile, juvenile delinquency, crime against human life and health, the determinants of juvenile delinquency

Захист морального і фізичного розвитку молодих людей є одним з пріоритетів України, за таких умов держава і суспільство можуть бути впевнені в майбутніх перспективах. Молоді люди, як помітив Ф. А. Вольтера, Д. А. Дриль, Дж. Дж. Руссо, І. Х. Фенелон, "це колір кожної нації, і правильна поведінка та ставлення людини надає змогу користуватися результатами у майбутньому [1, С. 332].

В даний час наше суспільство знаходиться на досить високому рівні розвитку. Незважаючи на це динаміка злочинності серед неповнолітніх показує стрімке збільшення.

Питання вивчення злочинності неповнолітніх та молоді висвітлені у підручниках та монографіях А.М. Бабенка, В.В. Вітвіцької, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, Е.М. Демідової, А.І. Долгової, В.І. Женунтія, Г.І. Забрянського, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, В.П. Філонова, Н.С. Юзікової та інших вчених.

Злочинність серед неповнолітніх охоплює всі основні молодіжні групи в усіх аспектах як у соціально-демографічному, так в територіальному і професійно-освітньо-

му. В даний час спостерігається тенденція поширення аморальної поведінки в суспільстві, дефіцит духовності, це свідчить про те, що злочинність серед неповнолітніх буде рости й надалі, і злочини будуть все більш жорстокі, зухвалі і цинічні. Кримінологічна картина злочинності серед неповнолітніх змінюється з кожним роком. Неповнолітніми скоюються убивства і замах на вбивство, навмисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю [2, С. 325].

У структурі підліткової злочинності понад дві третини становлять тяжкі та особливо тяжкі злочини. Неповнолітніми у 2002 р. вчинено 213 умисних вбивств, завдано 294 умисних тяжких тілесних ушкодження, вчинено 109 зґвалтувань [3].

Статистичні дані свідчать, що 86,2% неповнолітніх, які вчинили насильницький вид злочину, відносяться до вікової категорії 16-18 років. Неповнолітні у віці від 14 до 16 років вчиняють лише 13,8% таких злочинів [4].

І.І. Артеменко зазначає, що у групі 14-16-річних вища частка осіб, які скоїли умисне легке тілесне ушкодження та незначна частка осіб, які скоїли умисне середньої тяжкості злочинів. Серед 16-18-річних переважає частка осіб, які скоїли вбивство, умисні тяжкі тілесні ушкодження [5, С. 241].

Наприкінці двадцятого століття Бабаєв М.М., Кузнецова Є.В. та Урланіс Е.Б. на підставі ретельного вивчення регіональних відмінностей злочинності обґрунтували вплив демографічних процесів на злочинність [6]. Серед багатьох факторів впливу на злочинність істотна роль вченими відводилася рівню народжуваності, смертності, кількості шлюбів, розлучень, кількості осіб, що виховуються у неповних сім'ях тощо [7, с.4-5]. Пізніше важливий вплив демографічних процесів на злочинність, в тому числі і неповнолітніх, довела група вчених під керівництвом А.І. Долгової. Вчені важливого значення надавали також рівню алкоголізації, наркотизації населення, наявності осіб, які ведуть анти суспільний спосіб життя [8, с.84-89].

Для формування людської поведінки при всій складності і багатоплановості його детермінації першорядне значення мають взаємовідносини в сім'ї: батьківської, в якій виникають початкові ціннісні орієнтації, і власної, яка закріплює їх або коректує. Крім того, імпульс до значної частини вчинків виходить з різного роду ситуацій, щодня складаються в процесі спілкування з близькими [9, С. 92].

Злочинам неповнолітніх сприяє не тільки сирітство, а й порушення батьківської сім'ї, виражене у відсутності одного з батьків, що у неповнолітніх правопорушників поширене в 2-4 рази більше, ніж у підлітків, які правопорушень не здійснювали [10, С. 23].

Важливим криміногенним фактором впливу на злочинність неповнолітніх розглядається виховання дітей у неповних сім'ях. За статистичними даними з 126068 розлучень у 2010 році у 54544 випадках родини, що розпадаються мали одну дитину; у 10803 випадках - дві дитини; у 4468 випадках - три більше дітей [11, с. 345]. Ще за часів Ч. Ломброзо доведено, що у структурі злочинності неповнолітніх 60% осіб, що вчиняють злочини виховувалися у неповних сім'ях, або мешкали окремо від родини [12, с. 97-98]. В останні роки приблизно кожен третій підліток, який скоїв злочин виріс у неповній сім'ї.

В Україні тільки у 2010 році з 497 689 народжених 108 785 особи народилися у матерів, які взагалі не перебували у зареєстрованому шлюбі [11, с. 339]. Аналіз статистичних даних за цими показниками минулих років свідчить про аналогічну картину, тобто в Україні щорічно 22%, або кожна 5 дитина народжується і виховується поза шлюбом. У сукупності наведені дані розглядаються як причини для негативних тенденцій злочинності у наступні роки [6].

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Сім'я, певною мірою, є моделлю взаємин індивіда з суспільством, вона виконує функцію соціалізації, тобто пристосування людини до життя в суспільстві. На думку Д.А. Шестакова, всякий умисний злочин свідчить про те, що сім'я злочинця, якщо не сприяла вчиненню, то, принаймні, не справила цьому належного опору. Суспільство в принципі очікує з боку сімей обгородженого впливу на їх членів [9, С. 92].

Пасивне ставлення до розвитку злочинних схильностей, задумів, відмічається приблизно в половині сімей злочинців: як у батьківських, так і у власних сім'ях. Причому пасивність сім'ї пояснюється обставинами, в одних випадках об'єктивними (хвороба або надмірна зайнятість близьких до злочинця людей), в інших - суб'єктивними (невміння або небажання надавати виховний вплив).

Сім'ї, що сприяють тому, що їх члени стають злочинцями, діляться на ті, що надають загальний негативний вплив і на ті, що безпосередньо залучають у злочинну діяльність. Перші поширені, звичайно, значно більше. Співвідношення між ними – 9:1.

Загальний негативний вплив сім'ї проявляється в стереотипах жорстокості, користі, в наявності у сім'ї осіб, які притягувалися до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Іноді має місце великий розрив у часі між криміногенними сімейними обставинами і злочином. Скажімо, недолік теплоти з боку матері до малолітнього сина, що дав поштовх до розвитку в нього жорстокості, проявляється, через кілька десятиліть, в акті агресії. Втім, різноплановий вплив сім'ї на формування злочинної особистості нерідко усвідомлюється останньою, що, зокрема, знаходить вираз у татуваннях, які символізують криміногенний вплив батьків, дружини і т. д., а також в натільних написах і абрєвіатурах [9, С. 93].

Багато вчених стверджують, що в перші роки життя дитина отримує від батька і матері, з їхньої поведінки до 80% того, що необхідно для формування людини як особистості. Найважливіша функція сім'ї – психологічний захист, який, на жаль в останні роки деформується. Негаразди у сім'ях сприяють розвитку і виникненню нервово-психічних порушень у неповнолітніх, що в наслідок сприяє криміналізації даної групи неповнолітніх [13, с. 27].

Приблизно 20% неповнолітніх злочинців виховувалися в родині з дуже низьким життєвим рівнем [14, с. 104]

Про вплив сім'ї на злочинність неповнолітніх відзначається в багатьох роботах юристів, психологів, соціологів, практичних працівників. До тяжких наслідків недоліків сімейного виховання відносяться злочинність, алкоголізм, наркоманія та інші патологічні явища, джерелом яких у більшості випадків стали обставини, які оточували дитину в сім'ї.

Дослідження показують, що більша частина батьків так чи інакше не готова нести таку відповідальність, як виховання дітей. Більше того дослідження показують, що в кожній десятій родині існує несприятливий криміногенний мікроклімат. У 30-40% випадках злочинів, які скоїли неповнолітні, було встановлено, що негативний вплив здійснювався в сім'ї, від старших членів цієї родини, які в свою чергу вживали наркотичні речовини або ж зловживали алкоголем [13, с. 41]. Такі люди здатні залучати підлітків в групи, які мають злочинну спрямованість. Дані групи сприяють формуванню перекручених і помилкових моральних і правових установок у свідомості дітей і є серйозним криміногенним фактором.

У сім'ях, де виховуються неповнолітні злочинці, найчастіше дії батьків щодо їх виховання неузгоджені і

непослідовні. Дослідження показують, що в ¾ випадках спостерігається споживче виховання, а в 60% в сім'ї спостерігається атмосфера беззаконності, ігнорування дитини та потурання [15, с. 39].

Криміногенна обстановка в сім'ї, безсумнівно, впливає на її членів. Серед неповнолітніх злочинців майже 60% мають судимих батьків. У таких сім'ях спостерігається жорстокість і насильство. Вивчаючи справи про вбивства, які були здійснені безпосередньо неповнолітніми, вчені виділяють, що злочини, які найчастіше вчиняються спостерігаються всередині такої сім'ї, і їм передують тривалі конфліктні відносини між майбутньою жертвою і неповнолітнім. У кожній четвертій родині члени цієї родини систематично тероризували неповнолітнього та інших близьких, пиячили і тим самим, самі спровокували злочин. У цих сім'ях спостерігається аморальність, насильство в міжособистісних відносинах як спосіб спілкування [14, с. 105].

У кримінології географія злочинності - це розповсюдження її по різних регіонах (територіях) держави, областях, районах, містах, селищах [16, с. 70]. Вивчення географії злочинності дає можливість виявити її територіальні особливості; відмінності у концентрації злочинності та її видів на окремих територіях; дослідити - її структурний розподіл; виявити відмінності у динаміці злочинності та її видів у регіонах; встановити місця концентрації потерпілих від злочинів; особливості видів та способів вчинення злочинів тощо. Отже, вивчення географії злочинності, її територіальних відмінностей є підставою для диференційованого вивчення її причин та умов, що є запорукою для ефективного запобігання злочинності [6].

В Україні існують яскраво виражені регіональні відмінності в злочинності неповнолітніх, а саме вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи. Аналіз регіональних особливостей вчинення цього виду злочинів дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною активністю неповнолітніх характеризуються східні регіони України. Це не випадково, оскільки ці ж регіони характеризуються значною перевагою за кількістю населення над західними, вищим рівнем урбанізації та значною щільністю населення [17, С. 148]. Протягом одинадцяти місяців 2014 р. було вчинено 1 699 злочинів, із них в органах внутрішніх справ знаходилися в провадженні - 1 698, особливої небезпеки викликає тенденція збільшення виявлених фактів утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність - 489. За цей період було вчинено злочини проти життя й здоров'я, з них особливо тяжких злочинів - 478, тяжких злочинів - 748, злочинів середньої тяжкості - 708, злочинів невеликої тяжкості - 208, а саме: нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121 Кримінального кодексу України (далі - КК України)) - 45, у тому числі, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України) - 10; умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 122 КК України) - 62, умисного легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України) - 298, побоїв і мордування (ст. 126 КК України) - 17, необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 128 КК України) - 19 [18, С. 118].

Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається однією з найбільш актуальних соціально-правових проблем нашого суспільства. Це

пов'язано, передусім, з тим, що саме неповнолітні у недалекому майбутньому будуть формувати і представляти образ держави. Кримінальні ж навички, набуті особами у неповнолітньому віці, нерідко супроводжують їх протягом тривалого часу, якщо не всього життя. Не

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

випадково численні дослідження показують, що значна частина злочинців-рецидивістів свою першу судимість отримали саме в неповнолітньому віці [19, С. 142].

Підсумовуючи зазначимо, що основними детермінантами, що провокують вчинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи, є соціально-економічна нестабільність в суспільстві, послаблення напрямків соціального впливу, ослаблення виховної функції школи, наявність неповної або багатодітної сім'ї, тенденції у сфері алкоголізації, наркотизації населення, негативний вплив ЗМІ, що пропагують культ насильства, зловживання алкоголем. До не менш важливих чинників, які сприяють зростанню підліткової і дитячої злочинності, відносять скорочення кількості закладів дозвілля, закриття дитячих таборів, спортивних і позашкільних установ.

У рамках удосконалення запобігання вчинення неповнолітніми злочинів проти життя і здоров'я особи, доцільним є створення типової моделі регіональної системи профілактики, головною метою якої повинно бути сприяння створенню на рівні окремих регіонів громадської нетерпимості до проявів злочинності, послаблення дії криміногенних факторів, недопущення втягнення в злочинну діяльність нових соціальних груп, особливо неповнолітніх, обмеження незаконного обігу зброї, наркотичних засобів, кримінальних проявів пияцтва та алкоголізму [17, С. 322-323].

Типова модель системи запобігання вчинення неповнолітніми злочинів проти життя і здоров'я особи повинна враховувати конкретні регіональні особливості та містити в собі такі складові, як: а) оцінка криміногенної ситуації регіону на основі співставлення її з соціально-економічними показниками конкретного регіону (Східного, Західного, Центрального, Південного); б) порівняння з загальноукраїнськими показниками та тенденціями злочинності неповнолітніх; в) аналіз ефективності профілактики злочинності в регіоні; г) виявлення та усунення криміногенних факторів, які обумовлюють злочинність неповнолітніх у конкретному регіоні; д) урахування позитивного досвіду протидії злочинності неповнолітніх в інших регіонах та країнах світу; е) розробка регіональних програм запобігання злочинності неповнолітніх і протидії бездоглядності серед неповнолітніх; ж) узгодження регіональних програм запобігання злочинності неповнолітніх і протидії бездоглядності з комплексними програмами соціально-економічного розвитку регіону [17, С. 322-323].

Запобіжні заходи повинні спрямовуватися на залучення ЗМІ до пропаганди здорового способу життя та поваги загальнолюдських цінностей, а також підвищення рівня правової культури. Існує необхідність у переорієнтації ЗМІ з акцентування на продукції, що містить елементи агресії, насильства та алкоголізації населення, на пропагування кращих еталонів національно-культурного і мистецького життя держави.

Література

1. Denysov S. Criminality of criminally active part of youth and its prevention in Ukraine (Денисов С. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні) / С. Денисов // Вісник Асоціації кримінального права України – 2015 – № 1(4) – С. 332-343.
2. Шаталов Е.А., Малаева Л.О. Преступность среди несовершеннолетних: влияние семьи / Е.А. Шаталов, Л.О. Малаева // Материалы XLV-XLVI Международной научно-практической конференции “Вопросы современной юриспруденции” (Россия, г. Новосибирск, 18 февраля 2015 г.) – Новосибирск.: НП “СибАК”, 2015. – С. 325-328.

3. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність (2002 - 2003 р.р.) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037DFDE](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/9A539844EB54F3EBC2257B7C0037DFDE). - Назва з екрану.

4. Статистичні дані щодо характеристики неповнолітніх осіб, які вчиняють насильницькі злочини наводяться на основі судової статистики за 2013 та перше півріччя 2014 року, форма 8. “Звіт про неповнолітніх засуджених”.

5. Артеменко І.І. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього, який вчиняє злочини проти життя та здоров'я особи / І.І. Артеменко // Порівняльно-аналітичне право. - 2014. - № 6. - С. 241-243.

6. Бабенко А.М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? / А.М. Бабенко // Порівняльно-аналітичне право. - 2013. - №3-1. - С. 296-300. - Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M..pdf.

7. Бабаев М.М. Влияние демографических процессов на преступность / М.М. Бабаев, Э.В. Кузнецова, Е.Б. Урланис. - М.: Изд. “Юрид. лит.”, 1976. - 176 с.

8. Методика изучения территориальных различий преступности и их причин: [метод. пособ.] / [А. И. Долгова, Н. В. Кривошекова, Ю. Г. Козлов, В. А. Серебрякова и др. [ответ. ред. А. И. Долгова]]. - М.: Всесоюзный научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка. - 1989. - 140 с.

9. Шестаков Д. А. Семья и предупреждение преступлений / Д. А. Шестаков // Правоведение. - 1995. - № 4 - 5. - С. 92 - 96.

10. Чихалов С.Н. Трудные судьбы подростков - кто виноват / С.Н. Чихалова. - М, 1991. - 121 с.

11. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держ. ком. статистики України; [за ред. О.Г. Осауленка]. - К.: ТОВ “Август Трейд”, 2011 - 559 с.

12. Ломброзо Ч. Преступный человек / Ч. Ломброзо; пер. с итал. Г.И. Гордона. - М.: “ООО Мидгард”, 2005. - 877 с.

13. Вологина Ж.Ю. Преступность среди несовершеннолетних / Ж.Ю. Вологина, Н.В. Спивакова, А.А. Камалов // Право: современные тенденции: материалы междунар. науч. конф. - № 3. - 2012. - С. 64-69.

14. Лелеков В.А., Кошелева Е.В. Влияние семьи на преступность несовершеннолетних / В.А. Лелеков, Е.В. Кошелева // Социологические исследования. - 2006. - № 1. - С. 103-112.

15. Самуилина Я.В. Семейное неблагополучие как причина преступности несовершеннолетних // Юридический аналитический журнал. - 2005. - № 4. - С. 37-42

16. Іванов Ю.Ф. Кримінологія [навчальний посібник] / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джу́жа. - К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2006. - 264 с.

17. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А. М. Бабенко - Одеса: ОДУВС, 2014. - 416 с.

18. Заросинський Ю.Л. Стан і тенденції злочинів, що вчиняються неповнолітніми в Україні / Ю.Л. Заросинський // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія “Юридичні науки”. - 2014 – Випуск 6-1. Том 3. - С. 117-121.

19. Мозгова В.А. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх / В.А. Мозгова // Юридичний вісник – 2014 – № 2 (31) – С. 142-147.

*Бібік І.С.,
аспірант заочної форми навчання
докторантури та ад'юнктури ОДУВС*

*Науковий керівник:
начальник кафедри теорії та історії
держави і права
доктор юридичних наук, доцент
А.М. Бабенко*

БІОТЕРОРИЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ТАКТИКА ПРОТИДІЇ

Головацький О. О.

В даній науковій статті визначаються загальні положення біотероризму, а саме з'ясовується його сутність, особливості та характерні риси. Акцентується увага на причинах, що зумовлюють високу небезпеку біотероризму, а також заходах протидії біотероризму в Україні, враховуючи досвід зарубіжних країн.

Ключові слова: біотероризм, біологічні агенти, біологічна зброя, протидія, терористична діяльність, попередження біотероризму, біологічна безпека

В данной научной статье определяются общие положения биотерроризма, а именно выясняется его сущность, особенности и характерные черты. Акцентируется внимание на причинах, обуславливающих высокую опасность биотерроризма, а также мерах противодействия биотерроризму в Украине, учитывая опыт зарубежных стран.

Ключевые слова: биотерроризм, биологические агенты, биологическое оружие, противодействие, террористическая деятельность, предупреждение биотерроризма, биологическая безопасность

In this scientific article general provisions are defined, namely the essence, features and characteristic features, bioterrorism as especially dangerous type of terrorism is investigated. The biological weapon, from the point of view of experts, constitutes the greatest danger among weapons of mass destruction as has high, in comparison with other types of weapon, the striking potential. Specificity of the biological weapon that stimulates interest of terrorists in her, is defined by its characteristic features, namely the high striking ability, simplicity of receiving and mobility.

Threat of bacteriological terrorism became real therefore counteraction of bioterrorism it has to be presented by complex system of the measures excluding receiving the biological weapon by terrorists and also provide the most effective reaction in case of an act of terrorism. In particular, it is necessary to refer introduction of the laws aimed at providing biological safety to the main directions of counteraction to biological terrorism; development of effective remedies of diagnostics and fight against infectious agents; establishment of control of distribution and use of biological agents; ensuring reliable protection of water intaking, water, sewer communications; improvement of system of vaccination against infectious diseases; improvement of material and technical resources of laboratories of treatment-and-prophylactic establishments.

Unfortunately, Ukraine lags behind many countries of the world in a question of biological safety. Today only legislative developments on bases of counteraction to terrorism of biological character continue, because of us it is offered to pay attention to experience of the United States of America in a question of counteraction of bioterrorism.

Keywords: bioterrorism, biological agents, biological weapon, counteraction, terrorist activity, prevention of bioterrorism, biological safety

Постановка проблеми. На сьогодні проблема боротьби з тероризмом є однією з глобальних проблем людства, © О.О. Головацький, 2016

що загрожує безпеці будь-якої країни. Терористи починають активно застосовувати хімічну, біологічну зброю з метою досягнення своїх цілей. Застосування останньої безперечно може призводити до катастрофічних наслідків, зважаючи на те, що біологічна зброя є надзвичайно мобільною та володіє високою вражаючою здатністю. Окрім того, переважна більшість населення є погано інформованою щодо небезпеки біотероризму та методів протидії йому. З урахуванням цього постає необхідність окреслити тактичні аспекти протидії біологічному тероризму (біотероризму).

Виходячи з цього, метою даної статті є визначення сутності та особливостей біотероризму, а також звернення уваги на заходах протидії застосуванню біологічної зброї у терористичних актах з метою заподіяння шкоди або смерті населенню і досягненню злочинних цілей, звертаючись до досвіду зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти біотероризму, а саме особливості та тактика протидії, досліджувалися у працях В.П. Малишева, В.В. Татарінова, М.Т. Васильєва, М.Ю. Тарасова, Д.Л. Поклонського, Г.Г. Оніщенко, Л.С. Сандахчієва, С.В. Нетесова, Р.О. Мартинюка, Ю.Л. Бощенко, Л.І. Позднякової, Є.І. Федорова, Б.В. Боєва, В.М. Бондаренка, А.Л. Гінцбурга, К. Вульфа, Р. Джонсона, Д. Сюрмонда та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах протидія тероризму є актуальним завданням світової спільноти. Особливо небезпечним різновидом тероризму визнається біотероризм, який являє собою використання біологічних агентів, бактерій або токсинів для масштабного знищення продовольчих, біологічних ресурсів будь-якої країни з метою встановлення зовнішнього тотального контролю над ними, підризу продовольчої незалежності [1, с. 90]. Для досягнення своєї мети терористи використовують різні методи, але особливу небезпеку для людського суспільства являє собою загроза несподіваного використання зброї масового знищення - хімічного, бактеріологічного, радіологічного, ядерного. Біологічна зброя, з погляду фахівців, представляє найбільшу небезпеку серед зброї масового знищення, оскільки має найвищий, у порівнянні з іншими видами зброї, уражаючий потенціал.

Зазначимо, що від інших видів тероризму біотероризм відрізняється тим, що його основний деструктивний потенціал пов'язаний з ураженням живої сили, тобто людей, без заподіяння шкоди матеріальним об'єктам. Також, висока небезпека біотероризму зумовлюється наступними причинами:

1) біологічна зброя більш доступна, так як мікроорганізми, які можуть бути використані як агенти, існують в природі;

2) значна кількість вірусів і мікроорганізмів ще не вивчені. Крім того, в природних умовах постійно виникають нові патогени - так звані "виникаючі інфекції". Тільки за останні 20 років зареєстровано більше 30 нових інфекційних агентів, таких як ВІЧ, віруси Марбург, Ебола, проти яких дотепер немає засобів лікування і профілактики;

3) біологічна зброя проста у виготовленні. На сьогодні, у світі існує понад 22 тис. лабораторій, здатних виробляти біологічну зброю;

4) біологічна зброя зручна для зберігання і транспортування;

5) небезпечні біологічні агенти, у порівнянні з хімічними і радіологічними, складно виявити;

6) при використанні біологічної зброї має місце широке розповсюдження вражаючого агента, складність виявлення місця застосування зброї і інколи неможливість обмеження зони терористичного акту;

7) для надання допомоги постраждалим потрібна одночасно велика кількість вакцин та/або антибіотиків [2, с. 36].

Водночас, особливістю біологічної зброї є те, що її надзвичайно складно виявити, а ефект від її застосування може бути відкладеним на значний термін, що дозволяє приховати її застосування і збільшує кількість її потенційних жертв. Все це робить біологічну зброю зручним інструментом для досягнення цілей терористів [3, с. 44]. Найбільш відомим випадком біотероризму вважається розповсюдження листів зі збудниками сибірської виразки у вересні-жовтні 2001 року у Сполучених Штатах Америки. У результаті цієї акції померло 5 осіб, більше 20 було інфіковано, декілька тисяч осіб були змушені приймати антибіотики [4, с. 5]. Проте, історичні корені біотероризму сягають минулого сторіччя. Так, у 1984 році у Сполучених Штатах Америки, місті Орегон, релігійною групою "Раджнішіс" було здійснено розповсюдження збудника сальмонельозу через їжу з метою впливу на результати місцевих виборів [4, с. 5]. Звісно, виникнення біотероризму пов'язується із стрімким розвитком генної інженерії та появою новітніх біотехнологій. Все це ускладнює процес протидії біотероризму.

Протидія біологічному тероризму як складовій терористичної діяльності ґрунтується на засадах: 1) законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; 2) комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; 3) пріоритетності попереджувальних заходів; 4) невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; 5) пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; 6) поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; 7) нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; 8) єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; 9) співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом [5, ст. 3]. На сьогодні, загроза бактеріологічного тероризму стала реальною, тому протидія біотероризму має бути представлена комплексною системою заходів, що унеможливають отримання терористами біологічної зброї, а також забезпечують максимально ефективне реагування у випадку терористичного акту. Зокрема, до основних напрямів протидії біологічному тероризму відносяться наступні заходи:

- запровадження законів, спрямованих на забезпечення біологічної безпеки;
- розробка ефективних засобів діагностики та боротьби з інфекційними агентами;
- встановлення контролю за розповсюдженням та використанням біологічних агентів;

- забезпечення надійної охорони водозабірних, водопровідних, каналізаційних комунікацій;

- вдосконалення системи вакцинавання проти інфекційних хвороб;

- покращення матеріально-технічної бази лабораторій лікувально-профілактичних закладів. [6, с. 196; 7, с. 5].

На жаль, Україна в питанні біологічної безпеки відстає від багатьох країн світу. Сьогодні тривають лише законодавчі розробки щодо засад протидії тероризму біологічного характеру, через це пропонуємо звернути увагу на зарубіжний досвід протидії біотероризму.

Певний науковий інтерес до проблеми біотероризму в цілому значною мірою обумовлений наявними даними про реалізацію в ряді країн відповідних наукових і технічних програм, прямо або побічно спрямованих на розробку або використання біологічної зброї [8, с. 10]. Найбільш підготовленими з погляду розробки стратегічної концепції по боротьбі з біотероризмом є Сполучені Штати Америки. Варто пригадати національний стратегічний план по готовності до дій у випадках біологічного і хімічного тероризму, який діє з 2001 року в США. Відповідно до Плану у виявленні та ліквідації терористичних інцидентів скоординовану участь приймають більше 10 різних агентств і державних служб. Особливу увагу привертають окремі розділи Плану, які співпадають із стадіями ліквідаційного процесу терористичних інцидентів біологічного характеру:

1) сутність підготовчого етапу полягає у:

- підготовці узгоджених планів і протоколів по біотероризму, що забезпечує координацію дій органів охорони здоров'я, на всіх рівнях - федеральному, штатному і місцевому;

- створенні системи заочного навчання при міністерстві охорони здоров'я, що забезпечує підготовку на випадок біологічного і хімічного тероризму для працівників місцевих служб охорони здоров'я і служб охорони здоров'я штатів;

- розповсюдженні рекомендацій для охорони здоров'я і вимог до розробки планів підготовки на випадок біологічного і хімічного тероризму для використання органами охорони здоров'я штатів і місцевими органами охорони здоров'я.

2) етап виявлення і контролю включає у себе:

- посилення системи контролю за випадками захворювань і ушкоджень в результаті дії патогенів і хімічних речовин, включених в список небезпечних агентів;

- розробку нових алгоритмів і методів для пошуку підозрілих випадків в медичних базах даних;

- вибір критеріїв для дослідження і оцінки підозрілих груп захворювань людини і тварин або ушкоджень і сигналів для повідомлення виконавчої влади про можливий акт біологічного або хімічного тероризму.

3) діагностика біологічних агентів конкретизується шляхом:

- створення багаторівневої мережі реагування лабораторій на акти біотероризму, яка пов'язувала б органи охорони здоров'я з лабораторіями, що володіють найбільш сучасними засобами для ідентифікації особливо небезпечних біологічних агентів і повідомлення про них;

- створення лабораторій швидкого реагування на основі найсучасніших технологій з метою забезпечення можливості цілодобової діагностики і молекулярно-біологічної оцінки особливо небезпечних біологічних агентів.

4) вживання заходів по ліквідації терористичних

інцидентів біологічного характеру, до яких відносяться:

- допомога органам охорони здоров'я штатів і місцевим державним органам влади в організації розгортання швидких дій у разі прихованої атаки або підозри на спалах захворювання, який міг би бути результатом прихованої атаки;

- забезпечення виконання дій по швидкій мобілізації команд реагування на випадки тероризму, які надаватимуть допомогу працівникам охорони здоров'я на місцях, агентам охоронних служб і представникам виконавчої влади;

- створення державних запасів фармацевтичних засобів на випадок тероризму з використанням біологічних або хімічних агентів.

5) система зв'язку, за допомогою якої здійснюється:

- створення державної електронної інфраструктури для поліпшення обміну важливою інформацією між місцевими, федеральними органами охорони здоров'я і органами охорони здоров'я штатів;

- застосування плану екстреного зв'язку, що забезпечує швидке розповсюдження інформації серед громадськості під час терористичних актів, при їх загрозі або підозрі;

- створення веб-сайту для популяризації інформації про підготовку і навчання на випадок біотероризму, а також іншої важливої інформації, пов'язаної з біотероризмом [9, с. 11].

Підводячи підсумок вище викладеному, варто ще раз підкреслити, що

біотероризм представляє собою застосування біологічної зброї у терористичних актах з метою заподіяння шкоди або смерті населенню і досягненню злочинних цілей. Специфічність біологічної зброї, що стимулює інтерес терористів до неї, окреслюється її характерними рисами, а саме високою вражаючою здатністю, простою отримання та мобільністю.

Хоча в питанні біологічної безпеки Україна відстає від багатьох країн світу, на нашу думку, доцільним було б запровадити наступні заходи щодо попередження біотероризму, а саме покращити матеріально-технічне забезпечення установ та закладів санітарно-епідеміологічної служби, які здійснюють перевірку біологічних агентів; створити групи швидкого реагування біологічного контролю [10, с. 93]; підвищити рівень перевірки та контролю пасажирів та їх багажу, на наявність біологічних агентів, на митних постах та у аеропортах. Також, варто зазначити, що забезпечення біологічної безпеки населення та збереження природного середовища України залишаються одними з пріоритетних завдань держави, тому

питання протидії біотероризму потребує подальшого детального дослідження, що планується здійснити у наступній науковій статті.

Література:

1. Гребенюк М.В. Інформаційна складова запобігання проявам аграрного тероризму / М.В. Гребенюк, Б.Д. Леонов // *Правова інформатика*. - 2014. - № 2. - С. 90-94.

2. Курзова В.В. Актуальні питання правового регулювання міжнародного співробітництва України в сфері боротьби з біотероризмом / В.В. Курзова // *Митна справа*. - 2013. - № 6. - С. 34-43.

3. Татаринів В.В. Радиационный, химический и биологический терроризм / В.В. Татаринів // *ОБЖ. Основы безопасности жизни*. - 2013. - № 12. - С. 44-48.

4. Васильев Н.Т. Биологический терроризм: прошлое, настоящее, будущее / Н.Т. Васильев, М.Ю. Тарасов, Д.Л. Поклонский // *Журнал "Химическая и биологическая безопасность"*. - К.: Винити, 2002. - Вип. 6 - с. 3 - 10

5. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/638-15> - Назва з екрану.

6. Онищенко Г.Г. Биотерроризм: Национальная и глобальная угроза / Г.Г. Онищенко, Л.С. Сандахчиев, С.В. Нетесов, Р.А. Мартынюк // *Вестник Российской Академии Наук*. - 2003. - Т. 73. - № 3. - С. 195 - 204.

7. Онищенко Г.Г. Противодействие биотерроризму: стратегия национального здравоохранения / Г.Г. Онищенко // *Журнал "Вакцинация"*. - 2002. - № 3 (21). - С. 4 - 5.

8. Раевский К.К. О некоторых первоочередных мерах по созданию системы противодействия биологическому терроризму. Вакцинация: Информ. бюл., 2002. - № 3 (21). - С. 10.

9. Вороненко В.В. Зарубіжний досвід організації реагування на терористичні акти та інші надзвичайні ситуації / В.В. Вороненко, Ю.М. Скалецький, В.Ф. Торбін // *Український журнал екстремальної медицини імені Г.О. Можая*. - 2011. - № 2. - С. 7-14.

10. Проблемы биобезопасности и противодействия биотерроризму [Текст] / С.К. Завриев // *Мировая экономика и международные отношения*. - 2009. - №12. - С. 90-100.

Головацький О.О.,

*Викладач кафедри тактико-спеціальної та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 24.12.2015*

УДК 343.71

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В ХХІ СТОЛІТТІ ТА ДЕЯКІ ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Захаров В. П.,

Захарова О. В.

Проблема забезпечення адекватної національної безпеки завжди була викликом для урядів усіх країн. Але якщо раніше було потрібно запобігати озброєним вторгненням ворожих сусідів, то в ХХІ столітті, окрім запобігання цій традиційній небезпеці, виникла необхідність адекватно відповідати на зовсім інші типи загроз.

Характер цих загроз визначають сформовані нині загальносвітові тенденції розвитку. До них належать глобалізація та негативна реакція на неї, активізація недержавних структур із потенціалом, який у деяких

випадках дорівнює можливостям низки країн, наявність глобального інформаційного середовища, створеного Інтернетом і супутниковими засобами зв'язку. І поки світова спільнота не навчиться належно нейтралізувати такі загрози, будь-який розумний супротивник буде використовувати їх.

Глобальна війна проти тероризму звернула увагу світової громадськості на боротьбу з загрозами вчинення терористичних актів, жертвами яких є невинне цивільне населення. Зростаюча загроза світовій безпеці,

бажання людей мати гарантований особистий захист і поява нових технологій стимулюють розвиток охоронних, зокрема і біометричних систем. Нині спостерігається зростання особливої уваги до систем інтелектуального відеоспостереження, одним із завдань якої стала ідентифікація індивідуума за його відеозображенням у режимі реального часу. Спецслужби насамперед зацікавлені в автоматизації процесу виявлення осіб, які підозрюються у скоєнні будь-яких злочинних діянь або в намірі їх учинення. Технологія відеонагляду, яка спочатку призначалась для контролю й обліку звичайних правопорушень, еволюціонувала в технічні комплекси для захисту від тероризму [1].

Досить значні політичні й економічні збитки національним інтересам завдають мігранти та незаконне контрабандне переміщення товарів через державний кордон. Контрабанда завдає суттєвого удару доходу уряду будь-якої країни, навіть якщо не брати до уваги ту шкоду, яку вона завдає міжнародним відносинам, оскільки контрабандні дії вчиняються з території сусідніх держав, а її маршрути можуть проходити через треті країни. Свого часу колишній британський прем'єр-міністр Т. Блер заявив: "Загроза безпеці, перед якою ми стоїмо, не є звичайною. Це виклик зовсім іншого походження порівняно з тим, що ми мали раніше".

Незаконна економічна імміграція становить серйозну загрозу розвитку економіки будь-якої країни та забезпеченню зайнятості своєї робочої сили, якщо вона здійснюється безконтрольно. Серед мігрантів є певна частка злочинних елементів, які ухилилися від здійснення правосуддя у власній країні та навряд чи змінять свій спосіб життя після прибуття в іншу державу, де вони також будуть становити загрозу для законності та порядку. Ці кримінальні елементи повинні бути ізольовані або принаймні взяті під нагляд так, щоб ці дії не обмежували права та свободи законослухняного населення. Але під час реалізації цього завдання, що пов'язане з забезпеченням внутрішньої безпеки держави, можна істотно ускладнити повсякденне життя власних громадян, а це може завдати шкоди владі, яка намагається захистити своє населення від злочинних посягань [2].

Нині, коли загрозу національній безпеці більшості країн становлять тероризм, міграція, організована злочинність, розповсюдження зброї, наркотрафік, всезростаюча можливість здійснення терористичних актів за допомогою зброї масового ураження, впровадження досягнень нових технологій разом із розвідувальною діяльністю набуває вирішального значення. Причому можливості систем на основі останніх наукових досягнень повинні слугувати для узагальнення, аналізу, перевірки та доповнення даних агентурної діяльності.

В епоху, коли тероризм став глобальним явищем, а національні можливості прийняття контрзаходів у зв'язку з використанням світових інформаційних комунікацій та електронних фінансових транзакцій, збільшенням вантажоперевезень і пасажиропотоку значно ускладнились, застосування сучасних інформаційно-технологічних досягнень стало ключем до отримання важливих компонентів розвідувальної інформації, яка необхідна для успішного виконання завдань із забезпечення і національної, і глобальної безпеки.

Розгортання майбутньої, по суті, глобальної біометричної паспортної системи та пов'язаною з нею захищеною інфраструктурою обміну даними є суттєвою компонентою серед заходів боротьби з міжнародним

тероризмом і складовою структури національної безпеки будь-якої країни світової спільноти.

Сучасна стратегія національної безпеки в обов'язковому порядку повинна містити заходи щодо забезпечення безпеки стратегічно важливих об'єктів, так званої критично важливої національної інфраструктури, до переліку якої входять об'єкти військового і військово-промислового комплексу, атомні й гідрогенеруючі станції, нафто-, газопроводи, нафтоперегінні та хімічні заводи - тобто ті об'єкти, які особливо важливі для нормального забезпечення життєдіяльності держави, а аварія або терористичний акт на них може завдати значної шкоди життю та здоров'ю громадянам країни, на території якої сталася надзвичайна подія.

Комплексний облік і управління ризиками безпеки повинне охоплювати забезпечення безпеки держави на різноманітних напрямках (особливо організація інформаційно-технологічної, екологічної та особистої безпеки громадян).

Отже, у XXI столітті необхідне створення такої національної системи безпеки для кожної країни, яка б забезпечувала належний поступальний розвиток і окремо взятої кожної держави, і усієї цивілізації загалом. Тобто національна система безпеки теоретично не повинна завдавати шкоди безпеці інших країн, вона в обов'язковому порядку має брати до уваги та містити елементи глобальної безпеки.

Наведемо приблизний перелік сучасних додаткових заходів із безпеки, що повинні бути в обов'язковому порядку внесені до комплексу заходів національної безпеки держав на додаток до загальноустановлених:

1. *Електронні контрзаходи.* Це складні електронні заходи, які призначені для захисту населення і матеріальних цінностей від можливих застосувань вибухових пристроїв шляхом блокування надходження детонуючого сигналу.

2. *Контроль та стеження за використанням каналів зв'язку, зняття важливої з погляду національної безпеки інформації та блокування, за потреби, каналів зв'язку.* Це спеціальне устаткування для блокування у разі потреби електронних засобів зв'язку, що охоплюють GSM і стільникові телефони, GPS, супутникові навігаційні сигнали та Інтернет. У разі потреби здійснюється блокування зв'язку і вживаються заходи з протидії ворожому радіоперехопленню.

3. *Відкрите і таємне спостереження.* Спеціальне обладнання, яке спроектовано для застосування в міській та сільській місцевостях для забезпечення безпеки кордонів і трубопроводів: в цих системах використовуються наземні й щоголові сенсори, авіаційне та супутникове устаткування для отримання відповідних даних. За допомогою радіосигналів ці системи під'єднані до контрольних центрів, вони також мають системи виявлення, розпізнавання об'єктів, обладнані апаратурою для стеження за автотранспортом і зчитування номерів транспортних засобів.

Під час охорони сухопутних кордонів або трубопроводів повне спостереження може бути забезпечене за допомогою однієї або декількох систем таких, як супутникова система або авіаційна система, які дозволяють фіксувати спроби проникнення в країну в будь-яких інших місцях, крім звичайних прикордонних контрольних пунктів, або виявляти спроби врізки в трубопроводі.

4. *Стеження за автотранспортом, фізичними особами й іншими об'єктами.* Використовуючи різні тех-

нологічні комплекси спостереження, можна стежити за пересуванням автомобілів, фізичних осіб, інших об'єктів, що становлять інтерес, визначати їх місцезнаходження та передавати інформацію до контролюючого центру.

5. *Аеропорти та порти.* Загальновідомо, що забезпечення нормального функціонування транспортних потоків є найважливішим завданням держави - разом з іншими інфраструктурними галузями транспорт забезпечує базові умови життєдіяльності суспільства. Безперервна діяльність і стійкий розвиток транспортної галузі є гарантією цілісності держави, її національної безпеки та поліпшення умов і рівня життя населення. Забезпечення захисту транспортних об'єктів від можливих несанкціонованих дій та незаконного втручання - найважливіше завдання державних органів будь-якої країни.

Організація спостереження на предмет виявлення осіб, які становлять потенційну загрозу життєдіяльності держави, є тільки однією із багатьох проблем забезпечення національної безпеки. Особливу потенційну небезпеку з погляду можливості скоєння терористичних актів становлять місця масового скупчення та пересування людей. Це такі місця, як аеропорти, морські та річкові порти, метро, залізничні або автовокзали. Десятки тисяч людей проходять через ці транспортні вузли, але на практиці неможливо піддати кожного пасажиря контролюючому огляду, в зв'язку з чим відповідний контроль і посилене стеження повинно здійснюватися лише за невеликою кількістю дійсно небезпечних і небажаних для нормальної діяльності держави особистостей.

Із початком XXI сторіччя розроблені спеціальні інтелектуальні системи стеження за індивідуумами в громадських місцях, насамперед в аеропортах, вокзалах, метро та портах. Ці системи запрограмовані так, щоб фіксувати підозрілу поведінку та проводять за можливості ідентифікацію персон, поведінка яких є неадекватною, а також контроль за діями осіб, щодо яких здійснюється негласне спостереження.

6. *Тимчасове спостереження.* Не всі загрози надходять ззовні. Деякі громадяни (дисиденти) країни можуть становити загрозу для законності та порядку, а у деяких випадках для розсіювання несанкціонованих мітингів та інших скупчень людей, які потенційно загрожують громадському порядку, застосовують насильницькі методи з використанням спеціальних сил і засобів. Забезпечення протидії внутрішнім загрозам вимагає проведення тимчасового спостереження та використання відповідних засобів у тих місцях або місцевостях, де застосування систем постійного спостереження та контролю недоцільне. Воно має сенс тільки тоді, коли є відповідна ефективність. Фахівці з безпеки повинні вміти поєднувати тимчасові системи спостереження з стаціонарними місцевими системами безпеки (за їх наявності).

Системи, що використовуються для контролю за

пересуванням об'єктів спостереження, повинні бути під'єднані до відповідних телекомунікаційних мереж для надання можливості співробітникам відповідних служб перебувати у постійному контакті з необхідними відомствами як у середині країни, так і за кордоном. Це необхідно для можливості застосування всіх потрібних заходів для вирішення будь-якої нестандартної або кризової ситуації у випадку її виникнення.

Оперативний склад відповідних спецслужб повинен бути добре навченим і мати відповідну кваліфікацію для успішного використання спеціальних систем спостереження під час вжиття заходів із нейтралізації можливих загроз національній безпеці. Владні структури всіх країн повинні робити все для того, щоб забезпечити безпеку своїх громадян усіма можливими засобами та заходами.

На думку експертів, відповідно до реалій сучасного існування світового співтовариства, альтернативи цьому постулату немає [2].

Поєднання інноваційних технологій, створення державних і міждержавних баз даних, зокрема і з біометричними відомостями, поліпшення обміну інформацією між різними державними та міждержавними органами, що повинні протистояти тероризму, обов'язкова тісна кооперація розвідувальних, поліцейських, військових та інших силових структур та їх спроможність щодо використання сучасних систем у сфері безпеки повинно зумовити відповідні результати, а в підсумку сприяти досягненню потрібного рівня національної безпеки держав - членів світового співтовариства.

Література:

1. Рынок программного обеспечения для видеонаблюдения: на пути к успеху // Secnews.ru. - 2006. - 18 июля. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.secnews.ru/foreign/>
2. Современные средства предотвращения террористических и криминальных угроз // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати). - 2008. - № 7. - М.: ВИНТИ. - С. 10-13.

Захаров В. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри ОРД ЛьвДУВС,
Член Правління Всеукраїнської асоціації
науковців та фахівців у сфері
оперативно-розшукової діяльності

Захарова О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ЛьвДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2015

КЛАСИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ

Грищенко О. А.

У статті надається класифікація суспільно небезпечних наслідків. Вивчаються теоретичні позиції щодо виокремлення певних груп суспільно небезпечних наслідків. Аналізується закони України, які закріплюють властивості та визначення окремих видів суспільно небезпечних наслідків. Встановлюються певні критерії класифікації суспільно небезпечних наслідків. Надається своє бачення класифікації суспільно-небезпечних наслідків.

Ключові слова: суспільно небезпечні наслідки, заподіяння шкоди, майнова шкода, фізична шкода, моральна шкода.

В статті приводиться класифікація общественно опасных последствий. Изучаются теоретические позиции относительно выделения определенных групп общественно опасных последствий. Анализируются законы Украины, которые закрепляют свойства и определения отдельных видов общественно опасных последствий. Устанавливаются определенные критерии классификации общественно опасных последствий. Предоставляется свое видение классификации общественно опасных последствий.

Ключевые слова: общественно опасные последствия, причинение вреда, имущественный вред, физический вред, моральный вред.

The article defines the relevance of the study, which is due to the fact that the socially dangerous consequences in the science industry can be divided into certain groups on the basis of certain characteristics, which are otherwise called criteria, principles or bases. On the basis of research in this direction it has been suggested that as a result of crime there is a rupture of social ties - participants in public relations. Examples include: criminal consequences that are harmful to the social changes, the destruction of the existing relations and in the consciousness of a criminal anti-social relationships; the correct definition of the content of social communication helps to establish the crime of the object, which is taken under the protection of the criminal law, the mechanism of causing him harm, as well as determine the nature and scope of socially dangerous consequences, which occurred; rupture of the social bond in the methods of criminal influence, which is reflected in the cancellation of social relations, their elimination or substantial modification. Available own classification of socially dangerous consequences. From a formal point of view of socially dangerous consequences have invited sharing in the legal (as reflected in the dispositions of articles of the Criminal Code) and actual (all negative changes actually caused offense) directly specified in the law and the consequences not provided as the constituent elements, but that affect the size of the criminal liability (as mitigating and aggravating circumstances). The of graduation for material makes sense to the consequences (torts that pull material or physical harm) and intangible (moral, political, ideological and other damage), basic (which determine the place of the tort in the Special Part of the Criminal Code of the system)

and additional (that have secondary character) have real character (Art. 115 of the Criminal Code) and pose a threat of harm to protected benefits (Art. 119 of the Criminal Code). Also it argues that many of the articles of the criminal law contains two or more effects that generability the same crime. In this regard, the criminal division of the results of direct (inherent in the basic structure) and indirect (named legislator of skilled compositions).

Keywords: socially dangerous consequences, causing harm, property damage, physical damage, non-pecuniary damage.

Актуальність. Аксіомою є те, що кримінальне законодавство всіх країн охороняє суспільні відносини від злочинних посягань. Аналіз кримінально-правової політики держави, прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України дозволяє виявити певні тенденції і напрямки розвитку кримінального законодавства нашої країни. З одного боку, воно спрямоване на охорону прав громадян, виключення випадків незаконного та необґрунтованого притягнення їх до кримінальної відповідальності, з іншого - на забезпечення невідворотності відповідальності і покарання осіб, винних у вчиненні злочину.

Загальновідомо, що ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину багато в чому визначається суспільною небезпекою наслідків, їх характером, розміром і обсягом та класифікацією.

Тому проблеми, пов'язані зокрема з класифікацією суспільно небезпечних наслідків, викликають глибокий і постійний інтерес вчених.

З проблем суспільно небезпечних наслідків у кримінальному праві опубліковано достатньо праць таких вчених, як Н.Ф. Кузнєцова, А.С. Михлин, В.В. Мальцева, С.В. Землюкова та інших. Необхідно відзначити, що значний внесок у розвиток теорії про злочинні наслідки в кримінальному праві внесли такі вчені, як: Я.М. Брайнін, В.К. Глістін, Ю.А. Демидов, Н.Д. Дурманов, М.І. Ковальов, Н.Н. Коржанський., Г.К. Крігер, В.Н. Кудрявцев, Б.С. Никифоров, А.А. Піонтковський, В.С. Прохоров, А.Н. Трайнін, Е.А. Фролов, Т.В. Церетелі та ін.

Проте питання щодо класифікації суспільно небезпечних наслідків та визначення критеріїв, та їх відображення у Кримінальному кодексі України, представляють окремий інтерес.

Суспільно небезпечні наслідки в галузевій науці прийнято поділяти на певні групи на підставі тих чи інших ознак, що іменуються критеріями, принципами чи підставами. При цьому фахівці рекомендують дотримуватися принципів діалектичної логіки - об'єктивність (будь-яка класифікація повинна відображати сутність явищ, які класифікуються, реально існуючі між ними зв'язки і відносини), історичний підхід (стан об'єктів, що класифікуються має розглядатися обов'язково в зв'язку з конкретним досвідом історії, як результат певного історичного розвитку), системний підхід (класифікація повинна будуватися з урахуванням реально існуючих в об'єктивному світі взаємин між групами об'єктів, які класифікуються, а також з їх взаємин з зовнішнім середовищем) і облік практики.

Градація злочинних результатів на кілька груп прийнята в теорії кримінального права. Більшість дослідників вважають, що в результаті злочину відбувається розрив соціальних зв'язків-учасників суспільних відносин. Ось характерні приклади: В.К. Глістін - злочинні наслідки полягають в соціально шкідливих змінах, руйнуванні існуючих відносин і ... в створенні злочинцем антигромадських відносин [3, с. 124.], В.Я. Тацій вважає, що правильне визначення змісту соціальної зв'язку сприяє встановленню об'єкту злочину, який охороняється кримінальним законом, механізму заподіяння йому шкоди, а також з'ясування характеру і обсягу суспільно небезпечних наслідків, які наступили [12, с. 65], Н.І. Коржанський визначає, що розрив соціального зв'язку є у способах злочинного впливу, який виражається в анулюванні суспільних відносин, їх ліквідації або в істотній зміні [7, с. 156.]. З цим можна погодитися, так як і без спеціальної наукової підготовки, очевидно, що будь-яке посягання незалежно від того, як сконструйований його склад в законі, як матеріальний або формальний, завжди тягне моральні, політичні, ідеологічні та інші небажані для суспільства результати. Їх складно звести до спільного знаменника і ще складніше висловити кількісно, тому вони "завчасно" включені в структуру суспільної небезпеки злочинного посягання.

Існують думки вчених, в яких вони пов'язують заснування класифікації злочинних наслідків з багаторівневою структурою об'єкта злочину. Так, зокрема, В.В. Мальцев пише: "загальний, родовий і безпосередній об'єкти злочину висловлюють різну ступінь узагальнення охоронюваних кримінальним правом суспільних відносин. Саме різна ступінь узагальнення характеризує і відповідні їм злочинні наслідки. Загальне поняття злочинних наслідків включає в себе найістотніше з того, що характеризує всю сукупність суспільних відносин (соціальних можливостей), які перебувають під охороною кримінального законодавства[8, с. 44-46.]

Представлена підстава класифікації суспільно небезпечних наслідків, виділення якої видається нам правильною, дозволяє виокремити такі її види: 1) злочинні наслідки, що відображають зміст загального об'єкта злочину; 2) родові суспільно небезпечні наслідки; 3) безпосередні злочинні наслідки. Крім того, в силу існування факультативного об'єкта, що розуміється в науці кримінального права як суспільні відносини, що заслуговують в окремих випадках і самостійного кримінально-правового захисту, але при вчиненні даного злочину досить часто ставлять під загрозу заподіяння шкоди, логічно виділити і додатковий наслідок злочину. Додатковий наслідок також робить досить відчутний вплив на диспозицію і санкцію правової норми і завжди істотно впливає на індивідуалізацію покарання. Факультативний (додатковий) злочинний наслідок у силу своєї необов'язковості враховується, перш за все, при призначенні покарання [8, с. 47]. Близький до вищевикладеного підхід до класифікації суспільно небезпечних наслідків пропонує С.В. Землюк. На його думку, тут слід спиратися па розташування глав Особливої частини КК, а також на утримання об'єкта кримінально-правової охорони, оскільки саме об'єкт дозволяє групувати злочину по розділам [4, с. 118-183]

Пропонуємо зупинитися на характеристиці матеріальних і нематеріальних наслідків. Згідно з панівним в науці уявленням до перших належить майнова шкода. Аналіз положень ЦК України дозволяє трактувати термін "майно", по-перше виступає як особливим об'єкт якими

вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. (ч.1 ст. 190 ЦК України); по-друге, як майнові права є неспоживчою річчю. Майнові права визнаються речовими правами (ч.2. ст.190 ЦК України).

У кримінальному праві термін "майно" виступає як предмет посягання (1) і як матеріальний вираз майнових прав (2).

Майно завжди має власника, - це його обов'язкова юридична ознака. Власником (суб'єктом права власності), згідно зі ст. 318 ЦК України, є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені у ЦК України. Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом. До інших власників майна, які не є власниками, можна віднести осіб, що володіють майном, наприклад, на праві довічного успадкованого власністю господарського відання, оперативного управління або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором (наприклад, за договором оренди, зберігання, перевезення тощо). Причому законні власники, які володіють майном в силу закону або договору, мають право на захист свого володіння навіть проти власника цього майна (ст. 395, 391 ЦК України). Дані положення цивільного законодавства накладають неминучий відбиток на інтерпретацію суспільно небезпечних наслідків, наступаючих в результаті злочинів майнового характеру. Тут структура злочину включає, крім об'єкта і предмета, також і потерпілого, якому в юридичному сенсі і заподіюється майнова шкода. Таким чином, майнові наслідки злочину нерозривно пов'язані з таким об'єктом, як відносини власності, з відповідними матеріальними предметами (майном), юридичними правами потерпілого. Такий юридичний зв'язок зумовлює і зміст правових відносин, пов'язаних з відшкодуванням заподіяної майнової шкоди.

Як наголошується в кримінально-правовій літературі, майнова шкода пов'язана зі зменшенням у власника майна або втратою прав на майно (речі, гроші, квартира тощо) [1, с. 33]. Однак, такий підхід до розуміння майнової шкоди справедливий тільки для злочинів з реальним майновим збитком, тоді як існує й інший різновид - майнової шкоди у вигляді упущеної вигоди. На необхідність розмежування реальної майнової шкоди (збитків) та упущеної вигоди вказує ряд дослідників. Разом з тим, у науковій літературі судження про різновиди майнових збитків містять, на наш погляд, методологічну помилку.

Вважаємо, що необхідно вказати на співпадаючі ознаки майнової шкоди, а також позначити суттєві відмінності між ними. І реальний майновий збиток, і упущена вигода як різновиди суспільно небезпечних наслідків злочину характерні для тих злочинів, ознаки складу яких включають предмет у вигляді майна. Іншими словами, і реальний майновий збиток, і упущена вигода заподіюють шкоду суспільним відносинам власності (майновим відносинам, що полягає у володінні, користуванні, розпорядженні майном). Оскільки суб'єктом даних суспільних відносин є власник, то в юридичному сенсі шкода заподіюється власнику, який іменується потерпілим.

Кримінально-правове тлумачення реальної шкоди і упущеної вигоди слід співвідносити з цивільно-правовим розумінням даних термінів. Відповідно до ч.2 ст. 22 ЦК України і реальні збитки та упущена вигода об'єднані загальним для них (родовим) поняттям "збитки". Вважаємо, що поняття "збитки" більшою мірою відповідає специфіці економічних відносин. При цьому під реальним збитком розуміються витрати, які особа, чие право порушене, зробила або повинна буде зробити для

відновлення порушеного права, що виразилося у втраті або пошкодженні його майна. Слід підкреслити, що дане визначення охоплює не тільки реально втрачені в результаті злочину грошові кошти або інше майно, а й витрати, які потерпілий зробить в майбутньому для відновлення втраченого права.

При розгляді справ, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань необхідно враховувати, що відповідно до ст. 22 ЦК підлягають відшкодуванню втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода); збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Тому, якщо порушене право може бути відновлено в натурі шляхом придбання певних речей (товарів) або виконання робіт (надання послуг); вартість відповідних речей (товарів), робіт або послуг повинна визначатися в тих випадках, коли на момент пред'явлення позову або винесення рішення фактичні витрати кредитором ще не зроблені.

Особливість цього виду майнового збитку полягає в тому, що винний нічого не вилучає у потерпілої сторони (тут ми досить умовно застосовуємо цей термін), його майно не збільшується, але він неправомірно залишає собі те, що він повинен був передати потерпілій стороні відповідно до обов'язків покладеними на нього законом [9, с. 20]. Класичним прикладом такої шкоди є суспільно небезпечні наслідки, які настають в результаті ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

Крім майнових благ законодавство України містить вказівку на блага нематеріальні, відносячи до них здоров'я, життя; честь, гідність і ділову репутацію; ім'я (найменування); авторство; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. (ч. 1 ст. 201 ЦК України). Вважаємо, що звернення до даної норми Цивільного кодексу обумовлено особливостями юридичної техніки правозастосування, яка передбачає встановлення співвідношення норм цивільного та кримінального права.

Попри всю різноманітність наукових підходів до визначення змісту поняття фізичної шкоди не один дослідник не забуде підкреслити, що суспільна небезпека злочину полягає в створенні загрози або заподіяння шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам [5, с. 21]; що об'єктом фізичного насильства є найбільш важливі блага особистості (життя, здоров'я). Ряд вчених - Ю.А. Воронін, П.Ф. Тельнов, П.А. Дубовець - практично ототожнюють насильство і заподіяну людині шкоду, що, на наш погляд, некоректно; навпаки, слід прагнути до їх диференціації. Наприклад, Ю.В. Пудовочкін виділяє фізичне насильство, що посягає на тілесну недоторканність і фізичне насильство, що посягає на здоров'я, причому останнє в якості підвидів включає насильство, що заподіяло або здатне заподіяти тяжку шкоду і насильство, що заподіяло або здатне завдавати менш тяжку або легку шкоду [15, с. 77-78].

Фізична шкода пов'язана із заподіянням шкоди нормального стану людини, його життя як біологічному процесу, здоров'ю, анатомічній цілісності тіла та функціону-

вання його органів [1, с. 33]. Організм людини є історично сформована цілісна, що змінюється система, що має свою особливу будову і розвиток, здатна до обміну речовин з навколишнім середовищем, до зростання і розмноження [10, с. 20]; він є біологічною основою будь-якої людини, становить його матеріальну організацію і розглядається в кримінальному праві як предмет впливу при фізичному насильстві на відповідному рівні абстракції.

В системі моральних цінностей гідність і честь (як об'єкти відповідних злочинів) займають високе положення. Відповідно до ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям [6] Честь і гідність є нематеріальними, невідчужуваними правами людини, в своїй єдності вони відображають множинні зв'язки особистості і суспільства. У науковій літературі затвердився погляд на поняття "честь" і "гідність" які володіють багатоаспектністю, при цьому особливо виділяється соціальний і правовий їх зміст (М.Н. Кузнєцова, Х.П. Маннанова, І.В. Стремякова та інші вчені).

Такий підхід, що склався в юридичній літературі до розуміння честі і гідності, дозволяє зрозуміти і механізм заподіяння моральної шкоди, і зміст даного - виду наслідків злочину. Відносячи психічні страждання до наслідків психічного або фізичного насильства, В.В. Іванова вказує на таку їх сутність як моральні переживання або психічну напруженість високого ступеню [5, с.41] Змістовну характеристику моральної шкоди індивіду пропонує С.Л. Скутіна, оцінюючи стрес індивіда, який настає в результаті, наприклад, образи як явища психофізіологічного характеру. Автор вказує, що при цьому порушуються нормальне здійснення, збереження і розвиток фізіологічних, біологічних і психічних функцій, проявляється соціальна активність, стає неможливим або істотно ускладнюється нормальне здійснення людиною зазначених функцій, які порушуються під впливом образи [11, с.19]

Іншим різновидом наслідків, що заподіюються злочином, ми б назвали наслідки політичного змісту. У буквальному перекладі з грецького політика означає те, що відноситься до держави, його пристрою, сутності, форми, змісту, розвитку. ... Політика - складне, багатопланове і багатоаспектне явище, категорія. Є безліч видів і різновидів політики: внутрішня і зовнішня, соціальна, національна, економічна, науково-технічна, культурна, фінансова, військова, кадрова, екологічна та інші. Така багатоаспектність передбачає широкий діапазон суджень про зміст політичних наслідків злочинів певного виду.

На наш погляд, суспільно небезпечні наслідки політичного змісту в такому контексті найбільш виразно представлені в злочинах, що утворюють самостійну групу посягань, об'єднаних в розділі 1 КК України "Злочини проти основ національної безпеки України". Як ми вже відзначали, зміст об'єкта злочинів у ряді випадків обґрунтовано можна позначати за допомогою використання терміна "безпека". В даному випадку мова йде про внутрішню і зовнішню безпеку держави. Вважаємо, що таке розуміння об'єкта злочинів, включених до розділу 1 КК України, дозволить більш точно позначити зміст наслідків політичного характеру.

В цілому ж аналіз наукових поглядів показує, що найбільший інтерес фахівців зосереджений навколо

градації суспільно небезпечних наслідків (з формальної точки зору) на: 1) зазначені в законі; 2) хоча і не передбачені в законі, але безпосередньо впливають на долю винного; 3) байдужі для долі злочинця в усіх відношеннях [14, с. 163]. Явну, яка претендує на вичерпність, спробу класифікації злочинних результатів зробив Л.Д. Гаухман: - за характером шкоди він диференціює їх на матеріальні ("наслідки у вигляді фізичної або майнової шкоди, піддається точному встановленню і доведенню") і нематеріальні (наслідки у вигляді реальної шкоди, який не піддається встановленню і доведенню, і наслідки у вигляді небезпеки заподіяння шкоди"); - за ступенем небезпеки завданої шкоди на передбачені в якості ознак, основних складів і передбачені як ознаки кваліфікованих складів"); - за описом в законі на точно зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК, описувані в інших нормативно-правових актах і визначаються правозастосовником на підставі оцінки фактичних обставин справи; - за значенням для кваліфікації на обов'язкові ("такі, наявність яких обов'язково для: застосування конкретної кримінально-правової норми") і додаткові, "описувані як в самостійній, так і в застосовуваній кримінально-правовій нормі, яка охоплює їх заподіяння"[2, с. 111] У нашому розумінні даний підхід є обґрунтованим, так як зміст і функції злочинних результатів настільки різноманітні, що виділити єдину підставу класифікації - значить залишити за рамками оцінки інші аспекти досліджуваного явища.

Висновки. Актуальність і постійний науковий інтерес до проблеми класифікацій суспільно небезпечних наслідків надає нам можливість представити свою класифікацію суспільно-небезпечних наслідків. З формальної точки зору суспільно небезпечні наслідки можна розділити юридичні (відображені в диспозиціях статей Особливої частини КК) і фактичні (всі негативні зміни, реально викликані злочинцем); прямо зазначені в законі і наслідки, не передбачені як ознаки складу, але впливають на розмір кримінальної відповідальності (в якості пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин). Крім того, має сенс градація наслідків на матеріальні (делікти, які тягнуть майнову або фізичну шкоду) і нематеріальні (моральна, політична, ідеологічна та інша шкода), основні (які зумовлюють місце делікту в системі Особливої частини КК) і додаткові (мають вторинний характер) мають реальний характер (ст. 115 КК) і представляють загрозу заподіяння шкоди охоронюваним благам (ст. 119 КК). Багато статей кримінального закону містять згадку про два і більше видів наслідків, породжуваних одним і тим же злочинцем. Звідси поділ злочинних результатів на прямі (притаманні основному складу) і непрямі (названі законодавцем в кваліфікованих складах).

Література:

1. Базаров Р. А. Преступление. Состав преступления / Челябинск. юрид. ин-т МВД России. Челябинск, 1997. — 66 с.
2. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. М.: Юрид. лит., 1974. - 166 с.
3. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация. Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. - 128 с.
4. Землюков В.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск, 1991. С. 118-183.
5. Иванова В.В. Преступное насилие: Учебное пособие для ВУЗов. - М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002.- 83 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 2952-VI із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 2016 р. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана
7. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н.И. - М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. - 248 с.
8. Мальцев В.В.. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. Саратов, Изд-во Саратовского ун-та. 1989. 192 с. :
9. Михлин А. С.. Последствия преступления. М Юридическая литература", М.,1969. 104 с
10. Привес М.Г., Лысенко Н.К., Бушкович В.И. Анатомия человека. 12-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Издательский дом СПбМАПО, 2006. — 720 с
11. Скутин С.Л. Проблемы уголовно-правовой борьбы с преступными посягательствами на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции, охраняющих общественный порядок. Дисс. . канд. юрид. наук. М., 1995- 230 с.
12. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа (изд-во при ХГУ), 1988. - 198 с.
13. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов и сборов / И. Н.Соловьев. — М.: Главбух, 2000. — 156 с.
14. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В. Н. Петрашева. М.: ПРИОР, 1999. 544 с.
15. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики / Пудовочкин Ю.Е.; Науч. ред.: Чечель Г.И. - Ставрополь: Изд-во Ставроп. ун-та, 2000. - 137 с.

Грищенко О.А.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри кримінального
права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.12.2015

УДК 351: 74

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛЦІЇ (ПОЛІЦІЇ): ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Жила С. Ю.

У статті автор розглядає питання закріплення та змістовної складової принципів діяльності міліції (поліції). Особлива увага приділяється принципам роботи національної поліції, їх відповідності міжнародним нормативно-правовим актам, значенню у контексті реформи правоохоронних органів.

Ключові слова: міліція, поліція, принципи, принципи діяльності міліції (поліції).

© С.Ю. Жила, 2016

В статье автор рассматривает вопросы закрепления и содержания принципов деятельности милиции (полиции). Особое внимание в работе уделено принципам работы национальной полиции, их соответствию международным нормативно-правовым актам, значению в контексте реформы правоохранительных органов.

Ключевые слова: милиция, полиция, принципы, принципы деятельности милиции (полиции).

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

The author examines the consolidation and maintenance of the principles of activity of militia (police). Particular attention is paid to the principles of work of the National Police, and their compliance with international regulatory acts in the context of the reform of law enforcement agencies.

Keywords: militia, police, principles, principles of activity of militia (police).

Сьогодні система правоохоронних органів перебуває у стані реформування. Зокрема, прийнятий Закон України “Про Національну поліцію”, який набуває чинності у листопаді 2015 року. До концепції реформування закладено розуміння поліції, у першу чергу, як сервісної служби, яка виконує відповідні завдання із забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства, держави та інші.

Важливе значення для розуміння підґрунтя для майбутньої діяльності, правового забезпечення діяльності поліції відіграють принципи її діяльності. Саме принципи є вихідними положеннями, на яких будується діяльність органів та підрозділів національної поліції. Вони відображають політичні ідеї, що панують у державі, окреслюють сфери взаємовпливу суспільства та підрозділів міліції (поліції).

Принципи діяльності підрозділів міліції (поліції) досліджуються у роботах таких вчених як О.М. Бандурка, Ю.П. Битяка, С.М. Гусарова, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Р.С. Мельника, В.Є. Мармазова, С.С. Терещенка та ін. У той же час вище окреслені перетворення у правоохоронній системі вимагають нового переосмислення, оцінки принципів діяльності міліції (поліції).

Метою статті є досягнення наукового результату у вигляді теоретичних положень щодо принципів діяльності міліції (поліції) та розробленні на їх підставі пропозицій до чинного законодавства.

Вчені справедливо зазначають, що на відміну від об’єктивних законів принципи залежать від свідомості людей, від пізнання ними чинних законів природи і суспільства [1, с.722].

Відповідно до ст.3 Закону України “Про міліцію”, діяльність міліції будується на принципах законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, організаціями й населенням. Крім того, у ч.2 ст.3 зазначеного закону міститься вказівка на гласність роботи міліції, а у ч.3 ст.3 - про політичну нейтральність [2].

На нашу думку, зазначений перелік принципів є досить обмеженим та не відбиває основоположних засад діяльності міліції. Зокрема, звертає на себе увагу відсутність у законі посилання на такий базовий конституційний принцип як верховенство права. Він закріплений у ст.3 Конституції України та визначає, що: “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави”.

Основним завданням органів міліції (поліції) є забезпечення громадської безпеки та порядку, задля створення такої стабільної атмосфери законності, захищеності, за якої б кожен громадянин міг повноцінно реалізувати свої права та виконувати обов’язки.

С.П. Погребняк справедливо визначає, що принцип верховенства права становить ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи і гуманізму, формує відповідний цьому образ правової системи та дозволяє переробити цей образ на реальність [3, с.148]. У свою чергу Ю.Р. Кривицький, підтримуючи М.І. Козюбру, додає, що у верховенстві права акумульовані наукова істина, цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд [4, с.10].

На нашу думку, верховенства права для працівників міліції (поліції), в першу чергу, означає домінування природних прав, свобод, законних інтересів людини над нормами закону, по-друге, кореспондування обов’язку правоохоронних органів до домінуючого забезпечення вказаних прав, свобод і законних інтересів. Вважаємо, що принцип верховенства права у повинен бути законодавчо закріплений у системі засад діяльності міліції (поліції) як ключове, вихідне положення.

Звертаючись до Закону України “Про Національну поліцію”, слід відзначити, що у ньому більш чітко регламентовані питання, пов’язані із принципами діяльності поліції. Розділ II зазначеного закону присвячений принципам діяльності національної поліції. У ст.6 визначається, що поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, а у ч.2, що він застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Включення зазначеного принципу до закону є важливим кроком на шляху формування демократичних, гуманних засад роботи реформованих правоохоронних органів [5].

Другим у системі принципів відповідно до Закону України “Про Національну поліцію” визначено принцип дотримання прав і свобод людини. Він включає у себе положення, які визначають, в першу чергу, що форми і методи діяльності поліції не повинні порушувати права і свободи людини. Крім того, цей принцип одночасно закріплює анти дискримінаційну засаду, відповідно до якої у діяльності поліції не може бути жодних привілеїв або обмежень внаслідок наявності у громадянина захищеної ознаки. Зазначений принцип кореспондує, у тому числі, із принципами застосування поліцейських заходів, які також вперше прописані у чинному законодавстві. У ст.29 визначають принципи застосування поліцейських заходів: законність, необхідність, пропорційність та ефективність. Зазначений системний підхід до формування принципів діяльності поліції дає можливість максимально ефективно врегулювати на законодавчому рівні питання забезпечення прав людини в контексті реалізації поліцією своїх поноважень.

В.Є. Мармазов влучно відзначає, що права людини не повинні бути суто фіктивними, а повинні мати юридично наповненими, тобто мати своє відображення, як юридично обов’язкові тексти. При розгляді питання взаємодії двох систем координат - ефективного захисту прав людини та системи функціонування правоохоронних органів необхідним є саме юридичний захист прав людини, з урахуванням специфіки взаємодії цих двох систем, що пов’язані із повагою до прав людини та тими обов’язками, які мають правоохоронні органи у демократичному суспільстві [6, с.264].

Наступним у системі закріплених принципів діяльності поліції виступає принцип законності відповідно до якого діяльність поліції повинна відбуватися межах поноважень та в спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Також заборонене виконання злочинних наказів та розпоряджень. Вказаний принцип

визначає межі діяльності поліцейського як слідчої особи, якій дозволено тільки те, що прямо визначено у законі.

Наведені принципи відповідають положенням Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (R2001(10)) від 19 вересня 2001 року. Відповідно до них: при проведенні усіх своїх операцій поліція повинна поважати право будь-якої людини на життя (п.35), правоохоронні органи повинні планувати свою діяльність, в тому числі оперативну діяльність відповідно до закону, оскільки в суспільстві заснованому на принципах верховенства права та законності, ці органи проводили лише законні операції, при цьому мають враховуватися положення національного законодавства та міжнародних норм у галузі прав людини (п. 38); співробітники поліції повинні виконувати накази, які законно віддаються їх начальниками, але зобов'язані утримуватися від виконання явно незаконних наказів, інструкцій та вказівок та повинні мати можливість доповісти про їх незаконність, не побоюючись ніяких санкцій (п.39); правоохоронні органи, при виконанні ними своїх обов'язків повинні ставитися з повагою до кожної людини, і зокрема її свободи переконань, совісті, релігії, слова, мирних зборів, пересування і права власності (п.43) [7].

Наступні принципи діяльності поліції: відкритість та прозорість, взаємодія з населенням на засадах партнерства логічно відбивають ідеї, закладені у концепцію реформування правоохоронних органів. Вони направлені, в першу чергу, на підвищення рівня довіри населення до діяльності міліції (поліції), формування партнерських стосунків із населенням, територіальними громадами, громадськими організаціями, залучення їх до правоохоронних процесів тощо.

Наведемо статистику проведених Центром Разумкова соціологічних досліджень щодо питань взаємодії населення із міліцією, адже саме рівень довіри суспільства до міліції є базовим критерієм оцінки її діяльності, а також - складовою її легітимності в очах громадян. Результати досліджень останніх років (серпень 2012 р. - березень 2015 р.) свідчать, що більшість громадян тією чи іншою мірою міліції не довіряють. Співвідношення між тими, хто не довіряє (зовсім і "скоріше") міліції, і тими, хто довіряє (цілком і "скоріше") є негативним: від - 33% у серпні 2012 р. до - 58% у грудні 2014 р. Найвищі показники недовіри зафіксовані в липні 2013р., у грудні 2013 р. і грудні 2014 р. За результатами березневого опитування 2015р., повну довіру до міліції висловили дещо більше 2% громадян, ще 22% - "скоріше" довіряють міліції. Таким чином, рівень загальної довіри до міліції складає близько 25%: від 22% на Заході країни до 27% у Центрі. Не довіряють міліції (зовсім і "скоріше") - від 64% жителів Півдня до 71% - Сходу [8, с.19].

На нашу думку, реформування міліції - створення поліції як сервісного органу, який забезпечує публічний порядок та безпеку, охороняє права і законні інтереси громадян, надає поліцейську допомогу, керуючись відповідними правовими принципами, є важливим кроком на шляху формування довірливих відносин між суспільством та правоохоронними органами. По суті - між суспільством та державою в особі поліції.

Результати соціологічних опитувань привертають увагу до іще одного важливого моменту - необхідності врахування регіональних особливостей у роботі правоохоронних органів. Так, результати опитування з питань діяльності міліції показали, що дещо більше довіряють міліції в цілому та її структурним підрозділам на Заході

та Півдні, ніж у Центрі та на Сході. Якщо на Заході та Півдні міліції міста (села) тією чи іншою мірою довіряють 34% і 39% опитаних, відповідно, то в Центрі та на Сході - 25% і 22%, відповідно. Найбільш помітно є різниця у ставленні до дільничних інспекторів. Якщо на Заході та Півдні частки тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє дільничному інспектору, є майже однаковими (на Заході - 40% і 37%, на Півдні - 43% і 39%), то в Центрі та на Сході переважає недовіра [8, с.19].

При формулюванні принципів діяльності поліції законодавцем було враховано зазначені особливості. Відповідно у ч.2 ст.11 Закону України "Про Національну поліцію" відзначається, що з метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. А згідно з ч.3 ст.11 саме рівень довіри населення є визначальним показником ефективності діяльності поліції.

Крім вищезазначених, у ст.10 Закону України "Про Національну поліцію" закріплено принцип політичної нейтральності, а у ст.12 - засаду безперервності. Політична нейтральність є невід'ємною складовою справедливої, неупередженої діяльності поліції як сервісного органу, який покликаний забезпечувати права та законні інтереси будь-якого громадянина, незалежно від політичних уподобань. Більш того, запропонована система вертикальної взаємодії МВС та національної поліції є відповідною зазначеному принципу. У законі визначається. Що очолює національну поліцію керівник, а порядок взаємодії з міністром внутрішніх справ визначено у ст.16. Аналізована норма дає підстави стверджувати, що МВС у взаємовідносинах із національною поліцією виконує політичні організаційно-координаційні і право забезпечувальні завдання. Таким чином, сама структура національної поліції, по суті, деполітизована, починаючи з її керівника.

Оцінюючи принципи, визначені у розділі II Закону України "Про Національну поліцію". слід відзначити, що вони відображають демократичні, правові перетворення у державі, досить чітко визначають основи діяльності поліції як сервісного органу із надання поліцейських послуг населенню. У той же час. На нашу думку, доцільно було б доповнити систему принципів засадою публічності. Враховуючи, що поліція є представником держави, на неї офіційно покладаються обов'язки, визначені ст.2 Закону України "Про Національну поліцію", а це означає, що вона несе відповідальність за виконання покладених на неї обов'язків та якість наданих поліцейських послуг.

Таким чином, визначення у Законі України "Про Національну поліцію" принципів діяльності поліції є прогресивним кроком на шляху реформування цієї правоохоронної структури. Система запропонованих принципів є логічно побудованою та відображає демократичні, гуманістичні ідеї України як європейської держави. У той же час, нагально необхідним є прийняття Закону України "Про органи внутрішніх справ", у якому також доцільно визначити основні засади діяльності ОВС та доповнення законодавчо закріплених принципів діяльності поліції засадою публічності.

Література

1. Сидоренко Р.О. Принципи адміністративних повноважень прокуратури України / Р. О. Сидоренко // Форум права. - 2011. - №3. - С.722-727. - Режим доступу:<http://>

nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

2. Про міліцію : Закон України від 20.12. 1990 № 565-XII [Електронний ресурс] -Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

3. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С.П. Погребняк. - Х. : Право., 2008. - 240 с.

4. Кривицький Ю. Верховенство права як принцип діяльності міліції: перспективи закріплення та реалізації в умовах реформування МВС України / Ю. Кривицький // Юридична Україна. - 2013. - №8. - С. 8 - 13.

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

6. Мармазов В.Є. Принципи правоохоронної діяльності відповідно до Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини / В.Є. Мармазов // Часопис Київського університету права. - 2009. - №2. - С. 262 - 271.

7. Про Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (R2001(10)) від 19 вересня 2001 року [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>.

8. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України : Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу "Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ" (16 квітня 2015р., м. Київ) - К. : Центр Разумкова, 2015. - 56 с.

Жила С. Ю.

*здобувач кафедри адміністративного права та процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.12.2015*

УДК 343.24

ПОНЯТТЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ

Конопельський В. Я.

У статті розглядаються поняття, суть та основні проблемні питання взаємодії диференціації та індивідуалізації покарання. Звісно ж, що з метою більш точного визначення розглянутих понять доцільно розмежувати диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності й диференціації та індивідуалізації покарання. Розглянуто інший важливий аспект, що характеризує диференціацію і індивідуалізацію покарання, яка полягає в тому, що законодавець, диференціюючи покарання в законі, діє авторитарно по відношенню до подальшого застосування закону. А в діяльності правозастосовувача, індивідуалізуючого покарання, превалює диспозитивність.

Разом з тим, автори принципово розділяють сфери диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, іноді розширюють підстави першої за рахунок включення в них підстав другої. Тому в даній статті розглянуто основні критерії цього розподілу та розгляд цієї проблеми іншими науковцями. Таким чином диференціація кримінальної відповідальності, будучи вписаною в єдину систему принципів кримінального права і будучи принципом інституту кримінальної відповідальності, утворює необхідний "ґрунт" для реалізації індивідуалізації покарання як принципу інституту призначення покарання, виступаючи в якості передумови останнього.

На основі вивченого теоретичного матеріалу було запропонувати власне визначення індивідуалізації покарання, а саме: "індивідуалізація призначення покарання - це визначення міри покарання, необхідної і достатньої саме для даного засудженого з урахуванням його особистості і обставин вчиненого ним злочину".

Ключові слова: злочин, покарання, диференціація та індивідуалізація покарання, кримінальна відповідальність.

В статье рассматриваются понятие, сущность и основные проблемные вопросы взаимодействия дифференциации и индивидуализации наказания. Представляется, что в целях более точного определения рассматриваемых понятий целесообразно разграничить

дифференциацию и индивидуализацию уголовной ответственности и дифференциации и индивидуализации наказания. Рассмотрены другой важный аспект, характеризующий дифференциацию и индивидуализацию наказания, которая заключается в том, что законодатель, дифференцируя наказание в законе, действует авторитарно по отношению к дальнейшему применению закона. А в деятельности правоприменителя, индивидуализирующего наказания, превалирует диспозитивность. Вместе с тем, авторы принципиально разделяют сферы дифференциации и индивидуализации уголовной ответственности, иногда расширяют основания первой за счет включения в них оснований второй. Поэтому в данной статье рассмотрены основные критерии этого распределения и рассмотрение этой проблемы другими учеными. Таким образом дифференциация уголовной ответственности, будучи вписанной в единую систему принципов уголовного права и будучи принципом института уголовной ответственности, образует необходимый "почва" для реализации индивидуализации наказания как принципа института назначения наказания, выступая в качестве предпосылки последнего. На основе изученного теоретического материала было предложено собственное определение индивидуализации наказания, а именно: "индивидуализация назначения наказания - это определение меры наказания, необходимой и достаточной именно для данного осужденного с учетом его личности и обстоятельств совершенного преступления".

Ключевые слова: преступление, наказание, дифференциация и индивидуализация наказания, уголовная ответственность.

In the article the concept, the essence and main issues of interaction differentiation and individualization of punishment. Of course, in order to more accurately determine the concepts considered advisable to distinguish between differentiation and individualization of criminal

© В.Я. Конопельський, 2016

responsibility and punishment of differentiation and individualization. Considered another important aspect that characterizes the differentiation and individualization of punishment, which is that the legislator, differentiating punishment in law, acting authoritatively with respect to the further implementation of the law. And of enforcer, individualization of punishment prevails dispositive. However, the authors essentially divided areas of differentiation and individualization of criminal responsibility, sometimes expanding the base of the first to include them reason to second. Therefore, in this article the basic criteria of distribution and consideration to this problem other scientists. Thus differentiation of criminal responsibility, being inscribed in a single system and principles of criminal law as the principle institution of criminal liability forms required "soil" for the implementation of principle of individualization of punishment as a sentencing Institute, speaking as a prerequisite of the latter. Based on the theoretical material learned was to offer his own definition of individualization of punishment, namely the "individualization of punishment - the definition of capital punishment, it is necessary and sufficient for the convict given his personality and circumstances committed the crime."

Keywords: crime, punishment, differentiation and individualization of punishment, criminal responsibility.

Перш ніж визначити поняття індивідуалізації покарання, необхідно виділити її передумови. Необхідні умови для появи індивідуалізації покарання в історичному процесі складалися поступово. Простежуючи еволюцію кримінального законодавства та поглядів учених слід звернути увагу, що передумовою зародження ідеї індивідуалізації стало закріплення в доктрині думки про те, що покарання має носити особистий характер й не поширюватися на третіх осіб. Об'єктом покарання повинні бути особисті блага, покарання повинно завдавати особисті обмеження і т. д.

З історичних пам'яток права вбачається, що покарання не завжди носило особистий характер. Так, Руська правда передбачала таке покарання як "дикая вира", яка могла стягуватися в певних випадках не зі злочинця, а з його громади, - покаранню у вигляді "поток" і "розграбування" злочинець піддавався спільно зі своєю дружиною і дітьми [1, с. 137].

Процес становлення ідеї про те, що покарання має носити особистий характер пояснюється, зокрема, цілями, яких покарання повинно було досягати. У руслі свого історичного розвитку покарання було спочатку помстою за скоєне, воно обходилося зі злочинцем, як з ворогом. Така помста була спрямована, як правило, не тільки на самого злочинця, а й зачіпала його родичів. Пізніше в покаранні з'являються зачатки публічних мотивів - безпеки роду, громади і на перший план виходять майнові покарання, які здатні принести матеріальну користь для громади. Це стає можливим, в тому числі, й завдяки тому, що окремих злочинців вже не становить такої небезпеки для оточуючих у зв'язку зі збільшенням чисельності самої громади.

Найбільш повний розвиток ідея особистого характеру покарання отримала в працях представників соціологічної школи кримінального права, тому звернемося до слів І.Я. Фойницького, який стверджував, що "Особистий характер покарання передбачає відповідність між особистими статками злочинності та заходами боротьби з ним" [2, с. 51]. Погодимось, що саме завдяки особи-

стому характеру покарання, завдяки тому, що покарання звернено до особистості і носить суто індивідуальний характер, через те, що метою є виправлення злочинця - можна говорити про індивідуалізацію покарання, як про один з етапів його призначення.

Якщо положення про особисту відповідальність пов'язані з історичним процесом появи принципу індивідуалізації покарання, то наступна передумова створює умови для реалізації індивідуалізації в кожному конкретному випадку: йдеться про диференціацію кримінальної відповідальності.

Викликає труднощі пошук відмінностей диференціації від індивідуалізації. А.В. Бриліантов знаходить безліч підстав для розмежування цих явищ: вони різні за своїм змістом, завданням, рівнями прояву і реалізації, хоча і знаходяться у тісній взаємодії [3, с. 17].

Індивідуалізація покарання при його призначенні здійснюється правозастосовцем, а якщо точніше - суддею і тільки ним. На цьому етапі орієнтирами для судді служать межі санкції, передбачені законодавцем, а також критерії, спираючись на які правозастосовець може "рухатися" в встановлених межах рамках. Виходячи із суб'єктивності застосування диференціації та індивідуалізації відрізняються і юридичні документи, які завершують зазначені процеси і в яких фіксується їх результат. А саме, диференціація здійснюється в рамках правотворчого процесу, а, отже, завершує її - нормативний правовий акт у вигляді закону, який підлягає обов'язковому включенню до КК України. Індивідуалізація ж являє собою процес застосування норм кримінального закону в частині визначення покарання, а, значить, її результат підкріплюється певним судовим тлумаченням і закріплюється в акті застосування права. Таким правозастосовчим актом буде вирок першої інстанції або судова ухвала, винесена при перегляді такого вироку.

Як справедливо відзначає Т.А. Леснієвські-Костарева: "Процеси диференціації відповідальності та індивідуалізації покарання пов'язані логічно і в часі слідує один за іншим. Їх не можна штучно розривати. Спочатку законодавець встановлює кримінальну відповідальність і типове покарання за той чи інший вид злочину, окреслює загальний контур караності; потім він розмежує цю відповідальність, передбачаючи можливість як би "рухатися по сходах", збільшуючи або зменшуючи відповідальність, аж до можливості повного від неї звільнення; нарешті, правозастосовець обирає конкретну, індивідуальну міру відповідальності в межах, уже визначених законодавцем на попередніх етапах" [4, с. 67]

Таким чином диференціація кримінальної відповідальності, будучи вписаною в єдину систему принципів кримінального права і будучи принципом інституту кримінальної відповідальності, утворює необхідний "ґрунт" для реалізації індивідуалізації покарання як принципу інституту призначення покарання, виступаючи в якості передумови останнього.

Якщо підійти з граматичних позицій до терміну "індивідуалізація", то у словниках під ним розуміють наступне: "зробити індивідуальним; встановити що-небудь стосовно окремого випадку, особи" [5, с. 252], ще індивідуалізацію визначають як "виділення будь-чого, будь-чого за індивідуальними властивостями прийняття до уваги особливостей кожного індивідуума".

У енциклопедичному словнику диференціація (від фр. Differentiation, від лат. Differentia - різниця, відмінність) визначається як поділ цілого на різні частини, форми

та ступені. [6, с. 27]. У тлумачному словнику російської мови С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової “диференціація - розчленовування, розрізнення окремого, приватного при вивченні чогось; індивідуалізація - встановити що-небудь до окремого випадку” [5, с. 137]. На наш погляд, другий варіант філологічно більш точно визначає дані поняття, оскільки в першому випадку зміст індивідуалізації в деякій мірі збігається зі змістом диференціації.

Звісно ж, що з метою більш точного визначення розглянутих понять доцільно розмежувати диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності й диференціації та індивідуалізації покарання.

Ці терміни (“кримінальна відповідальність” і “покарання”) нерідко використовуються як взаємозамінні, що не дивно, оскільки їх зміст дійсно відображає в різній мірі окремі аспекти кримінально-правової взаємодії на осіб, які вчинили злочин. Проте в кримінальному праві і законодавстві вони розрізняються і мають самостійне значення.

Перше визначення поняття “індивідуалізація покарання” запропонували в 1958 р. Н.Ф. Кузнєцова і Б.А. Курінов: “індивідуалізацією покарання називається визначення судом конкретної міри покарання особи, винної у скоєнні того чи іншого злочину, що здійснюється на основі закону і соціалістичної правосвідомості суддів, виходячи зі ступеня суспільної небезпеки діяння і особи, яка його вчинила” [7, с. 92]. Зазначене визначення на сьогодні не оскаржується в науці, воно в цілому підтримується з урахуванням сучасного кримінального законодавства. Думка, висловлена авторами, отримала розвиток в першому комплексному дослідженні принципу індивідуалізації, проведеному І.І. Карпечем. На його думку, індивідуалізація покарання в радянському кримінальному праві - це принцип, який полягає в обліку характеру і ступеня суспільної небезпеки скоєного злочину, особу винного, обтяжуючих і пом'якшуючих обставин, який дозволяє за допомогою покарання, що поєднує в собі цілі кари і виховання, домогтися в кінцевому рахунку виправлення і перевиховання злочинця, а також попередити вчинення нових злочинів як засудженим, так і іншими особами [8, с.10]. Безсумнівно, наведене визначення має і донині актуальність і висловлює підхід до індивідуалізації покарання, що склався ще в середині минулого століття.

І.В. Жидких пропонує наступне визначення: “індивідуалізація покарання - це основна вимога інституту призначення покарання, звернена до суду і зобов'язує його оцінювати суспільну небезпеку злочину, особу винного, а також індивідуально підходити до оцінки ефективності покарання при досягненні цілей відновлення соціальної справедливості, виправлення винного та попередження вчинення їм нових злочинів” [9, с. 78]. Тут в якості родового поняття використана “основоположна вимога”, що за змістом навряд чи сильно відрізняється від поняття “принцип” або “керівна засада”.

С.А. Велієв та А.В. Савенков пропонують наступну модифікацію визначення індивідуалізації: “індивідуалізація покарання в кримінальному праві - це принцип, який полягає в обліку характеру і ступеня суспільної небезпеки скоєного злочину, особу винного (до, в момент і після вчинення злочину), пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, що дозволяє за допомогою конкретної міри покарання домогтися, в кінцевому рахунку, виправлення злочинця, а також попередити вчинення нових злочинів як самим засудженим, так і іншими особами” [10, с. 260]. З одного боку хочеться відзначити, що автори визначення

не вказують на зв'язок зі справедливістю покарання і не вказують, що індивідуалізація покарання сприяє меті відновлення соціальної справедливості.

Безсумнівно, індивідуалізація і справедливість при призначенні покарання нерозривно пов'язані, вони не існують один без одного, проте напрямок розмежування даних принципів призначення покарання можна простежити саме за програмними цілями. Щодо цілей покарання, як вірно стверджує А.В. Бриліантов: “без індивідуалізації неможливо призначення покарання, яке відповідало б злочину і обставинам його вчинення й особі злочинця. Без індивідуалізації покарання цілі покарання недосяжні. На певному етапі індивідуалізація покарання переростає в індивідуальне покарання, якому притаманні всі цілі покарання” [3, с. 138].

Інший важливий аспект, що характеризує диференціацію і індивідуалізацію покарання, полягає в тому, що законодавець, диференціюючи покарання в законі, діє авторитарно по відношенню до подальшого застосування закону. А в діяльності правозастосовувача, індивідуалізуючого покарання, превалює диспозитивність. Наприклад, законодавець авторитарно диференціює покарання за крадіжку, визнавши, що вчинення крадіжки неодноразово тягне посилення санкції. Суд, виявивши в конкретній справі ознаки крадіжки і повторності, зобов'язаний кваліфікувати скоєне саме як неодноразову крадіжку, а не “просто” крадіжку. Дотримуючись імперативної норми законодавця, суд зобов'язаний орієнтуватися на типове покарання, передбачене за повторне вчинення крадіжки, тобто на санкцію ч. 2 ст. 185 КК України.

Викладене показує, що необхідно раціонально поєднувати диференціацію і індивідуалізацію покарання, прагнучи досягти рівноваги між вибором суду і обмеженням цього вибору кримінальним законом. Це означає, що, з одного боку, недоцільно встановлювати в кримінально-правових нормах абсолютно визначені, або відносно визначені санкції з надмірно вузькими межами.

Що стосується вітчизняного кримінального законодавства, то для нього характерна тенденція до детальної регламентації меж суддівського розсуду. Ця тенденція простежується особливо чітко на прикладі кримінальних законів радянського періоду, коли межі суддівського розсуду послідовно обмежувалися законодавчими рамками (мова йде про норми, що регулюють призначення покарання і звільнення від нього, кваліфікованих і привілейованих складах злочинів і ін.). В цілому в теорії вітчизняного кримінального права при виборі пріоритетів у вирішенні важливих питань кримінально-правової політики, як правило, провідна роль визнається за законодавцем, а не за правозастосовцем. Щодо цієї проблеми у сучасній доктрині кримінального права існують різні позиції. Так, С.Г. Келіна обґрунтовано виступає за більш детальну диференціацію заходів кримінально-правового впливу і звуження тим самим сфери суддівського розсуду. Вона, зокрема, відзначала, що “подальше вдосконалення системи кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю має йти насамперед по лінії їх упорядкування, диференціації з урахуванням тяжкості впливу кожного окремого заходу і конкретизації підстав застосування.

Під диференціацією юридичної відповідальності зазвичай розуміють встановлення в законі різних її видів залежно від суспільної небезпеки правопорушення. Відповідно, у кримінальному праві визначають, що диференціація полягає в розробці на рівні закону такого

розмаїття заходів кримінально-правового характеру, яке в найбільшій мірі відповідало б різноманітності типів злочинів і осіб, які їх здійснюють [11, с. 315]. Тобто суб'єктом диференціації відповідальності визнається законодавець, а її підставою - тип злочину і тип особи, яка його вчинила.

Як вважає Г.Л. Крігер, диференціація відповідальності полягає у визначенні форм відповідальності та їх класифікації стосовно цілих груп (видів) соціально атипичних антигромадських проступків. Це, по суті, є конкретизація меж відповідальності на базі і в межах єдиної підстави відповідальності ... диференціація відповідальності є виключною прерогативою законодавця, який визначає в більш-менш типовому вигляді обсяг і межі відповідної юридичної відповідальності, пов'язуючи їх з певними критеріями і ознаками, закріпленими безпосередньо у законі" [12, с. 127].

Крім зазначених визначень цього поняття, під диференціацією відповідальності в кримінальному праві розуміють встановлення кримінальним законом різних видів (форм, обсягу, заходів) відповідальності залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки злочину й особи винного (іноді додається третя підстава - обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність) [3, с. 57].

На думку Ю.Б. Мельникової, при встановленні в законі критеріїв індивідуалізації покарання законодавець використовує ті ж обставини, які виступають критеріями диференціації покарання. Різниця між цими критеріями вбачається автором у тому, що при диференціації вони вказуються законодавцем в абстрактній формі, а при індивідуалізації - конкретизуються відповідно до обставин, що характеризують конкретне діяння і конкретну особу винного [13, с. 40]. Однак ми не можемо погодитися з цією думкою, адже різниця в рівнях конкретності підстав диференціації та індивідуалізації все ж не повинна зв'язуватися з ототожненням їх підстав. Справді, якщо критерії двох процесів єдині, то повинні збігатися й самі процеси. Водночас, як справедливо підкреслює сама Ю.Б. Мельникова, "диференціація і індивідуалізація кримінальної відповідальності - явища і поняття не ідентичні" [13, с. 18].

Та обставина, що підстави диференціації та індивідуалізації покарання (і кримінальної відповідальності) нерідко змішуються, обумовлено нечітким розподілом самих процесів диференціації та індивідуалізації. Ці сфери розрізняються перш за все по суб'єктам: якщо диференціація покарання - це результат діяльності законодавця, то його індивідуалізація відноситься до правозастосовної діяльності. Розглянуті поняття розрізняються, крім того, по правовим актам, в яких вони закріплюються (закон, акт правозастосування), за часом здійснення діяльності, процедури та порядку її здійснення, а також за своїми підставами і правовими засобами, які використовуються.

Разом з тим, автори принципово розділяють сфери диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, іноді розширюють підстави першої за рахунок включення в них підстав другої.

Диференціація кримінальної відповідальності П.В. Коробковим розуміється як передбачений в законах розподіл обов'язків особи, яка вчинила злочин, підлягати осуду, покаранню і судимості, заснованим на обліку, характеру й ступеню суспільної небезпеки злочину і ступеню суспільної небезпеки особи злочинця [14, с. 10]. На нашу думку, правовою основою диференціації

кримінальної відповідальності (і покарання) є тільки кримінальний закон. А в кримінально-виконавчому законодавстві можуть і повинні здійснюватися диференціація і індивідуалізація умов відбування покарання.

Викладене дозволяє виділити елементний склад диференціації покарання і охарактеризувати її наступним чином: суб'єктом диференціації є законодавець; сутність її - поділ, розшарування кримінального покарання; підстава - типові характер і ступінь суспільної небезпеки злочину та суб'єкта злочину з урахуванням кваліфікуючих або привілейованих ознак; логічне продовження диференціації покарання - його індивідуалізація. Іншими словами, диференціація покарання - це встановлення в кримінальному законі меж конкретних видів покарання залежно від типових характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину і його суб'єкта з урахуванням кваліфікуючих або привілейованих ознак складу.

Отже, під індивідуалізацією покарання слід розуміти засновану на результатах диференціації покарання конкретизацію виду і розміру покарання особи, яка вчинила злочин, залежно від її особистісних якостей і обставин, що обтяжують або пом'якшують ступінь суспільної небезпеки діяння. Суб'єктом індивідуалізації є слідчий, прокурор, і на останній стадії кримінального провадження - суд.

На основі вивченого теоретичного матеріалу вважаємо за необхідне запропонувати власне визначення індивідуалізації покарання, а саме: "індивідуалізація призначення покарання - це визначення міри покарання, необхідної і достатньої саме для даного засудженого з урахуванням його особистості і обставин вчиненого ним злочину" [15, с. 157].

Література

1. Тихомиров М.Н. 'Пособие для изучения Русской Правды - Москва: Издательство Московского Университета, 1953 - с.192.
2. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением С.-Пб.: Тип. М-ва пут.сообщ. (А. Бенке). 1889. С. 51.
3. Бриллиантов А.В. Дифференциация наказания: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные проблемы. Дис. ... докт. юрид. наук. М., 1998. - 221 с.
4. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство НОРМА, 2000. - 400 с.
5. Ожегов С.И. Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М., 1995. - 928 с.
6. Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; [под. ред. проф. Ф. Ф. Петрушевского, К. К. Арсеньева]. - СПб., 1901. - Т. XIIa (24). -
7. Кузнецова Н.Ф., Куринов Б.А. Отягчающие и смягчающие обстоятельства, учитываемые при определении меры наказания // Применение наказания по советскому уголовному праву. М. 1958. - 178с.
8. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. М.: Гос. из-во юр. лит-ры, 1961. -152с.
9. Жидких И.В. Реализация принципов криминального права в заглавных засадах призначення покарання. Дис. ... Канд. юрид. наук. Ростов-на Дону. 2007. С.78-79.
10. Велиев С.А. Савенков А.В. Индивидуализация уголовного наказания. 2-е изд. М.: КРАСАНД, 2010, -216с.
11. Непомнящая Т.В. Назначения уголовного наказания

ния: теория, практика, перспективы. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. - 781 с.

12. Кригер Г.Л. Дифференциация и индивидуализация наказания // Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. М., 1980. - С. 126-131.

13. Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. Красноярск, 1989. С. 38.

14. Коробов П.В. Понятие дифференциации уголовной ответственности // Дифференциация формы и содержания в уголовном судопроизводстве. Ярославль, 1995.

15. Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання: кримінальні та кримінально-виконавчі аспекти / В. Я. Конопельський // Південноукраїнський правничий часопис. - 2013. - № 1. - С. 155-158.

Конопельський В.Я.
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінального
права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.12.2015

УДК 340.130

ПРАВОВА НОРМАТИВНІСТЬ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Магновський І. Й.

У статті в теоретико-правовому аспекті розглянуто та розкрито сутність вираження правової нормативності, її розуміння. Визначені основні ознаки соціальної нормативності та виявлено особливості правової нормативності як соціально-правового явища й необхідність їх урахування на сучасному етапі розвитку національного права України.

Ключові слова: право, нормативність, правова нормативність, правове нормування, нормативний характер.

В статті в теоретико-правовому аспекті розглянуто та розкрито сутність вираження правової нормативності, її розуміння. Визначені основні ознаки соціальної нормативності та виявлено особливості правової нормативності як соціально-правового явища й необхідність їх урахування на сучасному етапі розвитку національного права України.

Ключевые слова: право, нормативность, правовая нормативность, правовое нормирование, нормативный характер.

The article, in theoretical and legal aspects, deals with the essence of expression of the legal normativity and its understanding. Author determines the problems of the legal category according to the characteristic of possession the legal normativity by the law itself. Thus, the research of the features of this category and its expression is up-to-date in today's conditions. Relationship of social norms and normativity was found, where the latter is inherent in all social and legal phenomena. Normativity is always connected with the phenomenon of social regulation and is characterized as an integral feature of social reality being an interdependent and interrelated phenomenon of social existence. It is observed that the normativity acts as manifestation of natural and necessary needs of society in regulation certain social relations.

The role of the normative approach for understanding the legal normativity is established. The content of the legal normativity, which is a kind of social one with its own qualitative differences, as a special property of modern law is found. The interdependence of law system and legal normativity as fundamental characteristics of the law that is a normative creation for manifestation

of legal requirements is being argued. Special attention is paid to the normativity in the law, because the latter most objectively reflects features of normativity through formal expression in the legal norms as phenomenon of social reality.

The law as a social phenomenon of normative expression is characterized. This allows determining main characteristic features of the normativity realizing its legal nature. The characteristic peculiarities of the legal normativity as a socio-legal phenomenon and the necessity of taking them into account in the current development of national law of Ukraine are revealed.

Keywords: law, normativity, legal normativity, legal regulation, regulatory nature.

Феномен правової нормативності зазвичай досліджувався з традиційних позицій без з урахування трансформаційних процесів, що відбувалися і тривають у сучасному українському суспільстві. Зважаючи на характеристику притаманності правової нормативності самому праву, нагальним та своєчасним є дослідження особливостей її вираження в умовах сьогодення, що актуалізує дану проблематику.

Окремим аспектам прояву правової нормативності та її розуміння присвятили свої праці такі вчені, як: С.Д. Гусарев, Л.І. Заморська, М.С. Кельман, Н.М. Крестовська, Л.А. Луць, О.Г. Мурашин, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.А. Тихомиров, О.Ф. Фрицький, В.Н. Хропанюк, Я.М. Шевченко та інші.

Зауважимо, що ціллю права (будь-якого без винятку) є саме реалізація його соціальної цінності як для суспільства в цілому, так і в житті кожної людини зокрема.

Тому метою та завданням даної статті є висвітлення розуміння самої природи правової нормативності та виокремлення її особливостей на теперішній час розвитку національного права України.

Як підкреслює В.П. Плавич, право є явищем, котре динамічно розвивається під впливом соціальних, політичних, ідеологічних та інших чинників відповідно до рівня соціально-економічних відносин і потреб суспільного розвитку. А взаємодія даних чинників створює основу формування права. Право їх не лише уособлює, але й відображає [1, с. 24].

І саме нормативний підхід до права, указує Д.Є. Петров, дозволяє найадекватніше і логічно чітко охарак-

теризувати інші правові явища та процеси, які існують у життєдіяльності суспільства [2, с. 8].

Відомий теоретик права ближнього зарубіжжя С.С. Алексєєв зазначав, що нормативність у праві, зберігаючи всі особливості нормативного суспільного регулювання, набуває певних особливих рис, які й наділяють його характером правової властивості [3, с. 75]. А на особливе місце права в системі соціальної нормативності вчений звертав свою увагу, що право характеризується як нормативна система регулювання суспільних відносин (загальний характер норм) [3, с. 69].

У теперішній час, як підкреслюють К.В. Горобець та О.С. Мельничук, нормативність можна розглядати як явище, що завжди скероване назовні. Внутрішня необхідність людини (совість) може бути як нормативною за своєю природою, так і ненормативною, якщо вона передбачає специфічну поведінку саме для цієї конкретної людини, тобто скерована всередину. Така регуляція не є нормативною, а така необхідність є нормою. Норма завжди є міжперсональною та комунікативною. За відсутністю зовнішнього адресату норми не існує. Фактично природа нормативності дозволяє провести чітку межу між різними формами її суспільної експлікації. Нормативність може існувати у вигляді безпосередньо норми і тоді вона сприймається як міжперсональний комунікативний акт, що містить у собі припис, передбачає активну чи пасивну поведінку свого адресата і має чітко виражений імперативний чи диспозитивний характер; а також у вигляді принципу, що за своєю природою наближається до закону природи, адже за багатьма ознаками має імперсональний характер та виражає абсолютну необхідність у рамках соціального простору. Абсолютна необхідність тут розуміється дещо інакше, аніж у межах вітального простору, де діє абсолютна необхідність природних законів. Якщо в останньому випадку ця необхідність є абсолютною через свою непорушність, то у випадку соціального простору абсолютна необхідність принципу має на увазі як така, що її порушення веде до соціального відчуження [4, с. 223].

У свою чергу Г.А. Гаджієв наголошує, що юридичні норми, які входять до структури права являють собою один із різновидів соціальних норм [5, с. 243]. Тому, яке значення відіграють дані норми в життєдіяльності людини, від того й походить особливий зміст нормативності у праві.

Ураховуючи викладене вище дослідниця Л.І. Заморська подає ознаки нормативності як такої: по-перше, повторюваність соціальних процесів, явищ, відносин. Багатократна повторюваність певних актів діяльності - це особлива риса історичного процесу. Повторюваність явищ і подій виявляє внутрішню закономірність їх розвитку. Саме повторюваність актів соціальної діяльності зумовлює її властивості, одним із яких є нормативність. Повторюваність пов'язана із саморегуляцією суспільства, зі стабільністю суспільних відносин, їх необхідністю, обумовленістю об'єктивними чинниками (економічними умовами, способом виробництва - передусім), із відносинами обміну. По-друге, наслідком цієї нормативності є типовість суспільних відносин, яка є найважливішою характеристикою нормативності. Суспільні відносини є типовими у тому плані, що вони нормальні з точки зору суспільства в цілому або соціального класу і, як наслідок, характерні для цієї спільності. Нормативність, соціальна нормативність - невід'ємні характеристики будь-якої норми, нормативної регуляції у цілому. По-третє, типовість зумовлює стабільність суспільних відносин. Нормативність характеризується лише ті суспільні відносини, які є стійкими (стабільними) у тимчасовому відношенні, відтворюються знову і знову у певних типових формах, і не залежать від незначних змін зовнішнього середовища. По-четверте, нормативність виражає спільність (чи загальність) суспільних відносин і явищ. Масовість якого-небудь соціального процесу (явища, взаємозв'язку) вже сама по собі надає йому якості нормативності (оскільки відображає і необхідність, і повторюваність, і соціальну прийнятність тощо). Загальність, як правило, не слід розуміти буквально. По-п'яте, нормативність є способом вираження, моделювання типових, загальних і обов'язкових суспільних відносин. Здатність до моделювання, відтворення у соціальній практиці аналогічних соціальних взаємозв'язків, є невід'ємною ознакою нормативних феноменів. По-шосте, обов'язковість (імперативність) нормативних моделей. Ця властивість зумовлюється загальністю нормативних відносин і зазвичай трактується як неухильність виконання примусу. По-сьоме, - це соціальна примусовість. Примусовість означає обов'язкову негативну реакцію з боку суспільства, соціальної групи на поведінку, що відхиляється від моделі соціальних зв'язків, які видозмінюються [6, с. 58-64].

Саме праву, як констатує Л.І. Заморська, відводиться головна роль у регулюванні суспільних відносин в рамках держави. Воно формує, приводить у відповідність до єдиних вимог поведінку окремих суб'єктів. Право регламентує дії з налагодження взаємозв'язків між людьми, об'єднує їх для спільної реалізації цілей і завдань держави. Правове нормування - це спосіб упорядкування дій груп та індивідів на основі загальноприйнятих норм і цінностей - політичних, правових, моральних, релігійних тощо. І в цьому сенсі правове нормування є процесом, який забезпечує управління. Створення тих чи інших об'єднань людей як автономних, орієнтованих на здійснення конкретних цілей і завдань, - складова частина управлінського процесу [7, с. 38].

Є.О. Біржакова зауважує, що право як соціальне явище розкриває своє значення саме через основні властивості, серед яких специфічне (особливе) місце належить загальній нормативності права, котра визнається його невід'ємною рисою практично усіма вітчизняними та зарубіжними науковцями у сфері юриспруденції [8, с. 32].

Як стверджує Ю.Є. Пермяков, нормативність, з якої починається обговорення права, і вказівкою на яку існує багато суджень завершуються для науки: її можна постулювати, але не констатувати як певну ознаку чи факт [9, с. 64].

Нормативність права уможливує утворення економічної, єдиної, безперервно діючої, загальнообов'язкової системи типових масштабів поведінки, які забезпечували б цілеспрямований і гармонічний розвиток усього соціального організму відповідно до об'єктивних потреб суспільства [3, с. 78].

Науковці ближнього зарубіжжя акцентують, що правова нормативність як специфічне явище є соціально значущою, актуальною і має зміст лише настільки, наскільки вона у принципі є багатоваріантною в своєму практичному соціально-правовому змісті. Але саме потенційна і фактична варіативність нормативності права є необхідною умовою виникнення та розвитку правових явищ і процесів, а також конкретних правових систем і безпосередньою умовою оціночного розуміння, сприйняття та можливості їх розвитку й удосконалення [10, с. 315].

На думку вітчизняних дослідників, визначити сутність

правової нормативності означає визначити сферу дії права з огляду на його роль та соціальне призначення. Суть останнього полягає у тому, що право має бути соціальним регулятором, перетворюючись таким чином на нормативний [11, с. 177].

З приводу цього О.В. Зайчук указує, що державно-вольовий характер права органічно пов'язаний з його нормативністю. Право складається з норм - загальних правил поведінки, спрямованих на регулювання й охорону суспільних відносин. Нормативний характер права відображає об'єктивну потребу охопити загальним правилом повторювані кожного дня акти виробництва, розподілу і обміну продуктів та намагання зробити так, щоб окрема людина підкорялася загальним законам виробництва й обміну. Нормативність - універсальна й глибинна якість права. Норма є і в стародавньому звичаї, і в сучасному законі [12, с. 282].

Як стверджує М.В. Цвік, нормативними явищами, що становлять зміст права слід вважати всі прояви (складові частини) права, до яких, окрім правових норм, належать правовідносини, законодавство, судова практика, природне право, прецедентне право, звичаєве право, договірне право і правосвідомість [13, с. 6-7].

Нормативний характер права дає можливість виразити типові для певного суспільства протиріччя, а також способи вирішення можливих конфліктів і спорів. Зазвичай право орієнтоване на майбутнє, адресоване учасникам суспільних відносин і має значення лише там, де в адресата норми присутній вибір варіантів поведінки [13, с. 35-36].

Під нормативним характером права П.С. Пацурківський розуміє, що право як воля суспільства проявляється у реальному житті, як система офіційно визнаних і чинних у даній державі юридичних норм [14, с. 52-53].

У той же час І.А. Полонка наголошує, що нормативна основа права складається з трьох елементів - дозволів, велень і заборон. Під дозволом слід розуміти надання суб'єктові права можливості діяти на власний розсуд з метою задоволення власних потреб та законних інтересів. Веління, які відображаються у правовому приписі, мають імперативний характер і їх змістом є, як правило, безальтернативне спрямування поведінки суб'єктів права на виконання даних приписів. Заборона вимагає безумовного утримання суб'єкта права від того чи іншого виду поведінки, який не дозволяється правовими приписами [15, с. 7].

Тому, на основі відповідного аналізу юридичної літератури сучасні вітчизняні вчені виокремлюють три головні аспекти у розумінні самої природи нормативності права, а саме: 1) нормативність права як визначальна властивість, що є способом об'єктивації, тобто формою вираження правових цінностей, яка зорієнтована на виникнення "належної" моделі поведінки у соціальних суб'єктів; 2) це функція правової системи, яка полягає в упорядкуванні її структурних елементів, зокрема суспільних відносин; нормативність характеризується поєднанням загальнообов'язковості та загальнозначущості права для необмеженого кола суб'єктів [10, с. 179].

Правова нормативність активно впливає на соціальну нормативність певних сфер життя, створюючи своєрідний розпорядок, який, у свою чергу, впливає на процеси виникнення, зміни чи припинення відносин між суб'єктами, визначає чітку програму розвитку, вирішення життєвих ситуацій, розв'язання конфліктів тощо [16, с. 8-9].

Сутнісною властивістю права як форми організації громадянського суспільства є саме правова норматив-

ність, підсумовує М.М. Коркунов. Адже, нормативний характер права створює можливості для вираження типових для даного суспільства протиріч та конфліктів, а також шляхи їх подолання [17, с. 85].

Сутність нормативності як соціально-правового явища може бути розкрита, на думку Р.О. Кабальського, через категорію належності. Належність (належне) як специфічний феномен соціального буття, яке існує у нормативній формі як правило поведінки, адресовано суб'єктові. Належне передбачає і навіть вбирає у себе нормативне. Деонтичне об'єктивується через нормативне та набуває статусу належного щодо індивідуальної свідомості [16, с. 50-51].

І.Л. Честнов зауважує, що правова нормативність характеризується і комунікативністю, яка проявляється у взаємодії людей, об'єднаних виробленою у процесі цих інтеракцій згодою, котра поділяється учасниками комунікації загальним знанням про правильну поведінку у такого роду ситуації [18, с. 289-299].

Л.І. Заморська, у свою чергу, вказує на специфічні особливості, які належать правовій нормативності, а саме: визначається як найособливіша і найнеобхідніша ознака права як соціального явища; має загальнообов'язковий характер, оскільки норми, які входять до її змісту, поширюють свою дію на всіх суб'єктів права і, відповідно, є обов'язковими до виконання у разі їх використання чи застосування; обґрунтовується як рівний масштаб правил поведінки, який застосовується правом до всіх суб'єктів для врегулювання і впорядкування відносин між ними; виражає соціальне призначення права у суспільстві, тобто крізь призму його функціонування і аксіологічне призначення регулювати поведінку суб'єктів-учасників суспільних відносин; відображається (закріплюється ззовні) у формі юридичних норм, без яких не існує у формі особливої властивості права як соціально-необхідного явища; характеризується постійністю і повторюваністю як особливими ознаками; визначається як соціально необхідне (значуще) явище у суспільстві, без якого існування права неможливе; дає можливість виразити типові для конкретного суспільства протиріччя та способи їх вирішення посередництвом правових норм; своєю цінністю визначає її соціальну орієнтацію у суспільстві; є похідною від держави, оскільки в об'єктивному змісті формально закріплює основоположні начала та принципи права [6, с. 150].

Таким чином, нормативність виступає особливою властивістю сучасного права і є основоположним інструментом у затвердженні та забезпеченні нормативної бази національного права української держави й визначає право як явище соціальної дійсності суспільства. Правова нормативність є однією із базових властивостей, котра наділяє право належним змістом, що виявляється у нормах права спрямованих на врегулювання суспільних відносин. Ключова особливість правової нормативності як ознаки права полягає у її цінності, що визначає її соціальну орієнтованість. Оскільки правова нормативність реалізує необхідність суспільства у затвердженні нормативної бази за допомогою загальних правил, то завдяки цьому вона є особливою властивістю сучасного права, де суспільство і право постають у вигляді цілісної ціннісно-нормативної системи, у якій закладена глибина правового змісту.

Література

1. Плавич В.П. Логіко-лінгвістичний аналіз право розуміння на сучасному етапі розвитку правової науки

/ В.П. Плавич, С.В. Плавич // Право і лінгвістика : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 23-26 вересня 2004 року). - Сімферополь, 2004. - С. 24-28.

2. Петров Д.Е. Отрасль права : автореф. дисс. на соиск. науч. степени кандидата юрид. наук со специальности 12.00.01. - теория и история государства и права ; история политических и правовых учений / Д.Е. Петров. - Саратов, 2001. - 22 с.

3. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. - М. : Юрид. лит., 1971. - 223 с.

4. Горобець К. Аксиологічні основи права / К. Горобець, О. Мельничук // Право України. - 2010. - № 4. - С. 220-224.

5. Гаджиев Г.А. Онтология права: (критическое исследование юридического концепта действительности) : монографія / Г.А. Гаджиев. - М. : Норма ИНФРА-М, 2013. - 320 с.

6. Заморська Л.І. Правова нормативність як основа механізму дії права : монографія / Л.І. Заморська. - Одеса : Фенікс, 2013. - 304 с.

7. Заморська Л.І. Теоретичні основи правового нормування / Л.І. Заморська // Людина і закон: публічно-правовий вимір : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 25-26 листопада 2011 р.). - С. 36-38.

8. Біржакова Є.О. Властивості права: поняття, значення, співвідношення з ознаками права та якістю права / Є.О. Біржакова // Держава ф право. - 2011. - Вип. 54. - С. 28-32.

9. Неклассическая философия права : вопросы и ответы / [С.И. Максимов, Ю.Е. Пермяков, А.В. Поляков и др.] - Х., 2013. - 272 с.

10. Проблемы теории государства и права : учеб. пособ. / под. Общ. Ред. М.Н. Марченко. - М. ПРОСПЕКТ, 1999. - 504 с.

11. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: монографія / [Ю.С. Шемшучен-

ко, Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук та ін.]; за заг. ред. Н.М. Оніщенко. - К. : Вид-во "Юридична думка", 2013. - 480 с.

12. Теорія держави і права. Академ. курс: підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. - К. : Юрінком Інтер, 2006. - 688 с.

13. Цвік М.В. Про сучасне праворозуміння / М.В. Цвік // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць. - Х. : Право, 2001. - № 4 (27). - С. 3-13.

14. Пацурківський П.С. Сучасні проблеми право пізнання : навч. посіб. / П.С. Пацурківський. - Чернівці : Вид-во "Рута", 2001. - 340 с.

15. Полонка І.А. Нормативність права як його основна властивість / І.А. Полонка // Митна справа. - 2012. - № 5. - С. 3-8.

16. Кабальский Р.О. Общеметодологические подходы к распределению нормативности права / Р.О. Кабальский // Традиции и новации в системе современного российского права : сб. тезисов междунар. межвуз. конф. аспирантов и студентов. - М.: Московская государственная юридическая академия. - 2005. - С. 49-51.

17. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. - СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003 - 428 с.

18. Честнов И.Л. Постклассическая теория права : монографія / И.Л. Честнов. - СПб. : Издат. Дом "Алеф-Пресс", 2012. - 650 с.

*Магновський І. Й.,
доктор юридичних наук,
доцент професор кафедри теорії та історії
держави і права ОДУВС
Надійшла до редакції: 24.12.2015*

УДК 343.9:343.43

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ФОРМА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мельнікова О. О.

У цьому дослідженні аналізується сучасний стан розглянутого злочину. У сучасному світі торгівля людьми є одним з найбільш брутальних та масових порушень прав і свобод людини. Проблема торгівлі людьми набула глобального характеру і актуальна для України і всього людства. Торгівля людьми є глибоко криміналізованим явищем. Вона підтримується кримінальними організаціями, що грають ключову роль у даному бізнесі. Як сектор "тіньової" економіки торгівля людьми перебуває в більшості країн поза законом, приносить колосальні доходи її власникам. Саме тому продаж і перепродаж людей стає прибутковим заняттям для багатьох злочинних груп, втянутих у даний бізнес. Розгляд торгівлі людьми як явища, підтримуваного і провокованого організованою злочинністю чи організованими злочинними групами, дозволяє зрозуміти сховані механізми його підтримки, а звідси, - й можливості боротьби з нею. У більшості випадків торгівля людьми відбувається у співучасті і за сукупністю з іншими складами злочинів, в тому числі і суміжними. Торгівля людьми відбувається з метою сексуальної експлуатації, а також експлуатації на сільськогосподарських угіддях, ринках, будівельних об'єктах. Крім того цей злочин може відбуватися, коли мова йде про продаж дітей з метою їх заняття жебрацтвом або вилучення у них органів або тканин для подальшої трансплантації. Стаття присвячена дослідженню та запропонуванню шляхів

вдосконалення проблеми торгівлі людьми як форми транснаціональної злочинної діяльності. Автор порівнює позиції вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань, що стосуються торгівлі людьми. Проблема полягає в тому, що розслідування та виявлення таких злочинів - практично неможливе. Транснаціональна злочинність виробила добре відпрацьований механізм здійснення торгівлі людьми, при якому прослідкувати рух "живого товару" надзвичайно важко. Окрім цього, існує високий рівень латентності серед правоохоронних органів нашої держави, що явно не сприяє боротьбі з работоргівлею.

Ключові слова: торгівля людьми, транснаціональна злочинність, злочин.

В этом исследовании анализируется современное состояние рассматриваемого преступления. В современном мире торговля людьми является одним из самых грубых и массовых нарушений прав и свобод человека. Проблема торговли людьми приобрела глобальный характер и актуальна для Украины и всего человечества. Торговля людьми является глубоко криминализированным явлением. Она поддерживается криминальными организациями, которые играют ключевую роль в данном бизнесе. Как сектор "теневой" экономики торговля людьми находится в большинстве стран вне закона, приносит колоссальные доходы ее владельцам. Именно поэтому продажа и перепродажа людей становится прибыльным занятием

для многих преступных групп, вовлеченных в данный бизнес. Рассмотрение торговли людьми как явления, поддерживаемого и провоцируемого организованной преступностью или организованными преступными группами, позволяет понять скрытые механизмы его поддержки, а отсюда - и возможности борьбы с ней. В большинстве случаев торговля людьми происходит в соучастии и по совокупности с другими составами преступлений, в том числе и смежными. Торговля людьми происходит с целью сексуальной эксплуатации, а также эксплуатации на сельскохозяйственных угодьях, рынках, строительных объектах. Кроме того это преступление может происходить, когда речь идет о продаже детей с целью их занятия попрошайничеством или изъятия у них органов или тканей для последующей трансплантации. Статья посвящена исследованию и предлагаемым путям совершенствования проблемы торговли людьми как формы транснациональной преступной деятельности. Автор сравнил позиции отечественных и зарубежных исследователей по вопросам, касающимся торговли людьми. Проблема заключается в том, что расследование и выявление таких преступлений - практически невозможно. Транснациональная преступность произвела хорошо отработанный механизм осуществления торговли людьми, при котором проследить движение "живого товара" чрезвычайно трудно. Кроме этого, существует высокий уровень латентности среди правоохранительных органов нашего государства, что явно не способствует борьбе с работорговлей.

Ключевые слова: торговля людьми, транснациональная преступность, преступление.

This study analyzes the current state of reporting crime. In today's world, human trafficking is one of the most brutal and massive violations of human rights and freedoms. The problem of human trafficking has become global and topical for Ukraine and all mankind. Human trafficking is a phenomenon deeply criminalized. It is supported by criminal organizations which play a key role in this business. As the sector "shadow" economy of human trafficking is in most countries outside the law, brings enormous revenues to its owners. Therefore, sale and resale people become lucrative for many criminal groups involved in the present business. Consideration of human trafficking as a phenomenon supported and provoked organized crime or organized criminal groups, can understand the hidden mechanisms of its support, and here - and opportunities to combat it. In most cases trafficking takes place and complicity on set with the other elements of crimes, including adjacent. Human trafficking is for sexual exploitation and exploitation of agricultural lands, markets, construction sites. Besides this crime can occur when it comes to the sale of children for the purpose of begging or the removal of organs or tissues for future transplantation. The article is devoted to research and proposing ways to improve the human trafficking as a form of transnational crime. The author compared the position of domestic and foreign researchers on issues related to human trafficking. The problem is that the investigation and detection of crime - almost impossible. Transnational crime has developed a well established mechanism of human trafficking in which to follow the movement of "live goods" extremely difficult. In addition, there is a high level of latency among law enforcement agencies of our country, which is clearly not conducive to fight against the slave trade.

Keywords: human trafficking, transnational crime,

crime.

Мета статті. У рамках даної публікації пропонується дослідити та запропонувати шляхи подолання торгівлі людьми як форми транснаціональної злочинної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Торговля людьми як форма транснаціональної злочинної діяльності є дійсністю сучасного світу, новою формою рабства, яке в XXI столітті значно збільшило рівень злочинності та набула нових рис. Торговля людьми залишається актуальною проблемою й для України.

Досліджуючи проблему торгівлі людьми, перш за все слід звернутися до напрацювань попередників (науковців), розглянути принципів підходи до визначення цього явища сучасної кримінальної діяльності. Необхідно визнати, що за останні роки в Україні з'явився ряд досліджень, присвячених проблемі торгівлі людьми. Серед них слід звернути увагу на праці Т.І. Возної [1], В.А. Козак [4], Я.Г. Лизогуба [8], В.М. Підгородинського [10], В.В. Пясковського [11], О.В. Святун [12] та інших.

Кримінальний кодекс України дає визначення поняття торгівлі людьми шляхом перелічення діянь, що входять до її складу. Відповідно до статті 149 КК під торгівлею людьми розуміється продаж, інша сплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за їїзгодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці. [7].

Так, Конвенція Рада Європи визначає, що "торгівля людьми" - означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом, або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації. [6].

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності констатує, що торгівля людьми являє собою дії, вчинені з метою експлуатації, вербування, перевезення, передавання, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю стану або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для отримання згоди особи, що контролює іншу особу. Експлуатація включає в себе, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство або звичай, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів [5].

Обушенко Н. М. аналізуючи цю проблему прийшов до висновку, що проблема торгівлі людьми - це одне з найнегативніших явищ сучасного суспільства. складна економічна ситуація в Україні, високий рівень безробіття, недосконалість законодавства та правова необізнаність громадян є основними умовами, що сприяють цьому явищу. шляхи подолання цієї найактуальнішої проблеми повинні включати необхідні заходи: превентивні заходи такі як підвищення розуміння і подача інформації, організація інформаційних кампаній для підвищення розуміння громадськості про небезпечні ситуації, які можуть призвести

до торгівлі людьми; запровадження в школах програми статевої освіти, зробивши акцент на рівноправність жінок і чоловіків, повагу прав людини і гідності особистості, враховуючи права дітей, а також їх батьків, законних опікунів та інших осіб, які юридично за них відповідальні; підвищення професійного рівня працівників органів державної влади, які здійснюють повноваження у сфері протидії торгівлі людьми, надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми. [13].

Деякі дослідники вважають думку, що торгівля людьми є злочином, у результаті якого завжди заподіюється шкода суспільним відносинам, пов'язаним зі свободою, честю й гідністю людини, які є безпосереднім об'єктом цього злочину. Жертвами торгівлі людьми, як зазначає О.В. Святун, як правило, є особи жіночої статі з метою сексуальної експлуатації, проте торгівля людьми є більш широким поняттям, що включає в себе також торгівлю трудовими ресурсами, дітьми з метою використання в жебрацтві та в наданні послуг сексуального характеру, переміщення осіб із метою вилучення і трансплантації органів. Цей злочин характеризується ознакою транскордонності, тобто процес вчинення цього злочину виходить за межі однієї держави й набуває ознак злочину міжнародного характеру, що ускладнює процес боротьби з ним [12].

Торгівля людьми, як вважає Бутенко В.М. не тільки кримінальний злочин, а насамперед, жорстоке порушення прав людини. На жаль, поки що масштаб цієї проблеми не зменшується. Щоб зрозуміти явище торгівлі людьми, важливо розглянути низку чинників "притягування і виштовхування", що зумовлюють попит і пропозицію. Це комплексна проблема. Серед таких чинників слід визначити: бідність і фемінізація бідності; недостатність освіти; безробіття; гендерна дискримінація; домашнє насильство; проживання у неблагополучних сім'ях; вплив конфліктів або економічних криз; недостатні можливості для легальної міграції; брак соціально-економічних можливостей та альтернатив розвитку.

Який із різновидів торгівлі, залежно від мети експлуатації, переважає за чисельністю, не можна визначити однозначно, оскільки відповідь на це запитання значною мірою залежатиме від того, в якій частині світу він виникатиме. Наприклад, можна зазначити, що в Європейському Союзі у 2009 році торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації стала найпоширенішим видом злочину, хоча останнім часом виявлено більше випадків торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Однак в інших регіонах, зокрема, Центральна та Південно-Східна Азія, Південна та Західна Африка, Південна та Центральна Америка число постраждалих, які стають об'єктом торгівлі з метою трудової експлуатації в сільському господарстві, домашній праці, вуличній торгівлі або жебракуванні, перевищує число постраждалих від торгівлі з метою сексуальної експлуатації.

Заросило В. та Бобрицький Л., досліджуючи питання протидії торгівлі людьми пропонують наступні напрями вдосконалення протидії торгівлі людьми, а саме:

- проведення міжнародних семінарів, симпозіумів, наукових конференцій і круглих столів з метою чіткого відслідковування проблем, пов'язаних із торгівлею людьми, та прийняття відповідних нормативних документів;
- розроблення дієвого національного законодавства, яке забезпечувало б можливість виявляти діяльність торговців людьми, документувати їхні дії та притягати їх до відповідальності;
- ужиття широкомасштабних профілактичних заходів

як державними органами, так і громадськими організаціями з метою роз'яснення потенційним жертвам їх прав;

- використання засобів масової інформації для проведення роз'яснювальної роботи серед молоді та осіб із низьким рівнем доходів проможливість стати жертвами торгівлі людьми;

- забезпечення захисту та допомоги жертвам торгівлі людьми, забезпечення безпеки свідків та інших учасників судових процесів. [3]

Ми підтримуємо думку Заросили В. та Бобрицького Л., про створення централізованого керівного органу, який забезпечував би координацію дій усіх правоохоронних органів та контролював їхню діяльність. Таким органом може бути Рада національної безпеки та оборони. Єдиною умовою для виконання такого рішення буде створення відповідного управління в структурі РНБО та внесення змін у роботу цієї структури в цілому.

Торгівля людьми - це недопустиме суспільне явище, якому необхідно рішуче протидіяти. На нашу думку було б доцільно окрім реформування законодавства щодо врегулювання питань торгівлі людьми, в різних країнах світу вжити таких заходів:

1. Підвищити рівень інформованості: країни повинні фінансувати та організовувати інформаційні компанії з метою попередження торгівлі людьми, які мають здійснюватись у співпраці з неурядовими організаціями; групи особливого ризику необхідно забезпечувати інформацією щодо методів вербування, використовуваних торговцями людьми, про законні вимоги для міграції до інших країн і про можливості заробітку в таких країнах.

2. Розглянути проблеми економічного і соціального стану жінок у країнах походження: ліквідація насильства проти жінок у всіх сферах громадського життя, а також надання захисту і допомоги жертвам насильства; необхідно дати законодавче визначення насильству і забезпечити, щоб усі форми насильства вважалися злочинними і підлягали покаранню відповідно до кримінального законодавства, а також ефективно переслідувалися державними органами; введення антидискримінаційного законодавства, надання жінкам надійних засобів захисту проти всіх форм дискримінації у сфері зайнятості, зокрема у доступі до робочих місць, професійному навчанні, визначенні розміру заробітку; ліквідація маргіналізації жінок у нестабільних і низькооплачуваних секторах економіки; введення рівного поділу сімейних обов'язків між чоловіками і жінками через використання в трудовому і соціальному законодавстві поняття "відпустка з догляду за дитиною" замість "декретна відпустка".

3. Розробити імміграційну політику у країнах призначення: створити додаткові можливості для осіб, які бажають легально мігрувати з метою одержання роботи, освіти і професійної підготовки.

4. Змінити статус перебування жертв торгівлі людьми: утримуватись від негайного вислання осіб, які постраждали від торгівлі людьми, через їхній нелегальний статус; варто надати такій особі дозвіл на перебування, принаймні, на період розгляду, який має складати щонайменше 6 місяців; дозвіл має містити доступ до медичної, психологічної, соціальної та юридичної допомоги, фізичний захист і можливість легального працевлаштування; держава повинна надати притулок особам, які постраждали від торгівлі людьми, для цього державна влада повинна розглядати жертв торгівлі людьми як "членів певної соціальної групи" відповідно до Конвенції про статус біженців.

5. Посилити і вдосконалити захист жінок і дітей в країнах “постачальниках” і скоротити ринок послуг в “приймаючих” державах Північної Америки, Азії і Європи.

6. Важливим є створення всеохоплюючої транснаціональної стратегії, яка повинна включати в себе: способи захисту жінок і дітей від злочинців; ефективну систему розслідування і притягнення до відповідальності.

7. З метою захисту від торгівлі людьми (трудове рабство) чоловіків, які виїхали за кордон з метою заробітчанства, забезпечити допомогу у працевлаштуванні.

Література

1. Возна Т.І. Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми: дис. канд. юрид. наук ; спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Т.І. Возна ; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 207 с.

2. Жаровська Г. П. // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / Одес. нац. юрид. акад. - Одеса, 2014. - Вип. 71. - С. 373-379.

3. Заросило В. та Бобрицький Л. // Рада національної безпеки і оборони України як орган координації та контролю у боротьбі з торгівлею людьми.

4. Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В.А. Козак ; Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 196 с.

5. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

6. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_858

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

8. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Я.Г. Лизогуб ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 202 с.

9. Орлеан А.М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / А.М. Орлеан ; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 226 с.

10. Підгородинський В.М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В.М. Підгородинський. – О., 2005. – 205 с.

11. Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / В.В. Пясковський; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 225 с.

12. Святун О.В. Європейські механізми боротьби із торгівлею людьми : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 “Міжнародне право” / О.В. Святун ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 203 с.

13. Обушенко Н. М. Протидії торгівлі людьми: правові основи та шляхи подолання.

*Мельнікова О.О.
аспірант кафедри
оперативно-розшукової діяльності ОДУВС
Надійшла до редакції: 14.01.2016*

СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СТАДІЙ ПРАВОЗАСТОСОВЧОГО ПРОЦЕСУ

Небеська М. С.

Стаття присвячена вивченню стадій правозастосовчого процесу, розкриттю їх сутності та функцій, дослідженню об'єктивного розмежування реалізації норм права, узагальненню напрацювань стосовно даної теми.

Ключові слова: правозастосовчий процес, стадія правозастосування, значення стадії, механізм правозастосування.

Стаття посвячена изучению стадий правоприменительного процесса, раскрытию их сущности и функций, исследованию объективного разграничения реализации норм права, обобщению наработок по данной теме.

Ключевые слова: правоприменительный процесс, стадия правоприменения, значение стадии, механизм правоприменения.

The article is devoted to the study of the stages of enforcement process, disclosure of their nature and function, the study objective differentiation implementation of the law, generalization developments regarding this topic.

Keywords: law enforcement process, the enforcement stage, meaning the stage mechanism of enforcement.

На сьогодні, актуальність даної теми зумовлена розбудовою нашої держави як правової, зміцненням правових засад, піднесенням прав людини і громадянина як найвищої цінності. З огляду на це порядок процесу застосування права є важливим питанням відносно дотримання прав і свобод людини і громадянина. Тому дослідження послідовності і правильності дій державного органу чи посадової особи є вагомим питанням в науці теорії держави і права.

Враховуючи реформувальні процеси, що зараз відбуваються в державі, зміни слід починати з вдосконалення правозастосовчого процесу. Норми права є ефективними, якщо вони діють, тобто реалізуються, що безумовно є результатом сукупності дій суб'єкта правозастосування. Якщо уповноважений суб'єкт правозастосовчої діяльності діє на підставі закону, а не керується власними інтересами, то в державі забезпечується режим законності, діють гарантії прав та свобод громадян.

Взагалі, право не є виключно способом примусу, що покликане здійснювати охорону функцію, оскільки воно є результатом суспільних відносин, більшість з яких є позитивними. Отже, застосування норм права не можна розглядати тільки як процес притягнення до відповідальності правопорушника.

Правозастосування є правомірною, організаційною діяльністю, що підпорядковується певним вимогам і здійснюється за певним планом. Тобто суб'єкт правозастосовчої діяльності має пройти всі існуючі стадії реалізації норм права з метою прийняття законного, обґрунтованого, доцільного, справедливого, ефективного рішення по справі. Діяльність з застосування норм права має юридично значимий характер, оскільки, відносини, що виникають, змінюються бо припиняються мають форму

© М.С. Небеська, 2016

взаємних юридичних прав та обов'язків суб'єктів, що є учасниками даних правовідносин [1, с. 68].

Вивченням правової природи механізму застосування правових норм, сутності та значення стадій правозастосування займалися такі вчені-теоретики: П. Недбайло, С. Олейников, П. Рабінович, О. Черданцев, В. Юсупов, В. Горшеньов, М. Александров, М. Авдюков.

Займаючись дослідженням цього питання перш за все слід навести дефініцію правозастосовчої діяльності. А так, правозастосовча діяльність є здійснюваною на засадах законності, доцільності, обґрунтованості, справедливості, діяльністю компетентних суб'єктів, що полягає у виданні конкретизованих і індивідуальних владних приписів та забезпечення їх реалізації.

Проаналізувавши вищезазначене, можна дійти висновку, що діяльність з застосування норм права є динамічним правовим явищем, структурними елементами якого є відносно незалежні дії, спрямовані на реалізацію завдань, що являються метою такої діяльності. Цими елементами і є стадії правозастосовчої діяльності.

На сьогодні найбільш поширеною є концепція трьохелементної структури правозастосування, що складається з таких послідовних стадій:

встановлення фактичної основи (фактичних обставин) справи;

встановлення юридичної основи справи (вибір та аналіз норми, що підлягає застосуванню);

рішення справи та належне оформлення ухваленого рішення [2, с. 543].

Розкриваючи зміст класичної структури правозастосування слід охарактеризувати кожен з наведених стадій.

В ході стадії встановлення фактичної основи (фактичних обставин) справи встановлюються і досліджуються обставини і факти закріплені нормами права, ті які є юридично значущими, з'ясується сутність та специфіка конкретної ситуації, що потребує втручання та регуляції з боку суб'єктів управління. Встановлення фактичної основи справи відбувається шляхом безпосереднього сприймання або одержання, розгляду й оцінки даних про фактичні обставини, що підлягають доказуванню. Власне, збір відомостей, що мають значення здійснюється за допомогою документів, показань свідків, речових доказів, висновків експертів, з дотриманням процесуального порядку, вимог законності, повного та неупередженого аналізу [3, с. 289].

На стадії встановлення юридичної основи справи суб'єкт правозастосування обирає відповідну норму права. Вибір норми здійснюється шляхом юридичної кваліфікації встановлених фактичних обставин справи. Норма повинна регулювати правовідносини, що виникли. Правозастосовувач також досліджує дану норму, тлумачить її, перевіряє межі дії норми як за колом осіб, в просторі, так і за дією в часі.

На останній, стадії вирішення справи та належного оформлення ухваленого рішення відбувається визнання відповідності або відсутності відповідності попередньо встановлених фактичних обставин справи правовим нормам, визначення причинно-наслідкових зв'язків

та ухвалення рішення суб'єктом, що знаходить своє вираження в створенні правозастосовчого акту.

Але такий поділ є досить формальним, і в практичній діяльності стадії правозастосовчого процесу можуть реалізовуватись одночасно і в дуже короткі проміжки часу.

Окрім класичного трьохелементного поділу процесу правозастосування в теорії права існують й альтернативні погляди на структуру правозастосовчої діяльності.

Так, П. Недбайло вважав доцільним виокремлення в самостійну стадію процес фактичного виконання ухваленого рішення [4, с. 164].

Окрім того, на думку М. Авдюкова установлення фактів та їх юридична кваліфікація мають розглядатись, як єдина стадія правозастосовчої діяльності [5, с. 87-88].

Також, деякі вчені виокремлюють такі нетипові стадії, як визначення юридичної сили нормативно-правового акту й перевірка правильності його тексту; з'ясування змісту норми; тлумачення норми права; фактичне виконання ухваленого рішення.

Незважаючи на безліч різних поглядів та концепцій щодо етапів правозастосування, відсутність чітких методологічних позицій при з'ясуванні поняття, сутності і призначення стадій правозастосовчого процесу призводить до того, що в основу його поділу покладаються різні критерії, ознаки. Дане явище обумовлюється недостатньою теоретичною базою управлінських аспектів правозастосовчого процесу. Відтак, слід зазначити стадії управлінської діяльності. За аналогією до стадій правозастосовчої діяльності їх також три, а саме:

збирання інформації;

оцінка отриманої інформації;

підготовка й прийняття управлінського рішення.

Вказані вище стадії є логічними, юридичними, управлінськими компонентами правозастосування, оскільки в реальному житті правозастосування і управління його здійсненням виступає як безперервний процес пізнання й оцінки фактичної та юридичної основ справи, в ході яких можна спостерігати звернення до фактів і юридичних норм.

Відповідно групи однорідних за природою дій щодо аналізу відомостей про фактичні обставини і норми закону й утворюють в кінцевому результаті стадії. Кожна така стадія для більш детального вивчення може бути розділена на підстадії й навпаки, декілька невеликих однорідних стадій можна об'єднати в одну.

Стадії правозастосовчої діяльності - це етапи пізнання істини, що є напрацьованими наукою та практикою. В процесі побудови правозастосовчого процесу, послідовності й логічності його стадій закладено гарантію з'ясування істини.

Пізнання в процесі правозастосування має і свої особливості. Воно тісно пов'язано з процесом доказування, юридичний аспект якого виступає як регламентована норма права діяльність щодо збирання, аналізу й оцінки доказів з метою правильного вирішення справи и прийняття вірного процесуального рішення. Достовірність і обґрунтованість доказів закон пов'язує з порядком їх виявлення, вивчення й фіксацією. Пізнання і доказування в юрисдикційному правозастосовчому процесі мають реконструктивно-ретроспективний характер. Ці процеси мають складний характер у правозастосовчій діяльності, що виявляється у визначеному, впорядкованому законом співвідношенні

руху його змісту і форми, тобто гносеологічних і юридичних аспектах діяльності.

Правозастосування, як вже було зазначено - це процесуальна, управлінська діяльність. Отже, й стадіям правозастосовчого процесу властиві певні структурно-часові компоненти, незалежно від їх відмінностей. Такими компонентами є:

вихідний початок (інформаційні та матеріальні посилання) - наявність норм права, що встановлюють обов'язковість здійснення діяльності відповідного виду, її мета, завдання; наявність спеціальних суб'єктів, що здійснюють таку діяльність; наявність підстав для здійснення такої діяльності;

хід здійснення, тобто правозастосування і управління його здійсненням - реалізація відповідними державними органами покладених на них обов'язків за допомогою використання правових, організаційних, управлінських форм, методів і засобів пізнання, оцінки і правильного юридичного вирішення ситуації, прийняття законного і обґрунтованого рішення, застосування державного примусу;

результат здійснення, що відображає і фіксує завершення стадії а процесу в цілому, що знаходить своє вираження в винесеному акті застосування норми права.

Виділення цих компонентів дає можливість зробити висновок про двоступеневу структуру управлінського процесу, першим рівнем якого є нормативно-правові акти, а другим - оперативна управлінська діяльність.

Проаналізувавши вищевикладене, як висновок можна зазначити, що трьохелементна концепція структури правозастосовчого процесу є науково обґрунтованою та ефективною, а всі інші стадії, що пропонувались для виділення лише входять до них як складові, так звані підстадії, що їх деталізують.

Література

1. Теория юридического процесса / Под общ. ред. проф. В.М. Горшенева. - Харьков, 1985. - 192 с.
2. Скакун О. Ф. Теория держави і права (Енциклопедичний курс): Підруч. / Скакун О. Ф. - Х.: Еспада, 2006. - 776 с.
3. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теория держави і права: Елементарний курс. Видання друге. - Х.: ТОВ "Одіссей", 2008. - 432 с.
4. Применение советских правовых норм / Недбайло П.Е. - М.: Госюриздат, 1960. - 511 с.
5. Авдюков М.Г. Принципы законности в гражданском судопроизводстве. - М., 1970. - 121 с.

*Небеська М.С.,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.01.2016*

ГРОШОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ, МИТНИХ ТА ІНШИХ ПЛАТЕЖІВ ЯК ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ ЩОДО РІШЕНЬ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ СУМ ТАКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Сітко А. І.

У статті з'ясовано сутність, зміст та особливості виникнення та виконання грошових зобов'язань платників податків, зборів, митних та інших платежів. Зокрема наголошено, що такі зобов'язання мають природу, що визначена цивільним та господарським законодавством. Наведено перелік підстав припинення досліджуваних зобов'язань, а також відповідальності за невиконання або неналежне виконання податкового та митного обов'язків, визначених галузевим законодавством.

Ключові слова: грошові зобов'язання; платники податків, зборів, митних та інших платежів; податкові зобов'язання; митні правопорушення; податкове та митне законодавство.

В статті проаналізовано сутність, содержание и особенности возникновения и выполнения денежных обязательств плательщиков налогов, сборов, таможенных и других платежей. В частности отмечено, что такие обязательства имеют природу, которая определена гражданским и хозяйственным законодательством. Приведен перечень оснований прекращения исследуемых обязательств, а также ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение налогового и таможенного обязанностей, определенных нормами отраслевого законодательства.

Ключевые слова: денежные обязательства; плательщики налогов, сборов, таможенных и других платежей; налоговые обязательства; таможенные правонарушения; налоговое и таможенное законодательство.

The article revealed the nature, content and characteristics of appearance and performance of monetary obligations of tax payers, customs and other payments. In particular stressed that such obligations have nature as defined by civil and commercial law. Was given list of grounds for termination of studied obligations and liability for failure or improper fulfillment of tax and customs duties that are set by sectoral legislation.

Key words: monetary obligations; the payers of taxes, fees, customs and other payments; tax liabilities; customs offences; tax and customs legislation.

Досліджуючи питання виникнення та виконання грошових зобов'язань платників податків, зборів, митних та інших платежів варто наголосити на змісті ст. 1 Загальної декларації прав людини, в якій зазначено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства [1]. Тобто мова йде про соціальну модель, в межах якої має функціонувати громадянське суспільство, члени якого перебувають у форматі відповідних правовідносин.

Поняття "зобов'язання" має правову природу, оскільки зобов'язання виникає або ж припиняється в рамках

правовідносин, що власне підтверджується і змістом норм ст. 509 Цивільного кодексу України (ЦК України), згідно якої зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [2].

Що стосується сторін у відносинах зобов'язання, то ними є боржник і кредитор. Зрозуміло, що на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб. При цьому кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї.

Варто наголосити, що цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Щодо підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, то такими згідно ст. 11 ЦК України є:

- 1) договори та інші правочини;
- 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;
- 4) інші юридичні факти.

Окрім вказаних підстав, цивільні права та обов'язки можуть виникати також безпосередньо з актів цивільного законодавства. А у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади АРК або органів місцевого самоврядування. І насамкінець, у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду [2].

Як бачимо, законодавець досить повно і чітко навів перелік підстав виникнення зобов'язань в межах цивільних правовідносин, а також порядок вирішення. Разом з тим, правове врегулювання відносин зобов'язання часто виходить за межі норм ЦК України. Тобто мова йде про досить широку сферу відносин, в межах якої виникають зобов'язальні відносини.

Досить поширеним в системі сучасних правовідносин є господарські зобов'язання, що врегульовані нормами господарського права, причому ці зобов'язання виступають однією з фундаментальних господарсько-правових категорій.

Аналізуючи норми ч. 1 ст. 173 Господарського кодексу України (ГК України) бачимо, що господарське зобов'язання - це зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Кодек-

сом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управлена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [3].

Як бачимо, господарським зобов'язанням притаманні відповідні особливості, зокрема:

- особливий суб'єктний склад сторін господарського зобов'язання, яке виникає між суб'єктом господарювання й іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання. До суб'єктів господарського зобов'язання відносять зобов'язану сторону й управлену сторону. Тобто це не лише боржник і кредитор, що характеризують цивільно-правові зобов'язання, але й суб'єкти організаційно-господарських повноважень;

- особлива сфера суспільних відносин, в якій виникають господарські зобов'язання, а саме - сфера господарювання;

- особливі підстави виникнення господарських зобов'язань, перелік яких конкретизований нормами ст. 174 ГК України;

- особливий характер дій, що їх зобов'язаний вчинити (або утриматися від певних дій) один суб'єкт на користь іншого. Такі дії носять господарський чи управлінсько-господарський характер.

Що стосується видів господарських зобов'язань, то вони представлені майново-господарськими та організаційно-господарськими зобов'язаннями.

Не менший науковий інтерес викликає й інша система відносин зобов'язання, що пов'язані з встановленням умов та порядку відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів, що врегульовані нормами Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 14 травня 1992 р. [4].

Даний вид зобов'язань, а саме грошових, суттєво відрізняється від вище нами проаналізованих, а саме господарських зобов'язань. Їх особливості полягають в правовій природі їх змісту, способах і порядку виконання. Тобто мова йде про значно ширшу сферу правовідносин, аніж та, що визначена нормами ст. 509 ЦК України.

З іншого боку грошовим слід вважати будь-яке зобов'язання, що складається, у тому числі, з правовідношення, в якому праву кредитора вимагати від боржника виконання певних дій відповідає кореспондуючий обов'язок боржника сплатити гроші на користь кредитора.

Так відповідно до ст. 1 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", грошове зобов'язання - це зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України.

До грошових зобов'язань законодавець відносять також зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; зобов'язання, що виникають внаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підраяду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені у грошових одиницях.

Разом з тим, норми Закону визначають, що до складу грошових зобов'язань боржника, в тому числі зобов'язань щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника-юридичної особи, що виникли з такої участі.

А щодо складу і розміру грошових зобов'язань, у тому числі розміру заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, суми кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити боржник, то все це визначається на день подання до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство, якщо інше не встановлено цим Законом [4].

Як бачимо, грошове зобов'язання має відповідати щонайменше двом вимогам, а саме бути виражене в грошових одиницях і повинно бути підтвержене договором між сторонами. Такими сторонами в процесі банкрутства відповідного суб'єкта визначають боржника, кредитора і арбітражного керуючого. Хоча останній, виходячи зі змісту норм Закону не є стороною зобов'язання, однак його участь у правовідносинах пов'язаних з банкрутством є обов'язковою для належного виконання такого зобов'язання.

Зважаючи на предмет нашого дослідження вважаємо за необхідне дослідити поняття, зміст та особливості грошових зобов'язань платника податків, зборів, митних та інших платежів. Виходячи зі змісту норм п. 14.1.39 ст. 14 податкового кодексу України (ПК України), таким зобов'язанням є сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету як податкове зобов'язання та/або штрафну (фінансову) санкцію, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також санкції за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності

Як бачимо у даному визначенні проводиться певна паралель понять "податкове зобов'язання" та "грошове зобов'язання".

Однак у п.14.1.156 ст. 14 ПК України визначено, що податкове зобов'язання - це сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленний законом строк) [5].

Що стосується норм Митного кодексу України (МК України), то законодавець не закріпив такого поняття, хоча досить широко оперує поняттями "податкове зобов'язання", "зобов'язання із сплати митних платежів та пені", "грошове зобов'язання" в статтях кодексу, розглядаючи їх з позиції "грошове податкове зобов'язання".

Так зокрема нормами ст. 278 МК України передбачено дату виникнення податкових зобов'язань із сплати мита у разі ввезення товарів на митну територію України чи вивезення товарів з митної території України, якщо є дата подання органу доходів і зборів митної декларації для митного оформлення або дата нарахування такого подат-

кового зобов'язання органом доходів і зборів у випадках, визначених цим Кодексом та законами України [6].

Аналізуючи податкове та митне законодавство бачимо, що податкове зобов'язання виникає, змінюється та/або припиняється за наявності настання юридичних фактів, а саме підстав, визначених податковим законодавством. Такими загальними підставами виникнення податкових зобов'язань є наявність у платника податків об'єкта податку та вплив податкового періоду, по закінченні якого сума податку має бути обчислена та сплачена.

Доречно наголосити, що податкові зобов'язання, залежно від виду податку можуть передбачати свої особливі підстави (юридичні факти), що формують складний фактичний склад.

Так що стосується дати виникнення податкових зобов'язань щодо податку на додану вартість з продажу товарів (робіт, послуг), то законодавець передбачив дату (ст. 187 ПК України), яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше: або дата зарахування коштів від покупця (замовника) на банківський рахунок платника податку як оплата товарів (робіт, послуг), що підлягають продажу, а в разі продажу товарів (робіт, послуг) за готівкові грошові кошти - дата їх оприбуткування в касі платника податку, а при відсутності такої - дата інкасації готівкових коштів у банківській установі, що обслуговує платника податку; або дата відвантаження товарів, а для робіт (послуг) - дата оформлення документа, що засвідчує факт виконання робіт (послуг) платником податку. Що стосується окладних податків, обчислення яких здійснюють податкові органи такою підставою виступає податкове повідомлення надіслане платникові податків про сплату податку [5].

За загальним правилом податкове зобов'язання припиняється внаслідок його належного виконання, тобто коли податок сплачений платником податків своєчасно та в повному обсязі. До інших підстав, які тягнуть за собою припинення податкового зобов'язання діюче податкове законодавство України відносить: утримання податку податковим агентом, примусове стягнення податкового боргу, списання податкового боргу, у випадку визнання його безнадійним, сплата податку реорганізованої організації її правонаступником, сплата податку за платника податку податковим поручителем, залік надміру сплаченої суми податку чи стягненого податкового боргу в рахунок майбутніх платежів [7].

Що ж до податкового зобов'язання за митним законодавством, то як уже нами зазначалося, норми ст. 278 МК України такою підставою (юридичним фактом) визначають вивезення товарів на митну територію України чи вивезення товарів з митної території України.

Таким чином можна стверджувати, що зобов'язальні відносини перебувають у форматі правовідносин, що передбачає настання відповідальності їх сторін за невиконання чи неналежне виконання ними юридичних обов'язків.

Що стосується регулювання договірних правовідносин між платниками та одержувачами грошових коштів щодо відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань, то вони (відносини) врегульовані нормами Закону України "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань" від 22 листопада 1996 р. Разом з тим доречно наголосити, суб'єктами зазначених правовідносин є підприємства,

установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, а також фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності.

Однак дія цього Закону не поширюється на порядок нарахування та сплати пені, штрафних та фінансових санкцій за несвоєчасну сплату податків, податкового кредиту та інших платежів до бюджетів усіх рівнів і позабюджетних фондів, передбачених чинним законодавством України, а також на відносини, що стосуються відповідальності суб'єктів переказу грошей через платіжні системи [8].

Щодо відповідальності сторін у межах податкових та митних відносин, то ступінь її суворості визначається змістом і ступенем суспільної небезпеки податкового (митного) правопорушення. Так нормами МК України передбачено юридична відповідальність за такі митні правопорушення:

- порушення встановленого порядку переміщення товарів транзитом (ст.193);
- втрата чи неналежна доставка товарів до органу доходів і зборів призначення;
- втрата або пошкодження товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що зберігаються на митних складах [6].

Загалом відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкового обов'язку несе платник податків, крім випадків, визначених цим Кодексом або законами з питань митної справи.

Зробимо висновок, що грошові зобов'язання платників податків, зборів, митних та інших платежів це сума коштів, яку вони повинні сплатити до відповідного бюджету як податок, збір чи митний платіж на підставі, в порядку та строки, визначені податковим і митним законодавством.

Література:

1. Загальна декларація прав людини. - Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України - 2008. - № 93. - ст. 3103.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 40. - ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. - 2003. - № 18. - ст. 144.
4. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 14 травня 1992 р. // ВВР. - 1992. - № 31. - Ст. 440.
5. Податковий кодекс України : Кодекс від 02 груд. 2010 р., № 2755-VI // Відомості Верх. Ради України. - 2011. - № 13-14, №15-16, №17 - Ст. 272.
6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. // ВВР. - 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. ст.552.
7. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F
8. Закон України "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань" від 22 листопада 1996 р. // ВВР. - 1997. - № 5. - Ст. 28.

Сітко А. І.

*аспірантка кафедри адміністративного права
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
Надійшла до редакції: 28.11.2015
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС*

ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧЛЕНІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ

Байрактар В. Д.

У статті проведено аналіз сучасного стану правового регулювання юридичної відповідальності адміністративних комісій при виконавчих комітетах місцевих рад та їхніх членів.

Ключові слова: Адміністративна комісія, адміністративна юрисдикція, юридична відповідальність.

В статтє проведен анализ современного состояния правового регулирования юридической ответственности административных комиссий при исполнительных комитетах местных советов и их членов.

Ключевые слова: Административная комиссия, административная юрисдикция, юридическая ответственность.

This article focuses on the administrative responsibility of the commissions and their members in the executive bodies of local self-government.

The study is taken Law of Ukraine "About local government in Ukraine" and the Regulations on the Administrative Commission URSR.

From the point of view of the announced government policy to decentralize government authorities this issue is of practical importance, however, the national legislation is almost not settled the question of liability of administrative commissions and their members for violation of the law.

The article provides the analysis of the possibility of attracting administrative commissions and their members to the various types of liability: municipal constitutional law, administrative, criminal, civil. Particular attention in this regard is given to the head of the administrative responsibility of the commission, as well as deputy head, since by virtue of their specific powers they should have a much greater volume of delictual than other members of the administrative commissions.

Also on the issue of liability focuses on the delineation of responsibilities of the administrative commissions of separate legal entities and their members.

During liability analyzes, it was found that the administrative committee may carry a municipal constitutional and legal responsibility in the form of the dissolution of the administrative committee by decision of the authorized body.

Civil liability administrative commission can not be held due to the fact that they are not legal entities within the meaning of the civil law, but the committee members can be involved in civil liability and criminal, administrative, disciplinary responsibility for violation of the law.

In the present analysis also it found that the question of liability of the members of the administrative commissions settled enough, namely - the rules are contained in the responsibility of the members of various branches of law and an accountability mechanism as a whole is not settled.

Key words: Administrative commissions, administrative jurisdiction, legal liability.

Відповідальність суб'єктів публічної влади зумовлена покликаністю забезпечити їхню діяльність в інтересах

громадян і суспільства в цілому.

Протиправні діяння нерідко пов'язані з діяльністю колегіальних органів. У таких випадках відповідальність ніби то розподіляється на багатьох осіб і винні мають можливість уникнути персональної відповідальності. Зазначене суспільне сприйняття не йде на користь правозастосовної діяльності та часто приводить до грубого порушення закону, а в окремих випадках до суспільно небезпечних діянь, а реальна відповідальність, при цьому, виступає гарантією попередження зловживань з боку влади і є механізмом стримувань і противаг.

Питання персоналізації відповідальності під час вчинення правопорушень у складі колегіальних органів, та відповідальності колегіальних органів, як самостійних суб'єктів правовідносин, досліджувалось у різних правових науках. У кримінальному праві цим проблемам присвятили свої праці Л.П. Брич, В.Р. Мойсик, В.О. Навроцький, у конституційному праві (виборчому праві) А.З. Георгіца, М.І. Ставнійчук, І.В. Тимошенко, В.М. Шаповал, в адміністративному праві проблемами відповідальності колегіальних органів публічної влади переймались Д.М. Лук'янець, О.Л. Малін. Серед зарубіжних авторів - дослідників проблем відповідальності членів колегіальних органів варто відмітити праці М.А. Краснова, Л.А. Морозової, С.Г. Соловьева, Г.Н. Чеботарьова.

На жаль сьогодні можна констатувати, що існує потреба глибокого наукового узагальнення досвіду застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства під час здійснення юрисдикційної діяльності у справах про адміністративні правопорушення, зокрема, адміністративних комісій та їх членів, оскільки саме їх протиправні рішення, дії чи бездіяльність, стають підставою різноманітних порушень прав фізичних та юридичних осіб, при тому, що питання відповідальності самих комісій чи їх членів законодавчо не визначено.

Намагаючись розкрити правову ситуацію відповідальності членів адміністративних комісій за вчинення протиправних дій та прийняття протиправних рішень спробуємо дати відповіді на наступні питання.

1. Чи можуть бути суб'єктами відповідальності адміністративні комісії при виконавчих органах місцевих рад?
2. Чи існує в Україні механізм притягнення членів адміністративних комісій до відповідальності у випадку порушення ними законів України під час здійснення юрисдикційної діяльності?
3. Яку відповідальність слід застосовувати до членів адміністративної комісії за вчинені ними протиправні діяння?

Досліджуючи можливі відповіді на ці питання варто завжди звертати увагу на необхідність дотримання принципу невідворотності відповідальності за правопорушення, та встановлення особливостей її застосування.

Загально прийняті підходи до колегіальних форм управління ґрунтуються на твердженні, що колегіальність створює необхідні умови для всебічного, критичного і повного дослідження матеріалів справи і справедливого її вирішення, підвищує авторитет органів правосуддя і прийнятих ними рішень, вироків, ухвал і постанов

[1, с.14]. Крім цього, за вдалим висловом В.С. Бігуна, “колегіальність не лише створює необхідні умови для всебічного, критичного і повного дослідження матеріалів справи і справедливого її вирішення, підвищує авторитет органів правосуддя і прийнятих ними рішень, вироків, ухвал і постанов. Колегіальний розгляд також уможливілює вироблення та застосування різних підходів до застосування матеріального права. Зазначене відображається в окремих думках (які співпадають чи не співпадають із думкою більшості)” [2]. Однак, у випадку прийняття колегіальним органом протиправного рішення, чи допущення протиправних діянь, виникають проблеми притягнення до відповідальності осіб що прийняли таке рішення.

На думку В.О. Навроцького, колегіальний орган не може виступати як суб'єкт відповідальності [3, с.42]. Ми ж уважаємо, що правильніше говорити про відповідальність окремих фізичних осіб та за дії кожного із них, вчинені у складі колегіального органу, адже наявність у колегіального органу державного управління статусу юридичної особи не виключає притягнення його до цивільних видів відповідальності. При цьому головним є обґрунтування причинового зв'язку між результатами голосування кожного учасника колегіального органу і рішенням органу в цілому. Воно пов'язане з визначенням вкладу, частки, питомої ваги голосу окремої особи у спільне рішення.

При цьому важливими видаються такі міркування. Причинний зв'язок слід встановлювати не між діями кожного учасника колегіального органу і спільним результатом, а:

- між діями окремих учасників і рішенням колегіального органу в цілому;
- між цим рішенням і наслідками, які настали [4, с.281].

І.В. Тимошенко, вважаючи таку позицію досить дискусійною, оскільки посадові та службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування наділяються певною компетенцією і разом із правами наділяються й певними обов'язками, зокрема оцінювати рішення колегіального органу та можливі наслідки, які можуть настати в результаті його прийняття чи неприйняття, а отже, оцінюючи свою позицію під час вирішення конкретного питання, вони зобов'язані вчиняти так, щоб утверджувати і забезпечувати права і свободи людини, що є головним обов'язком держави, а в разі розходження їхньої позиції - мають вчинити дії, які б свідчили про їх усунення від процесу неправомірного прийняття рішення [5, с.45].

З позицією В.О. Навроцького ми можемо погодитися лише частково розуміючи, що він досліджував інститут відповідальності в контексті кримінального права, в якому наявний органічний зв'язок принципу персональної відповідальності з принципом вини.

В адміністративному та цивільному праві підставою юридичної відповідальності, в тому числі й колективних суб'єктів (юридичних осіб), вважається протиправне винне діяння вчинене особою [6; 7]. У цих відносинах в основу ставиться захист права, на відміну від невідворотності покарання в кримінальному праві. При цьому під виною, як і в кримінальному праві, мається на увазі психічне ставлення особи у формі умислу чи необережності до своєї протиправної поведінки. Таке визначення вини однаково можна застосувати як до фізичних, так і до юридичних осіб [8, с.13], а особа, право якої порушено, самостійно розпоряджається правом притягнути до цивільної відповідальності порушника.

Вина останніх інакше і не може проявитись, як тільки

через винну поведінку працівників відповідних організацій під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків. Однак в юридичній літературі також висловлюється думка про можливість оцінювання вини колективного суб'єкта тільки за об'єктивними ознаками, тобто за протиправними наслідками його діяльності [9, с.27].

Застосування заходів колективної юридичної відповідальності в сучасній адміністративній практиці України є справою досить новою, вимагає всебічного осмислення, узагальнення судової практики, фундаментальних теоретичних розробок.

У відповідності до статті 74 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед територіальною громадою, державою, юридичними і фізичними особами [10].

У теорії муніципального права, об'єктом дослідження якої є система органів місцевого самоврядування, а досліджувані нами органи адміністративної юрисдикції відносяться саме до такої системи, традиційно розрізняють конституційно-правову і майнову відповідальність органів і посадових осіб самоврядування [11, с.179].

Конституційно-правова відповідальність полягає в застосуванні до органів і посадових осіб місцевого самоврядування різних заходів конституційно-правового впливу зі сторони компетентних державних органів (як правило, без залучення суду).

Хоча юридична відповідальність колегіальних органів публічної влади є явищем досить частим і нормативно закріпленим багатьма законодавчими актами.

Вищою формою такої відповідальності органів і посадових осіб є дострокове припинення їх повноважень у встановленому законом порядку.

Так, інструмент дострокового припинення повноважень Верховної Ради України визначений статтею 90 Конституції України [12] як форма політичної відповідальності законодавчого органу. Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України та наступна відставка цього органу виконавчої влади [13], також розглядається як форма конституційно-правової відповідальності колегіального органу [14, с.38; 15, с.505]. Як форму політико-правової відповідальності перед територіальними громадами розглядають дострокове припинення повноважень місцевих рад [16; 17] за Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” [10]. Як форму правової відповідальності виконавчого комітету перед місцевою (сільською, селищною, міською) радою можна розглядати розпуск цього виконавчого органу місцевої ради.

Широке застосування заходів колективної юридичної відповідальності має місце в сучасній електоральній практиці України. Неправомірність діяльності виборчих комісій є достатньою підставою для притягнення таких суб'єктів до правової (конституційно-правової) відповідальності - дострокового припинення повноважень виборчої комісії.

Дострокове припинення повноважень, як колегіальних органів публічної влади, в науковій літературі називають по різному: політична [18, с.113], конституційна [19, с.278], політико-правова [20, с.69], конституційно-правова [21, с.9], муніципально-правова [22, с.136], але в будь-якому випадку вона є юридичною, оскільки здійснюється юридичними механізмами та підставі юридичних актів.

На думку Ю. Делія, особливості юридичної відповідальності органів і посадових осіб місцевого самовряду-

вання полягає в тому, що вони несуть її на державному рівні, передбаченому нормами законодавчих актів, і на локальному рівні, визначеному нормами статутів територіальних громад і підзаконними актами рад або їх виконавчих органів [23, с.30]. Хоча проведений нами аналіз місцевих положень про адміністративні комісії не дав можливості виявити правових норми, якими регулюється відповідальність адміністративної комісії за порушення законодавства. Однак відсутність таких норм в місцевих положеннях не виключає можливостей виконавчого комітету, чи інший орган виконавчої влади місцевого самоврядування, який створив адміністративну комісію, застосувати механізм припинення повноважень її складу, як засіб реагування на протиправні дії чи бездіяльність та примус до виконання обов'язків визначених нормами права. Більше того, повноваження голови місцевого самоврядування (сільського, селищного, міського), які полягають у забезпеченні здійснення у межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на відповідній території, додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України та відповідних органів виконавчої влади [10], вимагають вживати управлінських заходів для недопущення порушень у майбутньому.

На місцевому рівні забезпечення законності та правопорядку, охоронюваних прав, свобод і законних інтересів громадян є пріоритетним для органів місцевого самоврядування. Саме на місцевому рівні можна оперативніше, порівняно з органами державної влади, вирішувати питання щодо забезпечення законності та правопорядку.

Забезпечення законності потребує спеціально-юридичних гарантій законності. Однією з таких гарантій може виступити розпуск адміністративної комісії та затвердження її у новому складі.

На нашу думку в місцевих положеннях про адміністративні комісії варто прописувати таке реагування у пропонованій нами конструкції: "За систематичне порушення адміністративною комісією законів України, які полягають у прийнятті незаконних постанов про адміністративні правопорушення, та інших протиправних дій, які порушують права та свободи громадян, виконавчий комітет може розпустити адміністративну комісію та сформувати її у новому складі".

Така норма права, регулюватиме цей правовий механізм і буде дієвим інструментом контролю виконавчого комітету за діяльністю адміністративної комісії, але за умови чіткого нормативного врегулювання процедур припинення повноважень адміністративної комісії. Крім того, потребує опрацювання та частина правової сторони механізму припинення повноважень адміністративної комісії, яка унеможливить загрозу його перетворення у дестабілізуючий фактор у роботі адміністративної комісії, чи формі тиску на її членів, з метою прийняття комісією "потрібних" рішень. Крім цього, слід врахувати національні доктринальні розробки щодо відповідальності колективних суб'єктів в інших сферах (підприємництво, банківська діяльність тощо).

Таким чином відповідь на перше поставлене питання ми можемо викласти у наступному форматі.

Не дивлячись на те, що нормативно-праві акти, якими регулюється порядок діяльності адміністративних комісій безпосередньо не передбачають такої юридичної відповідальності адміністративних комісій як розпуск, чи припинення повноважень її членів, однак практична реалізація принципу законності, як режиму громадсько-політичного

життя, при якому забезпечується реальне дотримання і виконання правових приписів усіма без винятку учасниками суспільних відносин, дозволяє органу, який уповноважений формувати склад адміністративної комісії, застосовувати муніципально-правові засоби реагування на порушення адміністративною комісією законів України, прав, свобод та законних інтересів громадян.

Характерним для юридичної відповідальності колегіальних органів є те, що притягнення їх як суб'єктів відповідальності не позбавляє уповноважених органів права притягувати одночасно з колективним суб'єктом і індивідуального, тобто конкретну фізичну особу, в діяннях котрої є склад правопорушення, за яке законодавством встановлена конкретна відповідальність (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та ін). Тобто розформування адміністративної комісії як санкція за неправомірні дії її членів, як організованої спільноти суб'єктів, у межах муніципально-правової відповідальності повинно передбачати можливість притягнення до іншої відповідальності визначених її членів, які своїми діями призвели до вчинення неправомірних дій чи прийняття незаконного рішення.

Очевидно, що проблемою юрисдикційного законодавства щодо відповідальності колективних суб'єктів адміністративної юрисдикції є проблема визначення вини як одного з обов'язкових елементів складу правопорушення.

У питаннях персональної відповідальності членів адміністративних комісій слід розглядати ті види юридичної відповідальності, які застосовуються до фізичних осіб: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільна (як її вид майнова). У відповідності до частини 1 статті 2 Кримінального кодексу України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом [24]. Неправомірність дій може проявлятися у виді окремих злочинів (кримінальних правопорушень) передбачених розділом XVIII Кримінального кодексу України, оскільки виконання обов'язків голови, заступника голови, відповідального секретаря та членів адміністративної комісії відносяться до виконання службових обов'язків.

Не викликає сумніву, що суб'єктом кримінальної відповідальності сам колегіальний орган виступати не може. Тому має ставитися питання про відповідальність окремих фізичних осіб за дії кожного із них, вчинені в складі комісії. У випадку відсутності складу кримінального правопорушення, зазначені особи за вчинені протиправні діяння під час виконання службових обов'язків у складі адміністративної комісії можуть бути притягнені до адміністративної та дисциплінарної відповідальності.

Відсутність відокремлених відомостей з адміністративно-деліктної практики стосовно порушень допущених членами адміністративних комісій під час здійснення ними юрисдикційної діяльності змушує нас застосувати підходи правового моделювання та виділити із масиву статей Кодексу України про адміністративні правопорушення лише чотири склади адміністративних правопорушень, які можуть бути вчинені саме під час виконання обов'язків у складі адміністративної комісії, а саме передбачених статтями 172⁸ (Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень), 185⁸ (Ухилення від виконання законних вимог прокурора), 186 (самоуправство), 212³. (порушення права на інформацію та права на звернення)

[23]. Звичайно, що можливе притягнення до адміністративної відповідальності членів адміністративних комісій і за інші види адміністративних проступків, однак це притягнення відбуватиметься за правопорушення не пов'язані з юрисдикційною діяльністю.

Звернемо увагу на те, що члени адміністративних комісій, які наділені статусом службовців місцевого самоврядування, підлягають адміністративній відповідальності за недотримання лише тих правил, забезпечення, виконання яких належить до їх службових обов'язків.

Притягнення особи до кримінальної та адміністративної відповідальності не виключає наступне притягнення його до відповідальності дисциплінарної.

Необхідно підкреслити, що ефективне забезпечення законності та правопорядку здійснюється, поряд з іншим і заходами дисциплінарного впливу. Але тут виникає проблема, адже дисциплінарна відповідальність полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок [26, с.431]. Однак склад адміністративних комісій формуються не на штатній основі, за винятком відповідального секретаря та в окремих випадках голови та заступника голови адміністративних комісій. Не будучи "працівниками", у звичному розумінні цього слова, вони не підпорядковуються в адміністративно-дисциплінарному порядку відповідному голові місцевого самоврядування (сільському, селищному, міському). А голова комісії, будучи формальним керівником структурного утворення, яким є адміністративна комісія, не наділений правом притягнення до дисциплінарної відповідальності, з огляду на приписи статті 147¹ Кодексу законів про працю України, яка обумовлює що дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника [27]. Таким чином, формування комісії не на штатній основі унеможливує дисциплінарні впливи на членів комісії, які не виконують, чи неналежно виконують свої обов'язки. Отже принцип формування значної кількості членів адміністративних комісій на "громадських засадах" є негативним чинником в забезпеченні юрисдикційної дисципліни.

Вирішення цієї проблемної ситуації можливе у випадку включення до складу адміністративних комісій їхніх членів за посадами. У такому випадку посадові обов'язки службовця місцевого самоврядування та відповідне положення про адміністративну комісію повинні передбачати виконання повноважень члена адміністративної комісії одразу після зайняття своєї посади.

Інший спосіб створення умов адміністративно-дисциплінарного впливу на членів адміністративних комісій це тимчасове покладання обов'язків їхнього членства шляхом прописування відповідних правових норм у посадових у правових актах. Однак і цей спосіб не є універсальним, оскільки може бути застосованим лише стосовно посадових осіб відповідного місцевого самоврядування, або установ, підприємств та організацій створених цим органом місцевого самоврядування.

Загальні правила притягнення до дисциплінарної відповідальності встановлені статтею 147 Кодексу законів про працю України передбачають наступні стягнення: 1) догана, 2) звільнення [27].

Якщо особа, будучи членом адміністративної комісії, має статус службовця місцевого самоврядування, то притягнення її до дисциплінарної відповідальності відбувається з врахуванням правовідносин встановле-

них статтею 53 Закону України "Про державну службу", частина перша якої обумовлює можливість застосування до службовців, крім дисциплінарних стягнень, передбачених чинним законодавством про працю, таких заходів дисциплінарного впливу як: зауваження, суворого догана, попередження про неповну службу відповідності [28].

Самі протиправні дії можуть бути вчинені різним суб'єктом: головою адміністративної комісії, відповідальним секретарем, членами адміністративної комісії. Ці дії можуть бути вчинені одноособово та групою осіб, по необережності та з умислом. Однак, усе що їх об'єднує це їхній протиправний характер та правові наслідки, які вони спричиняють - порушення прав та свобод фізичних осіб та прав юридичних осіб.

Розгляд питань притягнення до відповідальності вище перерахованих суб'єктів слід з'ясувати виходячи із статусу цього суб'єкта.

Заслужують на увагу особливості відповідальності голови адміністративної комісії як керівника органу адміністративної юрисдикції. Голова комісії наділений комплексом матеріальних та і процесуальних повноважень щодо організації і управління спільною роботою членів комісії, яка охоплена поняттям "юрисдикційна діяльність". Голова адміністративної комісії, виконуючи свої обов'язки, своїми діями може спричинити значно більшу шкоду, ніж ту, яку може спричинити будь-який інший член комісії. Тому проблема відповідальності саме голови адміністративної комісії, як керівника юрисдикційного органу, має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Певна "знаковість" відповідальності керівника, стверджує Н.О. Армаш, проявляється у тому, що для категорії керівників характерна персональна відповідальність за реалізацією ввіреними їм органами державної політики та притаманних функцій. Отже, відбувається явище, при якому одна особа (керівник) має "подвійну" деліктоздатність: по-перше, несе відповідальність за діяльність ввіреного їй органу; по-друге, несе відповідальність за особисті вчинки [29, с.94].

Така подвійна деліктоздатність дає підстави стверджувати, що голова адміністративної комісії може притягатись до наступних видів відповідальності:

- дисциплінарної, оскільки, у більшості випадків, голови адміністративних комісій є штатними працівниками органів місцевого самоврядування, із застосуванням одного із переліку стягнень, що застосовуються до службовців місцевого самоврядування;

- муніципально-правової - у формі припинення повноважень голови адміністративної комісії.

В локальних нормативно-правових актах, які регулюють діяльність адміністративних комісій, можна зустріти норми якими передбачається інститут відповідальності: "Голова адміністративної комісії, а під час його відсутності, заступник голови керує роботою комісії, несе відповідальність за виконання покладених на комісію завдань..." [30].

Декларуючи відповідальність за неналежне виконання обов'язків суб'єкти локального нормотворення при цьому не вказують - яку саме відповідальність може нести голова адміністративної комісії. Таким чином, вид відповідальності слід визначати із складу протиправного вчинку за загальними правилами.

Окремого питання потребує дослідження можливості цивільної відповідальності адміністративних комісій.

Так, згідно зі ст. 77 Закону України "Про місцеве

самоврядування в Україні”, цивільно-правова відповідальність органів місцевого самоврядування перед фізичними і юридичними особами настає за шкоду, заподіяну в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, яка відшкодується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб - за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом [10].

У цивільному праві цивільною правоздатністю і дієздатністю, та здатністю бути позивачем та відповідачем у суді наділяються фізичні (за винятком окремих випадків) та юридичні особи [31].

Таким чином питання цивільної відповідальності за порушення прав особи слід розглядати знову у двох напрямках - цивільна відповідальність адміністративної комісії, як органу наділеному владними повноваженнями та відповідальності членів адміністративних комісій.

Однак адміністративні комісії за чинним законодавством не наділяються статусом юридичної особи. Таким чином повністю виключається юридична можливість застосувати засоби цивільної відповідальності безпосередньо до такого утворення як адміністративна комісія.

По наслідках дослідження інституту юридичної відповідальності адміністративних комісій та їхніх членів можна класифікувати такі види відповідальності:

1. Відповідальність адміністративної комісії та її членів перед виконавчим комітетом місцевої ради.

2. Відповідальність адміністративної комісії та її членів перед фізичними та юридичними особами.

3. Відповідальність членів адміністративних комісій за порушення у сфері публічної служби і трудової дисципліни.

Таким чином, відповідальність адміністративних комісій - це несприятливі наслідки, що настають в разі прийняття ними протиправних рішень, нездійснення або неналежне здійснення своїх юрисдикційних завдань і функцій, та які застосовуються в інтересах фізичних та юридичних осіб та суспільства в цілому. Існування юридичної відповідальності адміністративних комісій та її членів є свого роду, запорукою недопущення зловживання юрисдикційною владою, гарантом дотримання законності та реалізації прав і свобод людини й громадянина.

Література:

1. Бігун, В.С. Одноособовість і колегіальність здійснення правосуддя (філософсько-правові аспекти процесуального права) / В.С. Бігун // Часопис Київського університету права. - 2009. - №2. - С.10-15.;

2. Бігун, В.С. Праворозуміння як чинник прийняття судового рішення (про роль домінуючого праворозуміння в філософії правосуддя) // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених. Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених: Матер. міжн. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених Київського національн. університету ім. Т. Шевченка (21-22 квітня 2010 року). - К., 2011. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://bihun.in.ua/jushits/jurhit/article/1216/>;

3. Навроцький, В.О. Проблема відповідальності за корупційні діяння, рішення про які прийняті колегіально / В.О. Навроцький // Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність : зб. мат. Міжнар. наук.-практ. семінару, 1-12 травня 2001 р. - Харків: Східно-регіональний

центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. - С. 41-44.;

4. Навроцький, В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 704 с.;

5. Тимошенко, І.В. Особливості юридичної відповідальності колективних суб'єктів за порушення виборчого законодавства України / І.В. Тимошенко // Правовий вісник Української академії банківської справи Національного банку. - 2011. - № 1 (6). - С. 42-46.;

6. Зима, О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.Т. Зима. Національн. юр. акад. України ім. Я. Мудрого. - Харків, 2001. - 164 с.;

7. Примак, В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.Д. Примак; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2005. - 16 с.;

8. Литвин, О.П. Вина в складах злочинів проти громадської безпеки і народного здоров'я / О.П. Литвин. - К. : Знання, 1998. - 24 с.;

9. Краснов, М.А. Ответственность в системе народного представительства: методологические подходы / М.А. Краснов. - [2-е изд.]. - М.: Изд-во ИГИП РАН, 1995. - 56 с.;

10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>;

11. Хріпливець, Д.Є. Удосконалення системи відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування / Д.Є. Хріпливець // Теорія та практика державного управління. - 2010. - Вип. 4. - С. 179-184.;

12. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254-вр>;

13. Про Кабінет Міністрів України : Закон України. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18>;

14. Ославський, М.І. Виконавча влада в Україні: Організаційно-правові засади: Навч. посіб. / Ославський М.І. - К.: 2008. - 216 с.;

15. Теліпко, В.Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Е. Теліпко - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 568 с.;

16. Стрілець, Ю.П. Дострокове припинення повноважень місцевих рад та відкликання депутатів місцевих рад як форми притягнення їх громадою до політичної відповідальності / Ю.П. Стрілець // Державне будівництво. - 2009. - № 2. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/db/2009-1/index.html>;

17. Паламарчук, М.О. Механізми політичної відповідальності як засіб забезпечення верховенства народу в політичній системі України [Електронний ресурс] / М.О. Паламарчук. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/> - Назва з титул. екрана.;

18. Фонбланк, А. Правление Англии: учебник конституции правления и законов британской империи / А Фонбланк, Пер. проф. Ю.Гамбарова; введ. проф. М.М. Ковалевского; предисл. и прим. проф. А.Трачевского. - С-т-Птбг : Изд. Картогр. завед. А. Ильина, 1903. - 221 с.;

19. Кутафин, О.Е. Муниципальное право Российской Федерации : учебник / О. Е. Кутафин, В.И. Фадеев / М-во образования. - Москва : Проспект, 2011. - 3-е изд.,

перераб. и доп. - 669 с.;

20. Серьогіна, С.Г. Відповідальність уряду як елемент форми правління / С.Г. Серьогіна // Проблеми законності. - 2004. - Вип.66. - С.21-31.;

21. Батанова, Н.М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Н.М.Батанова; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2007. - 21 с.;

22. Галіахметов, І.А. Основні засади та принципи відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування: муніципально-правовий аспект / І.А. Галіахметов, С.І. Кожушко // Вісник Вищої ради юстиції. - 2011. - № 2(6), - С.135-147.;

23. Делія, Ю. Юридична відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування / Ю. Делія // Право України. - 2003. - № 10. - С. 29-32.;

24. Кримінальний кодекс України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>;

25. Кодекс України про адміністративні правопорушення. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>;

26. Відповідальність дисциплінарна / Н.М. Хуторян // Юридична енциклопедія: У 6 т. / Ю.С. Шемшученко відп. ред. - К.: Українська енциклопедія, 1998. - Т.1: А-Г. - 672 с. - С.431-432.;

27. Кодекс законів про працю України. Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>;

28. Про державну службу: Закон України. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>;

29. Армаш, Н.О. Особливості відповідальності керівників органів виконавчої влади / Н.О. Армаш // Право України. - 2004. - № 12. - С. 94-96.;

30. Про затвердження Положення про адміністративну комісію при виконавчому комітеті Калинівської міської ради Калинівського району Вінницької області: рішення №149 Калинівської міської ради 6-го скликання від 24.03.2011. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Калинівської міської ради. - Режим доступу: <http://kalynivka.vn.ua/pages/p247>;

31. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>;

Байрактар В. Д.,

Аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.01.2016

УДК 342.951

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Виноградов А. К.

В статті на підставі аналізу наукових праць, теоретичних положень, норм національного законодавства та міжнародних стандартів визначені поняття та видів насильства в сім'ї, а також вироблені пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: насильство в сім'ї; домашнє насильство; фізичне насильство; сексуальне насильство; психологічне насильство; економічне насильство.

В статье на основании анализа научных работ, теоретических положений, норм национального законодательства и международных стандартов определены понятие и виды насилия в семье, а также выработаны предложения по их усовершенствованию.

Под насилием в семье автор предлагает понимать любое деяние или угрозу применения какого-либо деяния физического, сексуального, психологического или экономического направления со стороны одного члена семьи по отношению к другому члену семьи, если оно нарушает конституционные права и свободы члена семьи как человека и гражданина. Автор подчеркивает необходимость замены термина "насилие в семье" на "домашнее насилие".

Сущность каждого вида насилия в семье раскрыта путем формирования перечня его возможных проявлений.

Ключевые слова: насилие в семье; домашнее насилие; физическое насилие; сексуальное насилие; психологическое насилие; экономическое насилие.

The article based on the analysis of scientific papers, theoretical provisions of national legislation and interna-

© А.К. Виноградов, 2016

tional standards defined by the concept and types of domestic violence, as well as to proposals for their improvement.

Under the Domestic Violence author proposes to realize any act or threat of an act of physical, sexual, psychological or economic trends on the part of one family member against another family member, if it violates the constitutional rights and freedoms of a family member as a person and a citizen. The author emphasizes the need to replace the term "domestic violence" to "domestic violence."

The essence of each species of domestic violence revealed by the formation of the list of its possible manifestations.

Keywords: violence in family; domestic violence; physical violence; sexual violence; psychological abuse; economic violence.

Зрозуміти складний феномен насильства в сім'ї складно, оскільки сімейне життя завжди було найбільш специфічною сферою відносин між людьми, яка найменше всього піддається правовому регулюванню. Однак, необхідно пам'ятати, що насильство в сім'ї - це порушення перш за все прав людини, воно є не "приватною" проблемою сім'ї, а питанням, що потребує вирішення на державному рівні.

За окремими соціологічними дослідженнями близько половини (44%) населення України особисто зазнавали насильства у сім'ї впродовж життя; майже в кожній другій родині (49%) стикалися з цією проблемою; 45% та 59% населення України знають про проблему домашнього насильства у сім'ях свого близького та далекого оточення відповідно; 35% українців стикалися з психологічним насильством (найчастіше це постійне приниження та

контролююча поведінка), 21% - з фізичним (побиття, а також замикання, зв'язування, примушування стояти в нерухомому положенні), 17% - з економічним (примушення звітувати за кожну копійку, присвоєння чогось обманним шляхом чи знищення майна), 1% - з сексуальним насильством (примушення до статевого акту) [1, с.16-18].

З 2001 року в Україні формується законодавство у сфері попередження насильства в сім'ї. Так 15 листопада 2001 року Верховною Радою України був прийнятий Закон "Про попередження насильства в сім'ї", який визначає поняття насильства в сім'ї, правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї [2]. Однак, з врахуванням стрімкого розвитку суспільства, політичної ситуації в країні, нових міжнародних та європейських стандартів в сфері забезпечення прав і свобод людини, питання попередження насильства в сім'ї набуває нової актуальності. Відповідно мають бути переглянуті національні підходи щодо протидії насильству в сім'ї. Перш ніж визначити напрями удосконалення протидії насильству в сім'ї, необхідно визначити відповідність сучасним реаліям нормативного закріплення поняття та видів насильства в сім'ї.

Отже, метою даної статті є визначення на підставі аналізу наукових праць, теоретичних положень, норм національного законодавства та міжнародних стандартів, поняття та видів насильства в сім'ї, а також вироблення пропозицій щодо їх удосконалення.

Вивченню проблеми насильства в сім'ї та розробленню засобів протидії цьому негативному явищу присвячені праці науковців з різних галузей знань: Бойко О.В., Благої А.Б., Возної Т.І., Думко Ф.К., Ковальової О.В., Кочмировської О.О., Лисюка Ю.В., Небрата О.О., Ярмачі Х.П. та інших.

Перше, що привертає увагу під час аналізу міжнародних та європейських документів, присвячених досліджуваному нами питанню, в них використовується термін "domestic violence" - домашнє насильство, а не насильство в сім'ї.

Так, Модельне законодавство ООН про протидію домашньому насильству визначає, що усі насильницькі дії фізичного, психологічного і сексуального характеру відносно жінок, здійснені на підставі статевої ознаки особою або особами, які пов'язані з ними родинними і близькими стосунками, від словесних образ і погроз до важких фізичних побиттів; викрадення; загрози каліцтвами; залякування; примус; переслідування; словесні образи; насильницьке або незаконне вторгнення в житло; підпал; знищення власності; сексуальне насильство; зґвалтування в шлюбі; насильство, пов'язане з посагом або викупом нареченої; каліцтва геніталій; насильство, пов'язане з експлуатацією через проституцію; насильство відносно хатніх робітниць та спроби здійснити такі акти повинні розглядатися як "домашнє насильство" [3].

В Конвенції Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством, також використовується термін "домашнє насильство", під яким слід розуміти всі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, що здійснюються у сім'ї або на побутовому рівні або між колишнім чи теперішнім подружжям/партнерами, незважаючи на те, проживає правопорушник із жертвою або окремо від неї [4].

Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" оперує терміном "насильство в сім'ї" і визначає як будь-

які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [2]. Однак, на сьогодні розроблений Кабінетом Міністрів Проект Закону "Про запобігання та протидію домашньому насильству" містить вже поняття "домашнє насильство" [5]. Цікаво, що Роменський Г.І. вже після прийняття законодавства, спрямованого на попередження саме насильства в сім'ї оперує терміном "домашнє насильство", під яким пропонує розуміти "будь-які умисні дії одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як громадянина і завдають шкоду його фізичному, психологічному чи моральному здоров'ю, а також розвитку дитини" [6, с.76]. Однак, запропонованому поняттю бракує визначеності щодо переліку членів сім'ї.

Слід зазначити, що в цілому визначення насильства в сім'ї, надане в Законі України "Про попередження насильства в сім'ї", відповідає міжнародним та європейським стандартам. Однак необхідно звернути увагу, що насильство в сім'ї може виявлятися не тільки у формі дії, але й у формі бездіяльності, тому у визначенні слово "дії" слід замінити на "діяння".

Таким чином, можна виділити наступні обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

- 1) вина насильника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності;
- 2) діяння насильника повинне бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);
- 3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;
- 4) особами, що страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (дія Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" не поширюється на сусідів; розлучених осіб, що продовжують спільно проживати; осіб, що зустрічаються, але не перебувають у шлюбі; дорослих дітей та їх батьків у випадку їх окремого проживання тощо).

Майже всі національні закони, спрямовані на боротьбу з насильством у сім'ї, розроблялися на основі Модельного законодавства, проте мають суттєві відмінності як у визначенні насильства в сім'ї, так і у визначенні кола членів сім'ї.

Так, Закон Албанії "Про заходи протидії насильству у сімейних відносинах" визначає насильство в сім'ї як будь-яку дію насильницького характеру, що відбувається між людьми, які перебувають або перебували у сімейних відносинах [7]. Цей закон захищає від насильства наступні категорії осіб: подружжя, співмешканці, а також колишнє подружжя та співмешканці; брати, сестри, рідні по прямій лінії, включаючи прийомних батьків та дітей; подружжя та співмешканці братів, сестер і рідних по прямій лінії, а також прийомних батьків і дітей; особи, які перебувають у родинних зв'язках по прямій лінії, батьки і прийомні діти одного з подружжя або співмешканця; діти одного з подружжя або співмешканця.

У Великобританії використовується наступне визначення домашнього насильства: це будь-який випадок або випадки контролювання, примусової, загрозової поведінки, насильства або жорстокого поводження між особами старше 16 років, які є або були інтимними партнерами, або членами сім'ї, незалежно від статі чи

сексуальної орієнтації [8].

Відповідно до Закону Болгарії “Про захист від домашнього насильства” захист може шукати будь-яка особа, яка є жертвою домашнього насильства з боку: чоловіка або колишнього чоловіка; особи, з якою є або була у відносинах фактичного шлюбного співжиття; особи, від якої має дитину; родича по висхідній і низхідній лінії; особи, з якою є родичами в бічній лінії до четвертого ступеня споріднення; особи, з якою є або була у відносинах сватовства до третього ступеня; опікуна, піклувальника або прийомних батьків; родича по висхідній і низхідній лінії людини, з якою знаходиться у фактичному шлюбному співжитті; особи, з якою батьки є або були у фактичному шлюбному співжитті [9].

На наш погляд, насильство в сім’ї - це будь-яке діяння або загроза застосування будь-якого діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування з боку одного члена сім’ї по відношенню до іншого члена сім’ї, якщо воно порушує конституційні права і свободи члена сім’ї як людини і громадянина. При визначенні цього поняття обов’язковим є роз’яснення значення терміну “сім’я” в даному випадку переліком осіб, які входять до неї.

Об’єктом насильства в сім’ї можуть бути різні члени сім’ї. Виходячи з цього, виділяють наступні види насильства в сім’ї: насильство у відносинах подружжя або осіб, які мають чи мали регулярні інтимні стосунки; насильство з боку батьків щодо неповнолітніх дітей; насильство з боку дітей щодо батьків; насильницькі стосунки між дітьми в одній сім’ї; насильство між іншими членами сім’ї [10, с. 24].

За спрямованістю дій Закон України “Про попередження насильства в сім’ї” виділяє чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне, розкриваючи зміст кожного із зазначених видів насильства.

1. Фізичне насильство в сім’ї - умисне нанесення одним членом сім’ї іншому члену сім’ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров’я, нанесення шкоди його честі та гідності.

Його сутність полягає у нанесенні одним членом сім’ї іншому побоїв, тілесних ушкоджень, незалежно від їх тяжкості та наслідків. Часто фізичне насильство визначають, перераховуючи дії, які розглядають як такий вид насильства. На наш погляд, до проявів фізичного насильства в сім’ї можна віднести: ляпаси, штовхани, подряпини, нанесення опіків, удушення, щипання, укуси, хватання, удари кулаком, кидання предметів, сіпання за волосся або його виривання, позбавлення їжі або пиття, викручування рук тощо. Подібні переліки, звичайно, не можуть бути вичерпними, однак необхідно намагатись при розкритті сутності того чи іншого виду насильства в сім’ї навести якомога більше конкретних дій, які можуть бути віднесені до даного виду насильства в сім’ї.

2. Сексуальне насильство в сім’ї - протиправне посягання одного члена сім’ї на статеву недоторканість іншого члена сім’ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім’ї. До проявів сексуального насильства в сім’ї можна віднести: нав’язування сексуальної близькості проти волі партнера; нав’язування фізичного контакту з ерогенними зонами, іншими частинами тіла партнера; нав’язування особливих видів сексуальних контактів проти волі; поведіння з партнером лише як з сексуальним об’єктом; приму-

шення роздягатися проти волі; статеві акти з особливою жорстокістю; примушення дивитись та/чи повторювати порнографічні дії; прояви виключних ревнощів тощо.

3. Психологічне насильство в сім’ї - насильство, пов’язане з дією одного члена сім’ї на психіку іншого члена сім’ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняються емоційна невпевненість і нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров’ю.

Психологічне насильство може мати наступні прояви: використання лайливих слів та (або) крику, образи, які спричиняють шкоду самооцінці партнерки (партнера); образливі жести або дії (наприклад, плювки в партнерку (партнера) або в її (його) напрямку), примус до принизливих дій; вияв брутальності відносно родичів або друзів партнерки (партнера), їх образи з метою принизити партнера (партнерку); спричинення шкоди домашнім тваринам, до яких партнерка (партнер) емоційно прив’язані, з метою помсти або залякування; знищення, пошкодження або приховування особистих речей партнерки (партнера) та інших предметів, які хоч і не мають великої грошової вартості, але є для неї (нього) цінними; брутальна критика дій, думок, почуттів партнерки (партнера), звинувачення її (його) в усіх проблемах; поведіння з партнеркою (партнером) як зі слугою; обмеження свободи дій і пересувань партнерки (партнера); контроль і обмеження можливостей спілкування з родичами або друзями, стеження; крайні прояви ревнощів тощо [10, с.33-34].

4. Економічне насильство в сім’ї - умисне позбавлення одним членом сім’ї іншого члена сім’ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров’я.

Економічне насильство пов’язано з порушенням прав та інтересів члена сім’ї через позбавлення або обмеження його майнових прав. Воно включає в себе: позбавлення або обмеження одним з членів сім’ї іншого члена сім’ї можливості користуватись і розпоряджатись грошовими коштами, які він заробив, або які є їх спільною власністю; створення ситуацій, коли один з членів сім’ї вимушений просити гроші (при їх наявності) на утримання сім’ї або власні потреби; ненадання грошей на утримання дітей, невиплата аліментів; дріб’язковий контроль за всіма витратами, вимога звітувати за них; демонстрація того, що домашня робота не має ніякої економічної цінності; позбавлення можливості користуватись своїм власним або спільним майном; пошкодження або знищення майна іншого. Слід погодитись з Ковальовою О.В., що економічне насильство довести дуже складно - відсутні чіткі механізми. Дійсно, складно встановити, чи умисно позбавляє один член сім’ї іншого члена сім’ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, чи просто неспроможний в належній мірі забезпечити всім необхідним родину. Крім того, не існує чіткого визначення тієї самої “належної міри” [10, с.35-36].

Отже, на сьогодні можна говорити про виділення таких видів насильства в сім’ї: фізичне, психологічне (інколи - психічне або емоційне), економічне (фінансове), сексуальне (статеве). Насильство в сім’ї часто проявляється у вигляді комбінацій різних видів насильства. Ідентифікація того чи іншого виду насильства в сім’ї необхідна при кваліфікації насильства в сім’ї.

Слід пам'ятати, що проникнення будь-якого виду насильства в життя сім'ї призводить до деконструкції моральних, гуманістичних основ сімейного виховання, до зростання дитячої безглядності та безпритульності, втягнення дітей до вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин, проституцію та злочинну діяльність. Будь-які прояви та види насильства є порушенням основних прав та свобод людини, які закріплені на національному та міжнародному рівнях, оскільки насильство в любых його проявах не сумісне з принципами функціонування демократичного суспільства та правової держави.

Література

1. Проблема насильства в українських сім'ях: Соціологічне опитування / За ред. Павлиш С.О. - К.: Запоріжжя; Друкарський світ, 2010. - 52 с.
2. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" від 15.11.2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14/print1419207718774383>.
3. A framework for model legislation on domestic violence: Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 1995/85 Alternative approaches and ways and means within the united nations system for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms. Further promotion and encouragement of human rights and fundamental freedoms, including the question of the programme and methods of work of the commission [Electronic Resource] / United Nations, Commission on Human Rights. - E/CN.4/1996/53/Add.2. - Way of access: URL: <http://hrlibrary.ngo.ru/commission/thematic52/53-add2.htm>

4. Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence [Electronic Resource] / Council of Europe. Istanbul, 11.V.2011. - Way of access: URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/210.htm>

5. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46129.

6. Роменський Г.І. Домашнє насильство та шляхи його подолання // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. - 2004. - Вип.5. - С. 74-78.

7. Për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare.: Ligj Nr.9669, datë 18.12.2006.: Kuvendi i Republikës së Shqipërisë [Electronic Resource]. - Way of access: URL: <http://www.osce.org/sq/albania/30437>

8. Domestic violence and abuse: new definition [Electronic Resource] / Domestic violence and abuse: Home Office. Published 26 March 2013. - Way of access: URL: <https://www.gov.uk/domestic-violence-and-abuse>

9. За защита от домашното насилие [Електронний ресурс] / Закон Република България - Режим доступу: <http://www.mlsp.government.bg/bg/law/law/ZZDN.pdf>.

10. Волощук А.М., Ярмакі Х.П., Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: Монографія, Одеса: ОДУВС, 2013. - 217 с.

*Виноградов А.К.,
доцент кафедри кримінального та адміністративного права Одеського національного морського університету, кандидат юридичних наук, доцент
Надійшла до редакції: 13.01.2016*

УДК 343.985:351.74 (477)

ДЕЯКІ ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Герашенко О. С.

В даній науковій статті визначаються тактичні аспекти застосування працівниками поліції України спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, а саме з'ясовується сутність спеціальних засобів та загальні правила їх застосування. Акцентується увага на відсутності законодавчого закріплення тактики та методики застосування деяких спеціальних засобів як поліцейських заходів примусу.

Ключові слова: спеціальні засоби, поліцейські заходи примусу, громадський порядок, громадська безпека, тактика застосування, правила застосування, гранати, боєприпаси, водомети, гумові кийки, бронемашини

В данной научной статье определяются тактические аспекты применения работниками полиции Украины специальных средств при обеспечении общественного порядка и общественной безопасности, а именно выясняется сущность специальных средств и общие правила их применения. Акцентируется внимание на отсутствии законодательного закрепления тактики и методики применения некоторых специальных средств как поли-

цейских мер принуждения.

Ключевые слова: специальные средства, полицейские меры принуждения, общественный порядок, общественная безопасность, тактика применения, правила применения, гранаты, боеприпасы, водометы, резиновые дубинки, бронемашини

The problem of providing a public order during mass actions is actual for bodies of police of all countries of the world including for Ukraine. More and more dynamically society begins to react to various problematic issues of legal character, is expressed in open expression of the discontent with a certain problem and passes into a form meetings at public institutions. Taking into account it there is a need to define tactical aspects of application by employees of police of Ukraine of special means when providing a public order and public safety. The continuing process of transformations in system of law-enforcement bodies of Ukraine concretized some aspects of application of special means by police officers of Ukraine.

In this scientific article tactical aspects of application

by employees of police of Ukraine of special means when providing a public order and public safety are defined, namely the essence of special means and the general rules of their application is investigated.

The attention is focused on lack of legislative fixing of tactics and a technique of application of some special means as police coercive measures.

Keywords: special means, police coercive measures, public order, public safety, tactics of application, rule of application, grenade, ammunition, water-cannons, rubber bludgeons, armored cars

Постановка проблеми. В умовах сьогодення все більшого значення набуває відповідність заходів у сфері запобігання злочинним проявам та боротьби зі злочинністю сучасним тенденціям її розвитку та масштабним поширенням. Дедалі динамічніше суспільство починає реагувати на різні проблемні питання правового характеру, що виражається у відкритому висловлюванні свого невдоволення певною проблемою та переходить у форму мітингування біля державних установ. З урахуванням цього постає необхідність окреслити тактичні аспекти застосування працівниками поліції України спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки.

Виходячи з цього, метою даної статті є визначення сутності спеціальних засобів, які можуть бути застосовані працівниками поліції України під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, а також звернення уваги на загальні правила їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі тактичні аспекти застосування працівниками поліції України спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, досліджувалися у працях В.Р. Булачека, Ю.Р. Йосипіва, М.О. Лисої, М.В. Моргуна, Н.О. Пряхіної, В.М. Синенького, О.І. Тюрло, І.Ю. Землянського, О.М. Бандурки, В.О. Криволапчука, А.С. Васильєва, В.С. Медведєва, Б.Б. Шаповалова, В.О. Соболева, В.І. Московця, І.В. Власенко, А.П. Богуна, А.В. Березняка та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів є актуальною для органів поліції всіх країн світу, в тому числі і для України. Триваючий процес реформувань в системі органів внутрішніх справ України конкретизував деякі аспекти застосування спеціальних засобів поліцейськими України. Дані зміни законодавцем закріплено в чинному Законі України “Про Національну поліцію”, що є значним позитивом у порівнянні із Законом України “Про міліцію”, який втратив чинність. Останнім, в свою чергу, узагальнювались випадки, в яких працівник міліції має право застосувати спеціальні засоби під час забезпечення громадського порядку. Так, відповідно до ст. 14 Закону України “Про міліцію” наручники, гумові кийки, засоби зв’язування, сльозоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні і транспортні засоби, а також службові собаки застосовувались:

1) для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров’ю;

2) для припинення масових безпорядків і групових порушень громадського порядку;

3) для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їх належності,

або їх звільнення у разі захоплення;

4) для затримання і доставки в міліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і тримання осіб, затриманих і підданих арешту, взятих під варту, якщо зазначені вище особи чинять опір працівникам міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоди оточуючим або собі;

5) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльності населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров’я людей;

6) для припинення опору працівникові міліції та іншим особам, які виконують службові або громадські обов’язки по охороні громадського порядку і боротьбі із злочинністю;

7) для звільнення заручників [1].

З огляду на Закон України “Про Національну поліцію” спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.

Водночас, у Законі України “Про Національну поліцію” значно розширюється перелік спеціальних засобів, які поліцейський має право застосовувати під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. Зокрема, до поліцейських спеціальних засобів відносяться кайданки та інші засоби обмеження рухомості; гумові та пластикові кийки; засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії; засоби примусової зупинки транспорту; пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підіривні пристрої; спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби; пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії; засоби акустичного та мікрохвильового впливу; водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби; пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії; засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами; службові собаки та службові коні [2, ст. 42].

Конкретизування деяких аспектів застосування спеціальних засобів поліцейськими України полягає у закріпленні в чинному Законі України “Про Національну поліцію” загальних правил застосування спеціальних засобів [3, с. 37]. Наприклад, кайданки та інші засоби обмеження рухомості застосовуються до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти; під час затримання особи; під час конвоювання (доставлення) затриманого або заарештованого; якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі і оточуючим; у випадку проведення процесуальних дій з особами у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточуючим або собі [4].

Застосування гумових та пластикових кийків передбачено під час відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об’єкт, що перебуває під охороною; затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить

злісну непокору законній вимозі поліцейського; припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень [2, ст. 45].

Засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, застосовуються для відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень.

Призначення засобів примусової зупинки транспорту полягає у застосованні для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини.

Пристрої, гранати, боеприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень застосовуються у випадку затримання особи; звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні [2, ст. 45].

З метою відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; відбиття нападу тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського поліцейськими застосовуються електрошочкові пристрої контактної та контактнo-дистанційної дії [5, с. 87].

Водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби застосовуються для припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей; примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися; затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину.

Під час патрулювання; переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення застосовуються службові собаки та службові коні.

Підводячи підсумок вище викладеному, необхідно зазначити, що питання застосування спеціальних засобів поліцейськими під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки залишається край актуальним на сьогодні. Аналіз переліку спеціальних засобів, які були на озброєнні у працівників міліції, та переліку спеціальних засобів, які перебувають на озброєнні у працівників поліції України, показав, що останній більш повний та сучасний. Так, наприклад, були додані

спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби, засоби акустичного та мікрохвильового впливу, засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами. Водночас, варто зазначити увагу на тому, що саме ці спеціальні засоби є основними, проте тактика та методика їх застосування на разі офіційно ще не визначена. Тому у подальших наукових розробках планується приділити увагу застосуванню на практиці вище вказаних спеціальних засобів під час забезпечення громадського порядку та громадської безпеки.

Також виникає необхідність досліджувати вказане питання у зв'язку із змінами в законодавстві, що супроводжуються триваючими реформаціями в системі органів внутрішніх справ України. Адже, основним завданням кожного працівника Національної поліції України є забезпечення громадської безпеки та громадського порядку.

Література:

1. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/565-12> - Назва з екрану.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page?text=%E1%E5%F1%B3%E4%E8> - Назва з екрану.
3. Тактико-спеціальна та психологічна підготовка працівників ОВС в системі службової підготовки: методичні рекомендації / В.Р. Булачек, Ю.Р. Йосипів, М.О. Лиса, М.В. Моргун, Н.О. Пряхіна, В.М. Синенький, О.І. Тьорло - Львів: ЛьвДУВС, 2013. - 158 с.
4. Методичні рекомендації про дії працівників органів і підрозділів внутрішніх справ в типових та екстремальних ситуаціях - НАВС. 2013 - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ad/pro_dii_pracivnuk.pdf - Назва з екрану.
5. Криволапчук О.В., Васильєв А.С. Тактика дій працівника міліції у типових та екстремальних ситуаціях під час виконання службових обов'язків із охорони громадського порядку: Навч.Ометод. посібник. - К.: ВПЦ МВС України, 2006. - 133 с.

Герасенко О.С.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.01.2016*

УДК 347.73:35.073.526 (477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ В УКРАЇНИ

Голоядова Т. О.

У системі державного управління є необхідність розроблення незалежного аудиту державних фінансів в механізмі фінансового контролю. Щоб забезпечити ефективне функціонування внутрішнього аудиту згідно зі стандартами ЄС необхідні кваліфіковані кадри для проведення експертної оцінки функцій державного органу. Внутрішній аудитор повинен підтвердити свої знання сертифікатом відповідного зразка. Важливим елементом є розроблення та застосування нових форм, методології сертифікації державних внутрішніх аудиторів.

Ключові слова: фінансовий аудит, державний аудитор, стандарти ЄС, сертифікація, внутрішній контроль.

В системе государственного управления появляется необходимость разработки независимого аудита государственных финансов в механизме финансового контроля. Чтобы обеспечить эффективное функционирование внутреннего аудита в соответствии со стандартами ЕС необходимы квалифицированные кадры для проведения экспертной оценки функций государственного органа. Внутренний аудитор должен подтвердить свои знания сертификатом соответствующего образца. Важным элементом является разработка и применение новых форм, методологии сертификации государственных внутренних аудиторов.

Ключевые слова: финансовый аудит, государственный аудитор, стандарты ЕС, сертификация, внутренний контроль.

стивенний аудитор, стандарти ЄС, сертифікація, внутрішній контроль.

In the system of state administration there is a need to develop an independent audit of state finance in the mechanism of financial control. To ensure effective functioning of the internal audit in accordance with the EU standards qualified staff is needed to have the functions of the state authority reviewed.

Professional Standards Committee assists the Supreme Audit Institutions in Ukraine in using international standards. The knowledge of the internal auditor should be correspondingly certified.

Development and application of new forms, methodology of state internal auditors' certification are important elements.

State financial control adds to strengthening of the financial position of the state, introduction of the determined financial policy and ensuring financial security of the state.

The essence and scope of the state financial control in Ukraine are defined by the Law of Ukraine On Main Principles of State Financial Control in Ukraine (1). State financial control is provided by the state financial control authority through the state financial audit, verification of state procurement and inspection. According to Art. 4 of this Law, inspection is carried out by the state financial control authority by means of an audit and involves a documentary and ex post review of a certain complex or of specific issues of financial and economic activity of the controlled institution, which should ensure detecting violations of legislation in force, identifying guilty officials or those financially responsible who have committed them.

Keywords: financial audit, the state auditor, EU standards, certification, internal control.

Державний фінансовий контроль сприяє зміцненню фінансового становища держави, впровадженню визначеної фінансової політики та забезпеченню фінансової безпеки держави. Сутність та сфера державного фінансового контролю в Україні визначено у Законі України “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні” (1). Державний фінансовий контроль забезпечується органом державного фінансового контролю через проведення державного фінансового аудиту, перевірки державних закупівель та інспектування. Згідно ст.4 цього Закону, інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. І. Стефанюк вважає, що недоцільно розвивати державний фінансовий контроль у напрямку вдосконалення інспектування. (11) Відповідно ст.3 Закону України “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні” державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізу органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Фахівці Європ Фахівці Європей-

ської Комісії по впровадженню державного внутрішнього фінансового контролю в країнах членах ЄС вважають що державний фінансовий контроль реалізується відповідно до міжнародних стандартів - INTOSAI, Меморандуму Інституту внутрішніх аудиторів щодо внутрішнього аудиту в Європі.

Аналіз наукових праць і публікацій. Значний внесок внесли О. І. Барановський, А. Богомолов, Ф. Бутинець, М. В. Дереконь, І. Дрозд, Т. О. Каменська, І. Б. Слободяник, І. Б. Стефанюк, О. А. Петрик, Т. В. Федченко, В. Г. Швець. До зарубіжних вчених, які досліджували проблематику аудиту як виду фінансового контролю відносять Р. Адамс, Дж. Лоббек, Дж. Ваттс, В. Вільсон, Л. Олофсон, Дж. Робертсон, К. Стентон та інші.

Згідно Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю до 2017 року, ухваленої Кабінетом Міністрів України, визначаються методологічні та організаційні засади державного внутрішнього фінансового контролю направлені на поліпшення бюджетного процесу, підвищення ефективності функціонування державних фінансів (закона, економічне, результативне та прозоре) та системного вдосконалення діяльності органів державного й комунального секторів. (5) .Базовим принципом державного внутрішнього фінансового контролю є чітке розмежування внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, а саме: внутрішній аудит визначає як здійснюється внутрішній контроль. Згідно ст. 3 Закону “Про аудиторську діяльність” в ред. від 01.01.2016р, аудит - це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах ті відповідність вимогам законам України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів. Аналізуючи наказ Міністерства фінансів України “Про затвердження стандартів внутрішнього аудиту” від 04.10.2011 №1247 в ред. від 23.01.2015р ці стандарти розроблені з метою визначення єдиних підходів до організації та проведення внутрішнього аудиту, підготовки аудиторських звітів, висновків та рекомендацій у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, її територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, оцінки якості такого аудиту. Сфера застосування внутрішнього аудиту охоплює такі напрями діяльності:

- оцінка діяльності установи щодо ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, ступеня виконання і досягнення цілей, визначених у стратегічних та річних планах

- ефективності планування виконання бюджетних програм та результатів їх виконання, якості надання адміністративних послуг.

Стандарти аудита приймаються на основі Стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів з дотримання вимог Закону “Про аудиторську діяльність” (2), Закону “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”. Метою Внутрішнього аудиту є надання незалежних та об'єктивних рекомендацій і консультацій, спрямованих на підвищення ефективності процесів управління, удосконалення діяльності органів державного та комунального секторів. Внутрішній аудит може проводитися централізовано та децентралізовано

уповноваженим самостійним підрозділом, підпорядкованим безпосередньо керівництву державного органу, але функціонально незалежним від нього. Відповідно ст. 26 Бюджетного Кодексу України, внутрішнім контролем є комплекс заходів, що застосовуються керівником для забезпечення дотримання законності та ефективності використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів і вимог щодо діяльності бюджетної установи та її підвідомчих установ. Внутрішнім аудитом є діяльність підрозділу внутрішнього аудиту в бюджетній установі, спрямована запобіганню фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності бюджетної установи та її підвідомчих їй бюджетних установ. (4) Державний фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю. Державний аудитор не лише досліджує фінансові звіти й бухгалтерські документи, але й проводить контрольні заходи. Аудитору забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Аудитором не може бути особа, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення. (2) Завдяки внутрішньому аудиту забезпечується неупереджена й об'єктивна оцінка відповідального та ефективного управління державними фінансами розпорядниками бюджетних коштів. Державна фінансова інспекція України проводить консультативну, роз'яснювальну, методологічну роботу, конференції та семінари для внутрішніх аудиторів, керівників та вживає інші заходи для розвитку внутрішнього аудиту. (5) Це основні заходи з приведення внутрішнього аудиту у відповідність із стандартами ЄС, кваліфікаційні вимоги до посади внутрішнього аудитора є наявність сертифіката внутрішнього аудитора, вища освіта та управлінський досвід. Серед професійних міжнародних організацій, що займається сертифікацією внутрішніх аудиторів - це Міжнародний інститут внутрішніх аудиторів (INSTITUTE OF INTERNAL AUDITORS). (14) Сертифікат CIA - єдиний загальноприйнятий міжнародний сертифікат для внутрішніх аудиторів, які працюють у державному секторі (Certified Internal Auditor, CIA)

В Україні сертифікація (визначення кваліфікаційної придатності на заняття аудиторською діяльністю) аудиторів здійснюється Аудиторською палатою України, порядок сертифікації аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків, затверджується Аудиторською палатою України за погодженням з Національним Банком України згідно ст.10 Закону України "Про аудиторську діяльність". Положення про сертифікацію аудиторів, затверджено рішенням Аудиторської палати України №178/6 зі змінами від 28.11.2013р визначає кваліфікаційні вимоги та порядок подання документів, а також методичне забезпечення кваліфікаційних іспитів.

Висновки:

Від використання можливостей державного аудиту у сфері фінансів залежить ефективність функціонування фінансової системи України, тому основними завданнями державного аудиту є:

1)забезпечувати належне-економічне, ефективне, результативне та прозоре управління державними фінансами, здійснення аудиту надання і використання пільг з оподаткування, обслуговування та погашення

державного боргу, використання коштів позабюджетних фондів і банках та інших кредитно-фінансових установах.

2) впровадження нових методологічних напрямів державного аудиту, підготовка експертно-аналітичних висновків, нормативно-правових актів фінансового характеру, розроблення пропозицій з усунення виявлених недоліків законодавства 3)запровадити механізми сертифікації державних внутрішніх аудиторів в Україні, а саме: встановлення кваліфікаційних вимог до освіти, стажу, обов'язкового проходження навчання методологію внутрішнього аудиту відповідно до стандартів ЄС.

4)визначити Міністерство Фінансів України органом, відповідальним за сертифікацію. Перелік функцій Міністерства Фінансів України потрібно доповнити функцією дослідження управлінських процесів та відповідності загальних і прикладних контролів. Доопрацювання відомчих нормативних документів міністерства у сфері внутрішнього аудиту сформує правові засади проведення внутрішнього аудиту в установах і організаціях системи управління Міністерства Фінансів України.

Література

1.Законі України "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні" №5463-VI від 16.10.2012р в ред. від 28.12.2015р {Електронний ресурс} Режим доступу:<http://zakon.rada.gov.ua/go/2939-12>

2.Закону України "Про аудиторську діяльність" №3125-12 в ред. від 01.01.2016р {Електронний ресурс} Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3125-12>

3.Наказ Міністерства фінансів України "Про затвердження стандартів внутрішнього аудиту" від 04.10.2011р №1247 в ред. від 23.01.2015р 4.Бюджетний Кодекс України від 08.07.2010р №2456-VI в ред. від 01.01.2016р {Електронний ресурс} Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>

5.Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року, розпорядження Кабінету Міністрів України від24.05.2005р №158-р в ред.від 17.09.2011р {Електронний ресурс} Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/158-2005-p>

6.Кодекс етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту, наказ Міністерства фінансів України від 29.09.2011р №1217 {Електронний ресурс} Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1195-11>

7.Андрєєв П. П.Внутрішній державний фінансовий контроль в Україні: європейські підходи та вимоги. //Фінансова безпека України: зб.наук.праць за матер.наук.-прак. конф.16-18 травня 2013р-м.Івано-Франківськ,2013-с.6-11

8.Гулько В. В. Удосконалення механізму державного фінансового контролю в Україні /В.В.Гулько/ Актуальні проблеми економіки.-2010-№12(114)-с.181-185

9.Дрозд І. Професійна етика внутрішнього аудитора державних фінансів /І.Дрозд/ Фінансовий контроль.-2009.-№1.-с41-44

10.Синкова О. М. До проблеми організаційно-правового забезпечення розвитку державного внутрішнього аудиту /О.М. Синкова //Часопис Київського університету права.-2013.-№1-с.111-114

11.Стефанюк І. Б.Методологічні засади функціонування системи державного внутрішнього фінансового контролю в Україні. /І.Б.Стефанюк// Фінанси України.-2011.-№6.-с.84-102

12.Федченко Т. В. Система державного аудиту ефективності виконання бюджетних програм:дис...канд.екон. наук:08.00.08/Федченко Тетяна Володимирівна - До-

нецьк, 2011-274с.

13.Футоранська Ю. М. Внутрішній аудит як складова системи управління державними видатками Ю.М.Футоранська Фінанси України "Акад.фін.управління"-К.,2010-с.357-415

14.Чечуліна О. О. Європейський досвід внутрішнього аудиту /О.О.Чечуліна//Фінансовий контроль.-2011-№7-с.6-11

Голоядова Т. О.

кандидат юридичних наук, доцент
Викладач кафедри конституційного
права та державного управління

Інституту національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету
Надійшла до редакції: 27.12.2015

УДК 159.9:35.08

РОЛЬ КЕРІВНИКА В ПРОФІЛАКТИЦІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СЕРЕД ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Матієнко Т. В.

Найважливішою складовою становлення та розвитку інституту державної служби із зазначеними вище характеристиками є якісна професійна діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Професіоналізм державних службовців відіграє помітну роль у формуванні довіри громадян до органів державної влади, налагодженні соціального діалогу в суспільстві, результативному вирішенні проблем як регіонального, так і загальнодержавного масштабів, виробленні та прийнятті максимально для суспільства управлінських рішень. Тому професійна діяльність державного службовця, який прагне досягти високого рівня професіоналізму, вимагає спеціальної освітньої підготовки, постійного розвитку професійних навиків, стійких моральних переконань та чітко визначених життєвих та професійних цінностей, перманентного удосконалення набутих знань та саморозвитку. Тому зростає роль і значення професійної основи керівників державних установ. Наділення керівника у сфері державної служби всією повнотою розпорядчої влади щодо підлеглих і його персональна відповідальність перед державою за всі сторони життєдіяльності підпорядкованого колективу зобов'язує його докладати максимум зусиль для збереження життя, фізичного та психічного здоров'я державних службовців.

Ключові слова: професіоналізм, державні службовці, управлінські рішення, державна служба, професійна деформація.

Одним из факторов становления и развития института государственной службы является профессиональная деятельность служащих. Профессионализм государственных служащих играет значительную роль в формировании доверия граждан к органам государственной службы, установлении социального диалога в обществе и разрешении проблем как регионального так и государственного уровня и принятию управленческих решений. Поэтому подготовка государственного служащего требует специальной образовательной базы, постоянного развития профессиональных навыков, устойчивых моральных убеждений, жизненных и профессиональных принципов, совершенствование приобретённых знаний. В следствии этого, возрастает роль и значение профессиональной основы руководителей государственных служб. Увеличивается персональная ответственность руководителя, перед государством за деятельность подчиненного коллектива и обязывает его прилагать максимум усилий для сохранения физического и психического здоровья его подчиненных.

Ключевые слова: профессионализм, государствен-

ные служащие, управленческие решения, государственная служба, профессиональная деформация.

One of the factors of formation and development of the institute of public service is a professional activity of employees. The professionalism of civil servants plays a significant role in the formation of citizens' trust towards the public service bodies, in the establishment of social dialogue in the community and in solving the problems at regional and state level, and in taking management decisions. Therefore, the civil servant training requires special educational preparation, continuous skills development, sustainable moral beliefs, life and professional principles, improvement of acquired knowledge. Consequently, the role and importance of the professional foundations of public service managers grows up. The personal manager becomes more responsible to the State for the activity of the subordinate staff and he is obliged to make every effort to preserve the physical and mental health of his employees. Heads of departments are recommended to pay attention to the easily excitable, inflammatory, conflict or, conversely, closed, sensitive, over timid and shy government officials. Under the risk are those who show arrogance, superiority, try to stand out among the others, or vice versa, have become the subject of jokes, mockery, those who make senseless acts and have inadequate behavior.

As the subject of professional deformation prevention of subordinate officers, the head must learn the experience of other heads in the sphere of the civil service. Systematization and promptly used experience of others is an essential condition for the scientific organization of head's activity.

Another condition for enlarging the head's efficiency towards preventing the professional deformation of civil servants is the sense of responsibility for the results of his/her activity.

The manager should be responsive to their subordinates, respect their identity, accept their flaws and successes as his/her own, constantly worry about them and about improving the conditions of their work and life. Moreover, the status of the head requires assessing the work of subordinates, their encouragement or punishment, permanent decision making to meet or not to meet the needs of civil servants. All these condition can be a general basis for the interpersonal stress erection.

Key words: professionalism, civil servants, management decisions, state service, professional deformation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціальної нестабільності і кардинальних змін в українському

суспільстві об'єктивно зростає роль і значення професійної основи керівників державних установ. Наділення керівника у сфері державної служби всією повнотою розпорядчої влади щодо підлеглих і його персональна відповідальність перед державою за всі сторони життєдіяльності підпорядкованого колективу зобов'язує його докладати максимум зусиль для збереження життя, фізичного та психічного здоров'я державних службовців. У цьому контексті кожен керівник повинен знати, що від його поведінки та діяльності значною мірою залежить рівень професійної деформації підлеглих.

Крім того, керівник не повинен психологічно травмувати підлеглих, принижувати їх гідність, грубити, невміло контролювати та критикувати, виявляти несправедливість тощо. Також він повинен стежити за тим, щоб підлегли у взаєминах один з одним не виступали у такій ролі. Найважливішою функцією керівника у цьому контексті є позиція активного суб'єкта попередження професійної деформації підлеглих [9; 2].

Стан розробленості проблеми. Проблемні питання, пов'язані з вивченням впливу професійної діяльності на людину та її стан, розглядали у своїх працях такі дослідники, як: Л. Аболін, О. Бандурка, Б. Бовін, В. Воловіч, О. Леонтєв, В. Медведєв, С. Рябов, О. Тімченко, Т. Форманюк, З. Шайхлисламов та ін.

Мета і завдання дослідження: полягає у дослідженні соціально-психологічних засад професійної деформації державних службовців та ролі керівника в профілактиці професійної деформації серед державних службовців.

Результати дослідження: З метою запобігання та протидії розвитку професійної деформації керівник повинен неухильно дотримуватися морально-етичних норм поведінки та правил службової діяльності.

Це вимагає від нього відповідної психологічної готовності, яка містить чотири основних компонента: мотиваційний (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням попередження професійної деформації державних службовців); когнітивний (сукупність знань, необхідних для попередження професійної деформації державних службовців); операційний (сукупність умінь та навичок практичного вирішення завдань попередження професійної деформації державних службовців); особистісний (система особистісних характеристик керівника, які впливають на результативність попередження професійної деформації підлеглих).

Досягнення керівником психологічної готовності до попередження професійної деформації підлеглих вимагає від нього нейтралітету особистісних деструкцій, до яких належать стабілізовані утворення психіки суб'єкта, які породжують бар'єри в його контактах з іншими людьми та ускладнюють цим реалізацію його власних потреб та цілей [13, с.21]. Керівник, перш за все, повинен бути сильною та урівноваженою особистістю з достатньо високим рівнем самоусвідомлення та здатністю контролювати власний емоційний стан і поведінку. Його особистість має бути відкоригованою, здатною розв'язати власні проблеми, позбутися стабілізованої внутрішньої суперечності й набутти врівноваженості. Як суб'єкту попередження професійної деформації підлеглих він має позбутися імпульсивності, роздратованості, нестриманості, агресивності, прагнення до авторитарності, зорієнтованості лише на інтереси власного "Я" тощо. Поряд з цим, керівник повинен виявляти внутрішній спокій, рішучість, постійну ввічливість, відсутність метушливості, тверезість розуму й послідовність поведінки. Суб'єктом його орієнтації

має бути не власне службова діяльність, а людина [12].

Керівник повинен знати, що іноді серед підлеглих, крім психічно здорових людей, можуть бути психо-нервово нестійкі індивіди з психічними розладами. Під нервово-психічною нестійкістю розуміють схильність людини до психічних зривів в умовах професійного і психічного напруження [12]. При правильній роботі з такими службовцями прояви нервово-психічної нестійкості зникають. У разі перевищення навантаження можливостей державного службовця, на основі нервово-психічної нестійкості можуть формуватися психічні розлади, які сприяють виникненню професійної деформації. Щоб попередити виникнення нервово-психічної нестійкості, керівник органу державної влади повинен знати ознаки її виникнення.

Ознаками нервово-психічної нестійкості можуть бути: поява втоми при звичайному навантаженні; погіршення пам'яті; головні болі; загальмоване мислення; роздратування, гнів, агресія, злість; погіршення чи втрата апетиту; зниження контролю за своїми діями; поганий настрій загальне самопочуття [13].

Керівникам структурного підрозділу рекомендується звернути увагу на легко збудливих, запальних, конфліктних або, навпаки, замкнених, образливих, надмірно боязливих та соромливих державних службовців. У групі ризику також особи, що проявляють зарозумілість, зверхність, намагаються будь-що виділитися серед оточуючих чи навпаки, стали об'єктом жартів, насмішок, здійснюють безглузді вчинки, мають неадекватні прояви у поведінці.

У ролі суб'єкта попередження професійної деформації підлеглих керівник повинен вивчати досвід роботи з цих питань інших керівників у сфері державної служби. Систематизація та своєчасне використання чужого досвіду - істотна умова наукової організації службової діяльності керівника [11].

Іншою умовою підвищення ефективності діяльності керівника щодо попередження професійної деформації державних службовців є наявність в нього почуття відповідальності за результати своєї службової діяльності.

Не менш важливими є знання і поведінка керівника, оскільки вони впливають на психіку підлеглих. Кожне слово, кожна дія керівника критично оцінюється ними і через неофіційні канали інформації стають відомими більшості членів колективу.

Керівник повинен з розумінням ставитись до своїх підлеглих, поважати їх особистість, сприймати їх недоліки та успіхи як свої, постійно турбуватися про них і покращення умов їх праці та побуту. Більше того, статус керівника вимагає від нього оцінки роботи підлеглих, їх заохочення або покарання, постійного прийняття рішень щодо задоволення чи не задоволення потреб державних службовців. Все це загалом може слугувати підґрунтям для виникнення міжособистісного напруження [2; 3].

При цьому варто зазначити, що ефективність діяльності керівника обумовлюється не тільки ступенем його професійної підготовки, а й психічним станом, в якому він перебуває.

Важливу роль у процесі попередження керівником професійної деформації підлеглих відіграє стиль керівництва - стійка сукупність особистісних та соціально-психологічних характеристик керівника, за допомогою яких реалізуються ті чи інші методи впливу на підлеглих [3].

Як свідчать результати проведеного соціологіч-

ного дослідження “Рівень професійного “вигорання” державних службовців”, значна кількість керівників у сфері державної служби (12,4%) віддають перевагу авторитарному стилю керівництва, хоча демократичного в управлінській діяльності притримуються дещо більше керівників (15,2%) (рис. 1).

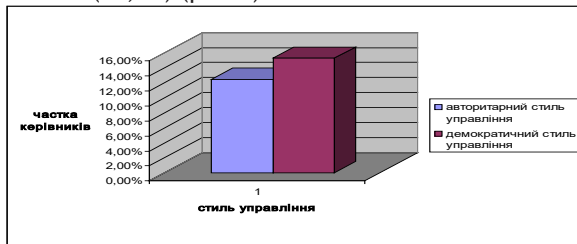

Рис. 1. Відсоток керівників у сфері державної служби за стилями керівництва

Авторитарний, диктаторський стиль керівництва є небезпечним, оскільки він підвищує загальну тривожність підлеглих та спричиняє сильні переживання широкого діапазону, зокрема: пригніченість, смуток, невпевненість у собі, переляк. Це не сприяє збереженню психічного здоров'я державних службовців і призводить до виникнення професійного “вигорання”. Через те керівникам у сфері державної служби потрібно уникати авторитарного стилю керівництва, надаючи перевагу демократичному. Однак, при демократичному стилі керівник повинен вміти правильно здійснювати контроль за професійною діяльністю підлеглих та її результатом. Контроль, що є інструментом мотивації [5; 6], не повинен диктуватися підозрілістю. Керівник мусить виходити з того, що помилки властиві всім людям і що при раціональному контролі більшість підлеглих здатні досягти високих результатів. Крім фіксування недоліків, необхідно помічати і відзначати професійно зроблену роботу. Як правило, часто керівник цього не робить з причин недостатнього розуміння алгоритму контролю за діяльністю підлеглих. Натомість, зосереджується увага лише на пошуку недоліків, а не на порівнянні результату й запланованих показників.

Однією із форм контролю є бесіда, під час якої керівник повинен дати можливість підлеглому перевірити себе на правильність виконання своїх службових обов'язків та необхідність коректив. Під час такої бесіди усувається невизначеність, що може бути джерелом напруження і конфліктів [4]. Керівнику важливо звернути увагу на те, що контроль не терпить поспішності, одержання неперевіреної інформації, а також зневаги до тих, кого перевіряють. Контроль підкреслює значущість службової діяльності, сприяє визнанню результатів праці і мотивує прагнення до якісної роботи, сприяє задоволенню потреби підлеглому у сприйнятті його як відповідального і значущого державного службовця. Контроль має бути не епізодичним (ситуативним), а постійним, планомірним, цілеспрямованим процесом.

З врахуванням вище викладеного, можна сформулювати поради керівнику щодо реалізації контролю:

а) варто пам'ятати про те, що контроль - це не реакція на інцидент чи подію. Якщо реагувати лише на промахи та недоліки, сформується негативний психологічний портрет підлеглому;

б) тотальний контроль не мотивує підлеглому, звільняє його від власної відповідальності та обмежує самостійність і творчість;

в) використання прихованого контролю викликає напруження у колективі, не мотивує його та роз'єднує;

г) керівникові необхідно уникати підозрілості, оскільки вона завжди свідчить про невпевненість у собі. Той, у кого немає здорового почуття власної гідності, повноцінності та значущості як фахівця і професіонала, відчуває загрозу від оточуючих. Для такої категорії керівників контроль є способом приниження підлеглих.

Якщо за результатами контролю керівник виявив певні недоліки у роботі деяких державних службовців, то виникає потреба у конструктивній критиці. Як суб'єкт попередження професійної деформації підлеглому керівник повинен вміти мудро критикувати його дії та вчинки.

Критика дій та вчинків підлеглих - це розгляд та оцінка керівником діяльності підлеглому з метою конкретизації та усунення вад. Невміла критика провокує у підлеглих негативні психічні стани - злість, агресію, напруженість, страх, депресію, емоційне “вигорання” - та негативно відображається на результатах службової діяльності. Тому керівнику доцільно орієнтуватися у видах критики та вміти їх правильно застосовувати на практиці.

Аналіз наукової літератури [8; 9; 10] показує, що керівнику варто використовувати такі види критики:

критика - підбадьорення: “Нічого страшного не трапилось. Не вийшло зараз, вийде наступного разу”;

критика - докір: “Ну що ж ви? Я так на вас розраховував!”;

критика - надія: “Маю надію, що наступного разу ви зробите це краще”;

критика - аналогія: “Раніше, коли я був такий як ви, теж допускав цю помилку і мав неприємності від керівництва”;

критика - похвала: “Робота зроблена добре. Проте, не так як нам потрібно”;

безособистісна критика: “У нашому колективі є державні службовці, які не справляються зі своїми завданнями”;

критика - занепокоєння: “Я сильно переживаю через те, що ви вирішуєте завдання не так як цього вимагає справа”;

критика - співпереживання: “Я вам співчуваю, проте повинен зазначити...”;

критика - подив: “Як? Невже ви не зробили цю роботу? Я цього не очікував”;

критика - іронія: “Робили, робили роботу і ... зробили”;

критика - натяк: “Я знав одного державного службовця, який зробив точно як ви, проте в нього нічого не вийшло”;

критика - пом'якшення: “Мабуть, в тому, що трапилось, винуваті не тільки ви”;

конструктивна критика: “Роботу виконано неправильно. Що тепер будете робити?”

У будь-якому разі, при використанні критики керівник повинен робити це коректно і справедливо, не принижуючи честі та гідності підлеглому.

За необхідності, крім критики, важливо вміти накласти на державного службовця дисциплінарне стягнення. Керівник сам приймає рішення щодо тяжкості вчиненого проступку та суворості стягнення. На це рішення може впливати багато чинників, в тому числі, особиста симпатія чи антипатія керівника до підлеглому. Симпатизуючи підлеглому, він може максимально пом'якшити дисциплінарне стягнення, а при антипатії

зробити його суворішим. Проте, неадекватні дисциплінарні заходи не тільки виявляються недієвими, а й негативно відображаються на психічних станах державних службовців. Тому керівникові варто пам'ятати, що прийняття рішення про дисциплінарне стягнення потребує реальної оцінки проступку державного службовця. Тільки після вивчення об'єктивної характеристики проступку і обставин його вчинення можна визначитися з конкретним видом дисциплінарного стягнення.

Крім цього, важливим є вміння керівника оголосити підлеглому про накладені стягнення і не принизити його особистої гідності.

Разом із критикою та дисциплінарними стягненнями обов'язково потрібно використовувати різні види заохочення. В процесі вивчення діяльності керівників у сфері державної служби як суб'єктів попередження професійної деформації підлеглих було виявлено, що багато керівників підрозділів забувають про похвалу. За таких обставин державні службовці шукають позитивні емоції поза службовою діяльністю, спрямовуючи свою енергію на досягнення успіху в інших сферах. Добросовісне виконання своїх службових обов'язків без визнання може призвести до поглиблення незадоволеності своєю роботою в цілому.

На сучасному етапі розвитку державної служби в Україні сукупний відсоток тих службовців, які частково задоволені або незадоволені зовсім своєю роботою, значно переважає кількість тих, які повністю задоволені нею.

Можна припустити, що серед інших причин незадоволення своєю службовою діяльністю, чимале місце займає відсутність належного визнання результатів роботи працівників, у тому числі, через достойну винагороду. Так, 39% респондентів соціологічного дослідження "Рівень професійного "вигорання" державних службовців" визнали, що у них виникало бажання змінити роботу. Найбільший відсоток опитаних серед причин такого бажання обрали недостатній розмір заробітної плати, що підтверджує наші припущення (рис.2).

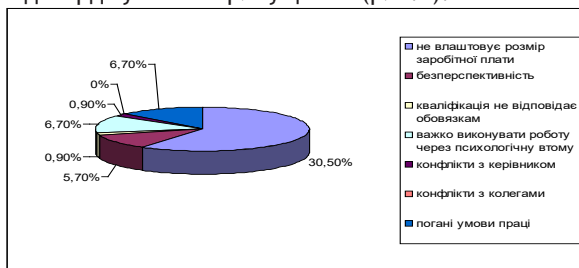

Рис. 2. Причини потенційної зміни державними службовцями місця роботи

Із врахуванням усього вище викладеного та думки дослідників [7; 9] необхідно визначити перелік вимог до керівника у сфері державної служби, дотримання яких сприятиме попередженню професійної деформації підлеглих:

1. Поважай підлеглих. Будь вимогливим, суворим, але обов'язково справедливим. Поважай особистість кожного підлеглого. Повага до людей - запорука розуміння ними твоєї вимогливості.

2. Визнай індивідуальність кожного підлеглого.

3. Помічай будь-які позитиви у роботі чи поведінці підлеглого і хвали його.

4. Свари віч-на-віч, хвали при всіх. Не бійся перехва-

лити, бійся пересварити. Без необхідності не критикуй. Критика є засобом, а не ціллю.

5. Надавай підлеглим свободу і самостійність в діяльності. Вони сприяють підвищенню рівня самоповаги та задоволенню потреби у незалежності.

6. Забезпечуй підлеглих усім необхідним для діяльності, але не виконуй за них роботу.

7. Не бійся визнати свою неправоту, вибачитись, порадитись, піти на компроміс. Самодостатня, сильна особистість здатна адекватно рефлектувати і визнавати свої помилки.

8. Навчай власним прикладом. Намагайся переважати підлеглих своїм професіоналізмом і виступай в ролі наставника.

9. Будь вимогливим, проте виявляй співчуття та підтримку.

Крім цього, керівник у сфері державної служби повинен вміти застосовувати методи задоволення вищих потреб (соціальних, у повазі, самовираженні) державних службовців. Керівнику для задоволення соціальних потреб підлеглих доцільно дотримуватися правил, наведених нижче.

1. Створіть у колективі здоровий психологічний клімат та дух єдиної команди. Пам'ятайте, що нездорова психологічна атмосфера негативно позначається на психічних станах працівників та проявляється у конфліктах і напруженості між членами колективу. Звідси виникає невпевненість в своєму професіоналізмі, що і викликає професійне "вигорання". Державний службовець, втягнутий у конфлікт, гостро і болісно переживає ситуацію розладу своїх стосунків з іншими. Конфлікт зачіпає увесь колектив та несприятливо позначається на всіх сферах професійної діяльності державних службовців.

2. Проводьте з підлеглими періодичні наради з метою чіткого інформування про стан справ у колективі та своєчасної постановки завдань.

3. Не заважайте існуванню в колективі неформальних груп. Заохочуйте здоровий спосіб життя та особисті захоплення персоналу.

4. Створіть умови для соціальної активності членів колективу.

Для задоволення потреби в повазі варто дотримуватись таких порад:

1. Високо оцінюйте і заохочуйте досягнення підлеглих.

2. Забезпечте зворотній зв'язок із досягнутими результатами.

3. Заохочуйте участь підлеглих у формуванні цілей і прийнятті рішень.

4. Надавайте підлеглим додаткові права та повноваження.

5. Сприяйте просуванню підлеглих по службі.

6. Забезпечуйте навчання та перепідготовку державних службовців, щоб підвищити рівень їх компетентності.

7. Використовуйте конструктивну критику, не принижуючи честі та гідності підлеглого.

Для задоволення потреби у самовираженні:

1. Заохочуйте та розвивайте у підлеглих творчі здібності.

2. Радьтеся з підлеглими з різних службових та побутових питань.

3. Довіряйте підлеглим важливу роботу, яка потребує високого рівня відповідальності, фізичних та розумових здібностей.

4. Висловлюйте подяку за старанність та ініціативність. Кожен державний службовець повинен пізнати себе в результатах своєї праці та відчутти свою особливість та незамінність.

Розглядаючи загальні вимоги до керівника як суб'єкта попередження професійної деформації підлеглих, дуже важливо звернути увагу на те, щоб сам керівник через свої індивідуально-психологічні особливості не був схильний до періодичної появи негативного емоційного стану, тобто синдрому професійного "вигорання". Цей стан характеризується душевною та фізичною втомою, втратою віри у свої сили і здатність допомогти своєму підлеглому попередити професійну деформацію. Причинами виникнення професійного "вигорання" у керівника можуть бути внутріособистісний конфлікт, гострий психологічний стрес, гостра чи хронічна фрустрація. І якщо фрустрація в основному відображає зовнішні труднощі, з якими може зустрічатися керівник, то конфлікт вражає внутрішній світ керівника.

Переживання синдрому "вигорання" може спричинити зміну ролі керівника як суб'єкта попередження професійної деформації підлеглих на роль суб'єкта професійного "вигорання". Тому керівник повинен вміти попередити чи подолати виникнення у себе синдрому "вигорання", запобігши його основним проявам - психічній і фізичній втомі; відчуттю особистісної немічності та непотрібності; небажанню чи страху допомогти підлеглому; роздратуванню чи агресивності під час розмови з підлеглим, намагання якомога швидше завершити роботу з ним; формальному підходу до проблеми підлеглого; зневірі у власних силах; перенесенню комплексу негативних емоцій на підлеглих; перенесенню своїх внутрішніх проблем на проблеми підлеглого; намагання зайнятися чимось іншим, ніж службові обов'язки.

Для того, щоб попередити виникнення у себе професійного "вигорання" керівнику потрібно:

- а) своєчасно усвідомлювати свої психічні стани;
- б) навчитися прийомам зняття емоційного напруження;
- в) вести здоровий спосіб життя та своєчасно відпочивати;
- г) знаходити можливості для отримання задоволення від роботи з людьми.

Сказане вище дозволяє зробити висновок про те, що загальні вимоги до керівника як суб'єкта попередження професійної деформації підлеглих не виходять за межі його загальних професійних обов'язків. Однак, керівник повинен мати високий рівень психологічної готовності до такої діяльності, відповідні знання, уміння, навички, а також почуття високої відповідальності. При реалізації управлінських функцій керівник мусить орієнтуватися, перш за все, на підлеглих, а не на службову діяльність. Це потребує удосконалення особистісної сфери керівника, формування у нього свідомого ставлення до вирішення проблеми попередження професійної деформації підлеглих.

Крім того, керівник як суб'єкт попередження професійної деформації повинен бути компетентним; вміти конструктивно критикувати дії та вчинки своїх підлеглих; бути готовим допомогти своєму підлеглому в критичних життєвих ситуаціях, відвернути його від радикальних рішень.

Слід зазначити, що у державних службовців у процесі ре-

алізації службової діяльності можуть виникати різноманітні кризові стани, під якими розуміють важке, хворобливе самопочуття (душевний дискомфорт державного службовця).

Керівнику потрібно знати, що поява кризових станів у державних службовців визначається, перш-за все, характером ситуації та індивідуально-психологічними особливостями особистості (тривожною підозрілістю, надмірною чуттєвістю, демонстративністю, емоційною нестійкістю тощо).

Афективно-шокові реакції виникають внаслідок зовнішніх психотравматичних ситуацій. Вони можуть супроводжуватись порушенням стану свідомості, безцільною втечею з місця події, реактивним ступором (зацікавлення, відсутність мовного контакту). Такі стани тривають недовго (до кількох годин). Після виходу з афективно-шокового стану згадка про пережите неповна. Проте, надалі може залишитися реактивна депресія, симптоми посттравматичного стресу. Ці стани вимагають ретельного й тривалого спостереження за державним службовцем, надання йому всебічної підтримки та допомоги, а при необхідності й консультації лікаря [8].

Жорстка регламентація праці у сфері державної служби, значні психологічні та фізичні навантаження, а також перенесення ряду негативних явищ суспільства на їх підґрунтя, гострий дефіцит кваліфікованих спеціалістів-практиків з відповідною психолого-педагогічною підготовкою становлять передумови суїцидних проявів серед державних службовців, їх наркотичної та алкогольної залежності, емоційного розгальмування, страхів та апатії; самовільного залишення місця служби та невиходу на роботу, запізнення з відпустки, халатного ставлення до виконання службових обов'язків, перевищення повноважень; проявів невербальної та вербальної агресії.

Таким чином, щоб допомогти своєму підлеглому, керівник повинен добре засвоїти психологічну сутність названих станів. В кризових життєвих ситуаціях підлеглих керівнику як суб'єкту попередження професійної деформації потрібно:

- вміти будувати (відновлювати) самоповагу державного службовця;
- допомогти йому визначити основні проблеми;
- допомогти мобілізувати свою особистісну систему підтримки;
- сприяти усвідомленню серйозності того, що відбувається;
- допомогти усвідомити потребу затрати часу на позбавлення негативних переживань;
- виявити та закріпити сильні та життєздатні сторони підлеглого.

Література:

1. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: Навч. посіб. для студентів / О.Ф. Бондаренко. - Харків: "Форма", 1996. - 239 с.
2. Конфлікти у професійній діяльності органів внутрішніх справ. Методичні рекомендації керівникам органів та підрозділів, заступникам по роботі з особовим складом, практичним психологам. - К.: ГУРОС МВС України, 2000. - 18 с.
3. Кричевський Р.Л. Психологические факторы эффективности руководства первичным коллективом / Р.Л. Кричевський, А.В. Маржине. - Кишинев: 1991. - 127 с.
4. Ньюстром Дж.У. Организационное поведение / Дж.У. Ньюстром, К. Дэвис. - СПб., 2001. - 127 с.

5. Платонов І.В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів Внутрішніх військ до правоохоронної діяльності. - Дис. ... канд. психол. наук / І.В. Платонов. - Хмельницький: НАПВУ, 2001. - 209 с.

6. Плиско В.И. Формирование у сотрудников устойчивого психомоторного состояния к внешним проявлениям опасности / В.И. Плиско. - К.: Ред-изд. отдел МВД Украины РИО, 1991. - 128 с.

7. Потапчук Є.М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: Монографія / Є.М. Потапчук. - Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України, 2004. - 323 с.

8. Сафін А.Д. Психологія управлінської діяльності командира: Навч. посіб. / А.Д. Сафін. - Хмельницький: АПВУ, 1997. - 123 с.

9. Сіцинський А.С. Проблеми й напрямки удосконалення кадрового менеджменту державної служби / А.С. Сіцинський // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. - 2003. - Вип. 2 (6). - С. 199-204.

10. Степаненко В.Д. Етика в проблемах і аналітичних задачах: навч. посіб. / В.Д. Степаненко. - К.: Лібра, 1998. - 76 с.

11. Шуванов В.И. Социальная психология менеджмента / В.И. Шуванов. - К.: Украина, 1994. - 399 с.

12. Щекин Г.В. Как эффективно управлять людьми: психология кадрового менеджмента. Научно-практич. Пособие / Г.В. Щекин. - К.: МАУП, 1999. - 400 с.

13. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися / Т.С. Яценко. -.: Освита, 1993. - 208 с.

Матієнко Т.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.12.2015

УДК 342.925 : 351.745(477)

ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Медведевко Н. В.

У статті розкривається поняття та принципи дисциплінарного провадження в підрозділах Національної поліції України, сутність дисциплінарного провадження та його місце в системі адміністративного процесу.

Ключові слова: адміністративний процес, дисциплінарне провадження, принципи, службове розслідування.

В статье раскрывается понятие и принципы дисциплинарного производства в подразделениях Национальной полиции Украины, сущность дисциплинарного производства и его место в системе административного процесса.

Ключевые слова: административный процесс, дисциплинарное производство, принципы, служебное расследование.

The article deals with the concept and principles of disciplinary proceedings in the units of the National Police of Ukraine, the essence of disciplinary proceedings and its role in the administrative process.

The essence of the administrative process in its broad and narrow sense and the correlation between the administrative procedure and the administrative proceedings are examined. The analysis of scientific papers devoted to research of the administrative process concept is conducted, the different interpretations of its formulation and reasoning are defined.

The structure of the administrative process and its elements' correlation is analyzed.

Appearance and development of the term "disciplinary proceedings" in the law regulations are traced.

Available determination of disciplinary proceedings and all disciplinary proceedings in the units of the National Police of Ukraine are given. The author provided the following definition of disciplinary proceedings in the units of the National Police of Ukraine - it is the officials' activity regulated by the administrative-lawful acts, it is aimed at the application of disciplinary measures regarding stuff of

the National Police of Ukraine departments.

It is analysed and reviewed the regulations governing disciplinary proceedings and disciplinary divisions of the National Police of Ukraine. It is formed the listing; more detailed characteristic of the disciplinary proceedings principles in the units of the National Police of Ukraine is examined. The principles: the rule of law, legality, presumption of innocence, objective truth, equality before the law, the right to protection, transparency, proportionality, transience process.

Keywords: administrative process, disciplinary proceedings, principles, internal investigation

В період активного реформування правоохоронних органів та зокрема створення Національної поліції України питання дотримання законності, сумлінного виконання службових обов'язків працівниками Національної поліції України стоїть особливо гостро. Саме відповідальне ставлення до свого службового обов'язку, якісна та чесна праця є одними із якісних показників успішності реформ, що проводяться.

Такі ж вимоги - законність, якість, чесність, відповідальність висуваються і в процесі дисциплінарного провадження, яке відіграє важливу роль в забезпеченні дисципліни та законності в лавах Національної поліції України.

Метою даної статті є визначення поняття та принципів дисциплінарного провадження в підрозділах Національної поліції України, розкриття його сутності та місця в системі адміністративного процесу.

Дисциплінарне провадження в підрозділах Національної поліції України, як різновид адміністративного провадження є структурним елементом адміністративного процесу. Тому, перш ніж давати визначення дисциплінарному провадженню, доцільно розглянути сутність адміністративного процесу.

Дослідженню поняття адміністративного процесу присвячені праці багатьох науковців. В юридичній літературі

можна зустріти різні інтерпретації його формулювання та аргументації.

Взагалі адміністративний процес можливо розглядати в вузькому та широкому розумінні.

Салищева Н.Г. розглядала адміністративний процес у вузькому розумінні, як регламентовану законом діяльність по вирішенню суперечок, що виникають між сторонами адміністративних правовідносин, які не знаходяться між собою у відносинах службової підлеглості, а також по застосуванню заходів адміністративного примусу [1, с.16]. Подібної точки дотримуються і такі науковці як: Дьомин О.А., Єропкін М.І., Ключніченко А.П., Овсянко Д.М. та ін.

В широкому розумінні поняття адміністративного процесу включає в себе всі напрями діяльності органів державного управління по застосуванню матеріальних норм адміністративного права для вирішення індивідуальних управлінських справ. Так, Аверьянов В. Б., Додін Е. В., Пахомов І. Н., Ківалов С.В. дотримуються погляду, що адміністративний процес являє собою урегульований правом порядок прийняття адміністративно-правових актів і розгляду індивідуальних управлінських справ органами виконавчої влади, а в передбачених законодавством випадках, і іншими уповноваженими на то органами [2].

Також погляду на визначення адміністративного процесу в широкому розумінні дотримується і Сорокін В.Д., який визначає адміністративний процес як порядок вирішення індивідуально-конкретних справ у сфері державного управління виконавчими та розпорядчими органами державної влади, а в передбачених законом випадках і іншими державними та громадськими органами, як діяльності, в ході здійснення якої виникають суспільні відносини, що регулюються нормами адміністративно-процесуального права [3]

Словник термінів адміністративного права України містить наступне визначення: "адміністративний процес - це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність публічної адміністрації, спрямована на реалізацію норм відповідних матеріальних галузей права в ході розгляду і вирішення індивідуально конкретних справ" [4, с.21].

Ми розділяємо думку науковців, що адміністративний процес доцільно розглядати у широкому розумінні, так як у такому випадку поняття адміністративного процесу охоплюється значно більше коло питань та відносин, що регулюються нормами адміністративно-процесуального права.

Розглядаючи структуру адміністративного процесу слід відмітити, що базовим його елементом є адміністративне провадження.

Адміністративний процес та адміністративне провадження співвідносяться як категорії загального та особливого. Адміністративне провадження є системним утворенням, комплексом взаємозв'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, які по-перше, утворюють певну сукупність процесуальних відносин, що вирізняються предметною характеристикою та пов'язані з відповідними матеріальними правовідносинами; по-друге, визивають потребу встановлення, доказування, а також обґрунтування всіх обставин адміністративної справи, що розглядається; по-третє, обумовлюють необхідність офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних актах та документах [5, с.90].

Адміністративне провадження виступає системою процесуальних дій, які об'єднані кінцевою процесуаль-

ною метою (розгляд і вирішення справи) [4, с.21].

Одним з різновидів адміністративного провадження є дисциплінарне провадження.

Вперше в нормативному акті термін дисциплінарне провадження згадується в п.7 ст.23 Закону СРСР "Про прокуратуру СРСР" від 30.11.1979 року [6]. В подальшому цей термін використовувався та отримував своє визначення в різних нормативно-правових актах. Так, згідно Закону України "Про судоустрій та статус суддів" від 07.07.2010 р., № 2453-VI дисциплінарне провадження - це процедура розгляду звернення з метою встановлення обставин, що можуть бути підставою дисциплінарної відповідальності судді [7]. В Законі України від 05.07.2012 № 5076-VI "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" дисциплінарне провадження визначено як процедура розгляду письмової скарги, яка містить відомості про наявність у дія адвоката ознак дисциплінарного проступку [8]. У Порядку застосування до аудиторів (аудиторських фірм) стягнень за неналежне виконання професійних обов'язків, який затверджений рішенням Аудиторської палати України від 15.11.2007 р. №184/4 міститься визначення дисциплінарного провадження як процедури розгляду в Дисциплінарній комісії Аудиторської палати України фактів неналежного виконання аудитором (аудиторською фірмою) професійних обов'язків та вибір заходів впливу на аудитора (аудиторську фірму) у формі стягнення [9].

У словнику термінів адміністративного права України дається визначення дисциплінарному провадженню, як регламентованому адміністративним законодавством розгляду справи стосовно осіб, які вчинили дисциплінарні проступки, спрямованому на встановлення об'єктивної істини та притягнення винних до дисциплінарної відповідальності [4, с. 120].

Подібних поглядів на дисциплінарне провадження, як провадження деліктного характеру, дотримується ряд науковців. Так, Ю.С. Адушкін визначає дисциплінарне провадження як процесуальну форму, зміст якої полягає в офіційній упорядкованій діяльності по вирішенню питання про дисциплінарну відповідальність [10, с. 3]. З ним погоджується і Ковальов С.С. [11]

Схожої думки дотримуються Бандурка О.М. та Тищенко М.М., пропонуючи визначення дисциплінарному провадженню як сукупності юридичних норм, що регулюють суспільні відносини в зв'язку з правозастосовною діяльністю щодо розв'язання питання про дисциплінарну відповідальність за допущене правопорушення [12, с. 157].

Протилежної думки дотримується Д.В. Лісний, зазначаючи, що в основі дисциплінарних проваджень лежить правовий спір та вчинення або не вчинення певного делікту (проступку), що і має бути доведено або спростовано в ході такого провадження. Оскільки у випадку застосування заохочення правового спору не має, назвати дисциплінарне провадження суто деліктним не можна [13].

Подібної позиції дотримується і А.П. Сахно зазначаючи, що дисциплінарне провадження в ОВС України - це врегульована адміністративно-правовими нормами діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на розгляд і вирішення індивідуально-конкретних справ, що виникають у зв'язку з наявністю підстав для застосування щодо певних осіб заходів дисциплінарного впливу [14].

Одним з різновидів дисциплінарного провадження є дисциплінарне провадження в підрозділах Національної поліції України.

У липні 2015 року Верховна Рада України прийнято Закон України “Про Національну поліцію України” [15], в якому визначені основні засади, завдання, система, повноваження Національної поліції України. У ст. 19 вказано про законну закріплено, що у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність. Підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень має визначатись Дисциплінарним статутом Національної поліції України.

Проте, на теперішній час перелік нормативно-правових документів, що регулюють питання дисциплінарної відповідальності та дисциплінарного провадження в підрозділах Національної поліції України не змінився. Закон України “Про Дисциплінарний статут ОВС України” від 22.02.2006 р. № 3460-IV, наказ МВС України “Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в ОВС України” від 12.03.2013 № 230 є дійсними та й досі застосовуються при проведенні службових розслідувань, прийнятті рішень про застосування заходів дисциплінарного впливу.

На даний час Кабінетом Міністрів України розроблено та внесено на розгляд Верховною Радою України Проект закону “Про Дисциплінарний статут Національної поліції України”. Він не містить визначення терміну дисциплінарного провадження в підрозділах Національної поліції України, але наголошує, що службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов’язків поліцейського, повазі до честі та гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов’язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу [16].

Вказані методи переконання, заохочення та примусу належать до заходів дисциплінарного впливу.

На нашу думку дисциплінарне провадження в підрозділах Національної поліції України не є суто деліктним, воно має більш широкий аспект, адже заходи дисциплінарного впливу включають в себе не лише заходи примусу, але й заходи заохочення. Це підтверджується п. 8.4. Розділу VIII Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в ОВС України де вказується, що “в резолютивній частині висновку службового розслідування виконавцем (комісією) зазначаються: підтвердилися чи спростувалися відомості, які стали підставою для його призначення; пропозиції щодо закінчення службового розслідування, застосування до осіб рядового та начальницького складу конкретних заохочень або дисциплінарних стягнень” [17].

Враховуючи вищезазначене, на нашу думку актуальним є наступне визначення терміну дисциплінарного провадження в підрозділах Національної поліції України - це регламентована адміністративно-правовими нормами діяльність уповноважених суб’єктів (посадових осіб), направлена на вирішення питання щодо застосування заходів дисциплінарного впливу відносно працівників підрозділів Національної поліції України. Під заходами дисциплінарного впливу при цьому вбачається застосування заохочень, заходів психологічного впливу (виховання, переконання) та притягнення до дисциплінарної відповідальності - накладення стягнення.

Для дисциплінарного провадження в підрозділах Національної поліції України характерна наявність, як

негативної (конфліктної, несприятливої) форми - притягнення до дисциплінарної відповідальності, накладення дисциплінарного стягнення, так і позитивної (сприятливої) форми - застосування заохочень.

Дисциплінарне провадження виступає формою, засобом реалізації дисциплінарної відповідальності та базується на загальних принципах властивих як адміністративному, так і юридичному процесу.

Дисциплінарному провадженню в підрозділах Національної поліції України характерні наступні принципи: верховенства права, законності, презумпції невинуватості, об’єктивної істини, рівності сторін перед законом, права на захист, гласності, пропорційності, швидкоплинності процесу.

Принцип верховенства права є загальним принципом для всієї адміністративно-процесуальної діяльності. Згідно Закону України “Про Національну поліцію України” поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [15].

Принцип законності полягає в суворому та неухильному дотриманні, виконанні та застосуванні вимог законів та підзаконних нормативних актів всіма учасниками дисциплінарного провадження. Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

Принцип презумпції невинуватості в дисциплінарному провадженні означає, що особа, стосовно якої проводиться службове розслідування, вважається невинуватою доти, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку. Обов’язок доведення вини покладається на уповноважену сторону (посадову особу чи комісію). Ніхто не зобов’язаний доводити свою невинуватість у вчиненні правопорушення. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [18].

Принцип об’єктивної істини полягає в: використанні всіх наявних можливостей для виявлення і залучення всіх фактів, обставин, доказів, що мають значення для службового розслідування;

врахуванні і правильної їх оцінці;

виключенні упередженого підходу щодо їх оцінки при прийнятті рішення;

забороні проводити службове розслідування особам, які є підлеглими порушника, а також особам - співучасникам проступку або зацікавленим у наслідках розслідування;

вимозі проводити розслідування за участю безпосереднього начальника порушника.

Принцип рівності сторін перед законом полягає в тому, що дія норм закону поширюється однаковою мірою на всіх учасників дисциплінарного провадження та забороняється їх дискримінація за будь-якою ознакою.

Принцип права на захист забезпечується правом особи, відносно якої проводиться службове розслідування: надавати пояснення по суті справи;

знайомитися з затвердженим висновком службового розслідування, а також з окремими матеріалами, зібраними в процесі його проведення в частині, яка її стосується;

оскаржувати прийняте за результатами дисциплінар-

ного провадження рішення.

Про застосування заходів дисциплінарного впливу видається наказ, зміст якого оголошується особовою складу Національної поліції України, тим самим реалізується принцип гласності. Закон України "Про Національну поліцію України" наголошує, що поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України; забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку; забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом [15].

Принцип гласності також реалізується через громадський контроль за діяльністю поліції, у вигляді залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських а також до процесу їх атестації. Так, зокрема Інструкцією про порядок проведення атестування поліцейських МВС України, затвердженою наказом МВС від 17.11.2015 № 1465, передбачено участь громадських, правозахисних організацій, представників проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації, як членів атестаційних комісій при проведенні атестування поліцейських [19].

Принцип пропорційності впливає зі змісту статі 14 чинного на сьогоднішній день Дисциплінарного статуту. Сутність даного принципу полягає у відповідності заходів впливу вчиненому порушенню. При визначенні виду дисциплінарного стягнення мають враховуватися тяжкість проступку, обставини, за яких його скоєно, заподіяна шкода, попередня поведінка особи та визнання нею своєї вини, її ставлення до виконання службових обов'язків, рівень кваліфікації тощо. У разі вчинення незначного порушення службової дисципліни начальник може обмежитись усним попередженням особи рядового або начальницького складу щодо необхідності суворого додержання службової дисципліни [20].

Також для дисциплінарного провадження властивий принцип швидкоплинності процесу. Так, нормативними актами встановлено чіткі та оперативні строки дисциплінарного провадження. Наприклад, для проведення службового розслідування визначено строк - один місяць, у разі необхідності за мотивованим рапортом (доповідною запискою) виконавця або голови комісії визначений строк може бути продовжено, але не більш як на один місяць. В свою чергу для оскарження дисциплінарного стягнення визначено строк терміном три місяці з дня ознайомлення з наказом особи, на яку воно накладено. Дострокове зняття стягнення, як вид заохочення, застосовується не раніше ніж через 3 місяці з дня видання наказу про його накладення.

Дотримання принципів дисциплінарного провадження його суб'єктами в підрозділах Національної поліції України є однією з гарантій отримання швидкого, ефективного, правомірного результату, підтримання стану дисципліни та законності на належному рівні, дотримання прав та свобод людини процесі провадження.

Враховуючи процес реформування правоохоронних органів питання дисциплінарного провадження в підрозділах Національної поліції України потребує якомога скорішого оновлення нормативно-правової бази та потребує подальшого поглибленого вивчення.

Література

1. Салищева Н. Г. Адміністративний процес в СРСР [Текст] / Н. Г. Салищева. - М. : Юрид. літ., 1964. - 158 с.
2. Адміністративне право України [Електронний ресурс] : підручник / [за заг. ред. С. В. Ківалова]. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : http://kodeks-zakon-2011.narod.ru/olderfiles/2/Administrativnoe_pravo_Ukrainy_Uchebnik.doc. - Назва з екрана.
3. Сорокин В. Д. Избранные труды [Электронный ресурс] / В. Д. Сорокин. - Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа : <http://iknigi.net/avtor-valentin-sorokin/98708-izbrannye-trudy-valentin-sorokin/read/page-5.html>. - Название с экрана.
4. Адміністративне право України [Текст] : словник термінів / [за заг. ред. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова]. - К. : Ін Юре, 2014. - 520 с.
5. Теория юридического процесса [Текст] / [авт. кол. : И. В. Бенедик, В. М. Горшенев, В. Г. Крупин В. Г. и др.]; под общ. ред. В. М. Горшенева. - Харьков : Вища школа, 1985. - 192 с.
6. О прокуратуре СССР [Электронный ресурс] : закон СССР від 30. 11. 1979 р. № 230. - Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13787.htm>. - Название с экрана.
7. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : закон України від 07. 07. 2010 р. № 2453-VI із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 01. 01. 2015 р. № 911-19. - Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page3>. - Назва з екрана.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 05. 07. 2012 р. № 5076-VI. - Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page2>. - Назва з екрана.
9. Про затвердження порядку застосування до аудиторів (аудиторських фірм) стягнень за неналежне виконання професійних обов'язків [Електронний ресурс] : рішення Аудиторської палати України від 15. 01. 2007 р. № 184/4. - Электрон. дан. (1 файл). - Режим доступа : <http://zakony.com.ua/2007-god-/243415-prozavtverzhennya-poryadku-zastosuvannya-do-auditoriv-auditorskih-firm-styagnen-za-nenalezhne-vikonannya-profesinih-obovyazkiv>. - Назва з екрана.
10. Адушкин Ю. С. Дисциплинарное производство в СССР [Текст] / Ю. С. Адушкин ; [под ред. В. М. Манохина]. - Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. - 128 с.
11. Ковальов С. С. Поняття та особливості дисциплінарного провадження : принципи, суб'єкти, стадії [Текст] / С. С. Ковальов // Форум права. - 2012. - № 2. - С. 352-357.
12. Бандурка О. М. Адміністративний процес [Текст] : підручник / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. - К. : Літера ЛТД, 2012. - 286 с.
13. Лісний Д. В. Дисциплінарне провадження в органах внутрішніх справ України : новий погляд на стару проблему [Текст] / Д. В. Лісний // Науковий вісник ДДУВС. - 2013. - №1. - С. 246-252.
14. Сахно А. П. До питання про особливості дисциплінарного провадження в державній автомобільній інспекції МВС України [Текст] / А. П. Сахно // Наше право. - 2011. - № 1, ч. 1. - С. 85-93.
15. Про національну поліцію [Електронний ресурс] : закон України від 02. 07. 2015 р. № 580-VIII із змін., внес.

згідно із Законами України від 23. 12. 2015 р. № 901-19. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>. - Назва з екрана.

16. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України [Електронний ресурс] : проект закону від 01. 02. 2016 р. № 3857. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58005. - Назва з екрана.

17. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в органах внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 12. 03. 2013р. №230. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0541-13>. - Назва з екрана.

18. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 15. 05. 2014 № v005p710-14. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/card4#History>. - Назва з екрана.

19. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських МВС України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 11. 07. 2015 р. № 1465. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15/paran15#n15>. - Назва з екрана.

20. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : закон України від 22. 02. 2006 р. № 3460-IV із змін., внес. згідно із Законами України від 09. 06. 2013 р. № 245-18. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-15>. - Назва з екрана.

Медведевко Н.В.,
аспірант докторнатури та ад'юнктури
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 09.01.2016

УДК 347.763:656.13(477)

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ

Присяжнюк А. В.

На підставі аналізу механізму адміністративно-правового забезпечення пасажирських перевезень автомобільним транспортом, у статті розглядаються такі його складові як: адміністративно-правове регулювання пасажирських перевезень автотранспортом, забезпечення контрольної діяльності у цьому напрямі, економічна, інвестиційна, кредитна, бюджетна, податкова, інноваційна, кадрова та соціальна політика у механізмі адміністративно-правового забезпечення пасажирських автомобільних перевезень, розвиток і вдосконалення маршрутної мережі та структури рухомого складу.

Ключові слова: механізм адміністративно-правового забезпечення, пасажирські перевезення автомобільним транспортом.

На основани анализа механизма административно-правового обеспечения пассажирских перевозок автомобильным транспортом, в статье рассматриваются такие его составляющие как: административно-правовое регулирование пассажирских перевозок автотранспортом, обеспечение контрольной деятельности в этом направлении, экономическая, инвестиционная, кредитная, бюджетная, налоговая, инновационная, кадровая и социальная политика в механизме административно-правового обеспечения пассажирских автомобильных перевозок, развитие и совершенствование маршрутной сети и структуры подвижного состава.

Ключевые слова: механизм административно-правового обеспечения, пассажирские перевозки автомобильным транспортом.

The mechanism of administrative-legal regulation of passenger road transport author considers as a set of administrative and legal means by which the impact on the relations arising in the process of implementing administrative obligations of public administration.

Based on the analysis of the mechanism of administrative-legal regulation of passenger road transport the article deals with such components as: administrative and legal regulation of passenger transportation by road, provision of control activities in this direction, economic, investment, credit, budgetary, fiscal, innovation, human resources and social policy in the mechanism of administrative-legal regulation of road passenger transport, development and improvement of the route network and structure of the rolling stock.

It is proved that the improvement of the mechanism of administrative-legal regulation of carriage of passengers by road vehicles, primarily involves improving the quality of services for passenger vehicles through: 1) improving coordination and implementation of programmes for development of roads, renewal of the technical Park, enhance road safety; 2) toughening of requirements to motor carriers and monitor their compliance with legislative requirements; 3) improvement of legal framework regarding environmental protection, energy conservation, energy efficiency and use of vehicles alternative fuels; 4) adaptation of national legislation to European one in the field of road transport, in particular for creating a unified vehicle classification, the establishment of an effective General system of driving and the safety management system of passenger transportation, regulation of the market of transport services, improving the competitiveness of motor carriers; 5) the introduction of economic and fiscal mechanisms aimed at enhancing the competitiveness of passenger motor carriers; 6) development of a clear mechanism of competitive admission to the service of road passenger transport, etc.

Key words: mechanism of administrative and legal support, passenger road transport.

Зміни, що очікуються в економіці України в наслідок

© А.В. Присяжнюк, 2016

економічних реформ, створення умов для подальшого зростання пасажирообігу та конкуренції на ринку, надання якісних автомобільних послуг, потребують суттєвих змін у механізмі адміністративно-правового забезпечення діяльності системи пасажирських перевезень автотранспортом.

Важливе місце в механізмі адміністративно-правового забезпечення пасажирських перевезень автотранспортом відводиться правовому регулюванню. У теорії права під правовим регулюванням пропонується розуміти цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [1, с. 257]. У цьому визначенні підкреслюється динамізм права, його зв'язок з урегульованими суспільними відносинами. В. С. Нерсесянц наголошує на тому, що правове регулювання відображає суто динамічну роль права. При цьому зорганізується поведінка учасників суспільних відносин, що змушує їх діяти активно відповідно до покладених обов'язків [2, с. 416].

Механізм правового регулювання є тривалим процесом, що розпадається на стадії, на кожній із яких працюють особливі юридичні засоби [3, с. 384]. Тому правове регулювання пасажирських перевезень автотранспортом неможливе: якщо немає процесуальних норм, які встановлюють правила поведінки суб'єктів; не визначена процесуальна правосуб'єктність, яка наділяє органи публічної адміністрації якостями необхідними для налагодження та здійснення такої діяльності; не встановлені юридичні факти, які спричиняють певні процесуальні наслідки; не врегульовані процесуальні форми відносин (права і обов'язки) учасників пасажирських перевезень. Ці юридичні засоби в сукупності утворюють механізм правового регулювання пасажирських перевезень автотранспортом.

Слід відмітити, що сьогодні в механізмі забезпечення пасажирських перевезень автотранспортом переважно застосовується адміністративно-правове регулювання. А механізм адміністративно-правового регулювання, - як зазначають провідні адміністративісти - це сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації адміністративних зобов'язань публічної адміністрації [4, с. 38].

Не зважаючи на те що категорія "механізм" широко використовується в різних сферах правових знань, єдиного розуміння поняття "механізм адміністративно-правового забезпечення" на сьогодні не вироблено. Найбільшого поширення при цьому набули поняття "механізм держави", "механізм державного управління", "механізм правового регулювання" тощо. Одні автори розглядають його як систему органів, установ і підприємств, об'єднаних з метою виконання яких-небудь завдань [5, с. 87], інші - як систему правових засобів, з допомогою яких здійснюється врегулювання відносин [6, с. 111], треті - як комплекс необхідних дій [7, с. 21], четверті - як правові засоби що дозволяють перевести правову волю у фактичну поведінку суб'єктів права [4, с. 38]. Різноманітність точок зору на поняття "механізм" обумовлена особливостями явищ, що лежать у його основі. Але загальним є те, що термін "механізм" розуміється всіма як спосіб функціонування, система засобів впливу [3, с. 383]. Загалом механізм є системою з високим ступенем організованості, а кожна система має свою структуру [8, с. 15].

У механізмі адміністративно-правового забезпечення

пасажирських автоперевезень задіяні різні суб'єкти: органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства різних форм власності, окремі підприємці. В залежності від компетенції, зазначені суб'єкти у своїй діяльності використовують різні форми адміністративно-правового забезпечення, серед яких найважливіше місце відводиться нормативно-правовому регулюванню відносин у сфері пасажирських перевезень автотранспортом. Така діяльність пов'язана з виданням нормативно-правових актів, які тягнуть за собою виникнення, зміни або припинення транспортних відносин і потребують чіткого юридичного вираження та регламентовану процедуру здійснення [9, с. 31-39].

Недооцінка адміністративно-правового забезпечення в галузі автомобільних пасажирських перевезень негативно позначається на безпеці таких перевезень, економіці як окремого регіону, так і держави в цілому. Підтвердженням нашої думки є те, що, уже сьогодні, з метою удосконалення законодавства України та поетапної інтеграції України в європейську та світову транспортні системи Міністерством юстиції України пропонується: 1) розширити та зміцнити співробітництво у рамках міжнародних транспортних організацій і у реалізації міждержавних угод в галузі транспорту; 2) створити ефективну державну систему контролю за діяльністю транспортних підприємств і підприємців-громадян у сфері міжнародних перевезень на території України; 3) здійснити необхідні заходи захисту і підтримки діяльності транспортних підприємств і підприємців-громадян на зовнішніх ринках у разі введення міжнародними організаціями та урядами окремих держав жорстких економічних, технічних та інших вимог щодо транспортної діяльності; 4) коригувати стратегію розвитку міжнародних транспортних комунікацій у межах України відповідно до змін міжнародної транспортно-економічної кон'юнктури; 5) гармонізувати нормативно-правову базу у сфері транспорту з відповідними міжнародно-правовими нормами; 6) розробити і здійснити заходи щодо забезпечення техніко-технологічного зближення рухомого складу та транспортної мережі України з європейською транспортною системою; 7) наблизити технічні, технологічні та екологічні стандарти і вимоги у сфері транспорту до європейських та поступово їх запровадити на вітчизняному ринку [10].

На нашу думку, основним завданням адміністративно-правового забезпечення в галузі автомобільних пасажирських перевезень є те, що діяльність підприємств транспорту має бути спрямована на досягнення конкретної мети - максимального задоволення потреб населення, а органи публічної влади мають діяти так, щоб створити належні умови для реалізації цієї мети.

Сьогодні в Україні назріла потреба у створенні сприятливих умов для інтеграції національної транспортної системи до загальноєвропейської та світової транспортної мережі на підставі гармонізації існуючої нормативно-правової бази та розробки нових правових документів, використання уніфікованих транспортних технологій відповідно до вимог і параметрів, що встановлені міжнародними конвенціями і угодами.

Обраний Україною напрям руху до асоційованого членства у ЄС вимагає приведення у відповідність з нормами європейського законодавства врегулювання діяльності національної транспортної системи.

Основними напрямками приведення у відповідність транспортного законодавства України до законодавства ЄС повинно стати: 1) розробка нормативних актів, що

регулюють діяльність транспорту в Україні та відповідають директивам ЄС щодо транспорту, положенням Генеральної Угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) і Світової організації торгівлі (СОТ), Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС чи вдосконалення існуючої нормативно-правової бази України; 2) участь України у міжнародних та європейських транспортних організаціях, виконання резолюцій, рекомендацій, що приймаються в рамках цих організацій; 3) вступ України до складу міжнародних та європейських транспортних організацій; 4) приєднання до Конвенцій, протоколів та договорів, укладених під егідою міжнародних та європейських організацій; 5) підготовка та укладення двосторонніх міжурядових угод у галузі транспорту між Україною та ЄС.

Для забезпечення перевірки ефективності функціонування системи правового регулювання ринку транспортних послуг має бути створена й ефективна система контролю, оскільки регулювання і контроль тісно взаємопов'язані, повинні кореспондувати один одному, тобто окремим засобам правового регулювання мають відповідати певні засоби контролю. Тому ми підтримуємо думку науковців [11, с. 167; 9, с. 97-100], що зараз уже назріла нагальна необхідність розробки Транспортного кодексу України на основі чинних кодексів, статутів, законів і підзаконних актів. 16 березня 2000 року Верховною Радою України була прийнята Постанова № 1557-III "Про проекти Кодексу автомобільного транспорту України та Закону України "Про введення в дію Кодексу автомобільного транспорту України", але, на жаль, подальший правотворчий процес призупинений.

Позитивними змінами у напрямку розвитку ринку пасажирських перевезень стало удосконалення нормативно-правової бази щодо безпеки пасажирських перевезень та якості надання автотранспортних послуг, створення підґрунтя для забезпечення рівних умов функціонування суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності, підвищення ефективності механізму державного забезпечення пасажирських перевезень в цілому.

Основні вектори розвитку автомобільного транспорту сформовані у "Транспортній стратегії України до 2020 року", затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.10. 2010р. № 2174-р [12] та в регіональних програмах її реалізації.

На наш погляд, досягнення цілей передбачених Стратегію можливе за умов вирішення тактичних завдань у певних правових, економічних та організаційно-адміністративних напрямах.

Ключовими аспектами, які дозволять забезпечити ефективно та стабільне перевезення пасажирів автотранспортом є розвиток і вдосконалення маршрутної мережі та структури рухомого складу, удосконалення економічних відносин, реформування діючої системи пільг на проїзд у громадському транспорті загального користування приміського та міжміського сполучення, забезпечення вільного ціноутворення на ринку автотранспортних послуг, легалізація тіньового сектору ринку, а також оновлення матеріально-технічної бази перевізників.

У сфері автомобільних пасажирських перевезень можуть бути задіяні перевізники усіх форм власності. Виняток становлять ті напрями діяльності, які пов'язані з організацією безпеки руху і контролю. Ці напрями діяльності мають забезпечуватися структурними підрозділами органів державної влади та місцевого самоврядування.

Вони повинні займатися також питаннями формування маршрутної мережі, графіків руху, зупинками громадського транспорту, дорогами, іншими елементами транспортної інфраструктури.

Сьогодні потребує серйозного аналізу ефективність діяльності пасажирських підприємств різних форм власності, удосконалення умов діяльності як підприємств комунальної власності, так суб'єктів підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб. Для підвищення рівня надання послуг з перевезення пасажирів необхідно розробити більш чіткі умови участі в конкурсах: враховуючи наявність бази технічного обслуговування і ремонту, медичного огляду, кадрової підготовки у конкурсантів та ін.

Адміністративно-правове забезпечення пасажирських автомобільних перевезень шляхом удосконалення економічних відносин. При формуванні ринку послуг автомобільних пасажирських перевезень мають бути дотримані вимоги ефективної конкуренції, недопущення монополізації ринку поряд з організаційними, контрольними і регуляторними функціями з боку державних і комунальних структур.

У рамках сформованої маршрутної мережі розподіл маршрутів між перевізниками має здійснюватися винятково на конкурсній основі, причому організаційно-технічні, економічні та інші фактори, що враховуються при визначенні переможця конкурсу, повинні бути максимально формалізовані. Виходячи, а принципів формування маршрутної мережі, маршрути, що виносяться на конкурс, необхідно формувати у вигляді пакетів, які включають у себе, як правило, маршрути різних режимів руху, що переважно працюють на одному напрямку з різними рівнями рентабельності.

Для ефективного розподілу транспорту по різних режимах руху необхідно систематично робити обстеження пасажиропотоків з урахуванням переваг пасажирів за співвідношенням "час поїздки - комфортабельність - ціна". В економічному плані пакети повинні забезпечити рентабельну роботу підприємства при встановленому рівні вартості поїздки. Для забезпечення цього необхідно використовувати економічні паспорти маршрутів, які пройшли якісну розробку та незалежну експертну оцінку.

Пакети маршрутів мають бути сформовані таким чином, щоб середній рівень їхньої рентабельності був однаковим.

Органи державної влади та місцевого самоврядування здійснюючи адміністративно-правове забезпечення діяльності автомобільного пасажирського транспорту повинні забезпечувати: 1) захист економічних інтересів споживачів послуг (пасажирів); 2) інвестиційну привабливість ринку автомобільних пасажирських перевезень; 3) захист інтересів пасажирів при здійсненні пільгових перевезень і роботі за регульованими тарифами; 4) безпеку пасажирських перевезень; 5) здорову конкуренцію перевізників.

Інвестиційна, кредитна, бюджетна і податкова політика у механізмі адміністративно-правового забезпечення пасажирських автомобільних перевезень. Інвестиційна політика на ринку автомобільних пасажирських перевезень повинна визначатися насамперед власними ресурсами підприємств-перевізників і працюючих на цьому ринку приватних підприємств. Ці ресурси, у свою чергу, залежать від економічних характеристик маршрутів, що обслуговуються, встановленого рівня тарифів і цін. Як відомо, економічні характеристики маршрутів

відображуються, у відповідних економічних паспортах, що дають можливість комплектувати для вивезення на тандер відповідні маршрутні пакети.

Однією з найважливіших економічних характеристик маршруту є його рентабельність, при цьому маршрути, що працюють у різних режимах руху, за цим показником різко відрізняються. Так, маршрути звичайного режиму руху (соціально-значимі маршрути) є збитковими. Автобуси великого і середнього класу, що працюють у режимі “Маршрутного таксі”, мають рентабельність до 10%, а маршрути, що обслуговуються автобусами малого класу, як правило, працюють з рентабельністю, яка перевищує 25%. Тому інвестиційна політика щодо рухомого складу, що працює на різних маршрутах повинна істотно відрізнятися.

З причини неприпустимості втручання органів державного управління у господарську діяльність підприємств, питання компенсації збитків від роботи автобусів звичайного режиму руху та інвестицій в їхнє відновлення мають бути однією з умов проведення конкурсу між замовником (органом місцевого самоврядування) та підприємством-перевізником (автопідприємством) на обслуговування відповідного пакету маршрутів з автоперевезення пасажирів.

Розвиток і вдосконалення маршрутної мережі та структури рухомого складу. Сьогодні адміністративні межі більшості міст України в основному сформовані. Тому першочерговим завданням вдосконалення маршрутної мережі є постійний моніторинг її стану, визначення й уточнення пасажиропотоків на різних напрямках та її поточне коригування з урахуванням того, щоб кожний напрям в обов'язковому порядку обслуговувався транспортом, який працює в усіх режимах руху, що надасть можливість на кожному напрямі задовольнити потреби усіх категорій пасажирів, обравши той вид транспорту, що найбільше влаштовує їх за співвідношенням “час поїздки - комфортність - ціна”. На кожному напрямку в обов'язковому порядку повинні функціонувати як маршрути звичайного режиму руху (мінімальна вартість проїзду, перевезення всіх “пільгових” категорій пасажирів, більш високі витрати часу на поїздки і відносно більш низька її комфортність), так і маршрутні таксі (відносно дорожча вартість поїздки, скорочена кількість “пільгових” пасажирів, мінімальний час поїздки і більш високий рівень комфорту).

Плануючи подальший розвиток маршрутної мережі, необхідно враховувати такі важливі фактори як екологія і пропускну здатність існуючих доріг. Вирішувати вказане питання необхідно шляхом пріоритетного використання електротранспорту, реконструкції та розширення окремих вулиць і транспортних розв'язок, переобладнання частини автобусів для роботи на газовому паливі.

Вдосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення пасажирських перевезень за допомогою заходів інноваційної політики. Досягнення необхідного рівня якості транспортного обслуговування населення неможливе без його науково-технічного і технологічного забезпечення. Як пріоритетні напрями цього виду діяльності передбачається наступне: 1) системне вивчення й аналіз пасажиропотоків на міських, приміських та міжміських маршрутах; 2) оптимізація структури ТЗ, що використовуються на міських, приміських та міжміських пасажирських перевезеннях, обладнання маршрутів необхідним забезпеченням, координація видів транспорту; 3) підвищення ефективності роботи центральної диспет-

черської служби на базі поновлення роботи автоматичної системи диспетчерського управління (АСДУ) міським та приміським пасажирським транспортом (насамперед по соціально-значимій маршрутній мережі). Відтворення АСДУ має здійснюватися: з використанням сучасних апаратних і програмних засобів; подальший розвиток автоматичної системи управління дорожнім рухом; розробка і впровадження комплексу технічних і технологічних засобів по безготівковій оплаті проїзду на міському транспорті; проектування і будівництво мережі газозаправних станцій, визначення ліцензованих станцій технічного обслуговування з установки газобалонного устаткування; проектування швидкісної транспортної осі, транспортних розв'язок підземних і надземних переходів, паркінгів та інших об'єктів транспортної інфраструктури.

Вдосконалення адміністративно-правового забезпечення кадрової та соціальної політики в галузі пасажирських автоперевезень. Одним з важливих питань у розвитку системи автомобільних пасажирських перевезень є кваліфікаційний рівень працівників підприємств-перевізників. Відсутність кваліфікованих працівників може створювати наступні проблеми: 1) зростання аварійності й травматизму; 2) зростання собівартості перевезень; 3) зниження якості обслуговування; 4) зниження готовності до дій у надзвичайних ситуаціях; 5) зниження рівня технічного обслуговування рухомого складу та ін. Виходячи з цього, необхідно: 1) забезпечити підготовку і перепідготовку фахівців пасажирського транспорту до рівня, що відповідає державним вимогам з питань безпеки, економіки, технології перевезень; 2) створити конкуренто-спроможну систему доступу перевізників до ринку послуг.

Вимоги до професійного рівня фахівців мають бути єдиними для працівників підприємств усіх форм власності та відповідати вимогам державних стандартів. Рівень підготовки керівників, фахівців і водіїв підприємств-перевізників має стати одним з факторів, що враховуються при проведенні конкурсів на право роботи на автобусних маршрутах.

Підсумовуючи вище викладене можна зробити висновок, що удосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення перевезення пасажирів автотранспортом, в першу чергу, передбачає підвищення якості надання послуг з перевезення пасажирів автотранспортом за рахунок: 1) покращення координації та виконання програм щодо розвитку автомобільних доріг, як державного, так і місцевого значення, оновлення технічного парку, підвищення безпеки дорожнього руху; 2) посилення вимог до автомобільних перевізників та забезпечення контролю за дотриманням ними вимог законодавства; 3) удосконалення нормативно-правової бази щодо охорони навколишнього природного середовища, енергозбереження, енергоефективності та використання транспортних засобів альтернативних видів палива; 4) адаптації національного законодавства до європейського у галузі автомобільного транспорту, зокрема, щодо створення єдиної класифікації транспортних засобів, створення ефективної, як загальної системи управління автотранспортом так і системи управління безпекою пасажирських перевезень, регулювання ринку транспортних послуг, підвищення конкурентоспроможності автомобільних перевізників; 5) запровадження економічного і податкового механізмів, спрямованих на підвищення конкуренто-спроможності пасажирських автомобільних перевізників; 6) розроблення чіткого

механізму конкурсного допуску до обслуговування пасажирських автомобільних перевезень та ін.

Література

1. Теория государства и права : учебник для юридических вузов и факультетов. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова - М. : Издательская группа ИНФРА М - НОРМА, 1997. - 570 с.
2. Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / Под общ. ред. члена-корр. РАН, д. ю. н., проф. Нерсесянца В. С.]. - М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. - 832 с.
3. Комаров С. А. Общая теория государства и права: [учебник] / С. А. Комаров // 4-е изд., переработанное и дополненное. - М. : Юрайт, 1998. - 416 с.
4. Курс адміністративного права України : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Суцценко [та ін.]. - 2-ге вид., перероб. і дооп. - К. : Юрінком Інтер, 2013. - 872 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / Ольга Федорівна Скакун - Харків: Консум; Ун-т внутр. справ, 2006. - 656 с.
6. Лазарев В. В. Общая теория права и государства : учебник / Под. ред. В. В. Лазарев. - М. : Юрист, - 1994. - 360 с.
7. Ростовщиков И. В. Реализация прав личности в деятельности органов внутренних дел : [учебное пособие].

/ И. В. Ростовщико - Волгоград : ЮИ МВД Российской Федерации, 1996. - С. 21, 142.

8. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Пікуля Тетяна Олександрівна - К., 2004. - 203 с.

9. Рубан А. Є. Адміністративно-правові засади державного контролю у галузі автомобільних перевезень: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Рубан Андрій Євгенович. - ХНУВС. - Х.: 2009. - 226 с.

10. Шерендяк Ю.С. Статистичний аналіз та оцінка автомобільної промисловості України/ Ю.С. Шерендяк - [Електронний ресурс]. - Режим доступу-<http://наука.kushnir.mk.ua>.

11. Транспортне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [М. Л. Шелухін, О.І. Антонюк, В.О. Вишнівецька та ін.]; за ред. М. Л. Шелухіна. - К.: Ін Юре, 2008. - 896 с.

12. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року: Розпорядження КМ України від 20.10.2010 № 2174-р. // ОВУ. - 2010. № 92.

Присяжнюк А. В.,
здобувач ОДУВС

Надійшла до редакції: 27.12.2015

УДК 343.2

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ СПОРИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ситніченко О. М.

Стаття присвячена дослідженню поняття та змісту адміністративно-правових спорів як різновидів публічно-правових. Звернуто увагу на відсутність нормативно-правового закріплення даної категорії. У роботі наведено класифікаційну характеристику адміністративно-правових спорів та наголошено, що кожен із наведених видів адміністративних спорів представлений своїми суб'єктами та відповідною процедурою адміністративного вирішення.

Ключові слова: публічно-правовий спір, адміністративно-правовий спір, адміністративне судочинство, адміністративна юрисдикція, адміністративний судовий процес.

Статья посвящена исследованию понятия и содержания административно-правовых споров как разновидности публично-правовых. Обращено внимание на отсутствие нормативно-правового закрепления данной категории. В работе приведено классификационную характеристику административно-правовых споров и отмечено, что каждый из указанных видов административных споров представлен своими субъектами и соответствующей процедурой административного решения.

Ключевые слова: публично-правовой спор, административно-правовой спор, административное судопроизводство, административная юрисдикция, административный судебный процесс.

The article is devoted to the concept and content of administrative-legal dispute as a kind of public law. Attention is drawn to the lack of legal fixation of this category. The paper presents the classification

characteristics of administrative disputes and stressed that each of these types of administrative disputes submitted its subjects and procedures of administrative solution.

Key words: public legal dispute, administrative and legal dispute, administrative proceedings, administrative jurisdiction, administrative judicial process.

Сучасний стан розвитку суспільних відносин в Україні набуваючи різностороннього змісту та форм характеризуються проблемністю дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також права на захист та їх відновлення у випадку порушення. Варто зауважити, що левова частка порушень прав та свобод приватних осіб припадає на їх відносини з органами публічної адміністрації. Саме у цій площині ми можемо спостерігати найбільшу кількість адміністративно-правових спорів, що пов'язані з виникненням правових конфліктів.

Варто зауважити, що впродовж одинадцяти років в Україні сформовано та функціонує система адміністративного судочинства. Однак з внесенням до Конституції України змін щодо правосуддя, серйозних змін зазнає система адміністративних судів, зокрема ліквідація Вищого адміністративного суду України. Варто з цього приводу навести думку професора В.М. Бевзенка, який зазначає, що "можливо це і потрібно, але, ліквідувавши Вищий адміністративний суд України і набравши нових суддів, чи буде запропоновано дієвий інструмент для розв'язання адміністративних спорів? Чи будуть нові судді в Касаційному адміністративному суді належно обізнані із адміністративним правом і готові правильно захищати суб'єктивні права, якщо вони не знатимуть судову практику, до якої йшов понад десяток років і Ви-

щий адміністративний суд, і всі адміністративні суди? Я маю великі побоювання, що новостворений Касаційний адміністративний суд запрацює належно, ефективно у потрібний час” [1].

Все ж повертаючись до поняття “публічно-правовий спір”, варто наголосити, що законодавець не наводить в понятійному апараті такого визначення, хоча підводить читача до цього через поняття “справа адміністративної юрисдикції” як переданого на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спіру, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб’єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [2].

Така позиція законодавця, на нашу думку, свідчить про те, що публічно-правові спори виникають виключно за участю суб’єктів владних повноважень. Однак як показує практика, значна частина адміністративних справ, що розглядаються в адміністративних судах, а саме у Вищому адміністративному суді України належить до публічних спорів у системі виборчого права та проведення референдуму.

А це у свою чергу, відповідно до ст. 175 та 176 КАС України передбачає участь в судовому процесі кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб’єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб’єктів виборчого процесу.

Ще більше коло учасників адміністративного судового процесу можна навести у ст. 174 КАС України, які практично віддалені від поняття суб’єкт владних повноважень, як то: засоби масової інформації, інформаційні агентства, підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори та референдум [2].

Варто наголосити, що серед науковців та практиків досить часто синонімічно вживається поняття “адміністративно-правовий спір”, що пояснюється однаковістю ознак, які характерні для цієї категорії спорів. Більше того, вона можуть вирішуватися як в судовому, так і в адміністративному порядку.

Разом з тим, проводити паралель між публічно-правовим та адміністративно-правовими спорами є методологічно не вірним, з позиції того, що публічно-правовими спорами є також і конституційно-правові та кримінально-правові спори. На нашу думку, адміністративно-правовий спір є різновидом публічно правового, оскільки, як наголошують вчені, його розуміють як прояв об’єктивних і суб’єктивних протиріч, які виражаються у протидії сторін, тобто спостерігається ситуація, коли суб’єкти взаємодії прагнуть досягнення таких, що взаємно виключають чи суперечать одна одній цілі.

Окрім цього, зарубіжні вчені вже тривалий час наголошували, що спір варто відносити до категорії адміністративних, якщо юридичне питання, що складає зміст спору, є питанням адміністративного права [3, С. 10; 4, С. 30].

Дещо своєрідне бачення адміністративного спору у В. Ф. Фролова, який вважає, що спір є претензією, в якому одна сторона відстоює свою позицію про предмет спору [5, с. 173].

На проблему сутності адміністративних спорів своє

бачення висловлює і Е.Б. Лупарев, на думку якого спір виступає власне типом правовідносин, який характеризується наявністю протиріч сторін, викликаних конфліктом інтересів або неспівпаданням поглядів [6, с. 134].

Що стосується думки вітчизняних науковців, то як зазначає професор Ю.П. Битяк, незважаючи на те, що право людини і законний інтерес - це різні суспільні категорії, вони тісно пов’язані, адже їм притаманні спільні риси, зокрема вони: а) передбачають задоволення інтересів особи, служать способами правового оформлення таких інтересів; б) мають диспозитивний характер; в) виступають самостійними елементами правового статусу особи; г) становлять собою юридичні дозволи й гарантуються державою, тобто є об’єктами правової охорони й захисту. Аналіз саме спільних рис зазначених категорій, на думку науковця, дозволяє стверджувати, що при оскарженні до суду актів, дій або бездіяльності органів влади предметом захисту може бути не тільки порушене суб’єктивне право, а й законний інтерес [7, С. 56-57].

У свою чергу Б.О. Карась, адміністративно-правовий спір пропонує розглядати як переданий на розгляд і вирішення компетентному органу юридичний конфлікт, що виникає між фізичною або юридичною особою та органами публічної адміністрації, їх посадовими чи службовими особами, або органами місцевого самоврядування [с. 134].

Важливим у дослідженні адміністративно-правових спорів є розгляд їх предмету, а саме суб’єктивних прав і обов’язків, щодо яких у зв’язку з прийнятим адміністративним актом виникли розбіжності, а також питання про законність самого адміністративного акта. Крім того, до предмету адміністративного спору можуть входити питання про порушення адміністративним актом законних інтересів.

У зв’язку з цим, варто навести перелік поширення юрисдикції адміністративних судів на правовідносини, що виникають у зв’язку із здійсненням суб’єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв’язку з публічним формуванням суб’єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму. Так зокрема, юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема:

- 1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб’єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;
- 2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- 3) спори між суб’єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;
- 4) спори, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;
- 5) спори за зверненням суб’єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України;
- 6) спори щодо правовідносин, пов’язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;
- 7) спори фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;
- 8) спори фізичних чи юридичних осіб щодо оскар-

ження рішень, дій або бездіяльності замовника у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України "Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони", за виключенням спорів, пов'язаних із укладенням договору з переможцем переговорної процедури закупівлі, а також зміною, розірванням і виконанням договорів про закупівлю [2].

Дослідження змісту адміністративно-правових спорів набуває своєї важливості та мети, за умови здійснення їх характеристики. Зазвичай використання такого класифікаційного критерію як предмет оспорування забезпечує можливість розгляду вказаних спорів з практичної сторони.

На нашу думку, така класифікація представлена спорами щодо:

- нормативно-правових актів,
- індивідуальних актів,
- дій або бездіяльності органів владних повноважень;
- постанов про накладення уповноваженими суб'єктами адміністративних стягнень.

Кожен із наведених видів адміністративних спорів представлений своїми суб'єктами та відповідною процедурою адміністративного вирішення, а саме: процесу. У цьому зв'язку важливо також наголосити, що саме від предмету оспорування залежить процедура вирішення спору, що передбачено відповідним галузевим законодавством, як то:

- спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, установлених законом,
- спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму.

Що стосується іншого різновиду адміністративних проваджень у запропонованому переліку, то такими є провадження, що реалізуються у діяльності органів публічної адміністрації:

- про адміністративні правопорушення (що розглядаються в адміністративному, а не в судовому порядку), тобто мова йде про правову оцінку рішень (постанов), що їх приймають органи владних повноважень в межах адміністративно-деліктних проваджень;
- про видворення за межі України іноземців, у випадку вчинення правопорушення чи порушення міграційного законодавства;
- нормотворчі, що передбачають процедуру підзаконної нормотворчої діяльності;
- дозвільні, що представлені наразі у формі надання адміністративних послуг;
- реєстраційні, зміст яких полягає у вчиненні суб'єктом реєстраційного юридичного факту;
- контрольні, що виражається у реалізації владними суб'єктами контрольних повноважень;
- атестаційні, що зорієнтовані на підготовку та забезпечення кадрової складової тощо.

Не менш важливим є й інша класифікація спорів, зокрема залежно від характеру адміністративної справи, варто поділяти юрисдикційні та неюрисдикційні провадження.

Юрисдикційні адміністративні провадження слід розглядати як провадження, спрямовані на вирішення справ про адміністративні правопорушення та інші правові спори.

У свою чергу, юрисдикційні адміністративні провадження доцільно поділяти на:

- а) провадження у справах про адміністративні пра-

впорушення;

б) провадження в адміністративних судах з приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень;

в) дисциплінарні провадження;

г) провадження за скаргами громадян тощо.

Що стосується неюрисдикційних адміністративних проваджень, то таким, як наголошують науковці, є провадження, спрямовані на вирішення справ позитивного характеру, що виникають у ході виконавчо-розпорядчої діяльності органів публічної адміністрації. Це говорить про те, що вказані адміністративні провадження реалізуються у тому випадку, коли йдеться про вирішення справ, не пов'язаних із фактами правопорушень і правових спорів. Тобто йдеться про позитивні адміністративні провадження, якими зокрема є:

а) нормотворчі провадження - діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо підготовки та ухвалення правових актів;

б) установчі провадження - діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо створення, реорганізації, ліквідації підприємств, установ, організацій та інших структур;

в) правозастосовні провадження - діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо вирішення адміністративних справ із застосуванням норм адміністративного права. Наприклад: застосування заходів заохочення і стимулювання;

г) реєстраційні провадження - діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо офіційного визнання законності відповідних дій чи нормативно-правових актів;

д) атестаційні провадження - діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо визначення відповідності об'єктів атестації вимогам (критеріям), необхідним для функціонування у певній сфері;

є) контрольні-наглядові повноваження - діяльність уповноважених органів (посадових осіб) щодо здійснення контролю та нагляду у сфері державного управління тощо.

Таким чином, досліджуючи проблему поняття та класифікації адміністративно-правових спорів, зробимо висновок, що досліджуваний спір є правовим конфліктом, що виник між приватною чи публічною особами та суб'єктами владних повноважень, в силу прийняття останніми (суб'єктами) адміністративних актів щодо сфери публічно-правових відносин.

Література:

1. Адміністративна юстиція - це окремий вид судочинства, тож є підстави для її автономії: таку позицію висловили учасники низки круглих столів // <http://www.vasu.gov.ua/123635/>
2. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верх. Ради України. - 2005. - №35/36. - Ст. 446.
3. Чечот Д. М. Неисковые производства / Д. М. Чечот. - М. : Юрид. лит, 1973. - С. 10.
4. Хаманева Н. Ю. Теоретические проблемы административно-правового спора / Н. Ю. Хаманева // Государство и право. - 1998. - № 13. - С. 30.
5. Фролов С. Ф. Социология: сотрудничество и конфликты / С. Ф. Фролов. - М., 1997. - С. 173.
6. Лупарев Е. Б. Общая теория административно-правового спора / Е. Б. Лупарев. - Воронеж, 2003. - С. 134.
7. Битяк, Ю. П. Становлення та шляхи забезпечення

доступності правосуддя в адміністративному судочинстві [Текст] / Ю. П. Битяк // Вісн. Акад. прав. наук України. - 2003. - № 1 (32). - С. 56, 57.

8. Карась Б.О. Розгляд і вирішення адміністративними судами України спорів щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Карась Борис Олександрович; Київський національний універси-

тет імені Тараса Шевченка. - К., 2016. - 197 с.

*Ситніченко О.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Київського національного
торговельно-економічного університету
Надійшла до редакції: 15.01.2016*

УДК 351.74 (4/9)

ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОBOB'ЯЗКІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Трояновський В. С.

В даній науковій статті визначаються основні засади забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України, а саме з'ясовується набір засобів та прийомів особистої безпеки правоохоронців. Акцентується увага на доцільності впровадження позитивного зарубіжного досвіду в діяльність працівників Національної поліції України, шляхом окреслення зарубіжного досвіду з приводу забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання ними службових обов'язків.

Ключові слова: Національна поліція України, особиста безпека, поліцейські, службові обов'язки, екстремальні ситуації, "Шлях до виживання", програми особистої безпеки

В данной научной статье определяются основные принципы обеспечения личной безопасности работников Национальной полиции Украины, а именно выясняется набор средств и приемов личной безопасности правоохранителей. Акцентируется внимание на целесообразности внедрения положительного зарубежного опыта в деятельность работников Национальной полиции Украины, путем анализа зарубежного опыта по вопросам обеспечения личной безопасности полицейских при исполнении служебных обязанностей.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, личная безопасность, полицейские, служебные обязанности, экстремальные ситуации, "Путь к выживанию", программы личной безопасности

Construction in Ukraine of the legal state stipulates importance of decision of problem of providing of safety of her citizens. A key role this process is played by the organs of the National police of Ukraine. The no less important is remained by the personal safety of law enforcement authorities during implementation of official tasks.

Activity of workers of the National police of Ukraine in most cases is related to the danger and stress situations. Possibility of attacking worker of police exists during patrolling, duty, carrying of form and weapon. Practice shows that providing of the personal safety of workers of the National police of Ukraine did not attain a due level. Annually perishes and gets heavy wounds, injuries, psychonosema or ends life suicide far of employees of police.

At the same time, intensifying of problem of safety of vital functions of workers of the National police of Ukraine promotes also the criminogenic situation folded in society. In this connection, the problem of the personal safety of policeman at the course of duty matters very much for

existence and development of society.

Basic principles of providing of the personal safety of workers of the National police of Ukraine are determined in this scientific article, the kit of resources and receptions of the personal safety of правоохоронителей turns out namely. Attention is accented on expediency of introduction of positive foreign experience in activity of workers of the National police of Ukraine, by a decision foreign experience concerning providing of the personal safety of policemen at execution by them official duties.

Keywords: the National police Ukraine, personal safety, constabulary, official duties, extreme situations, "Way to the survival", programs of the personal safety

Постановка проблеми. Побудова в Україні правової держави обумовлює важливість вирішення проблеми забезпечення безпеки її громадян, яка є ключовим питанням діяльності всіх державних органів, зокрема органів Національної поліції України. Проте не менш важливим є питання забезпечення особистої безпеки правоохоронців під час виконання останніми покладених державою на них завдань.

Діяльність працівників Національної поліції України у більшості випадків пов'язана з небезпекою та стресовими ситуаціями. Можливість нападу на працівника поліції існує протягом усього часу патрулювання, чергування і, навіть, носіння форми та зброї. Практика показує, що забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України ще не має належного рівня, оскільки щорічно гине та отримує тяжкі поранення, каліцтво, психічний розлад або закінчує життя самогубством значна кількість правоохоронців. Водночас, загострення проблеми безпеки життєдіяльності працівників Національної поліції України сприяє також криміногенна ситуація, що склалася в суспільстві. У зв'язку з цим, проблема особистої безпеки поліцейського під час виконання службових обов'язків має велике значення для існування та розвитку суспільства. З урахуванням зазначеного постає необхідність окреслити досвід деяких зарубіжних країн з приводу забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання ними службових обов'язків, а також розглянути питання щодо його впровадження в Україні.

Виходячи з цього, метою даної статті є окреслення зарубіжного досвіду з приводу забезпечення особистої безпеки поліцейських під час виконання ними службових обов'язків, а також звернення уваги на доцільності впровадження позитивного зарубіжного досвіду в діяльність працівників Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти особистої безпеки поліцейських різних країн під

час виконання ними службових обов'язків досліджувалися у працях Я.М. Бельсона, А.В. Губанова, В.М. Тімашової, М.І. Онуфрієва, Я.Ю. Кондратьєва, Є.Ю. Соболя, С.С. Коломойцева, П. Абрахама, Д. Бакрача, А. Бек, Н.П. Матюхіної, П. Боутмена, В.П. Оліградського, В.Я. Долішня, М.М. Козяр, П.О. Юхновця, В.Г. Андросюка, Л.І. Казміренко та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення особистої безпеки працівника міліції зумовлюється його індивідуально-психологічними особливостями, рівнем фізичного розвитку та інтелекту, рівнем моральних якостей, рівнем та змістом віктимності, професійними навичками і вміннями вирішувати конфліктні ситуації, здатністю до самостійного аналізу професійної діяльності з метою розробки нових елементів стратегії і тактики, удосконалення засобів і прийомів ефективного виконання оперативно-службових завдань. Практичний досвід роботи працівника поліції свідчить, що для нього більш притаманне ігнорування небезпеки, навмисне блокування думок про неї, що є вкрай шкідливим. В екстремальній ситуації такі особи втрачають самовладання і контроль, за ними спостерігається демобілізація психічної діяльності, що призводить до неадекватного реагування під час роботи [1, с. 80].

В Україні вже накопичений певний досвід підготовки працівників Національної поліції України до дій у критичних ситуаціях, забезпечення їх особистої безпеки. Так, наприклад, у своїй монографії "Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях" Козяр М.М. наголошує на тому, що, оволодіваючи професією, працівнику-правоохоронцю необхідно постійно працювати над створенням "персонального" набору засобів та прийомів особистої безпеки. А також рекомендує наступні настанови [2, с. 136]:

- завжди обмірковувати і оцінювати все, що відбувається під час екстремальної ситуації, відпрацьовувати уміння передбачати дії свої і супротивника на крок уперед
- враховувати час "запізнення" (проміжок часу між думкою і дією) і час на постріл
- навчитися контролювати навколишній простір (звуки, предмети, людей, рухи тощо)
- вибирати і використовувати власне місцезнаходження як позицію для створення переваги у певній ситуації
- перевірити свій фізичний і емоційний стан перед службою
- перевірити зброю, екіпіровку, транспорт перед роботою
- ніколи не випускати підозрілу особу з поля зору
- не застосовувати загрози, якщо не можна її реалізувати
- злочинця важко визначити лише за ознаками зовнішності, тому очікувати непередбачуваного
- відпрацьовувати навички швидко діставати та перезаряджати зброю (наприклад, на ходу, у темряві та в інших складних умовах)
- контролювати ситуацію у просторі навколо свого місце знаходження, поділивши умовно його на сектори, узгоджуючи свої дії з напарником.
- використовувати при необхідності для передачі інформації кодові слова, фрази і жести.
- при небезпеці діяти активно, завжди пам'ятати про обережність.

Проте, факти пошкоджень, поранень та загибелі, які мають місце серед особового складу Національної

поліції України за сучасних умов, свідчать про наявність недоліків та недосконалість вирішення питання їх особистої безпеки. Тому звернемося до досвіду Сполучених Штатів Америки, адже саме там розроблюється та впроваджується велика кількість програм та рекомендацій, спрямованих на забезпечення особистої безпеки поліцейських. До таких програм відносяться програма "Вживання поліцейського при виїзді на місце події"; програма "Вживання поліцейського під час рейду по вилученню наркотиків"; програма "Вживання поліцейського під час здійснення затримання"; "Вживання на вулиці" тощо. Варто зазначити, що здійснюються також програми, що спрямовані на навчання окремих категорій працівників з урахуванням їх специфіки (наприклад, забезпечення особистої безпеки працівників дорожньої поліції), існує і спеціальний курс навчання для жінок-поліцейських [3, с. 462].

Сутність програм полягає у розгляді тактичних прийомів та способів забезпечення особистої безпеки працівниками поліції. Вивчення всіх програм є обов'язковою складовою професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції в США. Головна увага зосереджується на формуванні у поліцейських професійно-психологічних установлень на забезпечення особистої безпеки та безпеки колег; оволодіння відповідними знаннями; практичне навчання тактики та прийомів забезпечення професійної безпеки; навчання поєднанню тактики та прийомів забезпечення безпеки з тактикою та прийомами вирішення професійних завдань тощо.

Привертає увагу навчальна програма з питань особистої безпеки працівника поліції "Шлях до виживання", яка носить універсальний характер. Загальна ідея програми проста: "Все, що відбувається з твоїм організмом у ситуації небезпеки незвично і, можливо, неприємно. Але все це природно і у кінцевому результаті працює на твоє виживання" [4, с. 86]. Під час вивчення зазначеної програми працівники поліції США детально зупиняються на розгляді таких питань, як:

- аналіз причин загибелі або поранень працівників поліції;
- визначення тактики дій працівника поліції та особливостей його роботи "у команді" по забезпеченню особистої безпеки;
- узагальнення соціально-демографічного та психологічного "портрету" працівника-жертви;
- визначення умови та фактори, що сприяють забезпеченню особистої безпеки працівників поліції;
- вивчення комплексу конкретних знань, що характеризують стан людини у ситуаціях небезпеки;
- окреслення психологічного "портрету" працівника поліції, який здатний забезпечити оптимальний рівень особистої безпеки;
- ознайомлення з конкретними рекомендаціями щодо дій працівника поліції по забезпеченню особистої безпеки у межах закону.

Проблемою особистої безпеки працівника поліції занепокоєні також британських фахівці. Так, на їх думку, безпека поліцейського залежить від низки навичок та умінь, особливо навичок спілкування. Обов'язковим елементом будь-якої програми по тактиці спілкування є вивчення мови рухів тіла та реакцій у відповідь в умовах стресу, що дає можливість поліцейським краще зрозуміти противника та передбачити його дії, а також правильно відреагувати на них, вибравши відповідний прийом

[5, с.19-20]. Підкреслимо, що один із найважливіших чинників безпечної поведінки працівника поліції – це комплекс прийомів забезпечення особистої безпеки при спілкуванні в різних соціальних групах та вміння протистояти провокаціям.

Підводячи підсумок вище викладеному, необхідно зазначити, що питання особистої безпеки працівників Національної поліції України, на яких покладено завдання забезпечення безпеки громадян, залишається край актуальним на сьогодні. Адже, для кожного працівника поліції зниження рівня небезпечних факторів до реально-можливого мінімуму дозволяє гарантувати збереження життя і здоров'я, нормального психічного стану і дієздатності працівника під час виконання функціональних обов'язків, професійних завдань як у буденних, так і в екстремальних ситуаціях. Також, варто сказати про те, що проаналізований матеріал, а саме різноманітні програми, які висвітлюють досвід роботи поліцейських в деяких зарубіжних країнах з питань забезпечення їх особистої безпеки, надали можливість запропонувати їх впровадження в діяльність працівників Національної поліції України.

Література:

1. Особиста безпека працівників органів внутрішніх справ та охорона праці в галузі: навч.-практ. посіб. / уклад. В.П. Оліградський, В.Я. Долішня. - Івано-Франківськ, 2004. - С. 79-80.
2. Козяр М.М. Екстримально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях: монографія / М.М. Козяр. - Львів: СПОЛОМ, 2004. - 376 с.
3. Соболев Є.Ю. Досвід організації та діяльності поліції провідних країн Європи / Є.Ю. Соболев, С.С. Коломойцев // Форум права. - 2012. - № 31(2). - С. 461-463.
4. Тімашова В.М. Шлях до виживання: деякі аспекти особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ з огляду на зарубіжний досвід / В.М. Тімашова // Адміністративне право. - С. 82-87.
5. Боутмен П. Основы обеспечения личной безопасности полицейского // Вопросы борьбы с преступностью за рубежом. - М., 1996. - Вып. 35.

Трояновський В.С.,
Викладач кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.01.2016

УДК 35.072.2:351.74(477)

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВІШИХ ГАРАНТІЙ ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ У АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Ярмак В. Х.

Стаття присвячена розгляду громадського контролю як однієї з гарантій дотримання законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів України. Значна увага приділяється розгляду конституційних принципів організації діяльності правоохоронних органів в Україні. Здійснення громадського контролю дозволяє визначити відповідність адміністративної діяльності правоохоронних органів таким загальносоціальним принципам, як: соціальна справедливість, повага прав людини, гласність, взаємодія із населенням. Доведено, що основою діяльності правоохоронних органів прав має бути захист прав і свобод людини, безумовне поновлення цих прав у разі їх порушення, відкритість і доступність усіх ланок, тісна взаємодія з населенням. І головним критерієм оцінки роботи правоохоронних органів повинно бути саме довіра людей до них.

Ключові слова: Громадський контроль, правоохоронні органи, законність, гарантія.

Статья посвящена рассмотрению гражданского контроля как одной из гарантий соблюдения законности в административной деятельности правоохранительных органов Украины. Значительное внимание уделяется рассмотрению конституционных принципов организации деятельности правоохранительных органов в Украине. Осуществление гражданского контроля позволяет определить соответствие административной деятельности правоохранительных органов таким общесоциальным принципам, как: социальная справедливость, уважение прав человека, гласность, взаимодействие с населением. Акцентируется внимание на том, что целью деятельности правоохранительных органов должна быть защита

© В.Х. Ярмак, 2016

прав и свобод человека, и их безусловное возобновление в случае нарушения, открытость и доступность правоохранительных органов, тесное взаимодействие с населением. И главным критерием оценки работы правоохранительных органов должно быть доверие населения к ним.

Ключевые слова: Гражданский контроль, правоохранительные органы, законность, гарантия.

The article devoted to analysis of public control as one of the guarantees of the rule of law within the framework of administrative activities of the law enforcement bodies. Main focus of the article is on analysis of constitutional basis of organization of activities of the law enforcement bodies in Ukraine. Public control allows to ensure compliance of administrative activities of the law enforcement bodies with such general social standards as social justice, respect for human rights, transparency and interaction with the community.

Politics, in general, is an interaction area for various social groups, political parties, classes, state institutions and society, as such it always resembles the core of the state's entity. Legal politics, as one of its main elements, is always closely connected to the concept of legality, since it is based on the law, is executed via legal methods and within the legal field.

It is determined that cooperation is not only the principle of law enforcement activity, but is also a standing requirement. Based on the existing scientific evidence and practical experience it was proved that the law enforcement agencies of Ukraine need to improve the level of cooperation with the society in order to succeed in crime prevention.

It is stipulated that the goal of law enforcement activity

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

should be the protection of human rights and freedoms, their immediate reinstatement in case of violation, transparency and accessibility of the law enforcement agencies, their close cooperation with the society.

Society's trust towards the law enforcement should be the main criteria for the evaluation of their work.

Key words: *Public control, law enforcement bodies, legality, guarantee.*

І в наші часи панує думка, що суспільство багато в чому визначається не тільки якістю законів, що ухвалюються, але й тим наскільки вони виконуються. У зв'язку з цим юристи повинні розуміти, що виконання юридичних актів являє собою найважливішу ділянку правової практики. Якщо правові норми не реалізуються в публічно-правових відносинах, таке право не є чинним, а правові норми набувають декларативного характеру і змісту.

Політика у цілому є сферою взаємодії між окремими соціальними групами, політичними партіями, класами, державними інститутами і суспільством, вона завжди виражає суть держави. При цьому правова політика, складаючи один з її елементів, нерозривно пов'язана із законністю, оскільки "ґрунтується на праві, здійснюється правовими методами, охоплює правову сферу діяльності" [1, с. 12]. Правова політика у сфері правоохоронної діяльності є складовою частиною соціальної політики держави, вона пов'язана з внутрішньою і зовнішньою її політикою. Правова політика у сфері правоохоронної діяльності спрямована на протидію злочинності та умовами, що її породжують, і є комплексом соціально-економічних і політико-юридичних заходів. Завдання правової політики у сфері правоохоронної діяльності зводяться до двох напрямів: з одного боку, закріплення в рамках закону норм і процедур законслухняної поведінки і визначення статусу правоохоронних органів як засобу забезпечення правового режиму законності, а з другого - забезпечення законності в діяльності самих органів.

Законність виступає фундаментальною категорією всієї юридичної науки і практики, а її рівень і дієвість гарантій - головним критерієм оцінки правового життя суспільства.

С. С. Алексєєв розглядає законність як "реальність права, таку реальність, коли його вимоги гарантовані можливістю послідовного, повного і неухильного втілення в життя". Він справедливо вважає, що поняття "законність" розкриває зміст правової дійсності, практичне здійснення правових норм, ідейно-політичних основ правової системи, її зв'язки з суспільно-політичними інститутами, з політичним режимом цього суспільства [2].

Законність - атрибут існування і розвитку демократично організованого суспільства. Вона є необхідною для забезпечення свободи і реалізації прав громадян, здійснення демократії, функціонування громадянського суспільства, науково обґрунтованої побудови і раціональної діяльності державного апарату. Вона є обов'язковою для всіх елементів державного механізму (державних органів, державних організацій, державних службовців), громадянського суспільства (суспільних, релігійних організацій, незалежних засобів масової інформації, неформальних об'єднань та ін.) і для всіх громадян.

Як зазначає В. С. Афанасьєв, законність - це принцип, загальнообов'язкова вимога, метод, режим та стан неухильного дотримання, виконання і застосування законів і заснованих на них правових актів усіма учасниками

суспільних відносин у всіх сферах життя. Закріплена законодавством вимога дотримуватись правових розпоряджень, звернення до всіх суб'єктів суспільних відносин потрібно вважати принципом. Прояв законності в конкретній поведінці (діяльності) суб'єктів робить законність методом і станом їх діяльності. Елементом режиму суспільного життя законність буде тоді, коли більшість учасників суспільних відносин дотримуються, виконують і правильно застосовують правові приписи. Усі аспекти законності знаходять свій зримий прояв у правотворчості, й у всіх формах реалізації права [3, с. 25].

Законність виступає як засадничий принцип, гарантія побудови незалежної, демократичної Української держави, а його реалізація пов'язана з вирішенням складних політичних, економічних, соціальних і правових проблем. Однією з таких проблем є гарантування конституційних засад демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами України. Такими засадами виступають норми Конституції України, якими визначено, що Україна є демократичною, правовою державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3); народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади (ст. 5); визнається і діє принцип верховенства права (ст. 8); закріплений розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6).

Поняття демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами можна визначити із загального поняття такого контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави, наведеного у ст. 1 Закону України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави". Демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави - комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни. Розмежування предмету демократичного цивільного контролю діяльності Воєнної організації та правоохоронних органів - дозволяє визначити демократичний цивільний контроль над правоохоронними органами як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій [4].

Це свідчить, що при побудові системи цивільного демократичного контролю над правоохоронними органами України вирішальне значення має Конституція України, яка має найвищу юридичну чинність, задає суспільним відносинам цільову і цілісну структуру. Основний Закон України закріплює принципи організації державної влади, діяльності органів влади (законодавчої, виконавчої, судової). Тому конституційні принципи складають основу діяльності правоохоронних органів, а їх дотримання має контролюватись заходами і засобами цивільного демократичного контролю. До конституційних принципів

організації діяльності правоохоронних органів в Україні слід віднести:

принцип розподілу влад (ст.6 Конституції України);
принцип демократизму;

принцип верховенства права (ст.8 Конституції України);

принцип законності (ч.2 ст.6 та ч.2 ст.19 Конституції України);

принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина у діяльності правоохоронних органів України (ч.2 ст. 3 Конституції України);

принцип відповідальності держави (посадових осіб) за свою діяльність перед громадянами (ч.2 ст.3 Конституції України);

принцип гуманізму;

принцип соціальної справедливості.

Зміст принципу розподілу влад означає, насамперед, багатофункціональність державної влади і рівноправність та незалежність органів державної влади один від одного, їх взаємний контроль. Цей принцип може постійно діяти лише за наявності законів про кожен вид органів державної влади і всебічне визначення в них як повноважень кожного з них, так і порядок діяльності, як гарантії діяльності кожного з них, так і відповідальність за свою діяльність [5, с. 14].

Норми, якими врегульована діяльність правоохоронних органів України, головним чином є зобов'язальними та заборонними. Конституція України як джерело адміністративного права [6, с. 39] вказує на те, що "Органи ... виконавчої влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України" (ч.2 ст.6 Конституції України), а також "Органи державної влади ..., їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України" (ч.2 ст.19 Конституції України). Зобов'язаннями (ч.2 ст.19) та заборонами (діяти тільки так, як передбачено законом - ч.2 ст.6) встановлено імперативний метод правового регулювання діяльності органів виконавчої влади, у тому числі правоохоронних. Норми Конституції України є підставою для ухвалення законів та підзаконних нормативно-правових актів. Розподіл влади є невід'ємною частиною демократії, що, в свою чергу, забезпечує співпрацю між гілками влади та їх взаємний контроль.

Проголошений у ст.8 Конституції України принцип верховенства права означає, що вся діяльність правоохоронних органів і службових осіб повинна відповідати вимогам права, що є втіленням вищої справедливості. При цьому верховенство в системі правових норм повинно належати саме нормам Конституції. Її найвища юридична чинність полягає в тому, що їй повинні відповідати всі закони, інші нормативно-правові акти, а також укладені й ратифіковані Україною міжнародні договори. Справжня свобода громадян є неможливою без дотримання ними законів. За своїм змістом закони повинні бути правовими, тобто втілювати вимоги справедливості.

Одним з найважливіших політико-юридичних принципів є демократизм. У Конституції України в ст.1 зазначено, що Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Поняття демократичної держави означає, що джерелом влади в країні є народ, який безпосередньо або через представників здійснює владу, а також контролює здійснення влади через своїх представників. Звідси випливає право громадян контролювати діяльність владних, у т.ч.

правоохоронних органів і відповідний обов'язок державних органів інформувати громадян про свою діяльність, тобто діяти прозоро. Природно, що визначальна риса держави проявляється у найважливіших умовах успішної побудови демократичної, правової соціальної держави і є забезпеченням реальної участі громадян у вирішенні всієї різноманітності питань державного й суспільного життя. Саме тому участь населення в діяльності держави є неодмінним принципом керівництва державою, закріпленим у Конституції, законах України й багатьох підзаконних актах.

Так, ст. 5 Конституції України фіксує положення про те, що народ України, будучи єдиним джерелом влади в державі, здійснює її як безпосередньо, так і через систему органів державної влади та місцевого самоврядування, а ст.38 Конституції надає громадянам право участі в управлінні державними справами.

Принцип законності. Цей принцип має найбільш загальний, всеосяжний характер. Його зміст виражається у вимозі суворого й повного виконання розпоряджень правових норм усіма суб'єктами права. Забезпечуючи реалізацію норм права, вказаний принцип одночасно сприяє втіленню в практику правового регулювання інших загальних принципів: справедливості, соціальної свободи, гуманізму.

Правоохоронні органи України наполегливо працюють над створенням сприятливого правового клімату для забезпечення успішної реалізації реформ щодо трансформації суспільного устрою та економіки держави. Головною метою сучасного реформування системи правоохоронних органів є створення та забезпечення дієвості юридичних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина.

Законність як важливий конституційний принцип проявляється, з одного боку, у правоохоронному характері діяльності органів державної влади, які виконують функцію правової охорони, а з іншого боку - означає здійснення правоохоронної діяльності на засадах суворого дотримання законів і підзаконних актів.

Забезпечення законності в діяльності правоохоронних органів - це створення такого адміністративно-правового режиму в суспільстві, за якого вся система органів, виконуючи функції щодо охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю, зобов'язана, з одного боку, суворо дотримуватись вимог законів, а з другого - вимагати від посадових осіб та громадян безумовного виконання цих законів та інших правоохоронних та правозастосовчих заходів з метою зміцнення правопорядку в державі.

Найважливішими формами реалізації законності в діяльності правоохоронних органів є:

здійснення нагляду за виконанням посадовими особами й громадянами законів та інших нормативних актів;

точне й неухильне виконання та дотримання співробітниками вимог правових актів, що регулюють застосування заходів адміністративного примусу; дотримання службової дисципліни.

Принцип законності в діяльності правоохоронних органів означає, що вони є не тільки одним з гарантів точного й неухильного виконання законів, що належать до їх компетенції, але й самі в своїй діяльності зобов'язані суворо виконувати нормативні розпорядження. Неналежне виконання своїх службових обов'язків, допущені при цьому службові проступки переслідуються згідно з законом.

Громадський контроль виступає однією з гарантій законності у правоохоронній діяльності. При цьому така гарантія стосується усіх видів і напрямків правоохоронної діяльності - адміністративної, діяльності щодо боротьби зі злочинністю, кримінально-виконавчої тощо.

Гарантію визначають як систему умов, засобів і способів, які забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття та реалізації своїх прав та свобод [7, с. 80]. У теорії права визначено гарантії законності правопорядку як сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов та спеціальних засобів (заходів), спрямованих на забезпечення та охорону (захист) режиму законності і правопорядку. Гарантії законності і правопорядку поділяють на загальні та спеціальні (юридичні) [8, с. 399]. Громадський контроль як гарантія законності у правоохоронній діяльності створює умови надійності становища всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, забезпечення сприятливого та ефективного здійснення суб'єктами відповідних правоохоронних дій. У зв'язку з цим громадський контроль можна розглядати як юридичну гарантію законності, тобто як сукупність умов, засобів, організаційно-правових заходів, безпосередньо спрямованих на забезпечення законності правоохоронної діяльності. Якщо визначити сутність і зміст громадського контролю як гарантії законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів, слід підкреслити, що відповідні умови, засоби, організаційно-правові заходи, які застосовуються суб'єктами громадського контролю, будуть мати особливості, порівняно із тими засобами і заходами, які застосовуються при здійсненні громадського контролю за правоохоронною діяльністю у сфері боротьби зі злочинністю, або у сфері кримінально-виконавчої діяльності. Ці особливості будуть визначатись відповідно до предмету цивільного контролю і стосуватись, у першу чергу, його меж.

Здійснення громадського контролю дозволяє визначити відповідність адміністративної діяльності правоохоронних органів таким загальносоціальним принципам, як: соціальна справедливість, повага прав людини, гласність, взаємодія із населенням.

Принцип соціальної справедливості. Цей принцип має морально-правовий зміст. Справедливість як багатогранна, багатокомпонентна категорія знаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя, інтегрує в собі економічні, політичні, етичні, правові й духовні аспекти. Принцип соціальної справедливості забезпечує відповідність між практичною роллю індивідів у житті суспільства та їх соціальним положенням, між їх правами й обов'язками, між трудом і винагородою, злочином і покаранням. Особливість юридичної справедливості полягає в тому, що вона в правовій сфері має найбільш чіткий, формально визначений характер, часто пов'язаний з державним примусом. Уся правова система стоїть на варті справедливості, служить засобом її вираження і закріплення, охорони і захисту. Принцип справедливості має нормативно-оціночний характер, закладений в самому змісті права й знаходить своє втілення в правах і обов'язках, заходах заохочення і покарання тощо.

Принцип поваги прав людини. У законодавстві України знаходить своє відображення визнане на міжнародному рівні положення про охорону фундаментальних прав людини, їх порушення переслідуються згідно із законом. Адміністративна діяльність правоохоронних органів буде відповідно до принципів поваги прав і свобод людини й громадянина, законності, гуманізму, гласності.

Пріоритетне місце "поваги прав і свобод людини й громадянина" в системі принципів адміністративної діяльності правоохоронних органів зумовлене тим, що в Україні "людина, її права і свободи є вищою цінністю". Визнання, дотримання й захист прав і свобод людини й громадянина - обов'язок держави (ст. 2 Конституції України). Оскільки адміністративна діяльність правоохоронних органів, на відміну від інших органів виконавчої влади, пов'язана із застосуванням заходів адміністративного примусу, вона може становити істотну загрозу правам і свободам людини й громадянина.

Принцип гласності. Принцип гласності означає забезпечення доступності обговорювання тих або інших державних рішень на підставі широкої інформованості й урахування громадської думки. Гласність включає правдиву, своєчасну й широку інформацію про дійсний стан справ у державі і виражає довіру й повагу до людей, їх здатності розібратися в поточних подіях, виробити правильне рішення, свідомо брати участь в їх здійсненні. Поступово гласність стає інструментом популяризації діяльності правоохоронних органів і в Україні.

Держава забезпечує додержання принципу гласності у два способи. По-перше, вона вимагає від державних органів гласності й відкритої діяльності для широкої громадськості. По-друге, держава стимулює прагнення населення до висловлювання суджень щодо діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій.

Принцип взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням є дуже важливим і складається з підгруп принципів. Потрібно зазначити, що взаємодія - не тільки принцип діяльності правоохоронних органів, але й вимога до них. На підставі наукових досліджень і багатьох практичних експериментів було доведено, що для успішної боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку правоохоронним органам України необхідно покращити взаємодію з громадськістю. Одним з напрямків такої взаємодії постає цивільний контроль за діяльністю правоохоронних органів. Слід відзначити, що у нормативно-правових актах, які регламентують діяльність окремих правоохоронних органів, їх підрозділів, закріплено норми, які спрямовані на вдосконалення взаємодії із громадськістю.

Підсумовуючи можна сказати, що основою діяльності правоохоронних органів прав має бути захист прав і свобод людини, безумовне поновлення цих прав у разі їх порушення, відкритість і доступність усіх ланок, тісна взаємодія з населенням. І головним критерієм оцінки роботи правоохоронних органів повинно бути саме довіра людей до них.

Література

1. Матузов Н. И. Понятие и основные приоритеты российской правовой политики / Н. И. Матузов // Правоведение. - 1997. - №4. - С. 12-17.
2. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. - М.: БЕК., 1994. - 187 с.
3. Афанасьев В. С. Обеспечение законности вопросы теории и практики (по материалам органов внутренних дел) : дис. ... доктора юрид. наук / Афанасьев Владимир Сергеевич. - М., 1993.
4. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією й правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003 № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 46. - Ст. 366.

5. Органи державної влади України: [монографія] / [за ред. В. Ф. Погорілка]. - К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. - 592 с.

6. Адміністративное право Украины [учебник для студентов высших. учеб. заведений юрид. спец.] / [Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. Н. Гарашук й др.]; Под ред. проф. Ю. П. Битяка. - 2-е изд., перераб. и доп. - Х. : Право, 2003. - 327 с.

7. Хропанюк В. М. Теория государства и права : [учебн. пособие для высших учебный заведений] / В. М. Хропанюк; под ред. профессора В. Г. Стрекоза. - М. : "Дабахов, Ткачев, Димов" , 1996. - 384 с.

8. Загальна теорія держави і права: [підручник] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та ін.]; за ред. М. В. Цвіка та ін.; Нац. Юрид. акад.. України ім. Я. Мудрого - Х. : Право, 2002. - 428 с.

Ярмакі В.Х.

*кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри державно-правових
дисциплін ОДУВС*

Надійшла до редакції: 25.12.2015

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Бурангулов А. В.

В даній науковій статті визначаються теоретико-правові засади професіоналізму, а саме з'ясовується його сутність, особливості та характерні риси. Акцентовується увага на заходах вдосконалення рівня професіоналізму як головного чинника успішної діяльності працівників Національної поліції України щодо захисту прав та свобод громадян.

Ключові слова: професіоналізм, Національна поліція України, професійні якості, правоохоронці, професійна підготовка, професійні знання, навички, ділові якості, службова підготовка

В данній науковій статті визначаються теоретико-правові основи професіоналізму, а саме з'ясовується його сутність, особливості та характерні риси. Акцентовується увага на заходах вдосконалення рівня професіоналізму як головного чинника успішної діяльності працівників Національної поліції України щодо захисту прав та свобод громадян.

Ключевые слова: профессионализм, Национальная полиция Украины, профессиональные качества, правоохранители, профессиональная подготовка, профессиональные знания, навыки, деловые качества, служебная подготовка

Now a course towards development and strengthening of the constitutional state demand new approaches to vocational training of personnel of law-enforcement bodies, including employees of National police of Ukraine. Modern society puts it high requirements. In this regard the professionalism problem as a component of vocational training of law enforcement authorities is of great importance for existence and development of society. There is a need for professional shots of National police of Ukraine caused by shortage of personnel, continuous outflow of shots, insufficient material security and social security, weak skills of work, irrational use of personnel potential today. Therefore the problem of definition of essence and the mechanism of formation of a phenomenon of professionalism of those who guard protection of the rights and freedoms of citizens has quite difficult character and deserves special attention.

Taking into account specified in the scientific article some teoretiko-legal aspects of professionalism of employees of National police of Ukraine are defined, namely the essence and features of professionalism is defined. Also, the attention is focused on actions of improvement of level of professionalism as main factor of successful activities of employees of National police of Ukraine for protection of the rights and freedoms of citizens. Use of uniform national system of preparation, retraining and professional development of employees of National police of Ukraine belong to such measures. And also creation of the new motivational mechanism.

Keywords: professionalism, National police Ukraine, professional qualities, law enforcement authorities, vocational training, professional knowledge, skills, business qualities, office preparation

Постановка проблеми. На сьогодні курс на розвиток і зміцнення правової держави вимагають нових підходів до професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ, зокрема працівників Національної поліції України. Адже сучасне суспільство ставить до останніх найвищі вимоги. У зв'язку з цим проблема професіоналізму як складова професійної підготовки правоохоронців має велике значення для існування та розвитку суспільства. З урахуванням зазначеного постає необхідність окреслити деякі теоретико-правові аспекти професіоналізму працівників Національної поліції України.

Виходячи з цього, метою даної статті є визначення сутності та особливостей професіоналізму, а також звернення уваги на заходах вдосконалення рівня професіоналізму як головного чинника успішної діяльності працівників Національної поліції України щодо захисту прав та свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти професіоналізму працівників органів внутрішніх справ України, як невід'ємна складова діяльності правоохоронців, досліджувалися у працях М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, В.П. Бакуменка, І.В. Банікевича, В.Л. Білоліпецького, С.А. Бублика, В.С. Венедіктова, І.П. Голосніченка, О.П. Єгошина, М.І. Іншина, Р.А. Калужного, Ю.А. Кондратьєва, О.П. Коренєва, Ю.Ф. Кавченка, В.Л. Лапшина, К.П. Матюхіної, О.Є. Малиновського, В.С. Медведєва, О.М. Музича, В.М. Плішкіна, М.П. Пихтіна, О.В. Поволоцького, В.В. Посметного, С.С. Сливки, О.В. Савельєв, В.О. Соболева та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. На працівника Національної поліції України законодавець поклав такі завдання, як забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Якісно вирішити ці завдання можуть тільки висококваліфіковані професіонали, які мають відповідні знання, уміння та навички професійної діяльності - фізичні, розумові, психологічні, професійно-етичні та інші якості. Адже сьогодні є нагальна потреба в професіональних кадрах Національної поліції України, що зумовлена некомплектом персоналу, постійним відтоком кадрів, недостатньою матеріальною забезпеченістю і соціальною захищеністю, слабкими навичками роботи, нерациональним використанням кадрового потенціалу. Тому проблема визначення сутності та механізму формування феномену професіоналізму тих, хто стоїть на варті захисту прав та свобод громадян, має досить складний характер і заслуговує особливої уваги [1, с. 282].

Досліджуючи питання професіоналізму працівників Національної поліції України, перш за все, необхідним є визначити сутність поняття професіоналізм. Так, у своєму дисертаційному дослідженні "Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією" Тучак Р.М. пов'язує поняття професіоналізм безпосередньо з такими термінами як "професія", "професіонал", "спеціальність", "кваліфікація" того чи іншого працівника.

© А.В. Бурангулов 2016

На думку науковця професіонал - це той, хто зробив яке-небудь заняття предметом своєї постійної діяльності; добрий фахівець своєї справи [2, с. 565]. Водночас, В.В. Посметний визначає професію як відносно самостійний, конкретно-історичний, спеціалізований та інституціолізований рід занять, який виник під впливом соціального поділу праці. До важливих ознак професії як виду діяльності науковець відносить довготривале, а найчастіше довічне виконання певних функцій; наявність спеціальних знань, освіти, вмінь і навичок, здобутих у процесі роботи [3, с. 181].

З приводу тлумачення поняття “професіоналізм в органах внутрішніх справ” В.В. Посметний пропонує розуміти його як здатність працівника органів внутрішніх справ, колективу працівників визначати найбільш ефективні шляхи та способи реалізації поставлених перед ними правоохоронних завдань у межах нормативно визначених повноважень [3, с. 183]. Разом з тим, у підручнику Бандурки О.М. “Партнерські взаємовідносини між населенням і міліцією” професіоналізм працівника правоохоронних органів визначається як сукупність знань, умінь, навичок, що дозволяють виконувати відповідні професійні функції, а саме [4, с. 129]:

- належний обсяг знань та інтелектуальний рівень;
- тривалий термін навчання й підготовки;
- відповідність функцій, що виконуються, системі загально соціальних цінностей;
- адекватна мотивація, спрямована на досягнення кінцевої мети;
- бажання служити людям, охороняти й захищати їх життя та власність.

Водночас, з'ясовуючи основні напрямки особистості професіонала-правоохоронця в соціології і психології, Лапшина В.Л. дуже слушно підмітила, що крім професійних знань, навичок та умінь великого значення під час аналізу ступеня професіоналізму правоохоронця набувають суто ділові якості, в першу чергу, організаторські здібності, тобто вміння ефективно налагоджувати свою роботу та роботу колег та підлеглих. Також Лапшина В.Л. зазначає, що вагомою складовою організаторських здібностей є особливе мислення, яке передбачає приведення у відповідність вирішення професійних задач з увагою до людини [5, с. 89].

У дослідженнях Жданова І.В. з приводу мотиваційної складової професіоналізму працівників органів внутрішніх справ України підкреслюється, що професіоналізм - це не лише досягнення людиною високих професійних результатів, не лише висока продуктивність праці, а й обов'язково наявність його психологічних компонентів: внутрішнього ставлення людини до своєї праці, до професії, її психічних станів та якостей [6, с. 352]. Через це, на нашу думку, серед основних ознак професіоналізму працівника Національної поліції України крім професійних здібностей і вмінь варто також розглядати професійну правосвідомість, професійну культуру та професійну освіту.

Проте, необхідним є погодитися з визначенням поняття професіоналізму, яке надається доктором юридичних наук Кравченком Ю.Ф. Так, у його дисертаційному дослідженні “Свобода як принцип демократичної правової держави” професіоналізм являє собою відповідний набір та стан розвитку системи діяльнісних, професійно-ділових, комунікативних та особистісних якостей правоохоронців, що забезпечують ефективну професійну діяльність, які реалізуються у професійній культурі та

етиці [1, с. 283]. Зауважимо, що здобуття та підвищення рівня діяльнісних та професійно-ділових якостей працівниками Національної поліції України передбачається шляхом проходження службової підготовки останніми. Дані позиції передбачено Наказом Міністерством внутрішніх справ України № 5 від 26 січня 2016 року, яким затверджено Положенням про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту основними завданнями службової підготовки працівників Національної поліції України є [7, п. 5]:

- підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей поліцейських з метою забезпечення їх здатності до виконання завдань з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного (громадського) порядку та безпеки;
- вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України;
- удосконалення керівним складом органів (закладів, установ) поліції навичок управління поліцейськими.

З приводу особистісних якостей, які мають бути у працівників Національної поліції України, важливо відмітити, що точного переліку таких якостей не існує. Проте, на нашу думку, до особистісних якостей відносяться терпимість, толерантність, чутливість, доброзичливість, переконаність у необхідності служіння народу, безкорисливість, творчий склад розуму, самовладання, принципова вимогливість до себе та оточуючих тощо.

Підводячи підсумок дослідженню питання теоретичних засад професіоналізму працівників Національної поліції України, варто ще раз зацентувати увагу на тому, що на сьогодні відсутнє єдине визначення поняття професіоналізму працівників Національної поліції України. З метою усунення цієї прогалини нами пропонується під поняттям професіоналізму працівників Національної поліції України розуміти здатність останніх ефективно виконувати покладені на них законодавцем завдання на належному рівні, базуючись на отриманих знаннях, вміннях, навичках та професійних якостях. Водночас, для того, щоб в сучасних умовах працівнику Національної поліції України стати справжнім професіоналом, він має бути всебічно розвиненим, обізнаним в багатьох сферах, відкритим до набуття нового досвіду, здатним інноваційно мислити. Підвищувати свій професіоналізм працівник Національної поліції України повинен упродовж усієї служби, адже сучасний поліцейський - це одночасно правоохоронець, юрист, економіст, психолог, знавець основ соціології, втілювач правил етики та етикету тощо.

Також, з метою забезпечення високого рівня професіоналізму працівників Національної поліції України, на нашу думку, краще було б застосовувати єдину загальнонаціональну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України. А також створити новий мотиваційний механізм, який не тільки б здійснював стимулювання, але й ставив поліцейського перед необхідністю постійно оновлювати професійні знання, уміння та навички. До речі, у багатьох зарубіжних країнах службове просування, розмір заробітної плати поліцейських залежить від рівня їх кваліфікації, компетенції, ділових якостей. Здійснити детальне дослідження досвіду зарубіжних країн з питань досягнення професіоналізму працівниками поліції планується у наступних наукових публікаціях.

Література:

1. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / Ю.Ф. Кравченко. - Харків, 2003. - 403 с.
2. Тучак Р. М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 "Адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право" / Р.М. Тучак; Харківський нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2007. - 21 с.
3. Посметний В.В. Поняття професіоналізму працівників ОВС як визначальної категорії їх професійної підготовки / В.В. Посметний // Форум права. - 2007. - № 2. - С. 179-184.
4. Бандурка О.М. Партнерські взаємовідносини між населенням і міліцією: [підручник] / О.М. Бандурка, В. О. Соболев, В.І. Московець. - Х.: НУВС, 2003. - 346 с.
5. Лапшина В.Л. Основні напрямки особистості професіонала-правоохоронця в соціології і психології

/ В.Л. Лапшина // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Спецвипуск до 10-річчя утворення Національного університету внутрішніх справ. - Харків., 2002. - С. 89.

6. Жданов І.В. Мотиваційна складова професіоналізму працівників органів внутрішніх справ / І.В. Жданов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. - 2004. - № 28. - С. 351-356.

7. Положенням про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 5 від 26 січня 2016 року. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16/page?text=%EF%F0%E5%F4%E5%F1%B3%E9> - Назва з екрану.

Бурангулов А.В.,

Викладач кафедри тактико-спеціальної та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.12.2015

УДК 343.985(477)

О СОДЕРЖАНИИ ТЕРМИНА "КРИМИНАЛЬНАЯ РАЗВЕДКА"

Водько Н. П.

У статті розглядається поняття та зміст терміну "Кримінальна розвідка", його співвідношення з терміном "Оперативно-розшукова діяльність", вносяться пропозиції щодо удосконалення оперативно-розшукового законодавства.

Ключові слова: "розвідка", "кримінальна розвідка", "розвідувальна функція".

В статье рассматривается понятие и содержание термина "Криминальная разведка" его соотношение с термином "оперативно-розыскная деятельность", вносятся предложения о совершенствовании оперативно-розыскного законодательства.

Ключевые слова: "разведка", "криминальная разведка", "разведывательная функция".

The article deals with the problem of the intelligence function of the criminal investigation, the concept and meaning of the term "criminal intelligence", its relation to the term "operatively-search activity." The author is of the view that the concept of "criminal intelligence" is only part of the content of the criminal investigation and relate as a private to general. Therefore, the proposal to replace the concept of a criminal investigation (operatively-search activity) the term "criminal intelligence" considers unacceptable. Criminal intelligence in Ukraine - it's intelligence function of operatively-search activity (criminal investigation) and no more. In this connection, it is proposed to rename the operational and investigative activities in criminal investigation and adoption of the Law "On criminal investigation activities."

Key word: "intelligence", "criminal intelligence", "operatively-search activity", "criminal detective", "criminal-investigative activity."

(на перевод англійський) Аннотація. В статті розглядаються проблеми розведывательной функции уголовного сыска, понятие и содержание термина "криминальная разведка", его соотношение с термином "оперативно-розыскная деятельность". Автор придерживается точки зрения, что понятие "криминальная разведка" является лишь частью

содержанием уголовного сыска и соотносится как частное к общему. Поэтому предложения о замене понятия уголовного сыска (оперативно-розыскной деятельности) термином "криминальная разведка" считаются неприемлемыми. Криминальная разведка в Украине - это разведывательная функция оперативно-розыскной деятельности (уголовного сыска) и не более. В этой связи вносится предложение о переименовании оперативно-розыскной деятельности в уголовно-розыскную и принятии Закона "Об уголовно-розыскной деятельности".

Ключевые слова: "разведка", "криминальная разведка", "оперативно-розыскная деятельность", "уголовный сыск", "уголовно-розыскная деятельность".

Согласно словарным источникам "разведка" это:

1. Обследование чего нибудь со специальной целью - разведка полезных ископаемых, разведка на нефть;
2. Действия, осуществляемые войсковыми подразделениями для получения сведений о противнике и занимаемой местности.
3. Войсковая группа, подразделение, осуществляющее такие действия.
4. Организация, ведающая специальным изучением экономической, политической жизни, их военного потенциала [1, с. 321].

В других источниках "разведка" это:

Система органов государства, наделенных специальной компетенцией для добывания и анализа разведывательной информации. В организационном плане это - межотраслевая сеть общегосударственных и ведомственных спецслужб, которые размещают свои подразделения в собственной стране и за ее пределами.

Процесс добывания разведывательной информации органами разведки. 3. Разновидность предпринимательской деятельности специальных структур большого, среднего и малого бизнеса, созданных для ведения коммерческого шпионажа [2].

Иными словами, разведка это активные действия физических и юридических лиц по поиску, добыванию информации о ком-либо и чем-либо для достижения определенных целей. Различают виды разведки: военная

(сухопутная, воздушная, морская, стратегическая и тактическая); разведка специальных служб: политическая, экономическая, научно-техническая; геологическая разведка (поиск полезных ископаемых); электронная, космическая разведка и другие.

Используется термин “разведка” и в деятельности полицейских органов многих стран мира применительно к сыскной работе полиции, содержанием которой охватывается получение информации о преступности и преступниках. Ныне особое значение придается полицейской разведке в преступных формированиях с международными связями, замышляющих и совершающих преступления, связанные с террористической деятельностью, торговлей людьми, наркотиками и оружием, отмыванием преступных доходов и др.

Традиционно в нашей стране применительно к организации борьбы с преступностью разведывательная функция присутствовала в деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел. В системе их оперативно-розыскных органов советского периода даже были подразделения разведки, хотя они не могли заменить деятельность иных оперативных подразделений по поиску информации в ходе проведения оперативно-розыскных мероприятий.

В последние 30 лет в специальной литературе по проблемам теории ОРД опубликован ряд материалов, в которых используется термины - “агентурная разведка” вместо слов “агентурная работа”, “компьютерная разведка” вместо “компьютерный поиск в массиве информации”; “аналитическая разведка” вместо слов “аналитическая работа”; “техническая разведка” вместо слов “снятие информации с технических каналов связи”; “криминальная разведка” как “функция оперативно-розыскной деятельности”; “криминальная разведка” как деятельность преступных элементов, направленная на получение информации о планах и тактике противодействующих им правоохранительных органов. Однако, к однозначному пониманию пределов применения этих терминов, ученые пока не пришли.

Законодательные и нормативные акты, регламентирующие ОРД, также не дают четкого ответа на этот вопрос. Согласно Закону Украины “Об оперативно-розыскной деятельности” ОРД - это система гласных и негласных поисковых, разведывательных и контрразведывательных мероприятий, осуществляемых с использованием оперативно-технических средств. Законодатель вместо слов оперативно-розыскные мероприятия одноименной деятельности, почему-то употребил термин “поисковые, разведывательные и контрразведывательные мероприятия”, очевидно имея в виду, что эта норма в одинаковой мере будет служить правовой основой для всех органов, осуществляющих ОРД: органы МВД (Национальной полиции) осуществляют преимущественно поисковые мероприятия, органы СБУ контрразведывательные, органы внешней разведки - разведывательные. Конечно, разведывательные и контрразведывательные органы вправе проводить и поисковые мероприятия, но органы внутренних дел (полиция) на проведение разведывательных и контрразведывательных мероприятий не уполномочены. Возникает вопрос: осуществляет ли органы МВД (криминальная полиция) в рамках предмета своего ведения - уголовной преступности разведку или ведут только поисковую работу, как это вытекает из комментируемой нормы Закона “Об оперативно-розыскной деятельности”, т.е. осуществля-

ют только оперативно-розыскные действия поискового характера?

Представляется, что между поисковыми и разведывательными мероприятиями по их целям существенных различий не наблюдается, поскольку и те и другие направлены на добывание новой информации, т.е. разведку. Поэтому оперативно-розыскные мероприятия, осуществляемые криминальной полицией, несомненно, содержат в себе и разведывательную функцию. А вся оперативно-розыскная деятельность криминальной полиции носит поисковый, разведывательный характер, применительно к объекту своего воздействия - уголовной преступности.

Поиск и добывание информации о лицах, их совершающих, является разведывательной функцией оперативно-розыскной деятельности. Однако между ОРД и ее функцией - разведкой, нельзя поставить знак равенства. Эти понятия соотносятся как общее к частному, поскольку в ходе ОРД не только добывается разведывательная информация, но и обеспечивается и реализация оперативно-розыскной информации путем ее трансформации в следственные действия и иные гласные формы реагирования (например, в сфере предотвращения уголовных правонарушений). Более того, сейчас в науке ставится вопрос о наличии в оперативно-розыскной деятельности элементов оперативно-розыскного преследования, связанного с реализацией властных полномочий оперативных подразделений во внешней сфере [3, с. 340]. А это нечто большее, чем криминальная разведка.

Термин “криминальный” означает уголовный, преступный, противоправный наказуемый, что в определенной степени подрывает его легитимность как института органов полиции, осуществляющих разведывательную работу в криминальной сфере. В гораздо большей степени термин “криминальная разведка” оправдывает свое наименование применительно к сыскной работе криминальных структур в противодействующих им правоохранительных органах. Разведку же сыскных органов полиции рациональнее называть антикриминальной.

В настоящее время термин “криминальная разведка” широко культивируется уже с претензией на замену им термина “оперативно-розыскная деятельность”. Так, в Литовской Республике в условиях евроинтеграции спешно отменили Закон “Об оперативно-розыскной деятельности”, а затем, спохватившись, приняли Закон “О криминальной разведке”, в котором закрепили те же основные положения негласной деятельности, составившие ранее содержание ОРД.

В Украине в рамках системы ГУБОП МВД функционировали подразделения криминальной разведки для осуществления информационно-аналитических разведывательных операций в криминальной среде. Фактически криминальной разведкой стали именоваться все формы и виды поиска информации в интересах борьбы с организованной преступностью. Криминальная разведка органов полиции вряд ли имеет статус вида или формы деятельности, это, скорее всего процесс, содержание вида деятельности - ОРД. Криминальная разведка это обобщенное понятие всех форм и методов добывания оперативной информации в интересах борьбы с уголовной преступностью. Можно сказать, что криминальной разведкой (добыванием и поиском криминальной информации) занимаются все оперативные подразделения криминальной полиции согласно их компетенции в сфере борьбы с преступностью [4, с. 139].

Как функция ОРД криминальная разведка в наибольшей степени соответствует этому значению применительно к отдельным сложным и долговременным оперативно-розыскным мероприятиям - оперативное внедрение, создание легендированных учреждений и организаций, которые, как правило, рассчитаны на определенное время, предусмотренное сроками ведениями оперативно-розыскных дел.

Поскольку большинство оперативных подразделений криминальной полиции в силу недостаточной квалификации кадров и ограниченных финансовых возможностей, практически не в состоянии обеспечивать подготовку и проведение сложных оперативно-розыскных мероприятий, то целесообразно в этих целях создать в аппаратах криминальной полиции МВД и ГУ НП областей подразделения криминальной разведки. Для того, чтобы они не дублировали отраслевые оперативные подразделения, а только обсуживали их путем оказания помощи в проведении сложных мероприятий, которые отраслевые подразделения не в состоянии осуществлять самостоятельно, на подразделения криминальной разведки можно возложить решение задач оказания практической помощи, в проведении сложных оперативно-розыскных мероприятий как-то:

оперативное внедрение негласных сотрудников для выполнения специального задания по раскрытию тяжких и особо тяжких преступлений, а не только по раскрытию организованных групп и организаций;

создание легендированных предприятий, учреждений и организаций, подготовка документов и средств технического прикрытия. В проведении гласных оперативно-розыскных мероприятий и операций подразделения криминальной разведки участвовать не должны, их следует зашифровывать.

Термин "криминальная разведка" не может заменить термин "оперативно-розыскная деятельность", поскольку цель любой разведки - добывание информации, а ОРД, кроме поиска разведывательной информации, еще

и обеспечивает ее реализацию путем принятия от имени государства, предусмотренных действующим законодательством уголовно-процессуальных и иных решений. Использование термина "криминальная разведка" вместо ОРД обеднит содержание этой деятельности, которая, имея разведывательный характер, является самостоятельным видом правоохранительной деятельности, важнейшим инструментом противодействия уголовным правонарушениям. Если уж менять название ОРД то на наш взгляд целесообразнее именовать негласную деятельность криминальной полиции уголовно-розыскной деятельностью, реализующей разведывательную функцию, и в последующем формировать уголовно-розыскное право Украины.

Литература

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: Русский язык, 1984. - С. 571
2. Юридична енциклопедія. - Том 5. - К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2003. - С. 343-344.
3. Цехан Д.М. Оперативна-розшукова діяльність та кримінальне переслідування: проблеми співвідношення (функціональний аспект) / Д.М. Цехан, І.В. Гловюк // Порівняльно аналітичне право. - 2013. - № 4. - С. 340-344.
4. Албул С.В. До питання визначення правоохоронної розвідки органів внутрішніх справ // Південноукраїнський правничий часопис. - 2014. - № 1. - С. 137-141.

*Водько Н.П.,
доктор юридических наук, професор
Ведущий научный сотрудник
Научно-исследовательской лаборатории
проблемных вопросов
правоохранительной деятельности ОГУВД,
Член Всеукраинской ассоциации ученых и
специалистов в сфере оперативно-розыскной
деятельности
Надійшла до редакції: 29.12.2015*

УДК 351.745.7

ВІДОМОСТІ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ В СИСТЕМІ ЕЛЕМЕНТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ

Домніцак Р. В.

Стаття присвячена питанням визначення соціальних типологічних та психологічних ознак особи злочинців, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців. Автор, на підставі аналізу існуючих точок зору, результатів особистого дослідження виказує власне ставлення до означеного питання та пропонує соціальну модель сучасного корисливо-насильницького злочинця.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність; особа злочинця; соціально значущі складові особистості; корисливо-насильницькі злочини.

Статья посвящена вопросам определения социальных типологических и психологических признаков личности преступников, которые совершают корыстно-насильственные преступления в отношении иностранцев. Автор, на основе анализа существующих точек зрения, результатов личного исследования, выражает собственное

отношение к указанному вопросу и предлагает социальную модель современного корыстно-насильственного преступника.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность; личность преступника; социально значимые составные личности; корыстно-насильственные преступления.

The article is devoted the questions of determination of social and psychological signs of personality of criminals which accomplish mercenary-violent crimes in regard to foreigners. Investigating this question, an author analyses the modern state of criminality in Ukraine, psychological aspects of counteraction of criminality. An author, on the basis of analysis of existent points of view, results of the personal research, expresses own attitude toward the indicated question and offers the social model of modern mercenary-violent criminal. In the article grounded, that

© Р.В. Домніцак, 2016

the specific of mercenary-violent crimes stipulates the specific of personality of criminal.

Keywords: operative-search activity; personality of criminal; socially meaningful component personalities; mercenary-violent crimes.

Актуальність теми. Інформація про особу злочинця, поряд з іншими відомостями, являють собою один з найбільш значущих елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів. В сучасній науці проблема особи злочинця - одна з основних і досить досліджених. Тією чи іншою мірою її розглядали та досліджували С.В. Албул, В.Г. Андросюк, Ю.М. Антонян, Б.В. Волженкін, В.І. Грачов, А.І. Долгова, А.Ф. Зелінський, В.С. Ковальський, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, А.П. Тузов, В.Д. Філімонов, В.І. Холостов, О.М. Цільмак, С.І. Яковенко та ін. Вивчення особи злочинця здійснюється головним чином для з'ясування і оцінки тих її особливостей і рис, які в сукупності з елементами конкретної життєвої ситуації породжують таке складне психічне утворення як мотивація злочину. Не дивлячись на існуючий інтерес до питань визначення загальних складових особи злочинця, саме питанням вивчення особи злочинця, що вчинює корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, у сучасній науці приділяється недостатньо уваги. На наш погляд, це й обумовлює актуальність теми дослідження відомостей про особу злочинця в системі елементів оперативно-розшукової характеристики корисливо-насильницьких злочинів. Метою статті вбачається розкриття соціальних типологічних та психологічних ознак особи злочинців, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців

Виклад основного матеріалу. Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень за фактами корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців показав, що ця група злочинів характерна для осіб чоловічої статі. У 98,3% розглянутих нами випадків, безпосередніми виконавцями були саме чоловіки. В науковій літературі висловлюється думка про наявність об'єктивного взаємозв'язку між віковими особливостями особи правопорушника і видом протиправного діяння [1; 2, с. 103]. Дослідження вікових характеристик осіб, що здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, провели ввітчизніями і зарубіжними науковцями, дозволили виявити ряд значущих тенденцій. Так, з підвищенням віку зменшується кількість осіб, які здійснюють злочини цієї групи [5, с. 112; 6, с. 54]. Крім цього, фахівцями відмічена тривожна тенденція істотного "омолодження" контингенту корисливо-насильницьких злочинців [3, с. 84]. Різні автори неоднаково визначають найбільш активні у криміногенному відношенні вікові групи корисливо-насильницьких злочинців, що вчинюють посягання відносно іноземців. Ряд дослідників відмічають підвищену криміногенну активність 18-25-літніх злочинців [3, с. 97]. Науковці вказують, що коефіцієнт засуджень 18-24-літніх більш ніж в 3,5 рази перевищує аналогічний показник 30-39-літніх чоловіків. З середовища 18-24-літніх за корисливо-насильницькі посягання засуджується майже в 10 разів більше чоловіків, ніж з середовища 40-49-літніх [5, с. 136]. У свою чергу, інші автори відмічають значну питому вагу в загальному складі корисливо-насильницьких злочинців (засуджених осіб), вікової групи від 25 до 29 років [6, с. 63]. Крім цього, науковцями відмічалася відносно висока частка участі неповнолітніх у вуличних грабежах.

Звертає на себе увагу переважна стабільність показників вікових груп найбільшої кримінальної активності корисливо-насильницьких злочинців, що вчинюють посягання відносно іноземців. Проведене нами вивчення кримінальних проваджень, розпочатих за фактами корисливо-насильницьких посягань відносно іноземців, дає підстави констатувати, що 91,7% встановлених осіб дійсно не перетнули 35-річний віковий бар'єр. Однак, нижні вікові межі цієї групи є трохи вищими за межі загальної маси корисливо-насильницьких злочинців і становлять 20 років. У зв'язку з цим, науковцями небезпідставно відмічається своєрідний розряд криміногенного потенціалу цієї вікової групи стосовно більшої частини умисних загальнокримінальних злочинів [1; 2; 4, с. 10-11]. Виявлення найбільш криміногенних вікових груп, являє собою цінну інформацію для розробки конкретних заходів щодо виявлення, попередження та припинення злочинів, а також прогнозування як загального рівня злочинності, так і злочинності окремих груп населення.

Примітно, що зростанню рівня освіти населення загалом відповідає зростання освітнього рівня осіб, що здійснили злочини. Примітно, що така тенденція притаманна і для корисливо-насильницьких злочинців відносно іноземців [2, с. 121-122]. Аналіз показників рівня освіти осіб, засуджених за вчинення корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в різні періоди, дає підстави стверджувати, що відмічене явище прогресує в частині підвищення рівня освіти вказаної категорії осіб. За даними науковців, до середини 70-х років минулого століття частка осіб з середньою освітою серед засуджених за грабежі, розбій і вимагання, становила майже 19%; 0,3% мали незакінчену вищу і 0,2% вищу освіту [5, с. 141]. Вже до середини 80-х років ХХ століття частка осіб з закінченою середньою освітою серед засуджених за здійснення корисливо-насильницьких злочинів досягла 60% [5, с. 142]. Наприкінці ХХ - початку ХХІ століття звичний "злодій з великої дороги" стає більш цивілізованим. Неодноразово в юридичній літературі підкреслювалася роль освіти як чинника, стримуючого кримінальну активність особи. Безсумнівно, рівень освіти нерозривно пов'язаний з інтелектом і вольовими якостями індивіда. Однак, це не означає, що такий розвиток інтелекту не може мати кримінальну спрямованість. Проведене нами дослідження, на основі даних про осіб, що здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Західних регіонах України за період з 2011 до 2015 року, свідчить про досить високий рівень освіти вказаної категорії злочинців. Так, частка осіб із середньою освітою становила 73,3 %. Приблизно рівні позиції посідають особи з неповною середньою (11,9%) і середньою-спеціальною (11,6%) освітою. Стурбованість викликає той факт, що частка осіб, які мають вищу освіту, хоч і є в загальній масі незначною, але все ж, має тенденцію до зростання. Необхідно, однак, зробити обмовку. В основу нашого аналізу були покладені відомості про закінчення особою того чи іншого навчального закладу, тобто показник формальної освіти. При цьому фактичний обсяг знань і загальний культурний рівень не у всіх випадках відповідали вказаному формальному рівню освіти. Дійсно, як відмічалось нами раніше, на жаль, освіта не завжди дорівнює освіченості. У суспільстві, де культурні цінності підміняються цінностями матеріальними, зникає духовність. Відсутність духовності - основа агресії. Ми погоджуємося з С.В. Албулом, який зазначає, що бездуховність суспільства призводить до масових проявів

деструктивності - злочинності [2, с. 63].

Необхідно зазначити, що встановлення і дослідження особливостей соціальної характеристики осіб, які здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, за родом занять, у теперішній час в теоретичному аспекті є деяко проблематичними. Істотні зміни в соціальній стратифікації потребують нового градації існуючих соціальних груп [1, с. 43]. Соціальна і економічна нестабільність призвели до нестабільності соціально-ролевих властивостей особистості. Відсутність "упевненості в завтрашньому дні" сьогодні стала реальністю. За цих умов надзвичайно складним уявляється представити всеосяжну градацію соціальних груп, що склалися і стрімко змінюються. На наш погляд, оптимально здійсненою і застосовною в дослідженнях може бути укрупнена класифікація, заснована на відомостях про наявність або відсутність постійного (або тимчасового) місця роботи (навчання) в особи на момент вчинення злочину. Умовно така класифікація може бути представлена трьома підгрупами: учні; особи, що працюють; непрацюючі. Віднесення до тієї або іншої підгрупи повинне, на нашу думку, походити з основного роду заняття (рольового статусу) особи. Проведене нами на основі запропонованої класифікації дослідження даних про осіб, які здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, показало, що 62,6% таких осіб до моменту посягання ніде не працювали і не вчилися. У свою чергу, 22,2% злочинців були учнями тих чи інших навчальних закладів. І лише 15,2% осіб мали постійне місце роботи. Примітно, що 72,3% непрацюючих осіб, що вчинили корисливо-насильницькі злочини, до здійснення посягання мали попередній досвід трудової діяльності. Аналіз показників, взятих за період з 2011 по 2015 рік, свідчить про те, що кількість непрацюючих осіб, що здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, з року в рік має тенденцію до зростання. Багато науковців вважають, що кількісно ця категорія із зростанням безробіття буде збільшуватися. Однак, за нашим переконанням, категорія осіб, які не працюють не вичерпується лише власне безробітними в буквальному розумінні. Крім вказаної групи, значну частку тут займають особи, які не тільки не мають постійної роботи, але і з різних причин (передусім, особистого небажання) не прагнуть до її пошуків, які забезпечують себе за рахунок випадкових заробітків, нерідко (а то і частіше за все) напівкримінального характеру.

Однією зі значущих соціально-ролевих властивостей, що обов'язково характеризують порушника кримінально-правової заборони, науковці називають сімейний стан [1, с. 42; 3, с. 42]. З плином часу поведінка подружжя, як правило, трансформується у напрямі уявлень, існуючих у партнера, передусім того, хто задає тон у сім'ї. Більшість авторів дотримується думки, що сім'я є істотним чинником, який стримує кримінальну активність індивіда [6, с. 108]. Дійсно, населення, не пов'язане сімейними стосунками, постачає із своєї середі в декілька разів більше корисливо-насильницьких злочинців. Однак, ніякою мірою не спростовуючи тезу про стримуючі властивості сім'ї, необхідно зазначити, що більше як 60% опитаних нами осіб, що на момент здійснення злочину мали сім'ю, пояснювали свої дії саме турботою про її благополуччя. На наш погляд, наявність егоїстичних акцентів, характерних для осіб, які не мають сім'ї, тут замінюються акцентами мікросоціальними, сімейними. Однак, їхнє адекватне сприйняття і подальша реаліза-

ція багато в чому залежать від психологічного стану в самій сім'ї. Будучи вельми мінливим, психологічний клімат в сім'ї є категорія оцінна, суть суб'єктивно опис-середкована. Так, понад 80% корисливо-насильницьких злочинців, які мали сім'ї до моменту здійснення злочину, охарактеризували їх як благополучні. Проведений нами аналіз відомостей про сімейний стан осіб, що здійснили корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців, дозволив представити такі дані за категоріями. Так, на момент здійснення посягання 63,7% осіб мали сім'ю. Критерієм нашої оцінки при аналізові показників служила не стільки наявність формальних, юридично оформлених шлюбних відносин, за яких подружжя нерідко залишається чужими один одному (фіктивні шлюби; сім'ї, що розпалися без юридичного оформлення розірвання шлюбу тощо), скільки фактичне, реальне спільне мешкання осіб, пов'язаних загальним побутом, що, на нашу думку, має більший значущий потенціал, як стримуючого, так і каталізуючого кримінальну активність, напрямків. Уявляється, що перший підхід є більш нормативним, тоді як останній більш соціологізованим, відповідаючий вимогам кримінологічного аналізу. На наш погляд, цей підхід, орієнтований на наявність фактичних сімейних відносин, найбільш прийнятний для дослідження особливостей характеристики осіб, які вчинили злочини. Тільки при реальному, спільному мешканні осіб, пов'язаних загальним побутом, загальними проблемами, потребами і інтересами, виникають, на нашу думку, необхідні соціально-психологічні зв'язки, що впливають, як на зовнішню, так і на внутрішню детермінацію механізму здійснення злочину - мотивацію злочинної поведінки.

Автори більшості досліджень, присвячених проблемам особи корисливо-насильницьких злочинців, виділяють і інші, значущі властивості, що характеризують таких порушників кримінально-правових заборон. Передусім, відмічаються:

- підвищена соціальна дезорганізація їхніх зв'язків, системи спілкування, статусу;
- високий рівень загального і спеціального рецидиву;
- кримінальна професіоналізація значної їх частини;
- маргіналізація (алкоголізація, наркотизація тощо) їх представників.

Раніше ми відмічали переважно молодий вік і досить високий освітній рівень представників групи злочинців, яка досліджується. Вказані обставини багато в чому визначають характер і спрямованість соціальних зв'язків, системи спілкування. Соціальна дезорганізація таких зв'язків спостерігалася нами у незначній частки корисливо-насильницьких злочинців, що здійснювали, як правило, ситуативні, імпульсивні злочини. В інших випадках коло спілкування, місця і форми проведення дозвілля не мали антисоціальної спрямованості. Серед загальної маси обстежених осіб, частка раніше засуджених є значно меншою за аналогічного показника по всіх корисливо-насильницьких злочинах і складає трохи більше 25%. За даними В.В. Тіщенка, близько 28% осіб, які вчинили корисливо-насильницькі злочини, раніше вже притягувалися до кримінальної відповідальності та мали злочинний досвід [5, с. 65]. Не доводиться говорити і про значну професіоналізацію цієї категорії злочинців. Дійсно, більшість зареєстрованих корисливо-насильницьких злочинних посягань відносно іноземців здійснювалася в групах. Однак, на нашу думку, немає підстав, виходячи з аналізу матеріалів слідчої і судової практики, стверджувати про існування або розвиток тен-

денції професіоналізації цієї злочинної діяльності. Щодо корисливо-насильницьких злочинців, елементи спеціалізації виявляються у деякої частки грабіжників, однак, як правило, знаходяться у межах загальної кримінальної спеціалізації. Як правило, маргінальне супроводження (алкоголізація, наркотизація тощо) мало місце лише у випадках здійснення заздалегідь неспланованих, ситуаційних грабежів, тоді як розбій і весь масив вимагань не виявляють таких ознак.

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно зупинитися на обґрунтуванні наступної тези - специфічність корисливо-насильницьких посягань відносно іноземців обумовлює специфічність соціальної характеристики осіб, що їх вчинюють. Це походить, передусім, з наведених нами основних показників соціальної характеристики такого роду порушників кримінально-правових заборон. На нашу думку, встановлення соціально-характерологічної моделі об'єкта дослідження, орієнтоване на типологічні і класифікаційні особливості, буде повною мірою забезпечувати реалізацію як гносеологічної, так і праксиологічної функцій дослідження особи злочинця та подальше вивчення природи злочинності в цілому.

Література

1. Албул С.В. До питання визначення соціально значущих складових особистості корисливо-насильницького злочинця / С.В. Албул // Південноукраїнський правничий часопис. - 2009. - № 1. - С. 41-44.

2. Албул С.В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз: монографія / С.В. Албул. - Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. - 144 с.

3. Албул С.В. Протидія органів внутрішніх справ корисливо-насильницьким злочинам у курортній місцевості: монографія / С.В. Албул, В.Б. Любчик. - Одеса: ОДУВС, 2013. - 140 с.

4. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М.А. Погорецький. - Харків: Арсіс, 2007. - 574 с.

5. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография / В.В. Тищенко. - Одесса: Юрид. л-ра, 2002. - 360 с.

6. Шендрик В.В. Теорія і практика протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ: монографія / А.В. Баб'як, М.В. Стацак, В.В. Шендрик та ін. - Львів: Галицька видавнича спілка, 2012. - 246 с.

Домніцак Р.В.

Заступник начальника -
начальник кримінальної поліції
ГУ НП у Львівській області
Надійшла до редакції: 22.12.2015

УДК 351.74(477)

КРИМІНАЛЬНА РОЗВІДКА З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБИРАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ісмайлов К. Ю.

Стаття присвячена дослідженню питання кримінальної розвідки з загальнодоступних відкритих джерел інформації, як найбільш сучасної та вдосконаленої методики в запобіганні, виявленні й нейтралізації злочинності. Розглядаються терміни "кримінальна розвідка", "розвідувальна інформація" та "розвідка з відкритих джерел".

Ключові слова: кримінальна розвідка, кіберпростір, відкриті джерела інформації.

Статья посвящена исследованию вопроса криминальной разведки с общедоступных открытых источников информации, как наиболее современной и совершенной методики в предотвращении, выявлении и нейтрализации преступности. Рассматриваются термины "криминальная разведка", "разведывательная информация", "разведка с открытых источников информации".

Ключевые слова: криминальная разведка, киберпространство, открытые источники информации.

The article investigates the issue of criminal intelligence from publicly available open sources of information, as the most modern and advanced techniques in the prevention, detection and neutralization of crime. The intensity of the development of information society in the processes, software and hardware, accessibility of the Internet, increasing of information flow of public information led to the removal intelligence based on open source to the proper level and made it even more urgent and necessary. Therefore, the article focuses in law enforcement agencies

© К.Ю. Исмайлов, 2016

of Western countries that carry out exploration through open sources. Driven by major regulations in the field of intelligence from open sources. A method of gathering intelligence on computer social networks is described as a method of obtaining intelligence information. For qualitative clarifying terminology "criminal intelligence from open sources" we consider the terms "criminal intelligence", "intelligence information", "intelligence from open sources of information". The article presents the latest statistical data on the number of people in the world who have Internet access, 3G network coverage, index of information and telecommunication technologies in Ukraine. It is concluded that the rapid growth of the role and value of information, development of information technology, software and hardware, accessibility the Internet, increasing the information flow of public information on the one hand and introduce methods of criminal intelligence among law enforcement agencies on the other hand puts the collection and analysis of information from public sources one of the most effective tools of modern intelligence gathering during criminal intelligence.

Keywords: criminal intelligence, cyberspace, open sources of information.

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що сучасне українське суспільство являє собою суспільство інформаційних технологій, яке використовує у повсякденному житті комп'ютерну техніку, мережі зв'язку, мобільні засоби комунікації та інші технічні засоби. Без інформаційних технологій не проходить жодний день сучасної людини, що закономірно призвело до інтеграції

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

України до єдиного світового кіберпростору, в якому кожен може отримати доступ до будь-якої інформації в будь-якій точці планети, здійснювати дистанційно управління власними рахунками та укладати будь-які угоди без особистого контакту та інші операції, список яких зростає з кожним днем.

За останніми даними сьогодні доступ до Інтернету мають 46 % домогосподарств світу, тоді як у минулому році цей показник був 44 %, а в 2010 році - всього 30 %. В числовому еквіваленті мають доступ до Інтернету 3,2 млрд. людей (43% світового населення). Зафіксовано, що протягом 5 років число користувачів Інтернетом в країнах, що розвиваються, збільшилось в 2 рази. Покриття населення мережами 3G зростає за чотири роки з 45 % до 69 %. Згідно звіту Міжнародного союзу електрозв'язку Україна за показником розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій займає 79 місце (в 2010 році - 69) з індексом розвитку 5,23 (в 2010 році - 4,41) [1, с. 2-5].

Збільшення користувачів світовою мережею зумовило значне зростання кількості злочинів, які вчиняються в кіберпросторі, тим більше Україна відноситься до країн, що розвивається в інформаційному просторі, тому збільшується ризики зловживанням інформаційними та комунікаційними технологіями в злочинних або інших цілях.

Кіберпростір характеризується трьома основними ознаками: це інформаційний простір; комунікативне середовище; такий, що утворюється за допомогою технічних систем [2, с. 216].

У зв'язку з тим, що відтепер скоєння злочину не потребує попередньої особистого контакту з потенційною жертвою. Кіберпростір став місцем та в той же час й безпосередньо інструментом злочину. У сфері телекомунікацій найбільш поширеними правопорушеннями є здійснення підприємницької діяльності без отримання ліцензії або порушення умов ліцензування. Крім того, однією з найприбутковіших послуг на телекомунікаційному ринку є закінчення міжнародного телефонного трафіку. Правопорушники, не маючи законних підстав на надання послуг зв'язку та використовуючи сучасні технології (наприклад, технологію IP телефонії), надають абонентам телефонної мережі загального користування послуги для здійснення міжнародного телефонного трафіку. Тим більш багато послуг інтернету засновані на зарубіжних послугах, наприклад постачальники послуг хостингу можуть запропонувати орендувати веб-простір в одній країні, маючи апаратні засоби в іншій країні [3, с. 214].

Тому враховуючи особливості злочинів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, важливе значення має взаємодія оперативного підрозділу внутрішніх справ на всіх рівнях, у тому числі із представниками правоохоронних органів інших країн [3, с. 518-519]. Тим більш проблема розслідування кіберзлочинів та кібербезпеки сьогодні є однією з найактуальніших у сфері правоохоронної діяльності.

Питання кримінальної розвідки досліджували провідні вітчизняні науковці, такі як С.В. Албул, О.М. Бандурка, М.П. Водько, М.Л. Грібов, Я.Ю. Кондратьєв, О.Є. Користін, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, В.В. Шендрік, та іноземні фахівці Х. Брейді, Дж. Грів, Д. Картер, М. Петерсон, К. Россі, В. Симовиць, М. Спероу, Ф. Фортін. Окремі аспекти здійснення протидії кіберзлочинності розглядалися такими науковцями, як М.О. Будаковим, В.М. Бутузовим, Р.А. Калужним, Ю.Є. Максименко, В.В. Марковим, А.І. Марущаком, Г.В. Новицьким, А.О.

Чередниченко та іноземними фахівцями Д. Банісаром, Т. Блентаном, К. Осаке, А. Робертом та іншими.

В останній час набуває популярності провадження правоохоронними органами зарубіжних країн кримінальної розвідки, яка є більш вдосконаленою методикою в попередженні та прогнозуванні злочинності. Завдяки саме такій діяльності накопичується розвідувальна інформація та вживаються дії превентивного характеру [4, с. 345].

Важливим та ефективним кроком для України було ратифікація Конвенції про кіберзлочинність [5], яка спочатку розроблялася для держав Європейського союзу, проте з ростом суспільної небезпеки кіберзлочинності була визнана і іншими країнами, які до неї приєдналися: її підписали 46 країн, включаючи 4 країни, які не є членами Ради Європи, і 23 з них вже ратифікували її. Реформи по боротьбі зі злочинністю в Інтернет мережі, які базуються на керівних принципах Конвенції, здійснюються також в Аргентині, Бразилії, Єгипті, Індії, Нігерії, Пакистані й Філіппінах [3, с. 88].

В правоохоронних органах західних держав існують спеціальні підрозділи, що здійснюють розвідку на основі відкритих джерел інформації (Open Source Intelligence - OSINT), наприклад таку діяльність здійснюють: Scotland Yard OSINT, Royal Canadian Mounted Police OSINT, OSINT unit of New York Police Department, OSINT unit of the Los Angeles County Sheriff's Department, британська BBC Monitoring, ізраїльський Хатсав, австралійське Управління національних оцінок [6], [7, с. 38].

Для якісного з'ясування термінології "кримінальна розвідка з відкритих джерел" розглянемо більш детально поняття "кримінальна розвідка", "розвідувальна інформація" та "розвідка з відкритих джерел".

Кримінальна розвідка - це форма внутрішньої розвідки, вид діяльності державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, яка здійснюється шляхом використання системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, у т.ч. із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на своєчасне запобігання, виявлення і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам України від організованої злочинності, поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики;

Метою кримінальної розвідки є своєчасне запобігання, виявлення й нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам України від організованої злочинності, поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу та політики [8, с. 139].

Вікіпедія надає таке базове визначення розвідувальної інформації (розвідувальні відомості) - це оброблена, проаналізована та/або поширена інформація, яка використовується з метою прогнозування, попередження або спостереження за кримінальною активністю [9]. Як можна побачити з наведеного визначення, за своєю суттю розвідувальна інформація є дуже подібним до застосовуваного на теренах пострадянських країн терміну "оперативно-розшукова інформація".

Відповідно до американської Інструкції з організації роботи з відкритих джерел інформації в розвідувальних цілях, остання являє собою одну з видів воєнної розвідки, яка призначена для пошуку, збору та аналізу інформації з загальнодоступних джерел [10].

Закон США "National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2006" визначає розвідку з відкритих джерел як розвідку, що здійснюється шляхом збору, обробки та

передачі цільовому адресату інформації з загальнодоступних відкритих джерел з метою вирішення конкретних завдань розвідки [11].

Розвідка відкритих джерел - це завжди специфічна інформація, зібрана й структурована особливим чином для відповіді на конкретні запитання. У спрощеному варіанті, даний термін стосується інформації, що не має грифу "таємно". Розвідувальне співтовариство США (Intelligence Community) визначає таку інформацію як загальнодоступний матеріал, що може отримати кожен законним шляхом через запит, купівлю чи спостереження [12, с. 257-258].

На пострадянському просторі термін "розвідка з відкритих джерел" у прямій інтерпретації не використовується. Водночас в законі України "Про інформацію" наводиться визначення терміну "інформація" та надається класифікація доступу до інформації. Так, "інформація" - це будь які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом, причому, будь-яка інформація вважається відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Цим же законом дається визначення терміну "масова інформація", під якою розуміється інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб [13].

Разом з тим, у тлумачному словнику українських термінів наводиться таке визначення терміну "інформація з відкритих джерел" - це інформація, яка призначена для громадськості; інформація із зовнішніх джерел, наприклад, таких як наукова література; офіційна інформація; інформація, що видається громадськими організаціями, комерційними компаніями і засобами масової інформації [14].

Розвідка з відкритих джерел інформації відрізняється від інших видів розвідки в першу чергу специфічною категорією технічних і людських ресурсів, а по-друге - джерелами отримання інформації та методи їх збору.

Розвідка відкритих джерел є значущим напрямом розвідувальної діяльності, який інтегрований в увесь розвідувальний цикл для гарантій повної поінформованості. На відміну від таємної інформації, перевірену інформацію з відкритих джерел можливо розповсюджувати та використовувати без застосування відповідних грифів, що дає змогу здійснювати обмін такою інформацією, оскільки при її добуванні не використовуються приховані методи та секретні джерела. Але слід зазначити, що можливо використовувати лише інформацію, а ні аналітичну довідку з цієї інформації.

Така розвідка набрала популярності за останнє десятиліття. Нестабільна військово-політична та фінансово-економічна обстановка, нові загрози (різного характеру кризи, тероризм), стрімке збільшення інформаційного потоку, зростання ролі та цінності інформації як такої - все це стало причиною активізації зусиль розвідувального співтовариства для переоцінки значення такої розвідки. Сьогодні виникає потреба у відході від консервативного аудиторного "начитування" класичних, догматичних конструкцій, категорій і заідеологізованих позицій. Інтенсивність розвитку інформаційних процесів у суспільстві, програмних та апаратних засобів, доступність мережі Інтернет, збільшення інформаційного потоку відкритої інформації сприяли виведенню розвідки на базі відкритих джерел на належний рівень і зробили

її ще більш актуальною та необхідною [15, с. 67]. Поєднання та застосування різноманітних технологій дає змогу оперативним співробітникам отримувати доступ до величезних масивів даних, необхідних для оцінки ситуації, здійснення контролю за обстановкою і задоволення інформаційних потреб органів управління для прийняття зважених та ефективних рішень

Таким чином, одним з дієвих сучасних інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки є використання розвідки з відкритих джерел. Це обумовлено тим, що фізичні та юридичні особи все більше залишають сліди в інформаційному просторі.

Щодо технічного підходу до процесу збору та аналізу інформації з відкритих джерел, зазначимо, що використовуються онлайн-движки попереджувального аналізу (Silobreaker, Basistech та інші), але технічні питання збору інформації з відкритих джерел є темою для додаткового дослідження.

Слід зазначити, що в Україні набирають популярності недержавні проекти, наприклад Inform Naralm, який збирає докази присутності російських військових на території України. За допомогою соціальних мереж, Інтернету та телебачення волонтери проекту шукають, збирають та аналізують відповідну інформацію [16].

Окремого огляду заслуговує метод збирання розвідувальної інформації з комп'ютерних соціальних мереж, як різновид розвідки з відкритих джерел. Моніторинг в режимі реального часу оновлень у Facebook, Twitter та інших соціальних мереж дозволяє правоохоронним органам одержати потрібну інформацію про вчинені злочини або злочини, які плануються. Всі відомості, які залишають окремі правопорушники в мережі становлять оперативний інтерес. Володіння цією інформацією дозволяє правоохоронцям встановити злочинців та, за можливістю, припинити їх протиправну діяльність [17, с. 102].

Таким чином, стрімке зростання ролі та цінності інформації, розвиток інформаційних технологій, програмних та апаратних засобів, доступність мережі Інтернет, збільшення інформаційного потоку відкритої інформації з одного боку та запровадження методик кримінальної розвідки серед правоохоронних органів з іншого боку ставить збір та аналіз інформації з відкритих джерел одним із дієвих сучасних інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки.

Література:

1. Измерение развития ИКТ: Новые тенденции, новые проблемы // Симпозиум по всемирным показателям в области / ИКТ. - Хиросима, Япония. - 2016. - №1 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.itu.int/en/itu-news/Documents/2016_ITUNews01-ru.pdf
2. Манжай О.В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності / О.В. Манжай // Право і безпека. - Харків : Вид-во Харківського національного ун-ту внутр. справ, 2009. - № 4 (31). - С. 215-219.
3. Весельський В.К. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. / [О.Є. Користін, В.М. Бутузов, В.В. Василевич та ін.]. - К.: Видавничий дім "Скіф", 2012. - 729 с.
4. Жицький Є.О. Роль ДСБЕЗ у оперативному обслуговуванні об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет / Є.О. Жицький // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12 грудня 2014 року) МВС

України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. - Харків: ХНУВС, 2014. - С. 343-345.

5. Конвенція про кіберзлочинність [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

6. Open-source intelligence [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Open-source_intelligence#Law_enforcement

7. Жарков Я.М. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел / Я.М. Жарков, А.О. Васильєв // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - Вип. № 30: Військово-спеціальні науки. - Київ, 2013. - С. 38-41.

8. Албул С.В. До питання визначення правоохоронної розвідки органів внутрішніх справ / С.В. Албул // Південноукраїнський правничий часопис. - 2014. - № 1. - С. 137-140.

9. Criminal intelligence [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Criminal_intelligence.

10. Open Source Intelligence. FMI 2-22.9. December 2006 [Електронний ресурс] // Federation of American Scientists. - Режим доступу до сайту: <http://www.fas.org/irp/doddir/army/fmi2-22-9.pdf>.

11. National defense authorization act for fiscal year 2006 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dod.gov/dodgc/olc/docs/PL109-163.pdf>.

12. Ржевська Н.Ф. Розвідка з відкритих джерел (open source intelligence) / Н.Ф. Ржевська, О.О. Кожушко // Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців : Всеукраїнська наукова конференція, Львів,

27 травня 2011 р. / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національний університет "Львівська політехніка". - Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2011. - С. 257-261.

13. Про інформацію станом на 21.05.2015 : Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650.

14. Тлумачний словник українських термінів. Словники термінів: українсько-англо-російський, русско-українсько-англійський, english-russian-ukrainian. НП 306.7.086-2004. - [Затверджений наказом голови Державного комітету ядерного регулювання України від 8 червня 2004 року] - К.: Державний комітет ядерного регулювання України, 2004. - 45 с.

15. Ісмайлов К.Ю. Новаційні концепції в теорії інформаційних правовідносин як джерела права / К.Ю. Ісмайлов // Південноукраїнський правничий часопис. - 2015. - № 2. - С. 67-70.

16. Розвідка на основі відкритих джерел у війні на Донбасі [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/media/video/27075295.html>

17. Perry W. L. The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations / W. L. Perry, B. McInnis, C. C. Price, S. C. Smith, J. S. Hollywood. - RAND Corporation, 2013. - 155 p.

*Ісмайлов К.Ю.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.12.2015*

УДК: 343.982.325

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ДЕТЕКЦІЇ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ

Ноздрін Д. О.

У статті визначаються деякі аспекти використання інструментальної детекції поліграфологічних досліджень в системі МВС України. Тому виникає нагальна потреба упорядкованості цього питання, як інструменту взаємопов'язаних відносин суб'єктів щодо використання вказаного технічного приладу. На сьогоднішній день в Україні застосування поліграфа відбувається за власною концепцією реалізації цього питання, але з орієнтацією на кращі європейські приклади. Не зважаючи на відсутність законодавчо закріпленого використання інструментальної детекції поліграфологічних досліджень в країні, у системі правоохоронних органів України запроваджені та діють деякі розпорядчі документи, які дають можливість застосовувати цей прилад.

Поліграф (грецькою poli - багато, grafphos - пишу) - багатоканальний (не менше 5 каналів) психофізіологічний пристрій, призначений для реєстрації та запису у режимі реального часу показників емоційної напруги, що виникає у людини при відповіді на пред'явлення інформації у вигляді слів, словосполучень, малюнків, фотокартки, предметів.

На теперішній час у правоохоронній практиці поліграф застосовується для сприяння оперативним підрозділам та слідчим у психологічному обґрунтуван-

ні перспективних версій по справі та пошуку матеріальних доказів, а також для профілактики злочинних проявів, службових порушень та девіацій. Поліграфні дослідження актуальні при прийомі на роботу, в процесі періодичних кадрових перевірок, пов'язаних з переміщенням по службі, при проведенні службових розслідувань, при підозрі на зв'язок з кримінальними структурами і т. п. Такі психофізіологічні перевірки навіть важливіші, ніж у розслідуванні кримінальних правопорушень, так як від сумлінності, чесності, порядності співробітників і керівників силових структур, багатьох інших державних органів залежить не тільки добробут, здоров'я, життя окремих громадян, а й добробут та безпека всього суспільства і держави в цілому.

На підставі аналізу практичної діяльності, результатів особистого дослідження авторами пропонується власне бачення підходів щодо реалізації використання інструментальної детекції поліграфологічних досліджень в системі МВС України.

Ключові слова: поліграф, поліграфні дослідження, поліграфологічні технології, поліграфне опитування.

В статті определяются некоторые аспекты использования инструментальной детекции полигра-

© Д.О. Ноздрін, 2016

фологических исследований в системе МВД Украины. Поэтому возникает насущная необходимость упорядоченности этого вопроса, как инструмента взаимосвязанных отношений субъектов по использованию указанного технического прибора. На сегодняшний день в Украине применения полиграфа происходит по собственной концепции реализации этого вопроса, но с ориентацией на лучшие европейские примеры. Несмотря на отсутствие законодательно закрепленного использования инструментальной детекции полиграфологических исследований в стране, в системе правоохранительных органов Украины введены и действуют некоторые распорядительные документы, которые дают возможность применять этот прибор.

Полиграф (греч *poli* - много, *graphos* - пишу) - многоканальный (не менее 5 каналов) психофизиологическое устройство, предназначенное для регистрации и записи в режиме реального времени показателей эмоционального напряжения, возникающее у человека при ответе на предъявление информации в виде слов, словосочетаний, рисунков, фотографий, предметов. В настоящее время в правоохранительной практике полиграф применяется для содействия оперативным подразделениям и следователям в психологическом обосновании перспективных версий по делу и поиска материальных доказательств, а также для профилактики преступных проявлений, служебных нарушений и девиации. Полиграфные исследования актуальны при приеме на работу, в процессе периодических кадровых проверок, связанных с перемещением по службе, при проведении служебных расследований, при подозрении о связи с криминальными структурами и т. п. Такие психофизиологические проверки даже важнее, чем при расследовании уголовных преступлений так, как от добросовестности, честности, порядочности сотрудников и руководителей силовых структур, многих других государственных органов зависит не только благополучие, здоровье, жизни отдельных граждан, но и благосостояние и безопасность всего общества и государства в целом.

На основании анализа практической деятельности, результатов личного исследования авторами предлагается собственное видение подходов по реализации использования инструментальной детекции полиграфологических исследований в системе МВД Украины.

Ключевые слова: полиграф, полиграфные исследования, полиграфологические технологии, полиграфный опрос.

This article identifies some aspects of instrumental detection polygraph research in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Therefore there is an urgent need for ordering of this issue as an instrument related relations on the use of the said technical device. Today in Ukraine the use of the polygraph is based on our concept on this issue, but with a focus on the best European examples. Despite the lack of legislated the use of polygraph instrumental detection research in the country, law enforcement agencies in Ukraine are introduced and some administrative documents, which enable to use this device.

*Polygraph (Greek *poli* - many, *graphos* - write) - multi (at least 5 channels) psychophysiological device for registration and recording in real time indicators of emotional stress that occurs in humans in response to the presentation of information in the form of words, phrases, drawings,*

photographs, objects.

Currently, the law enforcement practice of polygraph is used to facilitate operational and investigative units in the psychological justification advanced versions of the case and the search for material evidence, and for the prevention of criminal offenses, service violations and deviation. Polygraph research relevant for employment, during periodic checks of personnel associated with the movement of the service, in the course of internal investigations, in connection with suspected criminal organizations. These physiological inspection even more important than in the investigation criminal offenses because of integrity, honesty, decency staff and heads of power structures, and many other public bodies depends not only welfare, health and lives of individuals, but also the well-being and safety of society and the state in general.

Based on the analysis of practice, the results of personal study authors offered their own vision of approaches to implement the use of polygraph research tool detection system MIA of Ukraine.

Keywords: polygraph, polygraph investigation, polygraph technology, polygraph questioning.

Актуальність дослідження. Сучасний курс України як правової демократичної держави, зокрема її силових структур та відомств, спрямований на вивчення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа та його впровадження у правозастосовчу практику. Тому виникає нагальна потреба упорядкованості цього питання, як інструменту взаємопов'язаних відносин суб'єктів щодо використання вказаного технічного приладу.

На сьогоднішній день в Україні застосування поліграфа відбувається за власною концепцією реалізації цього питання, але з орієнтацією на кращі європейські приклади. Не зважаючи на відсутність законодавчо закріпленого використання інструментальної детекції поліграфологічних досліджень в країні, у системі правоохоронних органів України запроваджені та діють деякі розпорядчі документи, які дають можливість застосовувати цей прилад.

Поліграф (грецькою *poli* - багато, *graphos* - пишу) - багатоканальний (не менше 5 каналів) психофізіологічний пристрій, призначений для реєстрації та запису у режимі реального часу показників емоційної напруги, що виникає у людини при відповіді на пред'явлення інформації у вигляді слів, словосполучень, малюнків, фотокарток, предметів.

Сучасний поліграф (англ. - "lie detector", рос. - "детектор лжи" за принципом дії - різновид психофізіологічної апаратури, що застосовується в медицині та психології, являє собою комплексну комп'ютерну апаратну методику вимірювання рівня психологічного стресу людини, що дозволяє виявляти приховувану інформацію.

Постановка проблеми. На теперішній час у правоохоронній практиці поліграф застосовується для сприяння оперативним підрозділам та слідчим у психологічному обґрунтуванні перспективних версій по справі та пошуку матеріальних доказів, а також для профілактики злочинних проявів, службових порушень та девіації. Поліграфні дослідження актуальні при прийомі на роботу, в процесі періодичних кадрових перевірок, пов'язаних з переміщенням по службі, при проведенні службових розслідувань, при підозрі на зв'язок з кримінальними структурами і т. п. Такі психофізіологічні перевірки навіть важливіші, ніж у розслідуванні кримінальних правопорушень, так

як від сумлінності, чесності, порядності співробітників і керівників силових структур, багатьох інших державних органів залежить не тільки добробут, здоров'я, життя окремих громадян, а й добробут та безпека всього суспільства і держави в цілому. Без сумніву, така діяльність потребує сучасного наукового обґрунтування.

Стан наукової розробленості проблеми. Окремі питання перспектив та проблем використання поліграфологічних досліджень у діяльності МВС України досліджували в роботах фахівці у галузях криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, судової експертизи та кримінального процесу. Так, значний внесок у дослідження їх окремих аспектів зробили С.В. Албул, М.Є. Барінов, В.І. Барко, В.А. Варламов, М.Г. Вербенський, С.К. Делікатний, В.А. Ільчев, І.В. Клименко, В.М. Князєв, Ю.В. Котляр, В.О. Криволапчук, Р.В. Мукоїда, О.А. Назаров, І.І. Пампура, М.В. Салтєвський та інші науковці. Разом із тим, окремі питання перспектив та проблем використання поліграфологічних досліджень у діяльності МВС України потребують подальших ґрунтовних наукових досліджень.

Метою статті вбачається розробка конкретних пропозицій щодо широкого використання інструментальної детекції поліграфологічних досліджень у системі МВС України та його обов'язкового застосування у правоохоронній діяльності.

Нині практика використання інструментальної детекції в МВС України проходить черговий етап становлення. На наш погляд, вбачається два напрями застосування поліграфа в системі МВС, зокрема при вирішенні кадрових питань, та при розкритті та розслідуванні злочинів.

Щодо першого напрямку, слід зазначити, що це питання недостатньо розглядалося дослідниками, мало висвітлювалося в тезах, наукових статтях, монографіях і, відповідно, потребує системного підходу до його вивчення. Слід відмітити, що певного прогресу набуло питання застосування поліграфа в роботі з кадрами при відборі в органи Національної поліції, слід зазначити, що 07 листопада 2015 року в Україні набув чинності Закон України "Про Національну поліцію". Прийнятий Закон є досить прогресивним для свого часу оскільки однією з його новацій є те, що кандидати, які виявили бажання проходити службу в поліції почали за їхньою згодою проходити тестування на поліграфі. Крім того, згідно пункту 13 Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських, затвердженої наказом МВС України від 17.11.2015 № 1465 поліцейські також, у разі їх проходження атестування, можуть бути направлені для проходження тестування на поліграфі за їхньою згодою. Таким чином, створення такого нового центрального органу виконавчої влади в МВС України як Національна поліція дозволила значно вплинути на впровадження поліграфологічних технологій в практику побудови професійних органів охорони правопорядку в державі.

Зараз у національному законодавстві правовими підставами для використання комп'ютерних поліграфів у Національній поліції можна вважати Конституцію України, закони України "Про Національну поліцію", "Про судову експертизу", Кодекс Законів України про працю, відомчу Інструкцію про застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затверджену наказом МВС від 28.07.2004 № 842 зі змінами 2013 року, Інструкцію про порядок проведення атестування поліцейських, затверджену наказом МВС України від 17.11.2015 № 1465.

Практична ефективність застосування поліграфа в ка-

дровій роботі пов'язана з можливістю провести перевірку певних відомостей наданих поліцейськими або кандидатами на службу, у випадку коли іншим шляхом отримати відповідну інформацію важко, або взагалі не можливо. Напрямами такої перевірки є джерела та зобов'язання фінансового характеру, у т.ч. за кордоном та близьких їй осіб, наявність у особи та близьких їй осіб корпоративних прав, причетність до скоєння кримінальних правопорушень, негативні звички і пристрасті та інше [7].

Другим напрямом є використання поліграфа при розкритті та розслідуванні злочинів. Але недостатнє нормативно-правове забезпечення, що регулює право відносини в межах застосування поліграфа, породжує певні протиріччя у виробленні єдиних підходів щодо його місця та ролі у цьому напрямі діяльності. Серед науковців і практиків побутують різні підходи, що базуються на об'єктивних засадах та суб'єктивному ставленні фахівців до методу поліграфічних досліджень.

Ми переконані, що питання використання поліграфа при розкритті та розслідуванні злочинів повинно розглядатися через призму комплексного дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням деяких технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання слідів і речових доказів, вивчення позитивного досвіду правоохоронних органів інших держав, розробки пропозицій щодо законодавчого унормування порядку і умов використання цих методів, їх впровадження у діяльність МВС та інших правоохоронних органів України.

На нашу думку, залучення поліграфолога до складу слідчо-оперативних груп, дає можливість як слідчим так і оперативним підрозділам Національної поліції:

- побудувати версії щодо особи ймовірного злочинця та окреслити основні напрями розслідування;
- перевірити заяви і повідомлення про злочини, вирішити питання про необхідність застосування заходів безпеки щодо працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та надають допомогу в запобіганні та протидії корупції;
- визначити плани, напрями, черговість і характер слідчих (розшукових) дій (обшуку, виїмки, арешту кореспонденції та ін.);
- окреслити основні напрями проведення правомірного психологічного впливу на підозрюваних;
- легендувати наявну інформацію, яка представляє оперативний інтерес;
- перевірити осіб і факти у рамках міжнародного поліцейського співробітництва;
- уточнити фабулу і склад злочину, зміст іншої протиправної дії;
- виявити членів та визначити структуру злочинної групи;
- встановити учасників групового злочину, ролі кожного злочинця при вчиненні групового злочину;
- виявити місця, де сховано крадене або знаряддя убивства, місця поховання трупа;
- підвищити ефективність оперативних заходів з пошуку без вісті зниклих осіб; пошуку замовників убивства та його безпосередніх виконавців;
- виявити дезінформацію та встановити особу чи групу осіб, що ініціювали приховування об'єктивної інформації у кримінальному провадженні;
- виявити місцезнаходження осіб, що перебувають у розшуку;
- виявити псевдопотерпілих;
- виявити осіб, що передають оперативну інформацію злочинним елементам;

- виявити випадки самообвинувачення [4].

Але важливим буде зазначити, що відомості, отримані при проведенні поліграфного опитування, мають орієнтовний характер і потребують обов'язкової перевірки іншими слідчими заходами, оскільки жодне опитування (дослідження, експертиза) наперед не має доказового значення, а потребує перевірки поряд з іншими матеріалами зібраними по кримінальному провадженню [1].

Розглядаючи застосування поліграфа, як елемент власне оперативно-розшукової діяльності, необхідно підкреслити, що його використання є особливо доцільним при розслідуванні злочинів загальнокримінальної спрямованості. Так, при розслідуванні кримінального правопорушення зазвичай висуваються найрізноманітніші версії, кожна з яких підлягає обов'язковій перевірці, переважно силами оперативних підрозділів. Застосування поліграфа при цьому сприяє більш економному використанню сил і засобів оперативних підрозділів, дозволяє оцінити практичну перспективність або безперспективність окремих версій за наступними критеріями:

- оцінка причетності опитуваної особи до злочину;
- оцінка рівня обізнаності опитуваної особи з обставинами злочину;
- оцінка правдивості раніше отриманих від опитуваної особи показань [3].

Незважаючи на унікальні можливості, які надає оперативним підрозділам застосування поліграфа, необхідно завжди пам'ятати, що цей захід, насамперед, є можливістю зняти підозру з невинної особи, захистити її від безпідставного звинувачення в учиненні злочину тощо.

Так, найчастіше за результатами поліграфних опитувань робляться наступні висновки, які відносяться до встановлення психологічної установки щодо приховування опитуваним певної інформації в залежності від мети опитування із використанням поліграфа:

- 1) про непричетність опитуваної особи до вчинення злочину;
- 2) про причетність опитуваної особи до вчинення злочину;
- 3) про отримання інформації стосовно злочину, який не є предметом поліграфного опитування;
- 4) про отримання інформації стосовно злочину, який є предметом поліграфного опитування тощо.

Проте, як уже зазначалося, результати опитування не тягнуть правових наслідків, не можуть бути підставою для прийняття будь-яких кримінально-адміністративно-управлінських рішень стосовно особи, а використовуються працівником-ініціатором виключно як відомості ймовірного або орієнтувального характеру для можливого формування внутрішнього переконання та вирішення питання про проведення додаткових перевірок, оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, інших перевірок і досліджень під час здійснення заходів у сфері розслідування кримінальних правопорушень (висунення оперативно-слідчих версій, визначення найоптимальніших шляхів з їх перевірки тощо). Тобто результати опитування лише орієнтують на здобуття матеріальних та інших доказів у порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Окремо слід розглянути можливість призначення органами досудового слідства Національної поліції України судової експертизи із використанням поліграфа. Питання нормативного забезпечення використання поліграфа при проведенні судової експертизи в Україні може орієнтуватися на вже існуючі закони й нормативні акти в державі. Внаслідок чого, при проведенні судової

експертизи із використанням поліграфа, для судового експерта поліграфолога є обов'язковим неухильне дотримання частини 2 статті 28 Конституції України, а саме наявність добровільної згоди підекспертного на проходження даної експертизи, а так само беззаперечне виконання вимог статей частини 4 статті 7, 9, 10 Закону України "Про судову експертизу". Крім цього, згідно постанови Пленуму Верховного суду України від 30.05.1997 № 8 "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах" визначення способу, методу, а також технічних засобів необхідних при проведенні експертизи відноситься до компетенції експерта, а тому відсутність судової методики проведення психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа не є перешкодою у використанні експертом загальновідомих у науковій практиці поліграфологічних тестових методик, які будуть відібрані ним з урахуванням специфіки і конкретних питань, поставлених перед експертизою, яку він буде проводити. Крім того, необхідно мати на увазі, що підекспертний має право на будь-якій стадії експертизи відмовитися від подальшої участі в ній без правових наслідків такої відмови в кримінальному провадженні в Україні [5].

Ще одним нормативним документом який регламентує діяльність пов'язану з проведенням судової експертизи із використанням поліграфа є наказ Міністерством юстиції України від 27.07.2015 року № 1350/5 "Про внесення змін у наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 № 53/5", а саме про внесення змін у Науково-методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертів і експертних досліджень, які зокрема були доповнені новим пунктом 6.8 у розділі VI "Психологічна експертиза". А саме: з метою одержання орієнтовної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу - комп'ютерного поліграфа. Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу - комп'ютерного поліграфа є одержання орієнтовної інформації відносно:

- ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- повноти наданої опитуваною особою інформації;
- джерел отриманої опитуваною особою інформації;
- уявлень опитуваної особи про певну подію;
- іншої орієнтовної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитися тільки при наявності письмової згоди особи, яка буде проходити опитування.

На сьогодні для розвитку методу поліграфних обстежень необхідно науково обґрунтоване, а не формальне його включення в систему засобів вітчизняної криміналістики, що стане поштовхом до початку масштабного використання "детекторів брехні" в боротьбі зі злочинністю, в кадровій роботі а також для подальшого вдосконалення правових норм застосування поліграфа на території України. Враховуючи викладене, сучасні умови та потреби практики висувають вимогу щодо необхідності першочергового внесення відповідних змін до Законів України "Про Національну поліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про засади запобігання та протидії корупції", до Кримінального процесуального кодексу України та у деякі відомчі нормативно-правові акти.

Проведений аналіз закордонної та вітчизняної практики використання поліграфних технологій показав, що на сьогодні поліграф ефективно використовується у підрозділах поліції, державних органах і кримінальному

судочинстві розвинутих країн світу.

Все більшої популярності питання використання поліграфа набуває і в різних сферах суспільних відносин нашої держави. Сьогодні, переважна більшість користувачів поліграфологічних послуг знаходиться серед комерційних структур. Але, не зважаючи на те, що практика проведення поліграфологічних досліджень в діяльності ОВС проходить свій етап становлення, інтерес до відповідної тематики серед вітчизняних дослідників збільшується.

Враховуючи досвід зарубіжних країн, в яких поліграфні технології були запроваджені більше п'ятнадцяти років тому і дотепер успішно використовуються (в тому числі і в силових відомствах), виявляється можливим виділити низку чинників, що на наш погляд, стримують сьогодні всебічне впровадження та застосування інноваційного методу "детекції брехні", в тому числі у діяльність МВС України:

відсутність державної програми по впровадженню поліграфа у сферу діяльності правоохоронних органів;

недостатність нормативно-правового забезпечення, яке б регулювало правовідносини, щодо механізму використання поліграфа;

відсутність програми практичного обміну досвідом з передовими європейськими державами стосовно застосування поліграфа у кадровій роботі, при розкритті та розслідуванні злочинів;

уповільнений розвиток вітчизняних науково-технічних, науково-практичних і методичних рекомендацій за вказаним напрямом;

невідпрацьованість механізму державної підготовки спеціалістів-поліграфологів, в тому числі для силових відомств;

відсутність вітчизняного інституту підготовки експертів-поліграфологів для проведення психофізіологічних експертиз з використанням поліграфа тощо [6].

При впровадженні поліграфних технологій в діяльність Національної поліції необхідно не тільки орієнтуватися на вітчизняний та зарубіжний досвід застосування поліграфа в різних державних і недержавних організаціях, але й уникати тих помилок, які раніше були допущені.

З огляду на зазначене, вже на початковому етапі впровадження поліграфних технологій в системі МВС України має бути передбачено вирішення таких організаційно-правових питань, як створення координаційно-аналітичного центру із застосування поліграфних технологій (в системі МВС або на позавідомчій основі), удосконалення, розробка та впровадження правової бази, необхідної для ефективного застосування поліграфного методу як у роботі з кадрами, так і при розкритті та розслідуванні злочинів, затвердження порядку сертифікації поліграфної апаратури, дозволу її ввезення та застосування на території України, розробка ефективної системи відбору кандидатів для навчання роботі з поліграфом, що обумовлено нагальною необхідністю у кваліфікованих, надійних, віddаних своїй справі фахівцях-професіоналах, здійснення моніторингу та аналізу позитивного досвіду правоохоронних структур зарубіжних країн з питань практики використання поліграфних технологій в кадровій роботі та при розкритті злочинів, а також організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації поліграфологів [2].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що за умов впровадження та реалізації всіх вищезазначених позицій, на нашу думку, доцільно б було запровадити через правові інституції перехід від орієнтовного характеру відомостей, отриманих при

проведенні поліграфного опитування, до вказівного, які потребують обов'язкової перевірки іншими оперативно-слідчими заходами, та в подальшому можуть бути використані, як докази у кримінальному провадженні.

Також хотілось б запропонувати законодавчо втілити таке правило поведінки за яким, за аналогією адміністративної практики при застосуванні медичного освідування осіб, які являються учасниками дорожнього руху, набуття правових наслідків, які тягне відмова від проведення освідування. Таким чином, нами пропонується запровадження норми, яка б зазначала правові наслідки та підстави для прийняття будь-яких кримінально-адміністративно-управлінських рішень стосовно особи, якщо вона відмовляється від проведення поліграфного опитування.

Можна зробити обґрунтований висновок, що серед усіх існуючих та доступних для системи МВС України інноваційних технологій, з урахуванням вірного напрямку розробки та впровадження правової бази, поліграф є одним з найбільш перспективних та ефективних засобів вирішення актуальних проблемних питань, що стосуються як кадрового забезпечення структурних підрозділів міністерства, так і особливостей розкриття та розслідування злочинів.

Література:

1. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні): Проект Закону України від 12.03.2013 № 2521 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058 - Назва з екрану.

2. Міжнародний досвід застосування поліграфних технологій та перспективи їх використання в системі МВС України [Текст]: посібник / В.О. Криволапчук, І.В. Клименко, О.А. Назаров; - Київ: ДНДІ, 2015. - 90 с.

3. Мовчан Д.А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів / Д.А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. - 2009.- № 5. - 282 с.

4. Морозова Т.Р. Фізіологічні основи когнітивного спілкування при поліграфних перевірках [Електронний ресурс] / Сайт Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України. - Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/podiy_14_s_21.htm.

5. Мотлях О.І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування. Монографія / О.І. Мотлях. - К.: "Осіта України". 2012. - 394 с.

6. Назаров О.А. Пам'ятка судді щодо нормативно-правової обґрунтованості проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфа. Інформаційний лист. - Одеса: НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області, 2013. - 15 с.

7. Делікатний С. К., Половнікова Ж. Ю. Використання поліграфа в діяльності ОВС: Навч.-метод. посібник. - К.: РВВ МВС України, 2001. - 109 с.

*Ноздрін Д. О.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри ОРД ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.12.2015*

ГОТОВНІСТЬ СЛІДЧОГО ДО ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ТА ОГЛЯДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВМІНЬ

Пасько О. М.

У статті розглянуті психологічні особливості, специфіка та провідні вміння, які детермінують готовність слідчого до проведення обшуку та огляду. Автором систематизовані вміння, які повинні бути притаманні при певних різновидах готовності відповідно до структурно-логічної моделі готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: готовність, слідчі (розшукові) дії, обшук, огляд, професійно важливі вміння.

В статье рассмотрены психологические особенности, специфика и ведущие умения, детерминирующие готовность следователя к проведению обыска и осмотра. Автором систематизированы умения, которые должны быть присущи при определенных разновидностях готовности в соответствии со структурно-логической моделью готовности к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: готовность, следственные (розыскные) действия, обыск, осмотр, профессионально важные умения.

The article deals with the psychological characteristics, specificity and key skills that determine the readiness of the investigator to search and review. The author systematized skills that should be inherent in certain kinds of readiness according to structural logic model of readiness for professional activities.

We interviewed 117 investigators Odessa and Kherson oblast availability of the difficulties that they will experience during certain types of investigation (search) operations. During this survey, investigators have identified some of the features of investigative (detective) action and indicated that it interferes with their quality and effective conduct. Summarizing the responses for each investigative (detective) actions we have identified most of them are the same and continue to describe them.

It should be noted that during the search, there are certain difficulties, including inability to occupy a leading position (117 investigative survey data): mental cognitive processes determine identity and language of non-verbal communication; establish psychological contact with obshukuvannyyu person and members of his family, organize the participants of criminal proceedings that they were all in one place room, no one went away and others.

In conducting the review in young investigators there are certain difficulties (117 investigative survey data): probability of determining the place of storage, identification of objects; Arrangement of specialists where necessary (eg, builder, architect, doctor, etc.) and others.

First systematic ability to conduct search and examination under the structural logic model investigator readiness to professional activity.

Key words: readiness, investigative (detective) actions, search, review important professional skills.

Постановка проблеми. Готовність працівників органів досудового розслідування до якісного виконання професійних обов'язків є безперечно важливою для

ефективного та якісного забезпечення законності та правопорядку у державі. Вагомим постає питання щодо забезпечення ефективної підготовки слідчих та розвиток та формування певних вмінь та якостей.

Професійне становлення слідчого відбувається за умови ефективного виконання ним слідчих (розшукових) дій. Більшість повноважень та функціональних обов'язків засновані саме на результативності їх проваджень.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі державотворення набуває актуальності феномен готовності як невід'ємна характеристика готовності слідчих до професійної діяльності. Тому, важливим тут є висування певних вимог до посади працівника органів досудового розслідування. У зв'язку із цим нами була побудована структурно-логічна модель готовності працівника органів досудового розслідування до професійної діяльності. Відповідно до якої ми визначили провідні вміння, які повинні бути притаманні слідчому.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Проблематикою готовності працівників поліції до професійної діяльності займалися такі провідні науковці як: Г. О. Балл, С. А. Бондаренко, А. А. Деркач, Т. Г. Жаровцев, Е. Ф. Зеєр, А. Ф. Линенко, Р. І. Лучечко, О. М. Лукашевич, Л. С. Нерсисян, В. Н. Пушкин, Л. Г. Семушина, В. О. Сластьонін, Ю. Т. Русаков, В. І. Уруський, Є. А. Фарапонова, О. М. Цільмак, В. Т. Чичикін, Г. Х. Яворська, С. Х. Яворський, С. І. Яковенко та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням готовності до діяльності працівників поліції присвячені наукові праці науковця О. М. Цільмак [1] в яких вона розглядає компоненти професійної діяльності слідчого діяльності та тих професійно важливих умінь й якостей, які її обумовлюють.

Частково елементи готовності розглядаються С. М. Соколовою [2], яка визначає підґрунтя готовності - морально-психологічну підготовленість курсантів слідчих факультетів до практичної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Досліджуючи готовність до професійної діяльності слідчого, ми з'ясували, що науковці такі категорії як знання, вміння, здібності, якості, особливості, внутрішні установки, компоненти готовності визначають хаотично, не систематизовано та не структуровано. У зв'язку із цим не зрозуміло, що саме детермінує готовність. Тому, ми вважаємо за доцільне чітко визначити які провідні вміння детермінують й обумовлюють певний різновид готовності з метою ефективного здійснення обшуку та огляду.

Новизна наукового дослідження. Вперше визначені різновиди готовності відповідно до структурно-логічної моделі готовності слідчого до професійної діяльності та запропоновано перелік вмінь з урахуванням нормативно-правових актів, яким повинен відповідати слідчий при проведенні обшуку та огляду.

Методологічне або загальнонаукове значення обумовлюється систематизацією професійно важливих вмінь та визначенням критеріїв оцінювання готовності слідчого до професійної діяльності.

Викладення основного матеріалу

Відповідно КПК України [3] усі слідчі дії можна умовно поділити на гласні (глава 20 КПК України) та негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України).

Гласні слідчі (розшукові) дії поділяються на наступні:

- 1.1. Допит (ст. ст. 224-226 КПК України [3]).
- 1.2. Пред'явлення для впізнання (ст. ст. 228-231 КПК України [3]).
- 1.3. Обшук (ст. ст. 234-236 КПК України [3]).
- 1.4. Огляд (ст. ст. 237-239 КПК України [3]).
- 1.5. Слідчий експеримент (ст. 240 КПК України [3]).
- 1.6. Освідування особи (ст. 241 КПК України [3]).
- 1.7. Призначення експертизи (ст. ст. 242-245 КПК України [3]).

2. Негласні слідчі (розшукові) дії (надалі - НС(Р)Д) поділяються на:

- 2.1. Втручання у приватне спілкування (ст. ст. 258-266 КПК України [3]).
- 2.2. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України [3]).
- 2.3. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України [3]).
- 2.4. Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України [3]).
- 2.5. Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України [3]).
- 2.6. Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України [3]).
- 2.7. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України [3]).
- 2.8. Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (експертизи) (ст. 274 КПК України [3]).
- 2.9. Використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України [3]).

Слідчим (розшуковим) діями відповідно до ст. 223 КПК України [3] є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. І відповідно, підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети.

Нами було опитано 117 слідчих Одеської та Херсонської області щодо наявності труднощів, які вони випробують при проведенні певних видів слідчих (розшукових) дій. У ході даного опитування слідчі визначили деякі особливості проведення слідчих (розшукових) дій та зазначили, що саме заважає якісному та ефективному їх проведенню. Узагальнивши усі відповіді по кожній слідчій (розшуковій) дії ми визначили найбільш однакові із них і надалі їх опишемо.

Проведення слідчим гласних та негласних слідчих (розшукових) дій обумовлюється сукупністю різновидів готовності до професійної діяльності, які обумовлюються певними вміннями. Розглянемо більш детально проведення обшуку та огляду, оскільки вони складають основу професійної діяльності слідчого та визначимо перелік професійно важливих вмінь, які обумовлюють ту чи іншу слідчу (розшукову) дію, за різновидами готовності до здійснення слідчих (розшукових) дій.

Розглянемо вид гласних слідчих (розшукових) дій такий як проведення обшуку (ст. ст. 234-236 КПК України). Сутність даної слідчої дії обумовлюється здобуттям певної інформації, що може бути корисною для кримі-

нального провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [3].

Психологічними особливостями проведення обшуку є необхідність слідчого визначати спосіб мислення й поведінки, особи у якої ведеться обшук з метою пошуку максимально надійної схованки для вкрадених цінностей, знарядь, інших предметів, що мають характер доказів; спостереження слідчого за поведінкою, мімікою та жестами обшукуваного та членів його родини при наближенні до певного місця; спостереження слідчого за реакцією при оголошенні обшукуваному яку ділянку приміщення або території, а також який предмет буде досліджуватися; вірно підбрати учасників обшуку та заздалегідь підготувати необхідні технічні засоби та ін.

Специфікою обшуку є: можливість конфліктної ситуації при проведенні даної слідчої (розшукової) дії; тривалість та інтенсивність роботи, що призводить до втоми та притуплення психічних процесів і чутливості самого слідчого та ін.

Слід зазначити, що під час проведення даної слідчої дії виникають певні труднощі, серед яких провідне місце посідають невміння (данні опитування 117 слідчих): визначати психічні пізнавальні процеси особи та мову невербальної комунікації; встановлювати психологічний контакт із обшукуваною особою та членами його родини, організувати учасників кримінального провадження, щоб вони усі були в одному місці приміщення, ніхто не заходив в інше та ін.

У зв'язку із цим виникає потреба ще на рівні ВНЗ системи МВС зосереджувати увагу на таких різновидах готовності як стратегічно-тактична, розшукова, прогностична, аналітична, - які сприятимуть ефективному та якісному проведенню обшуку.

Дана слідча (розшукова) дія визначається певними професійно важливими вміннями, які детермінують спроможність слідчого до її провадження.

Розшукова готовність щодо проведення обшуку, детермінується уміннями слідчого:

- здійснювати обзору стадію обшуку;
- проводити обстеження без порушення цілісності об'єкту;
- проводити обстеження з частковим руйнуванням об'єкту;
- застосовувати метод послідовного суцільного ретельного обстеження застосовується в ситуації інформаційної невизначеності слідчого щодо вірогідного місцезнаходження предметів, які розшукують та ін.

Стратегічно-тактична готовність щодо проведення обшуку, детермінується уміннями слідчого:

- визначити загальну тактику проведення обшуку;
- бути спостережливим;
- збирати інформацію про об'єкт обшуку;
- доказати, що відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування (п. 2 ч. 5 ст. 234 КПК України [3]);
- вжити усіх належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 1 ст. 236 КПК України [3]);

- забороняти будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України [3]);

- забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб (ч. 4 ст. 236 КПК України [3]);

- проводити обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 4 ст. 236 КПК України [3]);

- проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження ч. 4 ст. 236 КПК України [3]);

- спостерігати за поведінкою обшукуваного та членів його родини;

- розшукувати і вилучати предмети, що мають доказове значення;

- при провадженні виїмки запрошувати фахівця відповідної галузі; - здійснювати підготовчі дії до провадження обшуку;

- при виробництві виїмки вилучити саме належний документ, його оригінал, а не копію; сам предмет, а не його імітацію, підробку;

- правильно визначати чисельність і персональний склад слідчої групи для успішного виробництва обшуку та виїмки та ін.

Прогностична готовність щодо проведення обшуку, детермінується уміннями слідчого:

- спланувати виїзд до місця обшуку так, щоб застати на місці обшукуваного або повнолітніх членів його сім'ї;

- визначати місця знаходження предмету, об'єкту, документу;

- визначати місце і спосіб споруди тайника та ін.

Аналітична готовність щодо проведення обшуку, детермінується уміннями слідчого:

- складати уявлення про обшукуваного і членів його сім'ї, їх способі життя, заняття, розпорядок дня, - на основі матеріалів кримінальної справи та даних, отриманих в процесі оперативних-розшукових заходів

- використовувати евристичний метод обшуку при першочерговому обстеженні об'єктів;

- планувати способи проведення обшуку та ін.

Наступна слідча (розшукова) дія це огляд, який є важливим при кримінальному провадженні, оскільки надає можливість слідчому перевірити наявність або відсутність певної версії або інформації.

Відповідно до ст. 237 КПК України огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [3].

Психологічними особливостями є проведення огляду у складній нервово-психологічній обстановці, в якій може опинитись слідчий (вигляд трупа, неприємний запах, ексгумація трупа тощо). Але не зважаючи на це він повинен бути уважним, зосередженим та стійким при проведенні даної слідчої (розшукової) дії.

Специфіка даної слідчої (розшукової) дії полягає у тому, що вона поділяється на три види огляду: місцевості, приміщення, речей, документів та трупа. Відповідно при огляді місцевості необхідно враховувати особливості ймовірності змін у зв'язку із погодними умовами, мож-

ливістю приховування слідів та ін. Огляд приміщення також характеризується своєю специфікою у зв'язку із необхідністю прогнозування можливих сховищ предметів, документів та ін. Огляд речей, документів також характеризується специфікою щодо вмінь ототожнювати необхідні та криміналістично важливі речі і документи із наявними. Огляд трупа визначається специфікою організаційних заходів щодо вчасного залучення судово-медичного експерта або лікаря та великою кількістю засвідчувальних заходів у аспекті складання процесуальних документів тощо.

При проведенні даної слідчої (розшукової) дії у молодих слідчих виникають певні труднощі (данні опитування 117 слідчих): ймовірність визначення місця сховища, ототожнення предметів; організація та залучення фахівців у разі необхідності (наприклад, будівельника, архітектора, лікаря та ін.) та ін.

У зв'язку із цим виникає потреба ще на рівні ВНЗ системи МВС зосереджувати увагу на таких різновидах готовності як криміналістична, стратегічно-тактична, аналітична, прогностична, управлінська, - які сприятимуть ефективному та якісному проведенню огляду.

Дана слідча (розшукова) дія визначається вміннями, які детермінують спроможність слідчого до процесу її провадження.

Отже, криміналістична готовність щодо проведення огляду, детермінується уміннями слідчого:

- продуктивного та репродуктивного пізнання;

- визначити криміналістично важливу інформацію та ін.

Стратегічно-тактична готовність щодо проведення огляду, детермінується уміннями слідчого:

- застосовувати різноманітні прийоми вирішення задач;

- досліджувати об'єкти, які можуть бути носіями мікроджерел інформації на основі побудови і вивчення розумової моделі;

- здійснювати загальний статистичний огляд, виявляти та описувати видимі загальні та приватні ознаки об'єкту та навколишньої обстановки;

- виявляти сліди різними способами (візуальним, фізичним та хімічним);

- виробляти зліпки при відсутності можливості вилучити слід в натурі із об'ємного сліду, та застосовувати слідкопіювальну плівку при поверхневому сліді;

- тимчасово опечатувати і зберігати у такому вигляді речі і документи доти, доки не буде здійснено їх остаточний огляд і опечатування, у разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями умовами (ч. 5 ст. 237 КПК України [3]);

- проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 7 ст. 237 КПК України [3]);

- відшукувати та закріплювати докази;

- запаковувати вилучений предмет або об'єкт його частину належним чином ін.

Управлінська готовність щодо проведення огляду, детермінується уміннями:

- організувати охорону місця скоєння злочину;

- прийняти відповідні заходи щодо запобігання шкідливих наслідків;

- вирішувати питання щодо доцільності створення та організації слідчо-оперативної групи;
 - закріплювати за кожним відповідну ділянку, зону, сферу роботи при функціонуванні слідчо-оперативної групи;
 - розподілити обов'язки між учасниками слідчо-оперативної групи і вирішувати питання про засоби зв'язку між ними та обміну інформацією;
 - створити атмосферу ділової співпраці, ініціативності;
 - залучати відповідного профілю технічну допомогу (вивіз сміття, розчистка приміщення та ін.) у разі необхідності;
 - організовувати технічне оснащення;
 - визначати необхідність участі спеціалістів, понятних, інших осіб;
 - своєчасно прибути на місце скоєння злочину та ін.
- Прогностична готовність щодо проведення огляду, детермінується уміннями слідчого:
- прогнозувати розвиток ситуації;
 - висувати декілька версій, щодо скоєного злочину;
 - розумово відтворювати передкримінальні обставини та ін.
- Аналітична готовність щодо проведення огляду, детермінується уміннями слідчого:
- встановлювати послідовність слідчої дії;
 - аналізувати та конкретизувати версії;
 - встановлювати ієрархію слідчих версій;
 - зіставляти кожну версію з усіма фактами, з усією обстановкою місця події, при цьому приділяти увагу певним протиріччям між фактами;
 - з'ясувати зміни, які відбулися у зв'язку із скоєнням злочину на основі передкримінальних та післякримінальних станів;
 - здійснювати оцінку та аналіз слідів злочину та інших речових доказів.
 - узагальнювати та аналізувати інформацію;
 - виділяти криміналістично-значущої інформації про динаміку подій, що мали місце;
 - відтворювати події на основі сприйнятих матеріальних змін як цілісної картини злочину, так і конкретних епізодів;
 - визначати причетність інформації до розслідуваної події;
 - складати план слідчих дій та ін.

Головні висновки. Таким чином, нами були розглянуті професійно важливі вміння, які детермінують певні різновиди готовності слідчого до проведення обшуку та огляду. У результаті чого ми визначили вміння, які необ-

хідні слідчому для якісного та ефективного проведення даних слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку із цим, пропонується здійснювати оцінювання рівня професійної готовності працівників органів досудового розслідування у відповідності до змісту різновидів готовності та професійно важливих якостей, які їх детермінують. Це у свою чергу сприятиме ефективному та якісному виконанні функціональних обов'язків на високому професійному рівні.

Таким чином при проведенні слідчих (розшукових) дій слідчому повинні бути притаманні певні різновиди готовності до професійної діяльності. При проведенні обшуку - стратегічно-тактична, розшукова, прогностична і аналітична готовність; при проведенні огляду та слідчого експерименту - стратегічно-тактична, аналітична, прогностична, управлінська готовність.

Перспективи використання результатів дослідження. Вперше систематизовані вміння щодо проведення обшуку та огляду відповідно до структурно-логічної моделі готовності слідчого до професійної діяльності. У разі якщо слідчому будуть притаманні дані вміння, то він буде спроможний здійснювати їх на високому професійному рівні.

Література

1. Цільмак О.М. Психологічна структура слідчої діяльності / О.М. Цільмак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор М.М. Цимбалюк. - Львів: ЛьвДУВС, 2012. - Вип. 2 (1). - С. 330-338
2. Соколова Е.Н. Морально-психологическая подготовка следователя и ее формирование у курсантов и слушателей в специализированных образовательных учреждениях МВД России: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.06 / Елена Николаевна Соколова. - М., 1999. - 300 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : [Електронний ресурс] : закон України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 01. 01. 2015 р. № 5288-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/card4#History>. - Назва з екрану.

*Пасько О.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
факультету № 3 ОДУВС
Надійшла до редакції: 25.12.2015*

УДК 351.745.7

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ

Поляков Є. В.

У статті розглядаються та обґрунтовуються теоретичні, практичні й правові особливості використання агентурного методу в інтересах суспільства та держави, а також правовідносини, що виникають при його застосуванні. Особлива увага приділяється комплексному підходу щодо вирішення проблемних питань при реалізації агентурного методу в умовах євроінтеграції та використання відомостей, здобутих за його допомогою.

Ключові слова: негласний апарат, кримінальна розвідка, агентурний метод, оперативний пошук.

В статье рассматриваются и обосновываются теоретические, практические и правовые особенности использования агентурного метода в интересах общества и государства, а также правоотношения, возникающие при его применении. Особое внимание уделяется комплексному подходу в решении проблемных вопросов при реализации агентурного метода в условиях евроинтеграции и использования сведений, полученных с его помощью.

Ключевые слова: негласный аппарат, криминальная разведка, агентурный метод, оперативный поиск.

Article describes and justifies the theoretical, practical and legal peculiarities of using undercover methods in the public interest and state and legal relations that arise in its application. Particular attention is paid to the integrated approach to solving problems in the implementation of intelligence method in terms of European integration and the use of information obtained with it.

Workers operating units in the line of duty deliberately engaged in search activities to obtain primary data on persons, places and facts in order to detect illegal actions. This forces also targeted all operational activities, which in addition operatives include all categories of covert apparatus and the public.

This kind of search is a continual process that is carried out constantly to detect in the environment criminogenic locations and previously unknown employees of operational units persons, which may be expected unlawful actions or facts that show intent, preparation or commission of such offenses. Earlier it was suggested to allocate separate search system that aims to identify people and facts that are operational interest. So quick search as a form of investigative, often in the literature has another name - the identification of persons and facts which are operational interest.

Identify those facts that are operational interest in using undercover methods suggests the presence of its use (regular overt and covert, and covert freelance staff) in criminal or criminogenic environment due to the implementation or use of the natural environment that allows for visual observation to conduct exploratory survey, while access opportunities - rapid familiarization with objects, things and documents that are carriers of information in the interest of investigative and criminal justice.

Keywords: *secret apparatus, criminal intelligence, undercover method, real-time search.*

Працівники оперативних підрозділів в ході виконання службових обов'язків цілеспрямовано здійснюють пошукові заходи щодо отримання первинних даних про осіб, факти та місця з метою виявлення протиправних дій. На це також націлюються всі сили оперативно-розшукової діяльності, до яких окрім оперативних працівників, відносяться всі категорії негласного апарату та представники громадськості.

Такого роду пошук являє собою неперервний процес, що здійснюється постійно з метою виявлення в навколишньому середовищі криміногенних місць, а також раніше невідомих співробітникам оперативних підрозділів осіб, від яких можна очікувати вчинення протиправних дій, або фактів, що свідчать про наміри, підготовку чи вчинення таких злочинів. Оперативний пошук (осіб, предметів і подій (фактів), які становлять оперативний інтерес) в теорії ОРД визначається як самостійна форма ОРД, характеризується як ініціативна, активна дія, яка здійснюється не тільки у зв'язку із вчиненням злочином, а й незалежно від кримінальної події. Оперативний пошук має свою історію. Ще раніше було запропоновано виділити пошук у самостійну систему, що має за мету виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес. Тому оперативний пошук, як форма ОРД, дуже часто в спеціальній літературі має іншу назву - виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес.

В сучасній теорії ОРД існують три форми, що здійснює оперативно-розшукова діяльність. Це: виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес або опера-

тивний пошук, оперативно-розшукове попередження злочинів та оперативна розробка.

Оперативний пошук регулюється ст.1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", яка одним із головних завданням оперативно-розшукової діяльності визначає пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" нажалі не дає поняття, що ж таке є оперативно-розшуковий захід, ні вичерпного переліку оперативно-розшукових заходів. Вони визначені тільки у відомчому нормативному акті і проводяться виключно в межах оперативно-розшукових справ. Що стосується заходів ОРД, що вбачаються в правах оперативних підрозділів (ст.8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність"), то суворих вимог щодо їх проведення закон не передбачає, окрім тих, що здійснюються з дозволу суду. А з цього випливає, що деякі права можливо використати без заведення ОРС. Це, наприклад, такі як:

- опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників;
- встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності та інші.

У теорії ОРД існують праці, в яких заходи оперативно-розшукової діяльності поділяються на: оперативно-розшукові дії, оперативно-розшукові заходи та оперативно-розшукові операції.

На цьому фоні доречно зазначити, що і виявити ознаки злочину та осіб, які його вчинили можна і без заведення ОРС та проведення оперативно-розшукових заходів. Також ознаки злочину оперативними підрозділами можуть встановлюватися шляхом розгляду заяв, повідомлень, що надійшли, розгляду первинних матеріалів, а особи встановлюватися шляхом проведення опитування осіб по даних матеріалах, проведення поквартирного чи подворового обходу, огляду житла зі згоди власника тощо.

Так, виявляється, що оперативні підрозділи з метою з метою виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили здійснюють не лише оперативно-розшукові заходи. Як зазначає В.А. Дмитрієв, пошукова діяльність оперативного працівника повинна організовуватися на основі аналізу оперативної обстановки, що має за мету встановлення місць та об'єктів найбільш вірогідного виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес. Це, насамперед, обумовлено високим рівнем латентності протиправних діянь, а потенційні можливості агентури ефективно допомагають у вирішенні цих проблем. За даними емпіричного дослідження 56 % оперативних працівників переважно більшість інформації щодо осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес, отримують від агентури.

У залежності від характеру оперативного використання виділяють агентів вузкоцільового і багатоцільового призначення. У першому випадку мова йде про тих, хто залучений до співробітництва для вирішення конкретної задачі, наприклад зв'язаної з розробкою конкретної особи чи групи, яка являє оперативний інтерес.

У другому випадку мова йде про агентуру, що має великі зв'язки за місцем проживання і роботи, що дозволяє їй виконувати завдання, зв'язані з виявленням злочинів, що замислюються, готуються, розшуком злочинців, виявленням осіб, які скоїли злочини.

У теорії ОРД пошукову діяльність умовно поділяють на вільну та цілеспрямовану, однак агентурний метод використовується у всіх її видах. Вільна пошукова діяльність здійснюється серед населення, яке мешкає чи працює на території обслуговування підрозділу та спрямована на виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес.

Цілеспрямована пошукова діяльність із застосуванням агентурного методу здійснюється в конкретному криміногенному середовищі, де можна очікувати вчинення злочинів. Відомості про такі місця містяться у різноманітних джерелах - статистичних показниках, агентурних повідомленнях, особистих спостереженнях співробітників оперативних підрозділів ОВС, оперативних установках, матеріалах оперативно-розшукових справ, даних розслідування кримінальних справ, заявах та повідомленнях громадян тощо.

Оцінка подібної інформації дозволяє встановити, де, коли і якими силами в першу чергу проводити цілеспрямований оперативний пошук для виявлення осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес. В залежності від складності вирішуваних завдань, оперативний пошук не може обмежуватися лише можливостями агентури, а тому використовуються і інші суб'єкти агентурного методу (негласні штатні співробітники), а також працівники оперативних підрозділів, які застосовують агентурний метод у процесі особового пошуку.

Що стосується криміногенних місць, то таке середовище можуть представляти окремі елементи інфраструктури злочинності⁶. У першу чергу це місця концентрації представників кримінального елемента, в зв'язку з проведенням ними дозвілля чи з наданням побутових послуг (торгові об'єкти з престижними товарами; нічні клуби, ресторани, кафе, казино, бані, сауни, басейни, спорткомплексі інші розважальні заклади; місця де працюють повії, розповсюджуються наркотики, інші місця зі складною оперативною обстановкою.

Слід зазначити, що даний перелік не є вичерпним, бо визначити усіх осіб та місця, де можна очікувати вчинення протиправних діянь різної спрямованості (кримінальної, економічної тощо) неможливо.

При застосуванні агентурного методу, його суб'єкти спілкуються з тими, хто становить оперативний інтерес, або володіють інформацією про протиправні дії. До них відносяться: повії; особи, які вживають наркотики; працівники і завсідники розважальних закладів; обслуговуючий персонал інших об'єктів, чийми послугами може користуватися злочинний елемент. Оперативно-значущою інформацією також можуть володіти: колишні друзі кримінальних осіб; їхні "подільники" по раніше скоєним злочинам; знайомі по спільному відбуванню покарання в одних місцях позбавлення волі; співмешканки; особи, які знаходяться в родинних зв'язках або ведуть спільний бізнес зі злочинним контингентом, сусіди тощо.

Обушевський І.Ф. з приводу того, що входить до переліку відомостей, які підлягають агентурному виявленню, зазначає: факти готування та вчинення злочину; інші обставини, що мають значення для боротьби зі злочинністю (зокрема, що характеризують злочин і особистість винних, а також причини й умови, що сприяють вчиненню злочину); сліди та знаряддя готування до злочину; сліди, що залишені злочинцями на місці події; знаряддя вчинення злочину; викрадене майно й інші предмети, що мають значення для встановлення і викриття винних осіб; предмети й речовини, що заборонені до зберігання,

носіння та користування; особи, які замислюють, готують і скоюють злочин або причетні до нього; особи, які допускають протиправну поведінку, що свідчить про можливість вчинення ними злочину; особи, які володіють інформацією, що має значення для боротьби зі злочинністю; особи, які здатні систематично надавати допомогу в боротьбі зі злочинністю.

Ефективність агентурного пошуку в криміногенних місцях багато в чому залежить від знання негласними співробітниками особливостей поведінки осіб, які становлять оперативний інтерес. Це досягається шляхом кваліфікованого їх навчання. Орієнтуючись на відповідну сукупність ознак зовнішності, поведінки та образу життя осіб, які представляють оперативний інтерес, негласні працівники в змозі шляхом візуального спостереження, сприйняття на слух, виявляти по відповідним ознакам факти вчинення ними протиправних дій. До таких осіб, насамперед, відносяться: особи, які ніде не працюють, раніше засуджені, які не стали на шлях виправлення, які систематично порушують громадський порядок, особи без постійного місця мешкання, алкоголіки, наркомани, тощо.

Агентурному виявленню також підлягають відомості що характеризують особистість злочинця, його зовнішність і риси характеру, а також обставини, які обтяжують чи пом'якшують його вину. Окрім відомостей, що свідчать про факти готування та вчинення злочинів, а також обставини їх здійснення (місце, час, спосіб, тощо), потрібно виявляти всіх причетних осіб. До даної категорії відносяться: виконавці, організатори, підбурювачі, посібники; особи, які не брали участі в злочині, але перешкоджали викриттю винних, а також сховалися від слідства і суду.

У процесі агентурного виявлення важливо не тільки добувати відомості про тих, хто готує чи скоює протиправні діяння, але й виявляти осіб, які мають інформацію, значущу для попередження і розкриття злочинів, а також розшуку злочинців, що переховуються. Сюди можна віднести будь-яку людину, якій залежно від різних обставин стало відомо про відомості, що можуть бути використані як в офіційному (процесуальному) порядку, так і для здійснення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення винних осіб і їх викриття.

Для забезпечення надійності та ефективності дій негласних працівників розробляється відповідна легенда, яка дозволяє забезпечення довірчих відносин з особами, які причетні до протиправної діяльності або володіють такою інформацією.

Оперативні працівники, які здійснюють оперативний пошук, можуть доповнити та перевірити відомості, що отримані від агентури за допомогою особистого спостереження. Тому "важливим елементом, що визначає зміст діяльності щодо виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес, є перевірка зібраних даних, без якої неможливе прийняття рішення про наявність чи відсутність ознак суспільно-небезпечного діяння".

Перевірити оперативну інформацію, оперативний працівник може за допомогою особистого пошуку, у тому числі застосовуючи агентурний метод. При цьому можуть також застосовуватися і інші методи ОРД, зокрема, оперативний огляд, у тому числі зашифрований, що спрямований на ознайомлення з предметами, речами та документами, які являють оперативний інтерес.

Своєчасне одержання відомостей про факти й осіб, які схильні до скоєння злочинів, дозволяє вирішити

завдання ОРД щодо розкриття злочинів, а також їх оперативно-розшукової профілактики.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що виявлення осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес за допомогою агентурного методу передбачає присутність суб'єктів його застосування (штатних гласних та негласних, а також позаштатних негласних співробітників) у кримінальному чи криміногенному середовищі завдяки впровадженню або використанню природних умов, що дозволяє їм здійснювати візуальне спостереження, проводити розвідувальне опитування, а при можливості доступу - оперативне ознайомлення з предметами, речами та документами, які є носіями інформації в інтересах ОРД та кримінального судочинства.

Література

1. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.). [Електронний ресурс]: Заголовок з екрану. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1329896616226496>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.04.2012 № 4651а-17. - Електрон. дан. (6 файлів). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана.
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради

України. - 1992. - № 22. - Ст. 303.

4. Дмитриев В.А. О понятии поисковой работы // Совершенствование деятельности органов внутренних дел: Труды Академии МВД СССР. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. - С. 31-38. - С. 37.

5. Обушевский И.Ф. Выявление лиц и фактов, представляющих оперативный интерес. - К., УАВС.- 1993.

6. Тарасенко В.Є. Удосконалення агентурної роботи підрозділів карного розшуку миськрайвідділів ОВС України. Дис... к-та юрид. наук: 21.07.04. ЛДУВС.- Луганськ, 2005. - 186 с. - С. 86.

7. Тарасенко В. Є. Агентурний метод в ОРД: проблеми теорії та практики : монографія / В.Є. Тарасенко; ОДУВС - Одеса : ОДУВС, 2010. - 255 с.

8. Албул С.В. Агентурно-оперативна робота органів внутрішніх справ : навчальний посібник / С. В. Албул. - Одеса : ОДУВС, 2015. - 100 с.

Поляков Є. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри ОРД ОДУВС
Член Всеукраїнської асоціації
науковців та фахівців
у сфері оперативно-розшукової діяльності
Надійшла до редакції: 21.12.2015

УДК 343.985.000.34(091)

ПРОВОКАЦІЯ У РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Саакян М. Б.

У статті наведена історія використання правоохоронними органами, зокрема поліцією царської Росії, "методу провокації" щодо викриття та усунення противників режиму - активістів руху робочих та майстрів, учасників багаточисельних нелегальних робочих та студентських гуртків, членів партії есерів, "Народної волі", бойові організації яких здійснювали замаху (екси) на найбільш одіозних фігур - представників влади режиму з метою їх фізичного усунення (ізоляції) або знищення. Наведена ретроспектива режиму так званого "охоронно-поліцейського соціалізму", який насаджувався у царської Росії наприкінці XIX - початку XX століття.

Ключові слова: провокація, поліція, робочий рух, соціал-революціонери, народовольці, система розшукової поліції (політичний сиск).

В статті приведена історія використання правоохоронними органами, в частині поліцією царської Росії, метода "провокації" по виявленню і усуненню противників режима - активістів руху робочих і майстрів, учасників багаточисельних робочих і студентських гуртків, членів партії есерів, "Народної волі", боевые организации которых совершали покушения (эксы) на наиболее одиозные фигуры - представителей власти режима, с целью их физического устранения (изоляции) или уничтожения.

Наведена ретроспектива режиму так называемого "охоронно-поліцейського соціалізму", который насаждался в царской России в конце XIX - в начале XX века. В статье отдельно уделено внимание некоторым особенностям работы провокаторов в революционном движении. При этом использовались архивные

© М.Б. Саакян, 2016

материалы, изданные воспоминания современников описываемых событий, а также подробности деятельности наиболее видных фигур внутренней агентуры охраны царской России, в том числе Евно Азефа, Романа Малиновского.

Ключевые слова: провокация, полиция, рабочее движение, социал-революционеры "народовольцы", система розыскной полиции (политический сыск).

The article describes the history of the use by law enforcement agencies, particularly the police czarist Russian method of "provocation" to identify and eliminate opponents of the regime - activists, workers and craftsmen, members of numerous workers and student groups, members of the Socialist-Revolutionary Party, "Narodnaya Volya", militant organizations which commit attempt (expropriations) to the most odious figures - representatives of the regime in power, for the purpose of physical removal (isolation), or destruction.

Place your retrospective regime of so-called "fire-police socialism" which is implanted in Tsarist Russia in the late nineteenth - early twentieth century. The paper separately paid attention to some peculiarities of the work of provocateurs in the revolutionary movement. We used archival materials, published memoirs of contemporaries of the events, as well as details of the activities of the most prominent figures of the internal secret service agents of Tsarist Russia, including Yevno Azefs, Roman Malinovsky.

Keywords: provocation, the police, the labor movement, social-revolutionaries "Narodnaya Volya", the police investigation system (political investigation).

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за провокацію злочину встановлена у КК України тільки за один злочин, який передбачений ст. 370 КК “Провокація підкупу”. У загальній частині КК правової оцінки дій з провокації злочину не передбачено. Судової практики за ст. 370 КК фактично не має. За даними кримінальної статистики про стан боротьби зі злочинністю за 2015 рік кримінальне провадження за ст. 370 КК проводилося лише в одному випадку. Тобто, дана стаття (370 КК) не працює.

Необхідність вирішення цієї проблеми обумовило вивчення автором питання історії використання “поліцейської провокації” в практиці політичного розшуку поліції царської Росії.

Мета статті. Узагальнити історичний досвід використання “поліцейської провокації” поліцейськими апаратами політичного розшуку у царській Росії щодо протидії руху робочих та соціал-революціонерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш гострою та спірною проблемою теорії ОРД з’являлося розмежування оперативних комбінацій, оперативних експериментів та провокацій, особливо з боку агентури, яка діє у злочинному середовищі. Ця проблема має давні історичні корені. Ще видатний юрист середніх віків Чезаре Бекарія наводив відмінності між “вигідним” та “невигідним” у агентурній провокації в боротьбі з кримінальною злочинністю. “Невигідне, - писав він, - складається у тому, що нація схвалює зраду, яку зневажають навіть злодії”. За його думкою злочини, які потребують хоробрості, менш небезпечні для нації, ніж такі, що народжуються низькістю. А вигоди полягають у попередженні важливих злочинів, які лякають народ, коли наслідки їх явні, а винні не відомі.

Така позиція класика юридичної науки (Чезаре Бекарія) дала можливість наступним поколінням юристів тлумачити його думку з різних протилежних точок зору. Так, російські дореволюційні вчені, І.С. Урисов та І.Я. Хефец, посилаючись на Бекарію, тлумачили “провокацію” так: перший засуджував провокацію, другий - навпаки, визнавав її користь. Аналогічно розуміли й російські дореволюційні криміналісти.

За визначенням Н.С. Таганцева, агент-провокатор спонукав до злочину з метою віддати особу, яка вчиняла злочин, правосуддю та піддати його відповідальності. Тобто, те, про що мова буде йти нижче, має під собою підстави, але зловживання “провокацією” у поліцейській практиці в царській Росії виникли не на пустому місці.

Провокаційна діяльність поліції найбільш відверто проявила себе у роки революційної смуги, збуджень та зворушень, соціально-політичних катаклізмів у суспільстві. Саме у такі часи, у середині XIX століття, поліція царської Росії взяла на озброєння “провокаційну діяльність”, як головний інструмент протидії робочому руху, який очолювався “Союзом боротьби за визволення робочого класу”. У політичному житті царської Росії початок XX віку визначають як час “Зубатовщини”. Саме Зубатов Сергій Васильович створювач системи розшукової поліції (політичного сиску), надвірний радник, ініціатор політики “поліцейського соціалізму” у Росії. Її сутність полягає в тому, що під контролем поліції створювались легальні робітничі товариства, які пропитували у народі (у середовищі робочих і майстрів) виключно економічні вимоги, нехтуючи політичну боротьбу та підтримуючи самодержавство. Такі товариства були створені у Москві, Одесі, Києві, Мінську, Миколаєві, Харкові. Під

керівництвом Зубатова починали свою кар’єру відомі суперагенти (“провокатори”) Є.А. Азеф (“Раскін”, “Віноградов”), О.Є. Серебрякова (“Суботина”, “Дама Туз”), також жандармські офіцери, які в подальшому стали відомими діячами політичного сиску - О.І. Спиридович, В.В. Ратко, Г.П. Судейкін. Під безпосереднім впливом Зубатого священник Гапон Г.А. організував “товариство фабрично-заводських робітників” і незабаром став його керівником. Саме цей провокатор (Гапон Г.А.) у січні 1905 р. очолював революційний страйк у Петербурзі. 9 січня ним була організована хода робочих до Зимового палацу для дачі петиції царю, яка закінчилась як відомо, розстрілом, багато людей загинули під пулями (“кров’яна неділя”).

Усе, що відбувалось у період з 1901-1903 р.р., також вуличні демонстрації з червоними прапорами з надписами “геть самодержавство”, сходки, страйки, безладдя робочих, з озброєними нападами на поліцію та війська у м. Баку, Одесі, Харкові, Єкатерінославі і ін., були поставлені, організовані і вчинені агентами Зубатова, які розповсюджували серед робочих прокламації, які друкувались у того ж Зубатова в друкарнях на кошти департаменту поліції. Рух фабрично-заводського населення став зростати та поширюватися, особливо у великих містах, перетворюватися в особливого роду охоронно-поліцейський соціалізм, який висунув ряд організацій у робочому середовищі з такими “досвідченими та енергійними революційними діячами”, як Зубатов, Меншиков, Вильбушевич, Волін, Шаєвич, Гапон та ін., які отримували велику платню у департаменті поліції та володіли провокаційними прийомами та засобами. Таким чином, в Росії було штучно створено у 1901-1903 роках у самому гострому вигляді робоче питання.

Партії соціал-революціонерів “Народна воля”, “Земля і воля”, “Чорний поділ”, “Пролетаріат”, багаточисельні революційні робітничі, студентські гуртки, які у своїй діяльності проти самодержавства використовували не тільки революційний пафос, агітаційні видання підпільних типографій, але й терористичні акти (екси) проти представників влади.

Найбільш радикально виступала у своїй боротьбі з царським самодержавством партія есерів, бойова організація якої організувала і здійснювала терористичні акти відносно найбільш одіозних фігур царського режиму. До активних соціал-революціонерів, народовольців слід віднести Савінкова Б.В., Кібальчича М., Гершуні Г.А., Михайлова О.Д., Желябова О., Карокозова Д.В., Засулич В., Фігнер В., Желвакова М.О., Халтуріна С. та ін. Жертвами перелічених революціонерів (есерів, народовольців), в результаті здійснених ними терактів стали: царська особа Александра II у 1865 р. (два замаху Карокозова); генерал-ад’ютант Трепов Ф.Ф. (невдалий замах В. Засулич); вбивство воєнного прокурора Стрельнікова в Одесі (Халтурін С., Желваков М. - 1880 р.); директор департаменту поліції, сенатор Плеве В.К. (вбитий у 1904 р. есером Созоновим Е.); уфимський губернатор Богданович М.М. (вбитий у 1903 р. соціал-революціонером Дулебовим Є.); фінляндський генерал-губернатор Бобриков М.І. (вбитий у 1904 р. соціал-революціонером Шауманом Є.); інспектор таємної поліції Судейкін Г.П. (вбитий у 1883 р. за наведенням агента-провокатора Дегаєва С.П.). Це далеко не повний перелік жертв, він в разі більш наведеного, але ми вибірково підходили до його складання, маючи на увазі, перш за все, підкреслити важливість займаних ними посад на державній службі.

Треба визнати, що у царській поліції щодо протидії учасникам революційного руху була створена та активно (а головне - ефективно) діяла система внутрішньої та зовнішньої (закордонної) агентури. Головною зброєю їх діяльності була "провокація" як метод, який використовувався при розповсюдженні дезінформації серед революційно налаштованих мас, вербуванні, агентурному проникненні у середовище соціал-революціонерів, народовольців, есерів, агентурної розробки їх найбільш активних учасників.

Створена у 1880 році в Москві і Варшаві політична поліція (охранка) щодо боротьби з революційним рухом під керівництвом полковника Бердяєва та слід за ним Зубатова, дуже активно використовувала розшуку (сиск), зовнішнє спостереження (спеціальне створення фільорської служби), а також підрозділу, який займався перлюстрацією. Все це дало певні результати.

У полі зору охоронки була фактично більшість активних учасників як народовольців, та й есерів, які затримувались поліцією та далі - суд, каторга або страта. Серед них О.І. Желебов, О.О. Михайлов, В.М. Фігнер, С.П. Перовська, С.М. Халтурін, В.І. Засуліч, М.О. Желваков, Ф. Фрумкіна, А.В. Якімова, Г.А. Гершуні та ін.

Найбільш активними ("невловимим") з агентів - провокаторів вважають Євно Азефа, керівника бойової організації партії есерів, він же платний агент охоронки (агентурні псевдоніми "Раскін", "Віноградов"). З показів на судовому розслідуванні по справі Азефа прем'єр-міністра уряду царської Росії П.А. Столипіна: офіційно на службі в поліції Азеф знаходився з 1892 року. Співробітничав спочатку з департаментом поліції, потім в Москві був у розпорядженні начальника охоронного відділення, далі переїхав за кордон і знов співпрацює з департаментом поліції. До 1903 року був на зв'язку у Лопухіна (начальника департаменту поліції), та з 1905 року - у начальника закордонного відділення агентури (Париж, Женева) П.І. Рачковського. Саме від Азефа поліції було відомо про підготовку замахів на Дурново, Столипіна, Дубасова. Викрити (точніше - доказати, бо підозрювали його вже декілька років) провокаційну діяльність Азефа вдалось тільки Бурцеву В.Л. у 1908 році, на суді честі членів ЦК партії есерів у Парижі, якому в свою чергу надав інформацію про зрадництво Азефа Лопухін О.О. (на той час - бувший директор департаменту поліції). За видачу державної таємниці Лопухін був засуджений на 5 років каторги.

Уявляє інтерес причетність Азефа до справи, пов'язаної з перевезенням морським шляхом партії вантажа (зброї та вибухівки) з Японії до Росії. Справа відбувалась у 1905 році в період російсько-японської війни. Вантаж з Японії повинні були отримати есери, вибухівка - щодо підризу Трансibu, а зброя - на збройне повстання. Японці на той час намагались підштовхнути росіян на збройне повстання. Спецоперацією керував полковник Акасі, бувший воєнний аташе у Петербурзі. За планом бойової організації есерів саме Азеф повинен був очолити повстання у Петербурзі, при тому було прийнято рішення про залучення робочих Гапона. Саме Азеф довів інформацію про доставку зброї до відома поліції, а серед партійців (есерів) розповсюджував інформацію, що зброя йде за американські гроші, тобто була ще й "операція прикриття". Доречі, операція по транзиту морем вантажа (зброї) не вдалась. Яхта, на якій перевозив "вантаж", сіла на міліну. З 20 тисяч гвинтівков, 3-х тисяч револьверів та близько 3-х тон вибухівки до революціонерів дійшло

лише три сотні "стволів". Яхту з вантажем у берегів Фінляндії підірвали. За усі роки війни Японія напругу передала російським революціонерам допомогу на суму не менш 35 мільйонів доларів по сучасному курсу.

В останні роки існування царського режиму "провокація" проникла в усі пори суспільства. За часом поглиблення кризи самодержавства все більш удосконалювався поліцейський апарат, який був закликаний його охороняти. Єдиним цілком надійним засобом, який забезпечував би поінформованість уряду про діяльність та наміри революційних партій, департамент поліції вважав агентуру з числа їх членів, яка іменувалась як "внутрішня агентура". Тому спеціальна інструкція департаменту, яка була затверджена у 1907 році, вимагала від охоронних відділень та жандармських управлінь вербувати таких секретних співробітників якомога у більшій кількості, та саме агенти повинні були прагнути зайняти помітне положення у той чи іншій революційній організації. За деякими даними тільки у організаціях та гуртках РСДРП (СДЛК) діяли близько 2070 штатних секретних співробітників, не враховуючи "поодиноких", які надавали відомості епізодично та агентів зовнішнього спостереження.

Далі мова буде йти про особу Малиновського, секретного штатного співробітника царської охоранки. Малиновському вдалось увійти до більшовицького керівництва у якості популярного діяча легального робочого руху, пік його кар'єри співпав з новим революційним підйомом, який укріпив пролетарській фундамент РСДРП та вплив більшовиків. У травні 1910 року царська поліція заарештувала велику групу московських соціал-демократів, також й Малиновського. Це був вже не перший арешт (до цього він затримувався поліцією в Москві у листопаді 1909 року). У той же час він був позбавлений поліцією права проживати з сім'єю у Петербурзі. У в'язниці він (Малиновський Р.) перебував нетривалий час та вийшов звідти вже іншою людиною - секретним співробітником Московського охоронного відділення, отримав псевдонім "Кравець" та 50 рублів щомісячної зарплати.

З поліцейською провокацією соціал-демократи стикались й раніше. В провокаційну діяльність усе більше втягувались активісти робочого руху, більшість яких піднялись на ґрунті подій першої революції. У 1909 році Інеса Арманд з гіркістю та непорозумінням констатувала: провокація стає масовою, вона розповсюджується саме "серед інтелігентних робочих". З архівних матеріалів відомо, що з липня 1910 року до жовтня 1913 року на основі повідомлень Малиновського було отримано 88 агентурних повідомлень (записок). Таким чином, Московське охоронне відділення отримувала від Малиновського докладну інформацію про життя партійної організації м. Москви, а також про нелегальні друкарні, каналах розповсюдження (транзиту) нелегальній літератури, партійних адрес та явок. За повідомленням провокатора були затримані та заарештовані цілий ряд більшовиків та меншовиків. Малиновський був для охоронного відділення поліції дуже цінним джерелом інформації, зарплатня якого з часом досягла 700 рублів на місяць, за тим часом це великі гроші. В полі зору провокатора Малиновського постійно знаходилися активісти соціал-революціонери, лідери партій більшовиків, меншовиків, есерів. Серед них В. Ульянов, Г. Зинов'єв, В. Ногін, Н. Скрипник, Н. Крупська та ін.. Малиновський був учасником Пражської конференції РСДРП, сумісно з В. Ульяновим у січні 1914 року їздив в Париж і Брюссель. Малиновський був членом ЦК РСДРП, депутатом IV Державної думи, головою

думської більшовицької фракції. Не зважаючи на те, що до особи Малиновського було багато претензій і підозр у співробітництві з поліцією, йому вдалося тривалий час уникати від відповідальності. Його (Малиновського) справою займався навіть Бурцев В.Л. (викричав Є. Азефа), публіцист та історик революційного руху, як визнав Малиновського порядною, чесною людиною, який не схилився до зради. Лише після Жовтневої революції, у листопаді 1918 року, після ретельного слідства, рішенням засідання революційного трибуналу при ВЦВК Малиновському було оголошено вирок до страти. Вирок був виконаний у 24 години.

Висновки. Питання дослідження має великі історичні корені, ще й в середні віки її вивчав відомий юрист Чезаре Бекарія. Різні погляди на провокацію надавали російські дореволюційні вчені І.С. Урисов, І.Я. Хефец, Н.С. Таганцев. У провокаційній діяльності агентів царської охорони найбільш активними провокаторами виступали С. Зубатов, Є. Азеф, Р. Малиновський.

Література

1. Каптелов Б.И., Розенталь И.С. и др. Дело провокатора Малиновского / Б.И. Каптелов, И.С. Розенталь. - М.: Республика, 1992. - 288 с.
2. Заварзин П.П. Жандармы и революционеры. Воспоминания / П.П. Заварзин. - Париж, 1930. - 262 с.
3. Новицкий В.Д. Из воспоминаний жандарма / В.Д. Новицкий. - Изд. МГУ. - 1991. - 254 с.
4. Савинков Б.В. Воспоминания террориста / Б.В. Савинков. - Изд. Ереван: Аревик, 1990. - 379 с.

Саакян М. Б.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативної
розшукової діяльності ОДУВС
Надійшла до редакції: 29.12.2015

УДК 343.2

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДІХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ДОКАЗУВАННІ: ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ЧИННОГО КПК УКРАЇНИ

Сергєєва Д. І.

У статті розглядаються поняття, суть та основні проблемні питання, що виникають у використанні результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні та щодо удосконалення норм чинного КПК України. Це зумовлено тим, що особливе занепокоєння суспільства викликає кількість вчинених злочинів. Всі злочини, як правило, вчиняються організованими злочинними угрупованнями, які володіють новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам, мають тісні корупційні зв'язки в різних органах влади. Тому розкриття й розслідування таких злочинів, прийняття законних та справедливих судових рішень, як свідчить багатовіковий зарубіжний і вітчизняний досвід, можливі лише у разі застосування адекватних ефективних таємних засобів отримання доказів, якими за КПК України 2012 р. є негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД). Так як їх включення до вітчизняного кримінального процесу суттєво змінило його взаємозв'язок з ОРД. Саме ці аспекти вбачають мету підвищити ефективність використання негласних засобів у кримінальному провадженні та використання їх результатів у доказуванні.

Основними причинами цього є недосконалість правового регулювання провадження НСРД та використання їх результатів у доказуванні, організаційні чинники й недостатність науково-розроблених рекомендацій для практиків з цих питань. Тому важливим є визначення результатів НСРД та напрямів їх використання у доказуванні.

Ключові слова: негласні слідчі дії, доказування, КПК, негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД), докази.

В статье рассматриваются понятие, сущность и основные проблемные вопросы, возникающие в использовании результатов негласных следы (розыскных) действий в доказывании и по совершенствованию норм действующего УПК Украины. Это обусловлено тем, что особое беспокойство общества вызывает

количество совершенных преступлений. Все преступления, как правило, совершаются организованными преступными группировками, которые владеют новейшими формами и методами противодействия правоохранительным и судебным органам, имеют тесные коррупционные связи в различных органах власти. Поэтому раскрытие и расследование таких преступлений, принятие законных и справедливых судебных решений, как показывает многовековой зарубежный и отечественный опыт, возможны только в случае применения адекватных эффективных тайных средств получения доказательств, которыми по УПК Украины 2012 есть негласные следственные (розыскные) действия (НСРД). Так как их включения в отечественного уголовного процесса существенно изменило его взаимосвязь с ОРД. Именно эти аспекты видят цель повысить эффективность использования негласных средств в уголовном производстве и использования их результатов в доказывании. Основными причинами этого является несовершенство правового регулирования производства НСРД и использования их результатов в доказывании, организационные факторы и недостаточность научно-разработанных рекомендаций для практиков по этим вопросам. Поэтому важным является определение результатов НСРД и направлений их использования в доказывании. Ключевые слова: негласные следственные действия, доказывание, КПК, негласные следственные (розыскные) действия (НСРД), доказательства.

In the article the concept, the essence and main issues arising from use of the results secret track (search) proving action and for the improvement of the current Code of Ukraine. This is because the society of particular concern is the number of crimes committed. All crimes are usually committed by organized criminal groups who own the newest forms and methods of combating

© Д.І. Сергєєва, 2016

law enforcement and judicial authorities have close ties in various corrupt government. Therefore, disclosure and investigation of crimes, making lawful and fair judgments, as the centuries of foreign and domestic experience, possible only if prompt effective covert means of obtaining evidence that the CCP Ukraine in 2012 is covert investigative (detective) action (NSRD). Since their inclusion in the domestic criminal process has significantly changed its relationship with OSA. These aspects see the purpose of more efficient use of undercover agents in criminal proceedings and their use results in evidence. The main causes of this are imperfect regulation proceedings NSRD and use their results in proving, organizational factors and lack of scientific and developed recommendations for practitioners on these issues. Therefore, it is important to determine the results NSRD and directions for their use in evidence.

Keywords: *covert investigations, evidence, PDA, covert investigative (detective) action (NSRD) evidence.*

В умовах розбудови України як демократичної правої держави високим є рівень злочинності, яка проникає в усі сфери суспільного життя, завдаючи значних збитків, негативно впливаючи на розвиток усіх суспільних та державних інститутів. В останні роки злочинність в Україні має тенденцію до зростання.

Особливе занепокоєння суспільства викликає кількість злочинів, вчинених у банківській, кредитно-фінансовій, приватизаційній сферах, на ринку енергоносіїв, у сфері незаконного обігу наркотиків, зброї тощо. Ці злочини, як правило, вчиняються організованими злочинними угрупованнями, які володіють новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам, мають тісні корупційні зв'язки в різних органах влади. Тому розкриття й розслідування таких злочинів, прийняття законних та справедливих судових рішень, як свідчить багатовіковий зарубіжний і вітчизняний досвід, можливі лише у разі застосування адекватних ефективних таємних засобів отримання доказів, якими за КПК України 2012 р. є негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД). Їх включення до вітчизняного кримінального процесу суттєво змінило його взаємозв'язок з ОРД, маючи за мету підвищити ефективність використання негласних засобів у кримінальному провадженні та використання їх результатів у доказуванні.

Водночас, не дивлячись на те, що у світі за допомогою негласних засобів розслідування розкривається понад 85% тяжких та особливо тяжких злочинів й результати більшості негласних засобів визнаються судами західних країн судовими доказами, аналіз 2-х річної вітчизняної практики застосування НСРД виявив, що лише до 5% їх результатів визнаються доказами у суді.

Основними причинами цього є недосконалість правового регулювання провадження НСРД та використання їх результатів у доказуванні, організаційні чинники й недостатність науково-розроблених рекомендацій для практиків з цих питань. Тому важливим є визначення результатів НСРД та напрямів їх використання у доказуванні.

Виходячи з результатів аналізу положень ч. 1 ст. 256, ч. 1, 2, 4, 5 ст. 255, ч. 1, 2 ст. 257 КПК України [2], розділу IV Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (Інструкція) [3], матеріалів

НСРД, результатів та матеріалів ОРД, можемо зробити висновок, що результати НСРД доцільно розглядати у широкому та вузькому значенні.

У широкому розумінні результати НСРД - це будь-які дані, що виникають (отримуються) в процесі проведення НСРД. У вузькому розумінні результати НСРД - це матеріально фіксовані джерела, змістом яких є будь-які дані, а також матеріальні об'єкти, у тому числі документи, що виникають (отримуються) в ході їх проведення.

Результати НСРД для їх подальшого використання у доказуванні мають бути трансформовані в передбачену матеріальну форму (матеріальний об'єкт - предмет, документ тощо), оскільки сама лише змістовна складова результатів НСРД - дані (інформація), що отримується в результаті їх проведення, не може бути використана у доказуванні. Матеріали НСРД і результати НСРД (у вузькому розумінні) є тотожними термінами, проте на момент отримання результатів НСРД вони ще не є процесуальними доказами.

Результатом проведення НСРД є протокол, який відповідно до п. 3. ч. 2 ст. 99 КПК України є документом, що за наявності відповідних умов може бути доказом у кримінальному провадженні. Протокол НСРД є процесуальним документом, що складається слідчим, прокурором у передбаченому КПК України порядку, в якому зафіксовані хід та результати проведення НСРД, а також інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Водночас результати проведеного аналізу матеріалів практики свідчать про те, що у багатьох випадках протокол НСРД складаються слідчими або працівниками оперативних підрозділів, які особисто її не проводили й не приймали участі в її проведенні, а лише давали доручення (слідчий) або завдання (працівник уповноваженого оперативного підрозділу) безпосередньому виконавцю. На наш погляд, така практика унеможливіє використання результатів НСРД у доказуванні, проте вона ґрунтується на нормах Інструкції (п.п. 4.1, 4.5, 4.6), які не відповідають гносеологічним та правовим засадам доказування й повинні бути змінені.

Під час проведення НСРД може застосовуватися фотозйомка, аудіо- і відеозапис, як факультативні засоби фіксації НСРД й які відповідно до ч. 2 ст. 105 КПК України є додатками до протоколу, водночас вони не мають самостійного доказового значення. Варто зазначити, що аудіо-, відеозапис, що здійснюються в ході НСРД, передбачених ст.ст. 260, 263, 264, 270 КПК України, на підставі дослідження яких складається протокол, не є додатками до протоколу зазначених НСРД, а є документами, які лише в своїй нерозривній єдності з протоколом відповідної НСРД утворюють документ-доказ у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 84, ст. 99 КПК України).

Результати НСРД можуть бути приводами та підставами для проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Виключенням є НСРД, передбачені ст.ст. 261 та 274 КПК України.

Чинний КПК України допускає вилучення речей і документів в ході НСРД, передбачених ст.ст. 271, 272 КПК України. Речі й документи, вилучені в ході проведення НСРД, у разі наявності ознак, встановлених ч.ч. 1, 2 ст. 98 КПК України, можуть набути значення речових доказів у кримінальному провадженні.

Певні труднощі щодо використання результатів НСРД у доказування створює те, що законодавець відносить зразки об'єктів, що вилучаються в ході проведення НСРД до додатків до протоколу (п. 1 ч. 2 ст. 105 КПК України, п. 4.7. Інструкції про НСРД), оскільки, по-перше, за пра-

вилами криміналістичної техніки, на відміну від копій, зразки об'єкта не виготовляються, як вказується у п. 1 ч. 2 ст. 105 та п. 3 ч. 1 ст. 267 КПК України, а відбираються у певній кількості, яка залежить від виду, кількості об'єкта та інших його характеристик. Це означає, що від об'єкта віднімається лише певна його кількість і зразок являє собою по суті певну кількість того ж об'єкта із належними йому властивостями, що може мати значення речового доказу. Виходячи з цього, процесуальне значення зразків виявленого об'єкта не може бути знівельовано з додатками до протоколу. По-друге, зразки об'єктів, як правило, у подальшому є об'єктами експертних досліджень, якими не є додатки до протоколу процесуальної дії.

Водночас, якщо зразки вилучаються як умовно-вільні зразки для експертного ідентифікаційного дослідження, то такі зразки не набувають значення жодного виду доказів у кримінальному провадженні, оскільки самі по собі нічого не доводять і не спростовують (такими є, наприклад, зразки, вилучені в порядку ст. 274 КПК України).

Проте більшість опитаних (85% оперативних працівників та 64% слідчих) необґрунтовано вважають, що в результаті негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, отримуються не що інше, як речові докази [1, с. 5]. Це є наслідком розповсюдженої серед правників помилкової точки зору про те, що будь-які матеріальні об'єкти у кримінальному провадженні є речовими доказами. У зв'язку з чим, необхідно внести відповідні зміни до п. 1 ч. 2 ст. 105, п. 3 ч. 1 ст. 267 КПК України та п. 4.7. Інструкції.

Слід зазначити, що на практиці головне призначення НСРД як засобів отримання доказів у кримінальному провадженні у переважній більшості не реалізується (лише до 7% результатів НСРД використовуються прокурорами для обґрунтування обвинувачення у суді і лише до 5% результатів НСРД визнається доказами судом). Основними причинами цього є:

непридатність результатів НСРД для використання їх прокурорами для обґрунтування обвинувачення у зв'язку з: неналежним процесуальним документуванням проведення НСРД;

неякісним процесуальним оформленням результатів НСРД; порушенням прав, свобод та законних інтересів осіб під час проведення НСРД;

порушенням порядку отримання судових рішень або санкцій прокурора на проведення НСРД чи відсутність таких рішень (санкцій) при встановленні КПК України їх обов'язковості;

невідповідністю результатів НСРД вимогам допустимості, належності й достовірності тощо;

громіздкість процедури їх розсекречення, що потребує часу в реальних умовах його процесуальної обмеженості;

неможливість чи недоцільність розсекречення результатів НСРД з урахуванням форм і методів їх проведення та використання конфіденційних стосунків при їх проведенні;

невизнання судом результатів НСРД допустимими, належними, достовірними доказами, а сукупності наданих доказів, отриманих за результатами НСРД, - достатньою для прийняття судового рішення;

невміння належним чином стороною обвинувачення обґрунтувати свою позицію у суді доказами, отриманими за результатами НСРД;

недостатність результатів НСРД для прийняття відповідного процесуального рішення судом та ін.

У ході дослідження випадків надання стороною за-

хисту результатів НСРД для обґрунтування своєї позиції у суді не виявлено, хоча така можливість передбачена чинним КПК України. Основними причинами цього є:

необізнаність адвокатів у доказових можливостях НСРД як засобів доказування; складність процедури ініціювання проведення НСРД стороною захисту;

бездіяльність слідчого й прокурора щодо задоволення клопотання стороною захисту на проведення НСРД або безпідставна відмова у ньому, на що вказують 82% опитаних захисників, які подавали такі клопотання;

складність процедури оскарження такої відмови або бездіяльності;

непередбаченість законодавством ознайомлення стороною захисту з результатами НСРД, навіть проведеного за її ініціативою.

Водночас встановлені випадки у судовій практиці, коли за клопотанням стороною захисту надані стороною обвинувачення результати НСРД не визнавалися судом доказами через їх невідповідність визначеним КПК України вимогам.

Таким чином, з метою забезпечення належних гарантій використання результатів НСРД у доказуванні, на нашу думку, доцільно внести до КПК України та інших правових актів зміни та доповнення:

Частину 1 ст. 254 КПК України викласти у такій редакції: "1. Відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять, а також результати їх проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу".

У частинах 1, 4, 5 ст. 255 КПК України слова "відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій" варто замінити на "результати негласних слідчих (розшукових) дій". Частину 1 ст. 256 КПК України пропонуємо викласти у такій редакції: "1. Результати негласних слідчих (розшукових) дій можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування" та ін.

Література

1. Албул С.В. Експрес-аналіз ефективності використання негласних слідчих (розшукових) дій: аналітичний огляд / С.В. Албул, М.П. Водько, О.Є. Користін та ін. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 36 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2013 р. - № 9-10. - Ст. 474.

3. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Інструкція, затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1681/51 від 16.11.2012 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

*Сергєєва Д. Б.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Надійшла до редакції: 21.12.2015*

ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ ЗАХІД

Ташматов В. А.

Стаття присвячена розгляду одного із видів превентивних поліцейських заходів, а саме проникнення до житла чи іншого володіння особи поліцією. У статті буде встановлено загальне визначення поліцейських заходів в Україні, їх видів. Буде проведено описання видів поліцейських заходів, а також вимоги до їх застосування. Будуть визначені та детально описані такі поняття, як житло, інше володіння особи та проникнення до них. Також будуть розглянуті правові підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи поліцією, як превентивного поліцейського заходу.

Ключові слова: житло, інше володіння особи, поліція, проникнення до житла, злочин.

Статья посвящена рассмотрению одного из видов превентивных полицейских мероприятий, а именно проникновение в жилье или другое владение лица полицией. В статье будет установлено общее определение полицейских мероприятий в Украине, их видов. Будет проведено описание видов полицейских мероприятий, а также требования к их применению. Будут определены и подробно описаны такие понятия, как жилье, другое владение лица и проникновение в них. Также будут рассмотрены правовые основания для проникновения в жилье или другое владение лица полицией, как превентивного полицейского мероприятия.

Ключевые слова: жилье, другое владение лица, полиция, проникновение в жилище, преступление.

The article deals with the same types of preventive police measures, such as entry into a dwelling or other property by police. This article would set a common definition of police activities in Ukraine, their species. There will be a description of the types of police measures and requirements for their use. Will be identified and described in detail such things as housing, other property of a person and penetration to them. This will also address the legal grounds for entry into a dwelling or other property by police as a preventive police action.

Keywords: housing, other property, police entry into a dwelling, a crime.

Актуальність дослідження. На етапі докорінного реформування міліції України у Національну поліцію України на перше місце виходить питання дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина. Саме тому одна з найважливіших функцій держави, це захист прав і свобод особи. Конституція України зазначає, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Обмеження таких прав і свобод можливо лише в передбачених законами України випадках. Поліція України у своїй діяльності вимушена застосовувати поліцейські заходи, що обмежують права людини. Але ці заходи повинні застосовуватися виключно на підставах, передбачених Законом України "Про Національну поліцію".

Мета даної статті - детально розглянути підстави для

проведення такого превентивного поліцейського заходу, як проникнення до житла чи іншого володіння особи.

02.07.2015 Верховною Радою України був прийнятий Закон "Про Національну поліцію". Цим Законом встановлено, що Національна поліція України (далі - поліція) - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Завданнями поліції є:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Для виконання поставлених перед поліцією завдань законодавцем було введено поняття поліцейського заходу. Поліцейський захід - це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції. Обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним. Поліцейський захід припиняється, якщо досягнуто мети його застосування, якщо неможливість досягнення мети заходу є очевидною або якщо немає необхідності у подальшому застосуванні такого заходу.

Поліцейські заходи поділяються на превентивні та примусові.

У свою чергу превентивні поліцейські заходи поділяються на такі види:

- 1) перевірка документів особи;
- 2) опитування особи;
- 3) поверхнева перевірка і огляд;
- 4) зупинення транспортного засобу;
- 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;
- 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;
- 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;
- 11) поліцейське піклування.

Ми ж детально розглянемо такий превентивний поліцейський захід, як проникнення до житла чи іншого володіння особи.

Житло для людини – така ж необхідна природна річ, як одяг та їжа. Споконвіків людина дбає про своє

житло, оберігає його, захищає. Житло є невід'ємною складовою особистого життя людини. Вона має природне право жити так, як бажає, бути захищеною від оприлюднення фактів особистого життя. Але це неможливо без поваги до її житла, де значною частиною проходить це особисте життя, і тому людина має таке ж природне право не тільки на саме житло, а й на недоторканність його. Вислів “мій дім – моя фортеця” найбільш влучно розкриває суть цього феномену. Саме тому міжнародні правові акти декларують право людини на недоторканність її житла. Зокрема, ст. 12 Загальної декларації прав людини, яка прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., передбачено: “Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла... Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань”.

Аналогічна вимога міститься в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., який набув чинності для України 23 березня 1976 р.

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., відомої як Європейська конвенція з прав людини (далі – Європейська конвенція), комплексно декларує зазначені права. Зокрема, в ній зазначено: “Кожна людина має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції”.

Статтю 233 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) зазначено, що житло особи – це будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом.

Згідно зі ст. 379 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них.

Під житлом у житловому праві розуміють не тільки житлові (у тому числі багатоквартирні) будинки і дачі, призначені для постійного проживання, а й відокремлені квартири та інші ізольовані приміщення (наприклад, окремі ізольовані кімнати в квартирах), гуртожитки, будинки-інтернати, спеціальні будинки для громадян похилого віку й інвалідів та ін., що зареєстровані в державних органах як житлові приміщення. В цивільному праві під житлом розуміють перш за все об'єкт права власності та інших речових прав, що має особливий правовий режим.

Житло згідно з положеннями ЦК є поєднуючим поняттям, яке включає в себе житловий будинок, квартиру, садибу, котедж, дачу, розраховані на тривалий строк служби та призначені для проживання. На думку коментаторів ЦК, з точки зору цивільного права не можуть вважатися житлом окремі виробничі приміщення, вагончики, підвали, сараї, гаражі, збірно-розбірні, пересувні, контейнерні та інші підсобні споруди, а також приміщення, призначені для тимчасового (готель, лікарня) або недобровільного (в'язниця) перебування особи.

Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського,

виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

Визначення терміну “проникнення” дано свого часу в листі Верховного Суду СРСР від 23 червня 1983 р. № 01-16/31-83. Зокрема, в ньому зазначено, що “проникнення” – це вторгнення в закриті чи незакриті (незамкнені) приміщення або житло, яке здійснюється (без відповідного дозволу) всупереч волі громадян, які проживають, працюють або через інші обставини законно перебувають (або в даний час відсутні) в цьому місці. Воно може здійснюватись як з подоланням перешкод (замків, закритих дверей, вікон, люків та ін.) чи опору людей, так і без цього, наприклад шляхом обману відповідних осіб або з використанням того, що ці особи (особа) залишили приміщення (житло) незакритим, без охорони. “Проникнення” може бути здійснене також за допомогою різних пристроїв (крюків, магнітів, шлангів тощо), коли особа безпосередньо не входить у відповідне приміщення. Аналогічне роз'яснення дано в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 26 квітня 1984 р. № 2. Зокрема, в цій постанові роз'яснюється, що “проникнення” – це таємне або відкрите вторгнення в приміщення, інше сховище чи житло. Воно може здійснюватись як із подоланням перепон або опору людей, так і без цього. “Проникнення” може бути здійснене також за допомогою пристроїв, коли стороння особа досягає відповідного результату без входження у відповідне приміщення.

Виходячи з міжнародно-правових актів Україна в Конституції закріпила правило, згідно з яким: “Кожна людина має право на житло” (ст. 47), а також: “Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду” (ч. 2 ст. 30). Лише “у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку”.

Ці конституційні норми з точки зору охорони прав і свобод людини мають принципово важливе значення, і тому в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) вони закріплюються як засада судочинства. Зокрема, статтю 13 КПК передбачено недоторканність житла чи іншого володіння особи, що гарантує громадянам недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків передбачених КПК. Ніхто не має права без законної підстави увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому. Особисте життя громадян охороняється законом.

На жаль, і конституційна норма, і наведені норми КПК дещо відрізняються від формули, передбаченої ч. 2 ст. 8 Європейської конвенції. Зокрема, в ній зазначено, що “державна не може втручатися у здійснення цього права (тобто права на повагу в даному випадку до житла людини) – інакше ніж згідно із законом та у випадках, необхідних у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей”.

Порівняймо наведені норми і побачимо, що Європейська конвенція передбачає значно ширші можливості для

обмеження права особи на недоторканність житла, ніж у національному законодавстві. Не йдеться в ній і про інше володіння особи. Слід звернути увагу на те, що згідно зі ст. 50 Конституції Республіки Польща забезпечується недоторканність житла людини. Обшук квартири, приміщення або транспортного засобу може провадитись лише у випадках, визначених законом, та встановленим ним способом. Тобто Україна, передбачаючи недоторканність не тільки житла, а й іншого володіння особи, встановлює більш широкі права особи, ніж це передбачено Європейською конвенцією, і цим створює для правоохоронних органів більш складні умови діяльності, ніж вони передбачені в країнах Європи. Оскільки Конвенція ратифікована Україною і стала частиною національного законодавства, її розбіжність із Конституцією та іншими Законами України створює відповідну проблему в судочинстві. Суди вимушено зобов'язані, за певних обставин, застосовувати Конвенцію як акт прямої дії.

Перед розглядом зазначеного превентивного заходу необхідно визначитися у яких випадках поліцейський може правомірно проникнути до житла чи іншого володіння особи.

По-перше, за добровільною згодою особи. Законодавство конкретно не вказує, у якій формі має бути викладена добровільна згода особи, яка є володільцем житла. Для уникнення ускладнень в роботі правоохоронних органів, у разі коли особа спочатку надає таку добровільну згоду усно, а потім відмовляється від неї, краще щоб така згода була письмовою.

По-друге, поліцейський має право проникнути до приміщення чи іншого володіння особи за рішенням суду. Такі рішення судом приймаються:

для проведення деяких слідчих дій у кримінальних провадженнях, передбачених кримінальним процесуальним законодавством;

для проведення деяких оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність";

на підставах, зазначених в Законі України "Про виконавче провадження". Цим законом передбачено, що державний виконавець при здійсненні виконавчого провадження має право при виконанні судових рішень безперешкодно входити на земельні ділянки, в жилі та інші приміщення боржників-фізичних осіб, провадити в цих приміщеннях огляд, за необхідності примусово відкривати їх в установленому порядку із залученням працівників поліції, опечатувати ці приміщення, арештовувати, опечатувати та вилучати належне боржникові майно, яке там знаходиться і на яке за законом можна звернути стягнення.

По-третє, під час перевірки дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб. Так Законом України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі" передбачено, що до осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, застосовується таке обмеження, як "заборона виходу з будинку (квартири) у визначений час, який не може перевищувати восьми годин на добу". Згідно зі ст. 7 цього Закону поліцейські зобов'язані систематично контролювати поведінку зазначених осіб, тобто в будь-який час зобов'язані входити до житла чи до іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з тим щоб з'ясувати, чи є піднаглядний у житлі.

І кожного разу отримувати попередньо рішення суду на проникнення до житла, якщо піднаглядний буде проти цього заперечувати або якщо він там відсутній, навряд чи буде сприяти цілям боротьби зі злочинністю. Ось чому, всупереч конституційній нормі, але у відповідності зі ст. 8 Конвенції, п. 10 ч.1 ст. 31 Закону України "Про Національну поліцію" передбачено, що поліція для виконання покладених на неї обов'язків має право перевірки дотримання обмежень, встановлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом.

Поліція в рамках проведення превентивних заходів може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із:

Рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій.

Надзвичайна ситуація - це обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

На підставі цієї норми поліцейський має право проникнути до житла чи іншого володіння особи виключно для рятування життя людей та цінного майна, при надзвичайних ситуаціях на території України, види яких затверджені Постановою Кабінету Міністрів України 15 липня 1998 року № 1099 "Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій". Надзвичайні ситуації поділяються на:

1) надзвичайні ситуації техногенного характеру - транспортні аварії (катастрофи), пожежі, неспровоковані вибухи чи їх загроза, аварії з викидом (загрозою викиду) небезпечних хімічних, радіоактивних, біологічних речовин, раптове руйнування споруд та будівель, аварії на інженерних мережах і спорудах життєзабезпечення, гідродинамічні аварії на греблях, дамбах;

2) надзвичайні ситуації природного характеру - небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні морські та прісноводні явища, деградація ґрунтів чи надр, природні пожежі, зміна стану повітряного басейну, інфекційна захворюваність людей, сільськогосподарських тварин, масове ураження сільськогосподарських рослин хворобами чи шкідниками, зміна стану водних ресурсів та біосфери;

3) надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру, пов'язані з протиправними діями терористичного та антиконституційного спрямування: здійснення або реальна загроза терористичного акту (збройний напад, захоплення і затримання важливих об'єктів, ядерних установок і матеріалів, систем зв'язку та телекомунікацій, напад чи замах на екіпаж повітряного чи морського судна), викрадення (спроба викрадення) чи знищення суден, встановлення вибухових пристроїв у громадських місцях, викрадення зброї;

4) надзвичайні ситуації воєнного характеру, пов'язані з наслідками застосування зброї масового ураження або

звичайних засобів ураження, під час яких виникають вторинні фактори ураження населення внаслідок руйнування атомних і гідроелектричних станцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухівки, сильнодіючих отруйних речовин, токсичних відходів, транспортних та інженерних комунікацій

Безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

Метою переслідування є затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Але в цьому сенсі норми Закону "Про Національну поліцію" вступають в протиріччя з нормами КПК.

Законом "Про Національну поліцію" передбачено право поліцейського на переслідування та фактичне затримання особи, яка була запідозрена у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого нормами Особливої частини Кримінального кодексу України, незалежно від санкції статті.

Кримінальне процесуальне право передбачає дещо інше. КПК зазначає, що уповноважена службова особа, в тому числі і поліцейський, має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання лише у виді позбавлення волі. Таким чином КПК фактично не дозволяє поліції затримувати осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, за які передбачено такі види покарань як штраф, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, громадські роботи або обмеження волі.

На мою думку, поліцейський має право затримувати будь-яку особу, яка була запідозрена у вчиненні кримінального правопорушення, незалежно від санкції статті. Таку особу необхідно у найкоротший термін (негайно) доставити до найближчого органу досудового розслідування для прийняття процесуального рішення.

При цьому необхідно враховувати, що поліцейський має право підозрювати особу у вчиненні злочину виключно у випадках:

- коли особа безпосередньо вчиняє злочин;
- як що дана особа з прямим умислом вчинила діяння, спрямоване на вчинення злочину, однак не довела його до кінця з причин, що не залежали від її волі;
- коли безпосередньо після вчинення злочину потерпілий або очевидці прямо вказують на особу, яка вчинила даний злочин;
- якщо на тілі чи одязі особи містяться будь-які ознаки, які вказують на те, що дане суспільно небезпечне винне діяння було вчинене саме цією особою;
- якщо сукупність ознак на місці події підтверджують причетність даної особи до вчиненого нею злочину.

Європейське законодавство не вважає проникнення до житла чи іншого володіння особи для затримання осіб, що підозрюються у вчиненні злочину, порушенням їх прав.

Так, Європейський суд не визнав порушення Європейської конвенції в тому, що наділена відповідними повноваженнями поліція увійшла до житла з тим, щоб здійснити арешт особи, яка вчинила злочин (справа "Мюррей проти Сполученого Королівства"). Тобто в таких та аналогічних випадках дії особи, яка проникає в житло чи інше володіння, хоча формально і порушують їх недоторканність, але вони корисні, оскільки зумовлені необхідною обороною або крайньою необхідністю. В такому разі шкода від проникнення в чуже житло чи інше

володіння завжди буде менша, ніж та, що могла виникнути, якщо такого проникнення своєчасно не здійснити.

3. Припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні.

Припинення полягає в діях поліцейського, спрямованих на зупинення злочинної діяльності, що вже почалася, та на недопущення настанню злочинного результату, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні. При цьому необхідно враховувати, що встановити наявність загрози для життя через закриті двері оселі не завжди можливо. Крім того, на мою думку, цю норму необхідно доповнити після слів "загрожує життю", словами "чи здоров'ю".

Проникнення поліцейського до житла чи іншого володіння особи не може обмежувати її права користуватися власним майном. Про застосування вказаного поліцейського заходу обов'язково складається протокол.

Необхідно зазначити, що діючим законодавством України передбачається, що не тільки поліцейські, а й представники деяких інших державних органів мають право на безперешкодне входження без дозволу суду до житла чи іншого володіння особи.

Так статтею 80 Кодексу цивільного захисту України зазначається, що під час гасіння пожежі працівник пожежно-рятувального підрозділу має право на безперешкодний доступ до всіх житлових, виробничих та інших приміщень, а також на застосування будь-яких заходів, спрямованих на рятування населення, запобігання поширенню вогню та ліквідацію пожежі. При цьому матеріальні збитки, пов'язані з пошкодженням майна під час гасіння пожежі, пожежно-рятувальні підрозділи не відшкодовують.

У разі введення в Україні надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку компетентні державні органи серед інших додаткових заходів можуть проводити також огляд службових приміщень та житла громадян (ст. 18 Закону від 16 березня 2000 р. № 1550-III "Про правовий режим надзвичайного стану").

Статтею 25 Закону від 25 березня 1992 р. № 2229-XII "Про Службу безпеки України" органам і співробітникам Служби безпеки України надано право виключно при безпосередньому припиненні злочинів, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, переслідуванні осіб, що підозрюються у їх вчиненні, заходити в жилі, службові, виробничі та інші приміщення, на території і земельні ділянки та оглядати їх в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України

Посадові особи, залучені до проведення антитерористичної операції, відповідно до ст. 15 Закону від 20 березня 2003 р. № 638-IV "Про боротьбу з тероризмом" мають право входити (проникати) в жилі й інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року

- Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
5. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
6. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18.02.1992 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
7. Закон України "Про Службу безпеки України" від 25.03.1992 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
8. Закон України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі" від 01.12.1994 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
9. Закон України "Про виконавче провадження" від 21.04.1999 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
10. Закон України "Про правовий режим надзвичайного стану" від 16.03.2000 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
11. Закон України "Про боротьбу з тероризмом" від 20.03.2003 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>

12. Закон України "Про Національну поліцію" від 02.07.1915 року - Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/>
13. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року - Електронний ресурс <http://zakon4.rada.gov.ua/>
14. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950 року - Електронний ресурс <http://zakon4.rada.gov.ua/>
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року - Електронний ресурс <http://zakon4.rada.gov.ua/>
16. Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій" № 1099 від 15.07.1998 року - Електронний ресурс <http://zakon4.rada.gov.ua/>
17. Маляренко В.Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства - Електронний ресурс <http://www.scourt.gov.ua/>.

Ташматов В.А.,
старший викладач кафедри
тактико-спеціальної та вогневої підготовки
ОДУВС

Надійшла до редакції: 29.12.2015

УДК 343.982.325

УЧАСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ У ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Тетерятник Г. К.

У роботі розглядаються актуальні питання, пов'язані із участю працівників кримінальної розвідки у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у КПК України. Автором проаналізовано стан законодавства у цій сфері, звернена увага на регламентацію зазначеного питання законодавством інших держав.

Зауважується, що на сьогодні відсутні норми, які б визначали правовий статус працівників підрозділів кримінальної розвідки, що залучаються до проведення негласних слідчих (розшукових). Визначені прогалини процедурного характеру: відсутність вимог до постанови про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовується необхідність прийняття відповідних нормативно-правових актів, які б визначали порядок залучення працівників кримінальної розвідки до проведення негласних (слідчих) розшукових дій.

Ключові слова: кримінальна розвідка, негласні слідчі (розшукові) дії, спеціальне завдання, кримінальне провадження, участь в організованій групі чи злочинній організації.

В работе рассматриваются актуальные вопросы, связанные с участием сотрудников подразделений криминальной разведки в проведении негласных следственных (розыскных) действий согласно УПК Украины. Автором проанализировано состояние законодательства в этой сфере, обращается внимание на регламентацию этого вопроса законодательством других государств.

Отмечается, что на сегодня отсутствуют нормы,

определяющие правовой статус сотрудников подразделений криминальной разведки, привлекаемых к проведению негласных следственных (розыскных). Определены пробелы процедурного характера: отсутствие требований к постановлению о проведении негласных следственных (розыскных) действий. Обосновывается необходимость принятия соответствующих нормативно-правовых актов, определяющих порядок привлечения сотрудников криминальной разведки к проведению негласных (следователей) розыскных действий.

Ключевые слова: криминальная разведка, негласные следственные (розыскные) действия, специальное задание, уголовное производство, участие в организованной группе или преступной организации.

This article are regarded the topical questions, which are related with origin of the institute of non-public investigative operations in the new criminal processual code of laws. Regulation, conduct and use of the results of the non-public investigative operations in the criminal proceeding is a guaranty for participants of criminal proceeding in part of using case files which are receiving by non-public methods from one side.

For conducting non-public investigative operations investigators weren't ready a practical matter, due to missing necessary experience, and legal system wasn't ready due to doesn't meeting the conditions on present moment from another side.

The condition of the legal system, which regulating

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

involvement officers of the department of the criminal intelligence to conducting non-public investigative operations was analyzed by authors: there are codes of laws and acts of legislation. Attention was accorded to the legal system regulation of other countries for this subject.

There aren't any norms of law which determine the legal status of the officers of the department of the criminal intelligence that are involved to conducting non-public investigative operations today.

The gap of the procedural motion is the unavailability requirements to the statement of conducting non-public investigative operations.

The necessity of adopting of the norms of law which determine rules for officers of the department of the criminal intelligence that are involved to conducting non-public investigative operations are justified by authors.

Keywords: *criminal intelligence, non-public investigative operations, special operation, criminal proceeding, participation in an organized criminal gang.*

Поява інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі - НСРД) у реформованому КПК України ось уже четвертий рік призводить до жвавих дискусій між практиками та вченими з різних питань функціонування цього інституту. З одного боку, регламентація проведення та використання НСРД у кримінальному провадженні стала гарантією для учасників процесу у частині використання матеріалів, які отримуються негласними методами. Адже у попередньому КПК України (1960 р.) гострим було питання легалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності задля набуття ними статусу доказів. З іншого ж боку, до проведення НСРД на практиці були не готові не тільки слідчі, які не мали подібного досвіду, а і сама законодавча база до сих пір не регламентує низку питань, пов'язаних із проведенням НСРД.

Останні роки система кримінальної юстиції України перебуває у процесі реформування. 7 листопада 2015 року набув чинності Закон України "Про Національну поліцію". Попри позитивні перетворення, яким сприяло прийняття зазначеного нормативного акту, поза увагою законодавця залишилася низка питань, зокрема не врегульовані питання щодо окремих підрозділів, які раніше були в системі ОВС. 12 лютого 2015 року було ліквідовано УБОЗ. У той же час, постало питання щодо спроможності виконання існуючими підрозділами окремих завдань ліквідованого УБОЗу. У структурі Національної поліції було створено Департамент кримінальної розвідки.

У більшості країн світу кримінальна розвідка відіграє важливу роль у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, використовуючи дані, отримані під час проведення заходів силами і засобами, які знаходяться в арсеналі підрозділів кримінальної розвідки, вони здійснюють стратегічний аналіз, за допомогою якого виробляються довготермінові плани діяльності правоохоронних органів, розробляється стратегія та вимоги до кримінальної розвідки; тактичний аналіз, на підставі якого здійснюється розробка короткотермінових планів діяльності поліції згідно із загальною стратегією, а також може використовуватися для доповнення існуючих вимог до кримінальної розвідки; цільовий профіль стосовно конкретної особи (підозрюваного чи жертви) або групи осіб у відповідності до стратегічних пріоритетів; проблемного профілю, в якому проаналізовано конкретний злочин або серію подій тощо [1, с.67].

Працівники підрозділів кримінальної розвідки залучаються до проведення НСРД. Статтю 272 КПК України

передбачено виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. У ч.1 ст.272 КПК України зазначається, що: "Під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування". Таким чином, виділяється дві категорії осіб, які можуть безпосередньо проводити цю НСРД: 1) особа, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації; 2) особа, яка є учасником зазначеної групи чи організації, яка на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. Посилання законодавця на закон, відповідно до якого певна особа виконує спеціальне завдання, означає, що у законодавстві має бути чітко визначено, хто є особою, яка уповноважена виконувати таке завдання. У той же час, такого роз'яснення у законодавстві не існує.

У більшості країн світу, у тому числі, в Україні, участь у подібних заходах беруть, так звані, штатні "офіцери під прикриттям". В Україні вони належать до підрозділів кримінальної розвідки. Певною мірою зазначене питання було врегульовано у пп. 8, 13 ч. 1 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", ст. 13, 14 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", відповідно до яких, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ, Служби безпеки України мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до кримінальної відповідальності недостатньо, використовувати штатних та нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання, або учасника організованого злочинного угруповання, які на конфіденційній основі співпрацюють з уповноваженими на боротьбу з організованою злочинністю органами, із збереженням в таємниці достовірних даних щодо їх особистості [2,3].

У той же час, ЗУ "Про ОРД" регламентує проведення оперативно-розшукової діяльності, а НСРД знаходяться у площині сфери дії кримінального процесуального законодавства. В Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні визначено, що "Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами" [4]. Однак, і у цьому роз'ясненні вказано, що особа, яка уповноважується на виконання спеціального завдання слідчим, є такою відповідно до закону, який на сьогодні відсутній.

Відомості, отримані під час проведення НСРД можуть стати доказами тільки у випадку їх відповідності вимогам належності, допустимості і достовірності. Це означає, що

вони, в першу чергу, мають бути отримані на законних підставах. У підзаконних нормативно-правових актах, які мають грифи секретності певною мірою визначалося, хто відноситься до осіб, які уповноважені виконувати спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації. Однак, по-перше, підзаконний нормативно-правовий акт має зовсім іншу юридичну силу та сферу дії, аніж закон, про який чітко вказано у ст. 272 КПК України. По-друге, на сьогодні більшість нормативно-правових актів, які стосувалися діяльності підрозділів ОВС, із набуттям чинності ЗУ "Про Національну поліцію" втратили чинність, а нові до сих пір не прийняті. Це унеможливує виконання завдань багатьма підрозділами Національної поліції, у тому числі, і підрозділами кримінальної розвідки.

Більш того, особа, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, по суті бере участь у кримінальному провадженні. Отже, її процесуальний статус має бути визначений у КПК України, а така особа відповідно має бути віднесена до певної категорії учасників кримінального провадження.

Попри те, що така особа бере участь у НСРД, форми та методи проведення яких не підлягають розголошенню, її процесуальний статус та поняття мають бути визначені у КПК України. Це відповідає засадам кримінального провадження та вимогам щодо допустимості доказів. Надання визначення цьому суб'єкту кримінального провадження, на нашу думку, у жодному разі не впливає на розголошення таємних форм та методів проведення НСРД. Більш того, чітке визначення у законі критеріїв цієї особи, її прав та обов'язків у кримінальному провадженні стає додатковою гарантією законності проведення зазначених дій уповноваженими особами.

В іншому ж випадку - виникає питання: "В якості якого суб'єкта кримінального провадження бере участь така особа та чим є отримані під час виконання нею спеціального завдання відомості". На практиці така особа може бути допитана як свідок. При цьому виноситься постановою про зміну анкетних даних, особа дає показання, які в подальшому можуть бути використані як докази. Відповідно до ст. 65 КПК України, свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Втім, особа, якій такі відомості стали відомі під час виконання спеціального завдання, на нашу думку, не є свідком у розумінні ст. 65 КПК України. Адже їй не просто стали відомі обставини кримінального правопорушення, вона брала безпосередню участь у діяльності організованої групи чи злочинної організації. Більш того, уповноважена на виконання спеціального завдання особа може заподіювати шкоду охоронюваним законом інтересам, але лише вимушену, і в певних межах [5]. Таким чином, вона має інший статус.

У зв'язку з цим, виникає наступне питання, яке має бути вирішено. Якщо статус такої особи не визначений, то наскільки допустимими є докази, отримані під час виконання такого завдання. Крім того, логічним з боку сторони захисту стане питання щодо наявності підбурювання, провокаційних дій такої особи в діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Вважаємо, що низку цих проблем можна було б вирішити, визначивши у КПК України процесуальний статус такої особи та віднісши її до суб'єктів, які представляють сторону обвинувачення.

Наступне питання щодо проведення цієї НСРД працівниками підрозділів кримінальної розвідки є процедурним. У ч. 2 ст. 272 КПК України визначено, що виконання зазначеними особами такого спеціального завдання, як негласна слідча (розшукова) дія, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу. У той же час, КПК України не визначає навіть, кому, у якому порядку має направлятися зазначена постанова.

Зазначені прогалини негативно впливають на правозастосовну практику, можливість ефективного залучення підрозділів кримінальної розвідки до виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Більш того, така не регламентованість законом, а не підзаконними нормативно-правовими актами, викликає сумніви щодо законності отримання інформації суб'єктами, статус яких не визначений КПК України, можливості використання їх як доказів у кримінальному провадженні.

Література

1. Guidance on the National Intelligence Model / Produced on behalf of the Association of Chief Police Officers by the National Centre for Policing Excellence. - 2005. - 213 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://whereismydata.files.wordpress.com/2009/01/national-intelligence-model-20051.pdf>.
2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.
4. Про затвердження інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
5. Багрій М.В. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як негласна слідча (розшукова) дія / М.В. Багрій [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2013>.

Тетерятник Г.К.
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального
процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2015

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Хитра А. Я.,
Ратнова А. В.

У статті розглядаються поняття, суть та основні проблемні питання, що виникають при виконанні домашнього арешту як запобіжного заходу у кримінальному судочинстві. Виходячи з аналізу домашнього арешту піднімається проблема неоднакової практики його застосування. Також, проаналізовано основні позитивні та негативні сторони цього запобіжного заходу та надано рекомендації для вдосконалення. Робиться пропозиція про необхідність створення окремої бази даних щодо обліку осіб до яких застосовано домашній арешт.

Ключові слова: запобіжні заходи, домашній арешт, ухвала суду, слідчий суддя, підозрюваний (обвинувачений).

В статье рассматриваются понятие, сущность и основные проблемные вопросы, возникающие при применении домашнего ареста в качестве меры пресечения в уголовном судопроизводстве. Исходя из анализа домашнего ареста поднимается проблема неодинаковой практики его применения. Также, проанализированы основные положительные и отрицательные стороны этой меры пресечения и даны рекомендации для совершенствования. Делается предложение о необходимости создания отдельной базы данных по учету лиц к которым применено домашний арест.

Ключевые слова: меры пресечения, домашний арест, постановление суда, следователь судья, подозреваемый (обвиняемый).

The concept, the essence and the main issues arising in the execution of home arrest as a preventive measure in criminal proceedings are considered in the article.

According to the analysis of decisions on rejection of granting the petitions on home arrest it is found that the main reason for taking such decisions by the investigating judges was establishing in the course of the examination the application on failure to prove the circumstances provided by p. p. 1-3 p. 1 art. 194 of Criminal Procedural Code of Ukraine by prosecutor, and especially failure to prove the presence of risks identified by art. 177 of Criminal Procedural Code of Ukraine in criminal proceedings.

The main issues on the implementation of decisions of investigating judge, of the court on the charging of home arrest by the National Police include the following: the basic information that the decision of home arrest should include is not clarified; a clear responsible entity for the fulfillment of the decision on records of suspects, the accused, who are under home arrest is not provided; time of monitoring the behavior of the suspect, the accused, who is under home arrest is not defined; the frequency of visiting the suspect, the accused, who is under home arrest is not defined; the lack of a unified database of the Ministry of Internal Affairs on the records of suspects, the accused, who are under home arrest; long period of time between the sending by court and receiving the decision on approval of a preventive measure in the form of home arrest by the authority of the National Police, especially when the court is not local.

Currently there does not exist a single system (database) of the Ministry of Internal Affairs on the records of suspects, the accused, who are under home arrest, which greatly burdens the work of the competent departments of the National Police of Ukraine.

In general, it is concluded that home arrest is more humane preventive measure compared to detention, its implementation is progressive for Ukrainian legislation, but the practice of its implementation will be effective only after detailed legal regulation of the implementation of preventive measure in the norms of Criminal Procedural Code of Ukraine, as well as by using departmental regulatory acts.

Key words: preventive measures, home arrest, court resolution, investigating judge, suspect (accused).

Постановка проблеми. Проблеми, що виникають на практиці під час застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту дещо різняться у кожному підрозділі органу Національної поліції та багато в чому залежать від місця їхнього розташування, рівня взаємодії слідчого судді, суду, слідчого та інших працівників, на яких покладено виконання такої ухвали та інших причин. Крім того, негативно впливають на ефективність застосування цього запобіжного заходу такі фактори як низьке матеріально-технічне забезпечення і мала кількість відповідних фахівців, які могли б здійснювати даний контроль. Тому, дана проблематика є актуальною і потребує дослідження для дійсної реалізації основних завдань усіх заходів примусу - подолання негативних обставин, які перешкоджають вирішенню завдань кримінального судочинства, та забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування та суду, а також забезпечення дієвості кримінального провадження.

Стан дослідження. Характеризуючи стан наукової розробки дослідження запобіжних заходів, та домашнього арешту, зокрема, можна виділити праці наступних науковців: Ю.П. Аленіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, П.І. Люблінського, В.Т. Маляренка, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, В.В. Сташиса, М.С. Строговича, Н.В. Ткачової, Л.Д. Удалової та інших. В основному ці науковці досліджували лише загальні категорії для всіх запобіжних заходів (поняття, специфічні властивості, підстави застосування), торкаються загального аналізу і не вирішують існуючої проблеми правової регламентації домашнього арешту, не містять конкретних пропозицій щодо удосконалення практики його застосування. І.Л. Дідюк, Ю.Д. Москалюк, І.Л. Невзоров більш ширше розглядали проблеми під час застосування та виконання домашнього арешту, проте їхні думки на цю тему носять швидше теоретичний, а не практичний характер.

Метою статті є аналіз та дослідження нормативно-правових актів, що регламентують порядок виконання органами Національної поліції України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, аналіз основних проблем, що виникають на практиці під час виконання та пошук можливих шляхів їх усунення.

Виклад основних положень. Поняття домашнього арешту на сучасному етапі в Україні з'явилося з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) 2012 року, однак на практиці систематично виникають проблеми під час виконання органами Національної поліції ухвал про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Домашній арешт як запобіжний захід має низку переваг. Водночас з тим, що особа усвідомлює невідворотність покарання, домашній арешт надає можливість підозрюваному, обвинуваченому зберегти соціальні та сімейні зв'язки, а в деяких випадках і продовжити працювати й забезпечувати свою родину. Особливо актуальним це є у випадках, коли підозрюваний або обвинувачений є єдиним годувальником у родині [1, с.179]. З психологічного погляду домашній арешт для особи, до якої він застосовується, та членів її сім'ї є менш стресовим і психологічно травмуючим запобіжним заходом, оскільки підозрюваний, обвинувачений проживатиме в звичній для себе обстановці, без заборони на спілкування з родиною (що є дуже важливим, зокрема, у разі наявності в родині малолітніх дітей або осіб, які потребують стороннього догляду), заняття спортом, користування мультимедійною технікою та звичними для себе зручностями щоденного життя тощо [1, с.180].

З другої сторони, ще під час прийняття нового КПК України висловлювалися занепокоєння щодо ефективності та доцільності введення такого запобіжного заходу до кримінального процесуального законодавства. Зокрема, як було зазначено у зауваженнях до проекту КПК України (реєстраційний № 9700), підготовлених заступником керівника Апарату Верховної Ради України М. Теплюком: "Введення цього заходу не матиме позитивного ефекту, оскільки і чинний КПК України, і проект містить запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням волі. Якщо ці заходи не спроможні забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, то новий захід буде нереальним, оскільки, залишаючи житло на певний період часу, така особа завжди матиме змогу ухилитися від слідства та суду, перешкодити встановленню істини, продовжувати займатися злочинною діяльністю" [2].

До того ж, План заходів МВС, спрямованих на реалізацію норм КПК України, затверджений Наказом МВС України від 8 серпня 2012 року № 685, не передбачав підготовки проекту відомчого нормативно-правового акту, яким має бути врегульоване питання щодо порядку виконання ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту [8, с. 64].

Стан застосування положень КПК України щодо обрання домашнього арешту як запобіжного заходу свідчить про певні проблемні питання, які потребують як практичного, так і законодавчого вирішення.

Насамперед, це стосується питання щодо застосування домашнього арешту до неповнолітніх, вагітних, осіб із особливими потребами, перебування яких під вартою є небажаним – які страждають на певні хвороби (наприклад, що не підлягають лікуванню), мають на утриманні неповнолітніх дітей, осіб похилого віку.

На думку П. Павлюка, вирішення цих питань з метою однотипного належного виконання слідчими суддями та судами вимог КПК України бачиться у виданні відповідної постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, в якій було б проведене офіційне наукове тлумачення порядку застосування домашнього арешту[9].

При направленні обвинувального акта до суду запобіжний захід щодо обвинуваченого є незмінним у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування (для запобіжних заходів) у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою). За правилами ч. 3 ст. 315 КПК України суд з урахуванням думки інших присутніх учасників підготовчого судового засідання вирішує питання про обрання, доцільність зміни чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу, обраного обвинуваченому з урахуванням ризиків, визначених ст. 177 КПК України, та обставин кримінального провадження. За відсутності зазначених клопотань від сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженням (у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування) та, відповідно, обраний запобіжний захід щодо обвинуваченої особи - незмінним. Суд продовжує застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до порядку, визначеного Главою 18 КПК України, тобто у будь-якому разі суд зобов'язаний з'ясувати наявність та характер ризиків, які обґрунтовують доцільність та правомірність подальшого обмеження прав людини у кримінальному провадженні. При цьому, про право вирішення судом самостійно питання щодо продовження строку запобіжного заходу, який має обмежений строк дії (домашній арешт, тримання під вартою), та порядок розгляду цього питання у ст. 315 КПК України не визначені.

За результатами аналізу ухвал про відмову в задоволенні поданих клопотань про домашній арешт встановлено, що основними підставами, з яких слідчими суддями приймалися такі рішення, було встановлення в ході розгляду клопотання недоведеності прокурором наявності обставин, передбачених п. п. 1-3 ч. 1 ст. 194 КПК України, і перш за все недоведеності наявності у кримінальному провадженні ризиків, визначених ст. 177 КПК України.

Проведене узагальнення засвідчило, що при застосуванні домашнього арешту слідчі судді загалом дотримуються вимог КПК України. Водночас мають місце порушення слідчими суддями норм КПК України, що стало підставою для скасування судових рішень: недоведеність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення та наявності ризиків, передбачених у ст. 177 КПК України; в ухвалах слідчих суддів не завжди зазначається адреса житла, яке забороняється залишати підозрюваному; в ухвалах слідчих суддів не завжди визначається період, у який підозрюваному забороняється залишати житло; в ухвалах слідчих суддів про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, у порушення ч. 4 ст. 196 КПК України, не завжди визначається дата закінчення її дії [11].

На органи прокуратури негативно впливає відсутність напрацювання практики належного виконання вимог КПК України при обранні домашнього арешту, а також вони не завжди можуть обґрунтувати підозру у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення та наявності ризиків, передбачених у ст. 177 КПК України.

До основних проблем щодо виконання органами Національної поліції ухвал слідчого судді, суду про обрання домашнього арешту можна віднести наступні: не визначено основні реквізити, які повинні мати ухвала про встановлення домашнього арешту; не передбачено

чіткого суб'єкта виконання ухвали щодо обліку підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під домашнім арештом; не визначено час проведення контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом; не визначено періодичність відвідування підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом; відсутність єдиної бази даних МВС щодо обліку підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під домашнім арештом; великий проміжок часу між відправкою судом та отриманням ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту органом Національної поліції, особливо коли суд не є місцевим.

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації (далі - КПК РФ), КПК України не містить жодних вказівок щодо змісту такої ухвали, лише в ч.ч.3,4 ст.196 КПК України наголошено, що в такій ухвалі має бути зазначено точну адресу житла, яке підозрюваному, обвинуваченому, забороняється залишати та дату закінчення дії такого запобіжного заходу. Відповідно до ч.9 ст.107 КПК РФ, у постанові суду про обрання домашнього арешту, визначається таке: місце, де перебуватиме підозрюваний або обвинувачений; термін домашнього арешту; час, протягом якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу; заборони та (або) обмеження установлені щодо підозрюваного або обвинуваченого; місця, які йому дозволено відвідувати [7, с. 179-180].

Ми погоджуємося з думкою Ю.Д. Москалюка, який вважає за необхідне доповнити ч.3 ст.181 КПК України таким змістом: "Ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту повинна містити такі відомості: місце перебування підозрюваного, обвинуваченого; строк домашнього арешту; час, протягом якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу; заборони та (або) обмеження установлені щодо підозрюваного або обвинуваченого; місця, які йому дозволено відвідувати. У разі необхідності використовувати телефонний зв'язок для виклику швидкої медичної допомоги, співробітників правоохоронних органів, аварійно-рятувальних служб у разі виникнення надзвичайної ситуації, а також для спілкування з контрольним органом, особою, що проводить нагляд" [7, с. 180]. Даний виклад частини статті чітко встановлює та конкретизує усі необхідні реквізити, які потрібні бути зазначені у даній ухвалі, що було б позитивним уточненням КПК України.

Пунктом 3.1. Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту (далі - Інструкція) передбачено, що начальник органу внутрішніх справ при надходженні ухвали слідчого судді, суду щодо підозрюваного, обвинуваченого, який проживає на території обслуговування органу внутрішніх справ, з урахуванням особливостей кримінального провадження визначає підпорядкований структурний підрозділ, яким буде здійснюватися контроль за виконанням підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, покладених на нього ухвалою слідчого судді, суду, та невідкладно доручає керівникові визначеного підрозділу поставити на облік підозрюваного, обвинуваченого та забезпечити контроль за його поведінкою.

Поставлення на облік і забезпечення контролю за поведінкою неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, доручається керівнику підрозділу кримінальної міліції у справах дітей органу внутрішніх справ, на території обслуговування якого проживає неповнолітній [4].

Якщо Інструкцією передбачено тільки підрозділ кримінальної міліції у справах дітей органу внутрішніх справ, який забезпечує контроль за поведінкою неповнолітніх, то, щодо інших проваджень, начальник органу внутрішніх справ з урахуванням особливостей кримінального провадження визначає підпорядкований структурний підрозділ, що буде здійснювати контроль за виконанням підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, покладених на нього ухвалою слідчого судді, суду.

Одні вчені вважають за необхідне покласти нагляд за поведінкою підозрюваних, обвинувачених, підданих домашньому арешту на співробітників поліції, уповноважених безперешкодно відвідувати приміщення, де перебувають заарештовані, а також використовувати електронні засоби контролю. Інші наполягають на доцільності наділення відповідними функціями контролю за виконанням "домашнього арешту" на судових виконавців Міністерства юстиції України, з чим не погоджується Макаренко Є.І. [6, с. 237-238].

Відносна невизначеність суб'єкта, який відповідає за виконання ухвали про обрання домашнього арешту дозволяє "перекидати" такий контроль з одних осіб на інших, в такому випадку неможливо притягнути особу до відповідальності за невиконання службових обов'язків.

Відповідно до реформування структури правоохоронних органів, на даний час служби дільничних інспекторів міліції не існує, тому на нашу думку, правильно б було закріпити здійснення даного контролю за інспекторами Національної поліції, про що зазначити в посадовій інструкції та нормативно-правових актах, що регламентуватимуть діяльність відповідної служби.

Відповідно до п.5 ст. 181 КПК України, працівники органу Національної поліції з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї обов'язків, використовувати електронні засоби контролю [5].

За наявності в органі внутрішніх справ інформації про порушення підозрюваним, обвинуваченим умов застосованого запобіжного заходу відвідування його місця проживання може здійснюватися в нічний час [4]. Тобто, за відсутності такої інформації, перевірка повинна проводитися у денний час, що є взагалі недоречним, якщо заборона залишати житло передбачена ухвалою на певний період доби (в більшості випадків це нічний час). Якщо робочий час поліцейського співпадає з періодом доби, під час якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено залишати житло, то така перевірка є взагалі безрезультатною. Для дієвої перевірки таких осіб, доцільним було би зобов'язати поліцейських, що працюють в нічний час, проводити дану перевірку протягом часу, впродовж якого підозрюваному, обвинуваченому ухвалою слідчого судді або суду заборонено залишати житло.

Періодичність відвідування визначається начальником органу внутрішніх справ. При цьому, якщо згідно з умовами застосованого запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому заборонено залишати житло

цілодобово, відвідування його місця проживання повинно здійснюватися не рідше одного разу на сім днів [4]. Таким чином, чітко не вказано скільки разів на тиждень необхідно проводити перевірку підозрюваних, обвинувачених, у яких заборона покидати житло встановлена на певний період.

На нашу думку, якщо особа характеризується з доброї сторони, а прокурор довів неможливість застосування інших, більш м'яких видів запобіжних заходів, то період відвідування помешкань таких осіб повинна здійснюватися не рідше ніж один раз на два дні, про що на початку кожного місяця затверджувати у начальника органу Національної поліції відповідні графіки проведення відвідувань та долучати їх до контролюючо-наглядової справи.

На даний час єдиної системи (бази даних) МВС щодо обліку підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під домашнім арештом не існує, що значно обтяжує роботу компетентних підрозділів Національної поліції України. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 26 закону України "Про Національну поліцію", поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України [10]. Створення єдиної бази даних щодо обліку осіб до яких застосовано домашній арешт дозволить точно перевірити та встановити чи піддавалась ця особа будь-якому запобіжному заходу, в тому числі домашньому арешту, які обмеження та заборони на неї покладено, строк дії домашнього арешту та автоматичного його скасування домашнього арешту після спливу максимального шестимісячного строку.

Так, відповідно до п.4 ст.181 КПК України та п. 1.4 Інструкції, ухвала слідчого судді, суду з моменту її оголошення підозрюваному, обвинуваченому підлягає негайному виконанню органом внутрішніх справ за місцем його проживання. Контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, розпочинається з моменту його поставлення на облік [4].

Між оголошенням ухвали підозрюваному та між постановленням на облік може пройти певний проміжок часу і складається ситуація, коли контроль за підозрюваним, обвинуваченим, який підданий домашньому арешту в цей проміжок часу по суті не здійснюється та жоден поліцейський не несе відповідальності за виконання ухвали в цей час, оскільки як такого ще не визначено.

Згідно п. 3.2 Інструкції працівник органу внутрішніх справ, якому доручено здійснювати безпосередній контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого для постановлення на облік викликає того на визначений час до органу внутрішніх справ або, якщо підозрюваному, обвинуваченому цілодобово заборонено залишати житло - з'являється за місцем його проживання [4].

Скільки часу може пройти після того, як слідчий суддя оголосив ухвалу про застосування домашнього арешту, доки ухвала потрапить до керівника територіального органу, потім керівник призначить відповідального поліцейського, а той викличе підозрюваного, обвинуваченого чи з'явиться до нього за місцем проживання? [11]

Підставою постановки на облік такої особи є наявність ухвали слідчого судді або суду про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. На жаль, працівники суду не завжди вчасно направляють такі ухвали, а працівники поштових відділень України в силу різних причин, не швидко доставляють їх. Аналогічна ситуація з ухвалами слідчого судді, суду про продовження строку тримання під домашнім арештом або про зміну

запобіжного заходу, у тому числі про скасування, зміну або покладення додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, чи про зміну способу їх виконання. Тому, якщо ухвалу надсилають з іншого міста, району, а тим більше області, то особу ставлять чи знімають з обліку, проводять перевірку виконання покладених нових зобов'язань з запізненням не те, що на дні, а на тижні, що негативно впливає на хід здійснення перевірок. Бувають випадки, коли ухвали не надходять зовсім, тоді проведення контролю за особами, яким обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту є зовсім неможливим.

Зняття з електронного обліку підозрюваного, обвинуваченого після закінчення строку тримання під домашнім арештом, у тому числі продовженого, здійснюється в автоматичному режимі [5].

На жаль, законодавцем чітко не прописана процедура автоматичного скасування такого заходу, що може створити проблеми на практиці [7, с.181].

Варто зазначити, що питання взаємодії між судом та органами Національної поліції є дуже актуальним та потребує постійного вдосконалення. Можливим варіантом вирішення даної проблеми було б створення єдиної загальної системи обміну інформації, в якій можливо направляти та отримувати документи напряму в той чи інший орган Національної поліції України, прокуратури чи суду, що б значно пришвидшило процес обміну запитами, повідомленнями, ухвалами і іншими необхідними для роботи документами, при цьому використовуючи електронний цифровий підпис.

Висновки. Таким чином, домашній арешт - більш гуманний запобіжний захід порівняно з триманням під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства, однак практика застосування буде ефективною тільки після докладної законодавчої регламентації цього заходу в нормах КПК України і за допомогою відомчих нормативно-правових актів.

Література:

1. Білоус О. В. Окремі питання застосування домашнього арешту у кримінальному провадженні / О. В. Білоус // Юридична наука. - 2014. - № 10. - С. 97-103. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_10_12.
2. Зауваження до проекту Кримінального процесуального кодексу України (реєстраційний № 9700) підготовлені Заступником Керівника Апарату Верховної Ради України - Керівником Головного управління М. Теплюком / [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9700&skl=7
3. Іванов А. Роздуми про запобіжні заходи (продовження). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://unba.org.ua/news/print/829-rozdumi-pro-zapobizhni-zahodi-prodovzhennya.html>
4. Інструкція про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту: Наказ МВС України від 31.08.2013 №845 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1845-13>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

6. Макаренко Є.І. Домашній арешт: поняття, мета, підстави і порядок застосування/ Є.І. Макаренко // Право і суспільство. - 2014. - №1. - С. 234-240.

7. Москалюк Ю.Д. Підстави і процесуальний порядок застосування домашнього арешту як запобіжного заходу в Україні / Ю.Д. Москалюк // Науковий вісник херсонського державного університету. - 2014. - Випуск 5. Том 3. - С. 178-181.

8. Невзоров І.Л. Щодо перспектив застосування домашнього арешту в ході розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами/ І.Л. Невзоров // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2013. - № 1 (29). - С. 62-71.

9. Павлюк П. Домашній арешт: поняття, правове регулювання, перспективи удосконалення [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.glf.com.ua/publikatsii/37-domashnii-aresht-poniattia-pravove-rehuliuвання-perspektyvy-udoskonalennia>

10. Про Національну поліцію: Закон України від

02.07.2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

11. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

*Хитра А.Я.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу
факультету №1 ЛьвДУВС
Ратнова А.В.,
слухач магістратури
факультету №1 ЛьвДУВС
Надійшла до редакції: 18.12.2015*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ І ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Афанасенко С. І.

Дослідження проблеми злочинів щодо безпеки руху та експлуатації транспорту обумовлено суттєвою інтенсифікацією різних видів поведінки як умисної, так і необережної у різних сферах діяльності та збільшенням завданої шкоди цими злочинами. Проблеми як кримінально-правової, так і адміністративно-правової відповідальності за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених переважно кримінально-правового характеру. Адже експлуатація транспорту з порушенням нормативно визначеного порядку його функціонування призводить до загибелі людини, настання для неї інших тяжких наслідків, погіршення середовища її проживання тощо. Особливої уваги заслуговує дослідження проблем кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту в минулому та на початку цього століття.

Ключові слова: безпека руху, пошкодження шляхів сполучень, транспортний засіб, рухомий склад, залізничні шляхи.

Исследование проблемы преступлений безопасности движения и эксплуатации транспорта обусловлено существенной интенсификацией различных видов поведения как умышленного, так и неосторожного в различных сферах деятельности и увеличением ущерба этими преступлениями. Проблемы как уголовно-правовой, так и административно-правовой ответственности за нарушение правил дорожного движения или эксплуатацию транспорта были предметом исследования отечественных и зарубежных ученых в основном уголовно-правового характера. Ведь эксплуатация транспорта с нарушением нормативно определенного порядка его функционирования приводит к гибели человека, наступлению для него других тяжелых последствий, ухудшение среды его обитания и т.д. Особого внимания заслуживает исследование проблем уголовной ответственности за нарушение правил безопасности движения и эксплуатации транспорта в прошлом и в начале этого века.

Ключевые слова: безопасность движения, повреждение путей сообщения, транспортное средство, подвижной состав, железнодорожные пути.

Study of the offenses problem of traffic security and transport operation due to a significant intensification of the different types of behavior as intentional and negligent in different areas and increases these crimes damage. Problems of criminal -legal and administrative-legal for violation of traffic rules and operation of transport have been the subject of research of domestic and foreign scientists mainly in the sphere of criminal law. Transport operation in violation of the legal order of certain of its operation leads to the person's death, other serious consequences, the deterioration of habitation, etc. Particular

attention is given to the study of problems of criminal liability for violation of safety rules and operation of transport in the past and at the beginning of this century.

Key words: traffic safety, damage of railways, vehicle, rolling stock, train tracks.

Боротьба з порушеннями безпеки руху та експлуатації транспорту не має тисячолітньої історії (за виключенням гужового та водного транспорту). Шляхи (дороги) протягом всієї історії були предметом уваги держави, яке спочатку будувало їх для військових цілей, а потім використовувало для економічних цілей. У Київській Русі головними засобами сполучення були водні шляхи, які були поєднані волоками, а також мости, що будувалися з давнини, і це відображено у Руській Правді, де визначається розмір мотової податі.

Одна з перших згадок про кримінальну відповідальність, як що можна сказати, за вчинення транспортного злочину зустрічається у законодавстві Росії в XVII столітті. Прикладом такого злочину можна вважати діяння, відповідальність за яке встановлювалося у ст. 17 розділу XXII Соборного уложення 1649 р. Кримінально-караними діяннями визнавалися дії особи, яке “с похвалы или с пьянства, или умыслом наскачет на лошади на чью жену, и лошадыю ея стопчет и повалит, и і ем се обесчеще, и тем боем изувечит...”. З 1732 р. для молодця (лихача) була введена смертна кара [1,2,6 с.97-99].

Аналіз Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, дає можливість виділити Розділ VIII “Про порушення правил, встановлених для збереження шляхів сполучення”, в якому визначені злочини на гужовому, залізничному та водному. До злочинів, що вчиняються на об’єктах залізничного транспорту, відносять сім складів злочинів, передбачених статтями 1442-1448 Уложення [6 с.106-108;7].

Умовно вчені їх поділяють на дві групи: до першої належать злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатації залізничного транспорту, коли суб’єктом може виступати будь-яка особа (ст. 1442-1444); до другої - склади злочинів, де визначено спеціальний суб’єкту злочину “особа, що керує паровим двигуном на залізниці”, “особа, що наглядає за залізницею”, провідник, кондуктор (ст. 1445-1448).

Ці обставини обумовлюють підхід законодавця до формулювання інших складів таких злочинів. Стаття 1442 Уложення передбачала два складу злочину, які об’єднані загальним об’єктом посягання, яким є безпека залізничного транспорту. У цій статті каралося “будь-яке з умислом вчинене

пошкодження залізничної дороги, коли воно може завдати шкоду залізниці при русі по цій дорозі транспорту і винна особа знала, що наслідком цього повинно бути нещастя”, по-друге, “покладання на залізну дорогу таких предметів, від яких транспорту, що проходить, може бути у небезпеці”. Хоча законодавець не конкретизував негативні наслідки, ним було визначено, що вони можуть

мати “більшу або меншу небезпеку”. З суб’єктивної сторони цей злочин передбачав умисну вини, але у диспозиції статі щодо умислу нічого не було визначено.

Стаття 1443 Уложення містила кваліфікований склад злочину, що передбачений у ст. 1442, але різниця була у конкретизації умислу та визначала навмисну дію “з наміром піддати небезпеці транспорт, що рухався по залізничній дорозі”. Ст. 1444 передбачала дії менш небезпечні, що передбачені ст.ст. 1442, 1443. Об’єктивна сторона злочину містилася у перетинанні будь-якими способами залізничної дороги у невстановлених місцях, але негативні наслідки таких дій не були визначені [7, 8 с.126-129].

Стаття 1445 визначала спеціальний суб’єкт злочину “управляючий паровим двигуном транспорту на залізничній роботі”, до обов’язків якого, у випадку небезпеки для транспорту, належить захист і спасіння транспорту та заборона покидати його, поки у ньому будуть знаходитися пасажирі. Особливістю ст. 1446 Уложення було визначення також спеціального суб’єкту злочину, а саме: особа, що “наглядає за залізничною дорогою”. Об’єктивна сторона вчиненого злочину цією особою передбачала неповідомлення вчасно начальству щодо пошкодження залізниці або іншої небезпеки, що загрожує об’єкту, що охороняється законом, - безпека експлуатації залізної дороги. Передбачалося, що цей злочин може бути вчинено, як умисно, так і з необережності.

Статті 1447 та 1448 Уложення передбачали кримінальну відповідальність як для загального (“пасажирі та сторонні”), так і для

спеціального (“кондуктори, обер-кондуктори, що наглядають за залізницею, та провідники”) суб’єктів злочини. Об’єктивна сторона ст. 1447 - “недотримання визначених правил при відправленні транспорту” для службовців дороги, наслідком якого могло стати нанесення тілесних ушкоджень та завдання смерті. Об’єктом злочину, передбаченого ст. 1448 є безпека руху та експлуатації залізничного транспорту. Об’єктивна сторона міститься у порушенні правил, виконання яких є обов’язковим на залізниці, але будь-які негативні наслідки такого діяння не були передбачені. Суб’єкт злочину - кондуктори, “наглядачі за залізничною дорогою” та пасажирі.

Таким чином, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року - перший пам’ятник кримінального права, в якому міститься норми щодо відповідальності за злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатацію залізничного транспорту, у його статтях були закладені основи нормативного регулювання у галузі кримінально-правового забезпечення безпеки залізничного транспорту та учасників цього процесу [7, 9 с.26-27, 10 с.97-98].

Наступним нормативним актом кримінального законодавства, в якому були визначені діяння, за які передбачалася кримінальна відповідальність за діяння у сфері залізничного транспорту, є Устав, що накладається мировими суддями. Це один з чотирьох нормативних документів, що склали систему пореформеного законодавства Росії 1864 року. Це кодекс матеріального права, що містив норми кримінальної відповідальності за нетяжкі злочини та адміністративні правопорушення¹.

Особливістю відповідальності за шкоду, що була завдана життю та здоров’ю на залізниці, передбачалася Статутом Російських залізничних доріг 1885 р. 683 ст. 1 ч. Х т., вважається, що таке регулювання було запозичене

з германського закону 1871 р. особливості постанови російського законодавства відносно відшкодування завданих збитків спочатку були згруповані в особливому розділі Зводу Законів Цивільних (ч. 1 т. Х). в подальшому передбачалась і кримінальна відповідальність [7, 11 с.106-108].

Особливе значення керівництво Російської Імперії приділяло стану залізничних доріг. На основі думки Державної Ради від 29 грудня 1833 р. “Про заходи до виправлення дорожньої повинності” та “Основних правилах щодо обладнання та утримання доріг в державі”, що були затверджені Імператором 24 березня 1833 р. були утворені та підпорядковані МВД Губернські комісії, які очолювалися губернатором, повітові - предводителем дворянства. На ці комісії покладалися функції забезпечення функціонування обладнання, нагляд та утримання в справності губернських доріг, мостів, переправ. [6 с.126-128, 7].

Починаючи з 1840 року поліцейський нагляд за будівництвом та експлуатацією залізничних доріг здійснювався жандармськими ескадронами та командами, що знаходилися безпосередньо у підпорядкуванні Міністра шляхів сполучення. В 1860-х рр. жандармські ескадрони та жандармські команди були реорганізовані в управління. Вони займалися “охороною зовнішнього порядку, благочиння” та суспільної безпеки в районі дії жандармів

залізниці. Законом від 19 травня 1871 року було закріплено порядок їх дій на залізниці з розслідування “злочинів” та “проступків” загального характеру.

До 1906 року жандармські управління на залізниці були відокремлені від політичної діяльності та не брали безпосередньої участі у здійсненні дізнання за державними злочинами, у політичному розшуку та нагляді. Тільки після 1906 р. у зв’язку з подальшим зростанням революційного руху та активною участю в ньому робітників залізниці, уряд залучає поліцейські управління на залізниці до боротьби з революційними виступами. Наказом від 28 липня 1906 р. № 145 на співробітників поліції були покладені обов’язки здійснення дізнання про “всі злочинні дії” політичного характеру, що вчиняються на полосі відчуження залізничної дороги. При здійсненні дізнання начальники жандармських управлінь на залізниці були підпорядковані начальникам місцевих жандармських управлінь. На залізниці було створено секретно-агентурний нагляд, що покладало на жандармські управління на залізниці мати власну секретну агентуру. [7, 11 с. 99-102].

Таким чином, історія розвитку вітчизняного законодавства свідчить про те, що правовий захист шляхів сполучення та транспортних засобів постійно удосконалювався. Оскільки, система транспорту, його безпека та шляхи сполучення є важливою умовою ефективного функціонування країни. Як продемонстрував історичний аналіз вітчизняного законодавства, кримінально-правова відповідальність за пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів формується з 1845 року, коли транспорт, як галузь економіки починається активно розвиватися, а суспільна небезпека посягань на умови його функціонування є необхідною. У подальшому відбувається процес удосконалення кримінально-правової відповідальності за пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 04. 10. 2015 р. № 2952-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 20. 05. 2015 р. № 4652-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI. - Електрон. дан. (6 файлів). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

4. Про міліцію [Електронний ресурс] : закон України від 20. 12. 1990 р. № 565-XII із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 17. 01. 2015 р. № 4025-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

5. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : закон України від 05. 11. 1991 р. № 1789-XII із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 01. 10. 2015 р. № 3668-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

6. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] / В.А. Мисливий-М. : Київ-2005. - 302 с.

7. Матвійчук Я.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 -К.:2009

8. Личность преступника [Текст] / [под ред Н. Н. Кондрашкова, В. Н. Кудрявцева, Н. С. Лейкина и др.]. - М. : Юрид. лит., 1971. - 356 с.

9. Криминология [Текст] : учебник для юрид. вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. - М. : Норма-М, 1999. - 272 с.

10. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. - М. : ИНФРА-М, 1998. - 214 с.

11. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения [Текст] / А. П. Закалюк. - М. : Юрид. лит., 1986. - 192 с.

*Афанасенко С. І.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
державно - правових дисциплін ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.12.2015*

УДК 343.8

СТРУКТУРА СВЕТСКИХ И ЦЕРКОВНЫХ НАКАЗАНИЙ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЕЛЬ В ПЕРИОД СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

*Бурый В. Е.,
Ермаков В. В.*

В общей теории права, уголовном праве и криминологии утверждается, что наказание (различные виды наказаний) в большинстве случаев оказывает удерживающее воздействие. Здравый смысл обычно подсказывает, что удерживающее воздействие увеличивается по мере усиления суровости наказания. Но это далеко не так, особенно в условиях современного развития общественных и государственных систем и устройства человеческого бытия, резкого усиления материально-ценностных потребностей в мотивации поведения людей и их активности.

Как следствие, напрашивается вопрос, насколько эффективна действующая в Республике Беларусь система видов наказания? Позволяет ли она проводить более взвешенную и эффективную карательную политику противодействия преступности, в том числе в аспекте желательного снижения применения лишения свободы посредством назначения иных наказаний, которые, подавляя (удерживая) асоциальные устремления виновного, одновременно стимулировали бы осужденных к соблюдению требований правопорядка? Безусловно, здесь (на национальном уровне) необходимо учитывать и такие криминогенные факторы, как высокий уровень бытового и небытового потребления алкоголя, социальная неустроенность, экономический кризис в стране, рост инфляции, грядущая деноминация (с 01.07.2016) белорусского рубля и другие
© В.Е. Бурый, В.В. Ермаков, 2016

деструктивные факторы криминогенного характера.

Вопрос прежде всего касается эффективности действующей системы видов наказаний (их избыточности или достаточности, согласованности, адаптированности социальным условиям, отсутствия или наличия социальных и организационных ресурсов для обеспечения их исполнения), а также совершенства проводимой карательной политики в аспекте индивидуализации наказания при его назначении судом.

Актуальность и злободневность вышеуказанного подтверждается юридической статистикой Генеральной прокуратуры Республики Беларусь. Так, уже в 2015 году в нашей стране уровень уголовно-правового рецидива составил более 47 %, а криминологический рецидив превысил отметку 50 %. В структуре рецидива порядка 50% относится к пенитенциарному рецидиву, то есть лиц, отбывавших наказание в виде лишения свободы и имеющих судимость на момент совершения повторного преступления (среди досрочно освобожденных - каждый четвертый вновь совершил уголовно наказуемое преступление в течение года с момента освобождения, т.е. имел степень исправления "доказавший свое исправление").

В настоящее время в рамках реализации Концепции совершенствования системы мер уголовной ответственности и порядка их исполнения (утверждена указом Президента Республики Беларусь от 23.12.2010 №

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

672, в ред. от 30.12.2011 № 621) в стране осуществляются планомерное реформирование целого комплекса назревших проблемных вопросов уголовной и уголовно-исполнительной политики нашего государства. Касается это и реформы системы уголовных санкций, совершенствование которой необходимо прежде всего для того, чтобы на деле обеспечить экономию социальных, материальных и уголовно-процессуальных ресурсов судебной и уголовно-исполнительной деятельности. В связи с этим, нельзя не остановиться на историческом аспекте эволюции данного вопроса, который имеет весьма богатую отечественную правотворческую и правоприменительную практику и традиции.

General theory of law, criminal law and criminology assert that the punishment (various types of punishment) in most cases, has a retaining effects. Common sense usually dictates that the retaining effect increases with the increasing of severity of the penalty. But this is not true, especially in today's development of social and state systems and of human existence, in a sharp increase in material and value needs to motivate human behavior and activity.

As a consequence, there is the question: how effective is the system of punishment operating in the Republic of Belarus? Does it pursue a more balanced and effective punitive policy against crime, including the aspect of desired reducing of the use of imprisonment by assigning different suppressing (holding) penalties that would stimulate the sentenced to comply with the requirements of the law? Of course, at the national level it is necessary take into account such criminogenic factors as high levels of domestic and non-domestic alcohol consumption, social disorder, economic crisis in the country, rising inflation, the impending denomination (from 1.7.2016) of the Belarusian ruble and other destructive factors of a criminogenic nature.

The question primarily concerns the effectiveness of the current system of penalties (their redundancy or adequacy, consistency, adaptability to social conditions, presence or absence of social and organizational resources to ensure their implementation), as well as the perfection of punitive policies in the aspect of the punishment individualization at the court.

The relevance and topicality of the information above is confirmed by the legal statistics of the General Prosecutor's Office of the Republic of Belarus. So, in 2015 in our country the level of criminal recidivism was more than 47%, and the criminological recidivism exceeded 50%. The recidivism structure contains about 50% of the penitentiary recidivism, i.e. persons serving sentences of imprisonment and having previous record of conviction at the time of re-offending (among early-released persons every fourth committed a new criminal offense within one year from the date of release, i.e. already having a degree of correction "proved his correction").

Currently, within the framework of the Concept of improvement of the system of criminal responsibility and order of their execution (approved by Presidential Decree number 672 from 23.12.2010, amended 30.12.2011 number 621) a reform of a complex of issues concerning criminal and penal policy is carried out in our country. It concerns as well the reform of criminal sanctions, the improvement of which is mainly necessary to save social, material and

criminal procedural resources of the judicial and penal action. In this regard, the historical aspect of the evolution of this issue must not escape our attention. This question has a very rich national law-making and law-enforcement practice and traditions.

Одной из основных целей применения мер уголовной ответственности и наказания является исправление осужденных. В соответствии с частью 2 статьи 7 УИК, исправление осужденных - это формирование у них готовности вести правопослушный образ жизни в условиях свободы. Еще древнегреческий философ Протагор определял наказание как попытку распрямления кривого дерева⁹.

Изучая современную систему и виды уголовных наказаний и реформирование уголовно-исполнительной системы (в рамках реализации Концепции совершенствования системы мер уголовной ответственности и порядка их исполнения) нельзя не остановиться на историческом аспекте эволюции данного вопроса. Как известно, по мере развития государства изменяются взгляды не только на цель уголовного наказания, но и на формы, методы и средства исправления осужденного, в том числе "силу и действенность" назначаемых судом санкций.

Учитывая, что с древних времен белорусов, украинцев и русских объединяет как общая история, так и общая территория (имеются некоторые различия в традициях, обычаях, письменности и языке), то и правовые источники прошлых веков следует рассматривать совместно и во взаимосвязи.

Если в древности наказание носит черты частного удовлетворения требований потерпевшего и является фактически заменой мести первобытного человека, то по мере того как выявляется общественное значение всякого преступного деяния, наказание все более проникается задачами публично-уголовного возмездия и ограждения общества от "вредных и злых действий татей".

С утверждением на белорусских землях христианства, под влиянием новой морали происходит замена языческих понятий о преступлении и наказании ("кровная месть", "око за око, зуб за зуб", языческие традиции тотема, племени, рода и др.).

В рассматриваемый период на территории каждого белорусского княжества действовала своя система обычаев, регулирующих отношения между людьми. В древности доминирующим было обычное неписаное право, источником которого служили обычаи, возникшие из общественных отношений и санкционированные государством. Это право складывалось по мере формирования государства, которое, прежде всего, поддерживало выгодные господствующему классу правила поведения, что привело в итоге к несовместимости права и принципа справедливости наказания. По мере усиления социальной напряженности в обществе и его феодализации возникла необходимость в более четкой регламентации всех сторон общественной жизни. Это становится возможным только с помощью писаного права, нормы которого в некоторой степени ограничивали произвол феодальной администрации.

Характерными чертами раннефеодального белорусского уголовного и уголовно-исполнительного права были формальное равноправие свободных людей и мягкость наказаний. Но и в это время право предусматривало определенные привилегии феодалов и закрепляло полное бесправие холопов.

Писаное право не заменяло обычное право. Оно действовало наряду с ним, дополняя его или изменяя отдельные нормы. К первым правовым актам писаного уголовного и уголовно-исполнительного права следует отнести грамоты и договоры князей, в основе которых были нормы обычного права и традиции.

Серьезное влияние на белорусское и русское право оказало византийское право (оттуда к нам пришли такие жестокие виды наказаний как членовредительство, четвертование, садить на кол и др.). Основной целью законодательного закрепления и распространения указанных норм (в том числе и на части территории белорусских земель) было поддержание властью (князьями, феодалами, панством) внутреннего порядка в своих владениях.

В сфере уголовного права X-XI веков проявляется частный характер древних христианско-византийских правовых норм, основанных на римском частном праве и судебных претендентах. В этот период отмечается общеевропейский процесс формирования государств. Белорусские и русские княжества в стороне также не оставались.

К историческим правовым документам этого периода относятся церковные уставы, договоры Руси с Византией, Русская правда (XI в.), княжеские уставы, уставные, судные, земские и местные грамоты и “прывілеі” (XI-XIV в.в.) и др.

Изучением данного вопроса с позиции истории отмечается, что в уголовно-исполнительном праве того периода систему наказаний условно можно разделить на две категории - наказания, устанавливаемые светскими правовыми актами (1) и наказания, устанавливаемые церковными уставами и грамотами (2).

1. Наиболее ярким и известным правовым актом данного периода, оказавшим весомое влияние на развитие белорусского уголовного и уголовно-исполнительного права, справедливо признается Русская правда (XI в.). Главная особенность, закрепленная в данном правовом акте - это утверждение феодального права, которое закрепляло неодинаковый подход к защите интересов феодалов и феодально-зависимых крестьян.

Следует отметить, что Русская правда регулировала прежде всего общественные отношения между князем и его окружением (многие из которых были наемниками-иностранцами). Личность и имущество зависимых крестьян защищалось в значительно меньшей степени, а холопы этим правом вообще не защищались.

Данный правовой источник содержит нормы уголовного и уголовно-исполнительного права (т.е. нормы за нарушение которых прямо предусматривались уголовные наказания), гражданского права (т.е. нормы, определявшие имущественные отношения, порядок наследования, опеки, отношения между родителями и детьми и обязательства), процессуального права (т.е. нормы, определявшие порядок рассмотрения судебных дел). Преступление определялось не как нарушение закона или княжеской воли, а как “обида”, т.е. причинение материального, физического или морального вреда какому-либо лицу или группе лиц. За эту “обиду” виновный должен был выплатить определенную компенсацию. Таким образом, уголовное преступление не отличалось в законе от гражданско-правового правонарушения.

Объектами преступления признавались личность и имущество. Объективная сторона преступления охватывала как покушение на преступление, так и оконченное преступление. Субъектами преступления были все лица,

кроме холопов. За холопов, составлявших собственность господ, отвечали хозяйства. Закон не устанавливал возрастной ценз для субъектов преступления. Субъективная сторона преступления включала умысел или неосторожность, хотя четкого разграничения форм вины еще не существовало. Русская Правда обозначала понятие соучастия, но еще не делила ролей соучастников (организатор, исполнитель, пособник и т.д.). Если преступление совершалось несколькими лицами, то ответственность для соучастников устанавливалась одинаковой. Закон обозначил понятие “рецидив”, под которым понималась повторность преступления.

Система и виды наказаний в Русской Правде закреплены следующим образом. Смертная казнь в Русской Правде не упоминается, хотя согласно летописям она имела место. “Поток” и “разграбление” являются высшей мерой наказания и заключаются в конфискации имущества и обращении преступника и членов его семьи в рабство. Эти наказания назначались в трех случаях - за убийство в разбое, поджог и конокрадство. Виды наказания: “вира”, “головничество”, “урок” и др. За убийство с преступника взыскивалась “вира” в размере 40 гривен (1 гривна имела эквивалент 200 грамм серебра). “Вира” могла быть одинарной (за убийство простого свободного человека) или двойной (за убийство человека с привилегиями). “Вира” поступала в княжескую казну. “Головничество” - денежное взыскание в размере виры, взимаемое в пользу семьи убитого. “Урок” - определенное денежное возмещение в пользу потерпевшего за причиненный ему ущерб. Все остальные преступления наказывались “продажей” - штраф, размер которого определялся в зависимости от тяжести преступления. Продажа взималась в пользу князя [3, с. 47-48, 64-79].

К подобного рода значимым правовым актам относятся и Договор Витебской, Полоцкой и Смоленской земель с Ригой и Готским берегом (1229 г.), который был заключен с целью упорядочить общественные отношения в сфере торговли или тесно связанные с ней (например, кража, совершенная местным жителем у купца-иностранца; нарушение норм нравственности купцом-иностранцем и др.). Прогрессивной чертой Договора 1229 г. являются его паритетные начала: купцы-иностранцы имеют в стране пребывания одинаковый правовой статус. Значительное внимание уделено уголовному и уголовно-исполнительному праву, нормы которых предусматривают различные виды уголовных наказаний, прежде всего штрафных. Так, например, данный акт устанавливал размер денежных выплат за убийство, за нанесение увечий, за изнасилование женщины и др. В зависимости от классовой принадлежности потерпевшего и преступника определялась разная степень вины и вид наказания: за убийство вольного человека виновный должен был заплатить 10 гривен серебра, за холопа - 1 гривну, за повреждение (увечье) глаза, руки или ноги - 5 гривен серебра. Если преступление совершено в отношении пана или посла, то денежная выплата должна быть в двойном размере [2, с. 58].

Аналогичные правоотношения между различными социальными слоями, хоть и не напрямую, но также были закреплены в общеземских грамотах от 20 февраля 1387 года, от 2 октября 1413 года, от 15 октября 1432 года, от 6 мая 1434 года, от 2 мая 1447 года и др.

Вступление на великокняжеский трон Великого Княжества Литовского (далее - ВКЛ) Александра (сына Казимира) стало причиной издания Грамоты 1492 года

(современники называли ее “генеральным привілеєм”). Данный правовой акт, включавший 33 артикула, стал серьезным шагом на пути законодательного закрепления основных принципов и положений конституционного, административного, гражданского, уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального права на белорусских землях.

В части уголовного и уголовно-исполнительного права (несмотря на распространенное мнение о вседозволенности и безнаказанности шляхты и панов) Грамота запрещала заочное и внесудебное (в т.ч. и самосуд) обвинение жителя ВКЛ в преступлении. Одновременно закреплялось положение о том, что каждый несет личную ответственность в совершенном преступлении (т.е. рассматривается понятие соучастия в преступлении, где каждому назначается наказание “по заслугам”) в соответствии с требованиями закона и исключительно в судебном порядке. Сам князь обязан теперь вместе с панами судить всех одинаково, добросовестно и в соответствующие процессуальные сроки рассматривать уголовные дела и исполнять судебные решения (приговоры), обеспечивать порядок подсудности. Основной вид уголовного наказания оставался штраф, размеры которого по-прежнему были значительными.

В XVI и последующих веках уже более конкретно систему и виды уголовных наказаний определяли Статуты ВКЛ 1529, 1566 и 1588 годов.

Таким образом, изучением основных светских правовых актов, законодательно определявших систему и виды наказаний на территории белорусских земель в период X-XV веков, отмечается, что:

а) правовые акты этого периода имели универсальный характер, поскольку в них закреплялись нормы различных отраслей права: международного, конституционного, уголовного, уголовно-исполнительного, уголовно-процессуального, гражданско-правового и др.;

б) ни один из последующих правовых актов не отменял предыдущих, вследствие чего создавалось нагромождение правовых актов, в том числе и неоднозначность их трактовки (как следствие, зачастую между потерпевшим и виновным стояла дилемма: “Будем разбираться по закону или по совести?”);

в) социальный статус потерпевшего и виновного напрямую влиял на определение вида наказания;

г) отсутствовало равенство полов при назначении наказания;

д) такой вид наказания как смертная казнь применялся редко, даже за самые тяжелые преступления (“дабы не убить христианскую душу”, - сказывалось влияние христианских традиций, поскольку лишить жизни человека, даже по приговору, считалось взять на себя тяжелый грех);

е) основным видом уголовного наказания был штраф (этот вид наказания князья и шляхта сознательно сделали основным, так как штрафы, как и налоги, признавались в то время одним из основных источников пополнения казны государственного и местного уровней);

ж) суммы штрафов были зачастую значительными и “не подъемными” для осужденного (данное обстоятельство позволяет предположить, что суд присуждал такие суммы штрафов, обязывая возмещать ущерб потерпевшей стороне не только и не столько самого осужденного, сколько его хутору, поселению, общине или роду);

з) направления осужденных отбывать наказание в острог (тюрьму, поруб, яму) не имели массового ха-

рактера;

и) досудебные (мировые) решения имели широкое распространение (прежде всего по преступлениям имущественного характера - долговые и/или договорные расписки).

Следует также обратить внимание на тот факт, что в части уголовных наказаний законодательные акты этого периода в большинстве своем ориентированы на наведение и духовно-нравственное воспитание населения с целью соблюдения ими христианских заповедей, а не на реализацию жестокой, устрашающей и деспотичной карающей функции закона.

2. Свою систему и виды наказаний имел и церковный суд. Церковный суд данного периода выносил приговоры за преступления против: веры и Церкви, семейного союза и целомудрия.

Между делами Патриаршего разряда в XIII-XV веках упоминаются: 1) челобитные родителей на детей в непослушании, супругов друг на друга в прелюбодеянии, рабов на господ в разных насилиях, священников на прихожан не посещающих храм; 2) жалобы оскорбленных бранными словами: “выблядок”, “блудник”, “прелюбодей” и т.п.; 3) обвинения в хватании за тайные уды и в “опростолошении” женщин.

Великие князья ВКЛ, разграничивая светский и церковный суд, всегда оставляли последнему дела о богохульстве, ереси, расколе и волшебстве (окультизме, чернокнижии). К этому перечню можно добавить некоторые преступления против нравственности и семейного союза, в том числе дела о хищении церковного имущества. Духовенство судил только церковный суд.

Сущность церковных наказаний состоит в том, что преступник лишается всех или только некоторых прав и благ, находящихся в исключительном распоряжении Церкви. Отсюда и общее название этих церковных наказаний - отлучение. Оно может быть или полное, состоящее в совершенном исключении преступника из числа членов Церкви, или неполное, когда виновный лишается только некоторых прав и благ, находящихся в церковном распоряжении. Великим отлучением (“анафемой”) поражают только за самые тяжкие преступления против веры: ересь, вероотступничество, святотатство.

Следует отметить, что древние каноны требовали, чтобы покаяние кающегося было очевидным и не лицемерным. Преступник публично (в церкви или возле нее) “на местцу ... на то наготованомъ” каялся в содеянном, а потом у злодея бралось обещание “с пилностью стеречыся и недопущати того”.

Малое отлучение связано с публичным покаянием. Но в древней дисциплинарной практике сроки пребывания на разных степенях покаяния не имели безусловного и неизменного характера. Они могли сокращаться или продлеваться в зависимости от состояния души кающегося. В 8-м правиле святой Григорий Нисский точно формулирует это положение: “...Во всяком же роде преступления, прежде всего смотрети должно, каково расположение врачуемаго, и ко уврачеванию достаточным почитати не время (ибо какое исцеление может быти от времени), но произволение того, который врачует себя покаянием”.

Следует отметить, что церковное покаяние иногда предполагало помещение в монастырь на послушание или на смирение. Условия отбывания этих наказаний были порой тяжелее светских уголовных наказаний, так как предусматривали содержание осужденного в кандалах с принудительным назначением постоянных тяжелых

физических работ “для души очищения”.

Выделяют две основные группы преступников, подлежащих церковному суду. Первая и самая большая - это еретики, раскольники и пр. Осужденные за это преступление приговаривались к наказаниям равным уголовным. К данной категории относили и тех православных священников и мирян, которые “бегали” в секты, скрываясь от властей. Вторая группа - это преступники против христианского благочестия, т.е. все духовные лица, обвинявшиеся в нетрезвом и предосудительном поведении, “в соблазнительном поведении”, “в произнесении непристойных слов” и др.

Большая часть дисциплинарных правил-наказаний, связана с отлучением от причастия на разные сроки и принадлежит св. Василию Великому. Согласно его 73-му правилу, произвольное отречение от христианской веры наказывается пожизненным лишением Святых Таин. “Вольное” убийство влечет за собой отлучение от Святых Таин на 20 лет, убийство по неосторожности - на 10 лет, блуд мирянина - на 7 лет, прелюбодеяние (равно как и блуд монаха), мужеложство и скотоложство - на 15 лет, кровосмешение - на 20 лет. Убийство плода во чреве влечет за собой 10-летнее отлучение от Святых Таин. Эти нормы четко отслеживались духовенством и исполнялись мирянами.

Дисциплина церковных покаяний перешла на территорию белорусских земель через Русь из Византии. В изучаемый период полная власть в назначении церковных наказаний принадлежала архиереям, которые могли по своему выбору налагать епитимии (наказания) и даже подвергать церковных преступников анафеме.

Особый вид церковного наказания - это лишение церковного погребения за самоубийство, совершенное намеренно, в здравом уме, а не в безумии или в беспамятстве. К осужденным, совершившим тяжкие и особо тяжкие преступления (с точки зрения церковных канонов) и приговоренным к смертной казни, как правило, применялась дополнительная мера наказания - запрет на погребение (похороны). Одновременно не отпевались и те, кто “купаются и хвалятся и играя утонут или с качели убьются или на разбое или и на воровстве каком убиты будут”.

По отношению к духовным лицам применялись особого рода наказания. Эти наказания налагались на

провинившихся или за нарушение ими своих служебных обязанностей, или за грехи и преступления, общие у клириков с мирянами. Два главных канонических наказания для духовных лиц - низвержение из сана и запрещение священнослужения [1].

Таким образом, дополняя систему и виды уголовных наказаний, закрепленных в светских правовых актах указанного периода, система церковных наказаний имела следующие особенности: а) целью наказаний было не извлечение материальной выгоды (штрафы) от осужденного или нанесение ему физических “исправительно-ресоциализационных” мучений и/или увечий, а на изменение его внутренних духовно-нравственных ценностных ориентаций личности; б) наказания назначались за строго ограниченный круг преступных деяний против веры и христианства; в) назначение вида наказания зависело от сословия преступника и его “положения” в Церкви; г) наказания имели длительный период действия, чтобы преступник реально оценил свою вину и закрепил в сознании социально приемлемые навыки и нормы законопослушного поведения.

Литература

1. Георгадзе, В.Г. Система наказаний в церковном праве / В.Г. Георгадзе // Самартали. - 1999. - №3. - С. 61-64.
2. Доўнар, Т.І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапам. / Т.І. Доўнар. - Мінск : ДШКСТ БДУ, 2011. - 552 с.
3. Русская правда // Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. - М.: Юрид. лит., 1984. - Т. 1. - 432 с.

Бурый В. Е.,

доцент кафедры правовых дисциплин Могилевского института МВД Республики Беларусь, кандидат юридических наук, доцент права, подполковник милиции

Ермаков В. В.

преподаватель кафедры профессионально-прикладной физической подготовки Могилевского института МВД Республики Беларусь, полковник милиции в запасе
Надійшла до редакції: 17.12.2015

УДК 34(091):351.713(477)

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Козаченко Д. Д.

У статті досліджено генезис податкового контролю на території України з моменту створення незалежної держави до початку євроінтеграційних процесів. Проаналізовано аспекти адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Ключові слова: податковий контроль, генезис, адміністративно-правове регулювання, законодавство, євроінтеграція, трансформація, адаптація, ЄС.

В статті исследуется генезис налогового контроля на территории Украины с момента создания независимого государства до начала евроинтеграционных процессов. Проанализированы аспекты адаптации

законодательства Украины к законодательству ЕС.

Ключевые слова: налоговый контроль, генезис, административно-правовое регулирование, законодательство, евроинтеграция, трансформация, адаптация, ЕС.

The author explores the Genesis of the tax control in the territory of Ukraine since the establishment of the independent state until the beginning of European integration processes. Analyzed aspects of adaptation of Ukrainian legislation to the EU legislation.

When reviewing, analyzing and summarizing the works of numerous scientists, changes in the tax legislation of

Ukraine were examined under conditions of European integration. In the results of the study the place of Ukraine in the international rankings was defined and a trend towards improvement of indicators to characterize the tax system was revealed; the current tax legislation of Ukraine, embodied in the norms of the Tax Code, was analyzed compared with the tax legislation of the Euro area member states and with the prospective model of reforming the tax sphere, which was proposed by the Government of Ukraine and is explicated in the "Conception for reforming the tax system of Ukraine" and a particular detailed analysis of the value added tax, income tax, property tax, environmental tax and excise tax was carried out; tax systems of the several EU member states were studied and on the basis of the obtained results practical recommendations on improvement of the domestic tax system using the positive experience of European countries were given. Prospective for further research in this area is the development of measures to improve the domestic tax system.

Keywords: taxes, tax system, tax control, Genesis, administrative regulation, legislation, European integration, transformation, adaptation, the EU.

Актуальність дослідження. Податковий контроль виник зі становлення системи оподаткування, а його розвиток був пов'язаний з розвитком товарно-грошових відносин. Дослідження еволюції вітчизняного податкового контролю в межах історичних періодів розвитку України дозволяє простежити генезис сучасної системи контролю, зокрема, формування його інституційного забезпечення, становлення функцій, принципів та підходів, методів, інструментів, важелів тощо на тлі євроінтеграційних процесів.

Ступінь розробленості проблеми. Останнім часом у літературі наукового спрямування доволі широко висвітлюють тему податкового контролю. Розглядають переважно поняття та зміст податкового контролю, його роль та завдання, форми та види, принципи здійснення.

Водночас у теорії податкового права України детально не досліджено історію виникнення податкового контролю, етапи його розвитку на території сучасної України. Хоча роль та завдання податкового контролю найбільш повно, на нашу думку, може бути розкрито саме в історичному аспекті.

Розробці історико-теоретичних основ та конкретних шляхів реформування податкової системи присвячено роботи видатних вітчизняних науковців: В.Л.Андрущенко, Ю.А.Артеменко, С.А.Буковинського, О.Д.Василика, А.С.Гальчинського, А.І.Даниленка, О.Д.Данілова, С.С.Осадця, О.І.Пилипченка, А.М.Поддєрьогіна, Г.О.П'ятаченка, М.І.Савлука, Д.М.Стеценка, В.М.Федосова, Т. Я. Цимбал, Д.М.Черваньова, В.В.Шокуна, С.І.Юрія та інших.

Вклад основного матеріалу. Створення податкової системи, яка б у своїй основі мала чітку організацію порядку стабільної сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, було актуальним з перших днів незалежності України. Проте перші кроки у цьому напрямі було зроблено ще в 1990 р.: податкову службу утворено 1 липня 1990 р. згідно з постановою Ради Міністрів України від 12 квітня 1990 р. № 74 "Про створення державної податкової служби в Українській РСР". Першим робочим днем був понеділок, 2 липня, і саме цей день відзначається як професійне свято працівників

податкової служби, що було затверджено Указом Президента України. Ухвалений 4 грудня 1990 р. Закон УРСР "Про державну податкову службу в Українській РСР" визначив статус, функції та правові основи діяльності податкових органів.

Отже, новим етапом еволюції інституту податкового контролю стало прийняття Верховною Радою Української РСР у 1990 р. Закону "Про державну податкову службу в Українській РСР" [1]. Його ухвалення було викликане потребою у вдосконаленні системи контролю за додержанням законодавства про податки, повнотою і своєчасністю внесення платежів до бюджету, підвищенні відповідальності підприємств, організацій і населення за виконання своїх податкових зобов'язань.

Законом регламентувалося створення в системі Міністерства фінансів УРСР державної податкової служби, до складу якої входили:

1. Державна податкова інспекція Міністерства фінансів УРСР.

2. Державні податкові інспекції в областях, районах, містах і районах у містах, до функцій яких належав контроль за дотриманням законодавства про податки, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю внесення до бюджету податкових платежів.

У 1991 р. було прийнято Закон України "Про систему оподаткування", у ст. 20 якого зазначалося лише те, що контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів) здійснюється державними податковими органами та іншими державними органами в межах повноважень, визначених законодавством [2, С. 54-56]. Передбачалося, що за стягнення податків і зборів, не зазначених у Законі, посадові особи державних податкових органів та інших державних органів нестимуть відповідальність.

Законом України від 7 липня 1992 р. було внесено зміни, згідно з якими державна податкова служба в Україні створюється при Міністерстві фінансів України у складі Головної державної податкової інспекції України та державних податкових інспекцій у Республіці Крим, областях, районах, містах і районах у містах. Кількість податкових інспекцій тоді складала 53. В основу побудови організаційної структури органів ДПС України було покладено структуру жорсткої вертикальної централізації з прив'язкою до адміністративно-територіального устрою держави. Така організаційна структура була об'єктивною необхідністю в період розробки основ податкового законодавства країни, створення методологічної бази його реалізації на практиці, налагодження механізму нарахування і стягнення податків.

У Державній податковій службі України було вироблено єдину цілеспрямовану ідеологію розвитку податкової служби, яка полягала в забезпеченні відповідності реформам у суспільному та економічному житті країни. Водночас виявилась необхідність комплексної модернізації органів ДПС України. У чинній організаційній структурі не існувало типової організаційно-функціональної структури районного і обласного рівня, що не сприяло ефективному управлінню діяльністю податкових органів.

У результаті реорганізації було закладено важливі організаційні передумови для розвитку методології діяльності та створено нові підрозділи: примусового стягнення податків; по роботі з платниками податків; Державного реєстру фізичних осіб; апеляцій; організації документальних перевірок; податкової поліції; по боротьбі з корупцією; організаційно-розпорядчий; економічного

аналізу. Для оперативного супроводження збиткових підприємств було створено відповідне управління у складі податкової міліції, а для посилення правового захисту інтересів держави в податковій сфері – управління правового забезпечення роботи з судами [3].

Соціально-економічні зміни в державі, пов'язані з формуванням ринкової економіки, зумовили необхідність перегляду низки чинних законів і прийняття нових. Зокрема, у 1996 р. прийнято Закон України “Про Державний реєстр фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів” [4].

Його метою було здійснення єдиного державного обліку фізичних осіб, які зобов'язані сплачувати податки, збори та інші обов'язкові платежі до бюджетів та контролю за правильністю та своєчасністю такої сплати. Прийняття цього Закону стало прогресивним рішенням тогочасної влади, що вплинуло на подальший розвиток податкового контролю, оскільки було:

- забезпечено повний облік та уніфіковану ідентифікацію фізичних осіб, які сплачують податки та інші обов'язкові платежі;

- сформовано електронну базу даних для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної податкової служби;

- організовано автоматизовану обробку інформації про сплату податків та зборів фізичними особами в режимі комп'ютерної мережі.

Таким чином, спостерігався поступовий прогрес в інформаційно-аналітичному забезпеченні контрольної діяльності податкових органів.

Щодо форм здійснення податкового контролю, то їх вперше було регламентовано Указом Президента України “Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності” від 23 липня 1998 р. [5].

Ним передбачалося проведення органами державної податкової служби планових і позапланових виїзних перевірок [6].

Відтак, враховуючи чинність названого Наказу, сьогодні суб'єкти бізнесу всіх форм власності зобов'язані вести зазначений Журнал. Вважаємо, це відіграло позитивну роль на шляху забезпечення захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, сприяло реалізації виховної та інформаційної функцій податкового контролю.

Новим етапом розвитку податкового контролю могло б стати прийняття Закону України “Про податковий контроль”, проект якого розглядався народними депутатами України у 2003 р. Законом мали б визначитися порядок організації і проведення податкового контролю органами державної податкової служби та іншими контролюючими органами, уповноваженими від імені держави здійснювати перевірку фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Ми вважаємо, що прийняття цього Закону сприяло б удосконаленню механізму організації та проведення податковими органами перевірок суб'єктів бізнесу та налагодженню цивілізованих відносин між контролюючими органами і платниками податків.

Отже, дослідження інституційних передумов становлення і розвитку податкового контролю дозволяє зробити висновок про те, що у всі часи існування системи оподаткування податковий контроль був невід'ємним інструментом фінансової політики держави, умовою підвищення ефективності адміністрування податків. Однак на поч. XXI ст. в Україні все ще не існувало належним чином сформованої законодавчої бази податкового контролю.

Порядок його проведення регулювався значною кількістю нормативних актів, суттєвим недоліком яких була наявність розбіжностей і суперечностей, невідповідність економічним і соціальним реаліям.

Економічна криза 2008-2009 рр. продемонструвала потребу докорінного переосмислення механізмів і моделей державного впливу на економічні та соціальні процеси, складовою яких є інститут податкового контролю. Зокрема, постановою Кабінету міністрів України №502 від 21 травня 2009 р. “Про тимчасові обмеження щодо здійснення заходів державного нагляду контролю у сфері господарської діяльності на період до 31 грудня 2010 року”, серед іншого, передбачалося: [7].

- тимчасове (до 31 грудня 2010 р.) припинення проведення планових перевірок суб'єктів господарювання, крім перевірок суб'єктів господарювання, що відповідно до затверджених Кабінетом Міністрів України критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності віднесені до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику, та планових заходів державного нагляду (контролю) за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів);

- видання суб'єктові господарювання припису про усунення протягом 30 днів виявлених порушень, підготовленого на підставі акта про проведення перевірки (якщо інший термін не передбачено законом);

- прийняття рішення про застосування до суб'єктів господарювання фінансових і адміністративних санкцій лише у разі невиконання ними протягом 30 днів від дня одержання приписів про усунення виявлених порушень (крім тих, які неможливо усунути).

Крім того, Законом України “Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні” [8] було, серед іншого, закріплено мораторій на проведення перевірок для суб'єктів малого підприємства до 1 січня 2011 р., за винятком підприємств, господарська діяльність яких віднесена до високого ступеня ризику; планових та позапланових виїзних перевірок органами державної податкової служби.

Однак ці мораторії не внесли кардинальних позитивних змін у вітчизняне бізнес-середовище. Крім того, мало дієвими виявилися затверджені критерії, за якими оцінюється ступінь ризику господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових контрольних заходів, що здійснюються органами державної податкової служби, у зв'язку з їх невідповідністю схваленій та передовій європейській методиці, низькою дисципліною виконання регламентованих норм тощо.

Прогалини у податковій системі України та велика кількість правопорушень в сфері оподаткування у післякризовий період становили істотну загрозу економічній і національній безпеці нашої держави, що стало однією із передумов прийняття у 2010 р. Податкового кодексу України з метою, зокрема:

- забезпечення відповідності вітчизняного податкового законодавства вимогам ринкових відносин;

- усунення недоліків у системі податкового контролю;
- забезпечення ведення ефективної податкової політики, послідовності у здійсненні податкового контролю, координації діяльності всіх ланок системи податкових органів;

- сприяння безперервності, систематичності, ретельності та повноті охоплення об'єктів податкового контролю.

Відтак з прийняттям Податкового кодексу України [9]:

- законодавчо регламентовано поняття податкового контролю (Глава 5) як системи заходів, що вживаються контролюючими органами для контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань проведення розрахункових і касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

- встановлено перелік контролюючих органів, що мають право здійснювати перевірки суб'єктів господарської діяльності;

- регламентовано порядок організації та проведення податкового контролю органами державної податкової служби разом з іншими контролюючими органами, уповноваженими від імені держави здійснювати перевірку фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання;

- закріплено права та обов'язки платників податків і службових осіб податкових органів;

- визначено форми проведення податкового контролю, загальні правила проведення податкових перевірок, встановлено їх тривалість;

- передбачено умови настання відповідальності за порушення податкового законодавства тощо.

Прогресивним у прийнятті Податкового кодексу є те, що ним регламентовано проведення податковими органами контрольно-перевірочної роботи із використанням непрямих методів, до яких віднесено економічний аналіз, спостереження, аналогії та економічні аналогії для контролю за витратами та доходами платників податків - фізичних осіб тощо. Проте механізм використання цих методів Кодексом врегульовано недостатньо. З метою здійснення ефективного податкового контролю податковим інспекторам дозволено проводити опитування платників податків - фізичних осіб і здійснення на основі аналізу зібраної інформації позапланових виїзних перевірок. Варто наголосити, що Податковим кодексом перелік підстав для проведення перевірок значно розширився [9].

У 2013 р. прийнято Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого впровадження електронного сервісу та здійснення електронних перевірок", який передбачає підвищення якості податкового аудиту шляхом проведення електронних перевірок на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях та електронних документах платника податків, а також регламентує механізм електронних перевірок, права та обов'язки платників і податкових інспекторів.

Отже, внесення змін до Податкового кодексу України в частині впровадження електронних перевірок, дозволить дещо дерегулювати ведення підприємницької діяльності в Україні, зекономити час платників податків та мінімізувати його персональні контакти з податковими інспекторами. Однак, соціально-економічна та політична нестабільність в Україні у 2014 р. дещо призупинила процес застосування податковими органами електронних перевірок.

Євроінтеграційна ідея за останні роки набула широкої підтримки в українському суспільстві. Євроінтеграція є не лише головним зовнішньополітичним пріоритетом, але й пріоритетним напрямом внутрішньої політики України. Проголошення повноправного членства в ЄС залишається стратегічною метою для нашої держави.

На відміну від країн ЄС, податкова система України

не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання.

Висновки. За роки незалежності Україна намагалася будувати податкову систему, спираючись на досвід європейських країн. Таким чином, історія податкового контролю - це історія підвищення централізації стягнення податків, становлення податкового суверенітету держави. Крім того, вона показує еволюцію принципу державних фінансів: від недоліків до зваженого підходу з обґрунтованими державними витратами.

Процес інтеграції до Європейського Союзу вимагає від України якісних фінансових, соціально-економічних перетворень. Це складний, довготривалий процес, який Україна повинна пройти заради досягнення кінцевої мети - створення конкурентоспроможної, з високим рівнем життя, країни.

Література:

1. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України №817/98 від 28 липня 1998 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/817/98>.

2. Хмільовська К.В. Організаційні засади податкового контролю / К.В. Хмільовська // Фінанси України. - 2003. - № 6. - С. 50-56.

3. Державна фіскальна служба України. - Офіційний портал. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/media-tsentr/novini/print-57022.html>

4. Про Державний реєстр фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 2. - С. 10.

5. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України №817/98 від 28 липня 1998 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/817/98>.

6. Про затвердження форми та порядку ведення Журналу відвідання суб'єктів підприємницької діяльності контролюючими органами (Журнал реєстрації перевірок): Наказ Державного комітету України з питань розвитку підприємництва № 18 від 10 серпня 1998 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0619-98>.

7. Про тимчасові обмеження щодо здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності на період до 31 грудня 2010 року: Постановою Кабінету міністрів України №502 від 21 травня 2009 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/502-2009-%D0%BF>.

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні: Закон України від 15.12.2009 № 1759-VI [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1759-17>.

9. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

Козаченко Д. Д.,

аспірант кафедри адміністративного права та процесу, д.ф.н. ОДУВС

Надійшла до редакції: 14.01.2016

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ФАКТОР СТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В ПЕРЕХІДНІ ПЕРІОДИ (НА ПРИКЛАДІ ВІДРОДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В РОКИ НЕПУ)

Тарасенко Л. Б.

У статті авторка звертається до історії нової економічної політики (1921-1929 рр.), її правового забезпечення та регулювання в аграрній сфері, а також аналізу тих дієвих кроків партійно-державного керівництва в роки непу, що на практиці довели: правове регулювання аграрних відносин і державна підтримка селянства, його підприємницької діяльності, сприяли стимулюванню виробничої діяльності сільгоспвиробників, відбудові сільського господарства в цілому, вирішенню в короткий термін продовольчої проблеми, що позначилося на стабілізації суспільного життя країни.

Ключові слова: неп, правове регулювання аграрних відносин, державна підтримка селянства, селянське підприємництво, суспільне життя, селянство, підприємницька діяльність, права людини, правосвідомість, правова культура.

В статье автор обращается к истории новой экономической политики (1921-1929 гг.), её правовому обеспечению и регулированию в аграрной сфере, а также анализу тех действенных шагов партийно-государственного руководства в годы непа, которые на практике доказали: правовое регулирование аграрных отношений и государственная поддержка крестьянства, его предпринимательской деятельности способствовали стимулированию производственной деятельности крестьян, восстановлению сельского хозяйства в целом, решению в краткие сроки продовольственной проблемы, что отразилось на стабилизации общественной жизни страны.

Ключевые слова: неп, правовое регулирование аграрных отношений, государственная поддержка крестьянства, крестьянское предпринимательство, общественная жизнь, крестьянство, предпринимательская деятельность, права человека, правосознание, правовая культура.

The author refers to the history of the new economic policy (NEP) (1921-1929), its legal support and management in the agricultural sector, as well as the analysis of the effective steps of the party-state leadership during NEP, which had proved in practice that legal regulation of agrarian relations and state support of the peasantry, its business activity had contributed to stimulate industrial activity of the peasants, agricultural rehabilitation as a whole, the decision of food problem in short term, which affected the social life of the country's stabilization.

Keywords: NEP, legal regulation of agrarian relations, state support of peasantry, peasant entrepreneurship, social life, peasantry, entrepreneurship, human rights, legal awareness, legal culture.

The author refers to the history of the new economic policy (NEP) (1921-1929), its legal support and management in the agricultural sector, as well as the analysis of the effective

steps of the party-state leadership during NEP, which had proved in practice that legal regulation of agrarian relations and state support of the peasantry, its business activity had contributed to stimulate industrial activity of the peasants, agricultural rehabilitation as a whole, the decision of food problem in short term, which affected the social life of the country's stabilization.

In the first years of Soviet power land lease was banned. But the conditions for the lease remained. Rent was an important means of land use that has not been treated, but was listed by farmers who could not process them because they do not have agricultural implements.

To align residues living and dead stock, which had mainly wealthy peasants, and land, which received poor, but do not have the means to its cultivation, it was necessary to legalize leases. This was done the party and the Soviet leadership in the spring of 1922.

Lease land usually poor peasants, it gave them an opportunity to some extent to improve their existence, for affluent households tenant lease of land was a way to strengthen the economy and improve its marketability.

Однією з важливих умов створення стабільного правового порядку, а також органів, інститутів і установ, здатних забезпечити захист і охорону від порушень тих прав і законних інтересів громадян, що закріплені діючими нормами права, виступає правове регулювання у суспільстві. Загальні соціальні цілі правового регулювання передбачають досягнення соціально корисних результатів і, в першу чергу, створення необхідних умов для прогресивного розвитку суспільства.

Сьогодні процес державотворення України та розбудови громадянського суспільства неможливий без вирішення нагальних соціальних та матеріальних питань різних груп населення, зокрема селян. Виходячи з нагальної потреби реформування сучасного сільського господарства, що практично постійно знаходиться в кризовому стані, слід указати на необхідність приділення значно більшої уваги з боку держави як організації сільськогосподарського виробництва, так і вирішенню життєво-необхідних соціальних проблем сільського населення. Зокрема, аграрний сектор потребує розробки та реалізації дієвих цільових програм, що мали би передбачити значну державну допомогу та збільшення капітальних вкладень у розвиток сільського господарства, надання селянству довгострокових доступних кредитів, забезпечення сільськогосподарськими машинами і технікою, максимальне наближення товаровиробника до ринку тощо. Вкрай необхідними є соціальні програми щодо поліпшення життєвих умов на селі, влаштування сфери побуту, послуг, вирішення медичних, освітніх, культурних проблем селянства тощо. Втім вирішення окреслених проблем значною мірою залежить від забезпечення та підтримки державою на законодавчому рівні прав та можливостей для селянства займатися підприємницькою діяльністю, а також створення

дієвого механізму реалізації цих прав. У такому разі є сенс звернутися до більшовицького досвіду, коли в 20-і роки ХХ ст. РКП(б) з метою подолання політичної та економічної кризи вдалася до реформування економіки, передусім її аграрного сектору.

Висвітленню зазначеної проблеми приділяли значну увагу в своїх працях науковці В. Кондратюк [1], О. Мороз і С. Злупко [2], Л. Беренштейн, Г. Мигрин і П. Панченко [3], О. Пиріг [4] та багато інших. Але окремі аспекти проблеми, зокрема правове регулювання аграрних відносин і державна підтримка селянства, його підприємницької діяльності потребують додаткового дослідження, що і є метою даної статті.

На початку 20-х рр. ХХ ст. внаслідок понад шести років безперервних війн і революцій, які супроводжувалися збройною боротьбою, терором, епідеміями, вимушеною еміграцією, Україна втратила, за різними даними, від 3 до 4 млн. чол. Промисловість була зруйнована, обсяг її продукції зменшився приблизно в 9 разів. Валовий збір зернових становив лише 25% довоєнного. Вартість карбованця порівняно з 1913 роком знизилася в 13 тис. разів - гроші міряли метрами і рахували мішками. Причини катастрофічного стану економіки полягали не лише у воєнній руїні. Значною мірою це був наслідок політики "воєнного комунізму", яка підірвала матеріальну зацікавленість виробників у наслідках своєї праці [1, с. 7]. Водночас серед широких мас населення визріло глибоке невдоволення більшовицькою партією, яка з метою збереження за собою політичної влади мала вдатися до економічних реформ, що докорінно змінили б ситуацію в країні.

Першим і важливим кроком до позитивних змін в аграрному секторі економіки було прийняття десятим з'їздом РКП(б) резолюції "Про заміну продовольчої розкладки продовольчим податком", проголошення свободи обороту, а значить, свободи торгівлі, яка передбачала товарний обмін між окремими дрібними власниками [5, с. 402].

Виданий внаслідок цього декрет "Про продподаток" надав селянам можливість після сплати податку вільно продати на ринку надлишки сільськогосподарської продукції, що мало стимулювати його виробляти більше сільськогосподарської продукції. Це було намагання залучити ринкові механізми до реалізації комуністичних ідей [3, с. 85].

На основі рішень X з'їзду РКП(б) Всеукраїнський центральний виконавчий комітет та Раднарком УСРР прийняли відповідні декрети та розпорядження. Декретами "Про заміну продовольчої і сировинної розкладки натуральним податком" від 21 березня 1921 р. та "Про розмір продовольчого натурального податку на 1921-1922 рр." від 28 березня 1921 р. необмежені реквізиції хліба та інших видів сільськогосподарської продукції замінялися продовольчим податком, розмір якого був значно меншим за продрозкладку, до того ж він оголошувався заздалегідь перед весняною посівною кампанією. Всі запаси продовольства, які залишалися в селянина після сплати податку, мали знаходитися в його повному розпорядженні.

Потрібно додати, що 2 березня 1921 р. У Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв закон "Про закріплення землекористування", що передбачав закріплення землі на три сівозміни (9-річний термін) за тими трудовими господарствами, які її обробляли. Слід зазначити, що цей закон діяв тільки в тих районах, де було завершено вилучення земельних лишків у куркулів. Закон про закріплення землі в дев'ятирічне користування трудових

хазяїв і закон про заміну продрозверстки продподатком являли собою два державні документи, продиктовані, з одного боку, прагненням закріпити в революції союз пролетаріату з масою селянства, з другого боку, шляхом створення економічного стимулу у індивідуальних селянських господарств піднести занепаде сільське господарство [6, с. 134].

Зазначені нормативно-правові акти в цілому сприяли заохоченню ініціативи селянства, розвиткові його підприємницьких здібностей, стимулювали розвиток селянських господарств.

Важливо зазначити, що Інструкцією про порядок видачі дозволу на право торгівлі та організації пунктів товарообміну від 14 червня 1921 р. купівля, продаж продуктів сільського господарства та обмін їх на речі промисловості дозволявся виключно в губерніях, які виконали продовольчу розкладку 1920-1921 рр. У переліку осіб, що отримали право купівлі, продажу й обміну, значилися також селяни-виробники, які продавали продукцію свого виробництва [7, арк. 1].

Отже, вдаючись до правового регулювання селянського підприємництва, більшовицька держава в часи непу створювала певні стимули для розвитку селянських господарств.

ЦК КП(б)У розіслав губернським комітетам Циркулярного листа, в якому констатував початок нової смуги відносин із селянством, коли радянська влада намагалася створити для селянина як дрібного виробника сприятливі умови для розвитку його господарства, зацікавити в тому, щоб обробити землю, яка йому належить, засіяти її та отримати від свого господарства якнайбільше вигоди [8, арк. 28].

Впровадження нової економічної політики викликало необхідність відновлення форм підприємницького господарювання, заборонених більшовицькою владою, але збережених селянством, передусім: здавання оренди землі, найму засобів виробництва та робочої сили. Вперше про легалізацію оренди землі та найму робочої сили було зазначено в резолюції IX Всеросійського з'їзду Рад від 26 грудня 1921 р. "Про відбудову і розвиток сільського господарства" [9, с. 167-176]. Звичайно, що реалізація зазначених документів повинна була сприяти відновленню селянських господарств.

XI з'їзд РКП(б) навесні 1922 р. в резолюції "Про роботу на селі" з питання про умови застосування найманої праці в сільському господарстві та оренди землі рекомендував не обмежувати ні одне, ні друге явище зайвими формальностями, усіма силами та засобами підтримати й заохотити допомогу найбільшому селянству [5, с. 499].

Ця рекомендація була покладена в основу декрету ВУЦВК та РНК УСРР "Про надання незаможним селянським господарствам права тимчасової переуступки користування своєю надільною землею" 11 квітня 1922 р. [10, ст. 282]. Головні положення цього декрету ввійшли в Закон про трудове землекористування та в Земельний кодекс УСРР, прийняті ВУЦВК відповідно 27 травня 1922 р. [11, ст. 388] та 29 листопада 1922 р. [12, ст. 750].

Серед партійно-державних документів, що передбачали заходи, спрямовані на підтримку селянських господарств, певне значення мали ті, що регламентували порядок та умови забезпечення селян сільськогосподарським реманентом, машинами, насіннєвим матеріалом тощо. Важливою для селянства була постанова РНК від 5 травня 1922 р. про порядок постачання сільського господарства знаряддями та засобами сільськогосподарського виробництва. Вона відміняла державну мо-

нополію на розподіл і торгівлю сільськогосподарськими знаряддями, машинами, насінням, іншими засобами сільськогосподарського виробництва й дозволяла державним, суспільним, кооперативним та приватним організаціям та особам можливість придбати за кордоном на свої кошти сільськогосподарські знаряддя й інші засоби сільськогосподарського виробництва в порядку, встановленому у відношенні товарів, що ввозяться з-за кордону [13, арк. 18].

Інша постанова ВЦВКу та РНК передбачала створення спеціального фонду для видачі насінневих позик і позик на відбудову й розширення селянських господарств, нею ж наказувалося Народним комісаріатам союзних республік забезпечити насінням із цього фонду вже озиму посівну кампанію 1922 р. [13, арк. 18].

Окрім того, з метою підйому сільського господарства й заохочення покращених прийомів господарювання, що були доступні масам селянства (ранні пари, орання полів під зяб, розвиток технічних та трудомістких культур, раціоналізація тваринництва тощо) губвиконкомом надавалося право за поданням земельних органів преміювати як окремі колективи, так і господарства цілих районів і округів у формі скидки відсотків з податку, але з таким рахунком, щоб загальна сума скидки не перевищувала 1 % загальної суми податку [14, арк. 8].

Поліпшенню господарського становища селянства сприяв також декрет ВУЦВК і Раднаркому УСРР від 19 травня 1923 р., що відміняв чисельні форми оподаткування і вводив один - грошовий. Єдиний сільгосподаток сприяв зміцненню товарно-грошових відносин [15, с. 44]. XI з'їзд РКП(б) в резолюції "Про фінансову політику" вважав за необхідне стимулювання переходу селянства від споживчого до товарного господарства, бо тільки в ньому вбачав гарантії підйому виробничих сил у сільському господарстві [5, с. 495].

Постановою РНК УСРР в січні 1923 р. "Про порядок затвердження ринків та базарів та встановлення на них внутрішнього розпорядку" відвідування ринків та базарів, купівля та продаж на них надавалися всім і кожному, при чому продаж здійснювався за вільними цінами, а органи влади повинні були сприяти місцевим та сільським жителям доставляти продукти на базари [16, с. 11].

Таким чином, РКП(б)-КП(б)У шляхом почергового прийняття політико-правових актів поступово впроваджували неп в економіку УСРР. Прийняті документи сприяли в цілому підвищенню матеріальної зацікавленості селянства у відродженні й зростанні сільськогосподарського виробництва, проявленню творчої господарської ініціативи.

Наприкінці 1924 - поч. 1925 рр. був оголошений "новий курс", розроблений жовтневим (1924 року) та квітневим (1925 року) пленумами ЦК РКП(б) і схвалений XIV Всеросійською партійною конференцією в квітні 1925 р., а також XIV з'їздом ВКП(б) у грудні того ж року. Суттю "нового курсу" став лозунг "Обличчям до села!", а реальністю стало використання економічних стимулів у регулюванні розвитку сільського господарства, заохочення кооперації, ліквідація адміністративних перепон на шляху всебічного розвитку сільського господарства, підвищення його виробничих можливостей та зростання товарності на основі матеріальної зацікавленості селян-виробників [17, с. 299-304].

Ідеї "нового курсу" знайшли відображення в роботі наступних з'їздів рад. На III Всесоюзному з'їзді Рад (20 травня 1925 р.) обговорювалися питання, що торкалися укріплення сільського господарства: були внесені зміни

в податкове законодавство, зменшений єдиний сільськогосподарський податок; заборонені всі незаконні додаткові місцеві податки, що стягувалися з селян, розширені права на оренду та найом робочої сили, поліпшено сільськогосподарський кредит, знижено ціни на реманент, збільшено селянське землекористування. Постановою "Про заходи піднесення селянських господарств" від 20 травня 1925 р. з'їзд дозволив оренду землі на 12 років [18, с. 248]. ВУЦВК і РНК УСРР у аналогічних постановах від 10 травня 1925 р. та 27 квітня 1927 р. теж подовжили термін оренди до 12 років [19, с. 180].

Відновлення на законодавчому рівні відносин найму та оренди було вкрай необхідним в умовах непу. Воно сприяло підвищенню заможності села, але переважаючи більшість партійно-державного керівництва розглядала неп як тимчасове явище, що за сприятливих для більшовиків обставин буде усунуто.

1925 р. виявився останнім, коли непівська, суто економічна тенденція у відносинах держави і селянства проявилася особливо яскраво. Втім навіть за цей надзвичайно короткий термін відбулася стабілізація економіки, зокрема, сільського господарства, зросли його показники, припинився голод, базари та полиці магазинів наповнилися продукцією сільського господарства, значно збільшився кількісний просярок середнього та заможного селянства.

З метою підвищення власного авторитету вище політичне керівництво країни широко пропагувало серед населення виключну роль більшовицької партії у справі побудови соціалізму в країні. По своєму розуміючи цю виключну роль як вседозволеність, сільські комуністи нерідко підміняли закон своїм волюнтаристським рішенням, вони були зацікавлені в збереженні командно-адміністративних методів керівництва. Цей соціальний просярок на селі не сприймав природні механізми розвитку сільського господарства: свободу господарської ініціативи та діяльності, правові гарантії функціонування сільського господарства, раціональне оподаткування, принцип справедливого співвідношення цін на сільськогосподарську та промислову продукцію.

Зазначене призвело до того, що надалі зі зростаючою швидкістю почала діяти інша тенденція - спрямована на позбавлення селян економічної незалежності і перетворення їх в робочу силу в одержавлених колгоспах.

Все вищезазначене дозволяє зробити наступні висновки.

1. В перехідні періоди одним із факторів стабілізації суспільного життя виступає державно-правова підтримка підприємницької активності.

2. Партійні постанови та законодавчі акти радянської держави 20-х рр. XX ст. свідчать про те, що партійно-державне керівництво країни з метою подолання кризи, відмовляючись на деякий час від своїх ідеологічних постулатів, відійшло від політики "воєнного комунізму" та вдалося до ринкових механізмів регулювання економічного розвитку країни, зокрема сільського господарства, і дозволило в певних межах підприємницьку діяльність селянства: оренду землі, використання найманої праці, найм робочої худоби та сільськогосподарського реманенту, торгівлю продукцією сільськогосподарського виробництва тощо. Зазначене дозволило найбільш підприємливі частини селянства, швидко нарощуючи сільськогосподарське виробництво, забезпечити країну продукцією сільського господарства, сприяти цим самим стабілізації суспільного життя країни. Політико-правові

основи підприємницької діяльності селянства в роки непу, визначені рішеннями РКП(б)-КП(б)У й відображені у нормативно-правових актах радянської держави, сприяли в цілому зміцненню селянства.

3. Оскільки прийняття нормативно-правових актів диктувалося метою збереження більшовиками політичної влади, в центрі уваги партійно-державного керівництва знаходилася не особистість селянина, його добробут, а інтереси державної партії та створеної нею держави. Відсутність ефективного механізму правового регулювання, низька правова культура та правосвідомість учасників аграрних правовідносин породжували в умовах формування тоталітарної держави зловживання партійно-державних чиновників різних рівнів щодо селян, свавілля в суспільному житті людей, а також порушення правових норм з боку самого селянства.

Література

1. Кондратюк В.О. Україна в 20-30-х рр.: Суспільно-політичне життя ХХ століття / В.О. Кондратюк, О.Ю. Зайцев. - Львів, 1993. - 72 с.
2. Мороз О. Українське селянство I пол. ХХ століття. Трагедія і героїзм / О. Мороз, С. Злупко. - Львів: Універсум, 1997. - 165 с.
3. Українське село у 20-90 рр. ХХ ст. : Короткий історико-економічний нарис / За ред. Л.Ю. Беренштейна, Г.П. Мигрина, П.П. Панченка. - НАН України, Інститут історії України. - К., 1998. - 122 с.
4. Пиріг О.А. Неп: Монографія / Пиріг О.А. - Київ: Національний торговельно-економічний університет, 2001. - 274 с.
5. КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК / Под общ. ред. А.Г. Егорова и К.М. Боголюбова. - М.: Политиздат, 1983. - Т. 2 (1917-1922). - 606 с.
6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / [Редкол.: В.И. Юрчук (гол.) та ін.] - Київ: Видавництво політичної літератури України, 1976. - Т. 1. - 1918-1941. - 1007 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВОВУ). - Ф. 5. - Оп. 1. - Спр. 508. - 4 арк.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 844. - 155 арк.
9. Съезды Советов Союза ССР, Союзных и Автономных Советских Социалистических республик: Сб. док. 1917 - 1936 рр. В 3 т. - М.: Госюриздат, 1959. - Т. 1. - 1959. - 836 с.
10. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. - 1922. - № 18. - Ст. 282
11. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. - 1922. - № 26. - Ст. 388
12. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. - 1922. - № 53. - Ст. 750
13. ЦДАВОВУ. - Ф. 2. - Оп. 2. - Спр. 445. - 229 арк.
14. ЦДАВОВУ. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 826. - 72 арк.
15. Бут О.М. "Економічна контрреволюція" в Україні в 20-30-і роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення За заг. ред. О.М. Бута. 2 вид., виправлене і доповнене / О.М. Бут, П.В. Добров - Донецьк: УкрНТЕК, 2002. - 315 с.:іл.
16. ЦДАВОВУ. - Ф. 2. - Оп. 2. - Спр. 476. - 107 арк.
17. КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК. / Под общ. ред. А.Г. Егорова и К.М. Боголюбова. - М.: Политиздат, 1984. - Т. 3 (1922-1925). - 494 с.
18. Собрание законов, указов президиума Верховного Совета и постановлений правительства РСФСР. - Т. 1. 1917-1927. Юридическое издательство Министерства Юстиции СССР. М., 1949. - 515 с.
19. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. - 1927. - № 40-41. - Ст. 180.

*Тарасенко Л.Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.12.2015*

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКТИКИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Проданець Н. М.

Автором, на основі аналізу дисертацій, монографій, підручників та наукових статей, викладено сучасний стан дослідження тактики виявлення та подолання неправдивих показань. Зазначає, що в науковій літературі досить мало науковців займалися проблемою тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх. Пропонує на основі аналізу наукової літератури внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, а саме поняття “неправдиві показання”, систематизувати неправдиві показання неповнолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених, розробити чіткий алгоритм дій для працівників слідчих підрозділів, які розслідують злочини вчинені неповнолітніми.

Ключові слова: тактика, виявлення, подолання, неправдиві показання, неповнолітні, слідчий, досудове слідство, допит.

Автором, на основі аналізу дисертацій, монографій, учебників и научных статей, изложено современное состояние исследования тактики выявления и преодоления ложных показаний. Отмечает, что в научной литературе достаточно мало ученых занимались проблемой тактики выявления и преодоления ложных показаний несовершеннолетних. Предлагает на основе анализа научной литературы внести изменения в Уголовный процессуальный кодекс Украины, а именно понятие “ложные показания”, систематизировать ложные показания несовершеннолетних свидетелей, потерпевших, подозреваемых и обвиняемых, разработать четкий алгоритм действий следователей при расследовании преступлений совершенных несовершеннолетними.

Ключевые слова: тактика, выявление, преодоление, ложные показания, несовершеннолетние, следователь, досудебное следствие, допрос.

The author, based on analysis of theses, monographs, textbooks and scientific papers, described the current state of research and identify tactics to overcome the false testimony. Notes that in the scientific literature very few scholars engaged in problem identification and tactics to overcome the false testimony of minors. Offers based on an analysis of scientific literature to amend the Criminal Code of Ukraine notion of “false testimony”. An Article 95 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is supplemented with part 9 and amended as follows “... false testimony - a conscious message, of information (data) that are not true, by silence, denial, denial, distortion, forgery, falsification, distortion, misinformation, lies ...”. A diagnosis of juvenile questioned matches testimony to the subjective image perceived crime, diagnose contradictions in the testimony and questioned to determine at what stage the person began to give false testimony and identify the causes of lies, deception and lies to overcome it. The author must develop an algorithm identifying and overcoming the false

testimony of minors and witnesses, victims, suspects, accused and complex tactical tools, techniques, methods and techniques to overcome the false testimony; develop an algorithm of actions of the investigator in identifying minors false testimony in the investigation of criminal offenses; optimize tactics of identifying and overcoming the false testimony of minors.

Keywords: tactics, detection, elimination, false testimony, minors, investigator, investigation, questioning.

Постановка проблеми: На сучасному етапі реформування правоохоронної системи відбуваються зміни не тільки в нормативно-правовому регулюванні діяльності органів досудового слідства, але й змінюються підходи стосовно методів, прийомів, засобів, способів здобуття необхідної криміналістичнозначимої інформації.

Особливо постає актуальним питання тактики допиту неповнолітніх у контексті тактики виявлення та подолання неправдивих показань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним підґрунтям для вивчення проблеми тактики виявлення та подолання неправдивих показань є праці таких учених, як: Л.Ю. Ароцкера, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, В.К. Весельського, Н.І. Гаврилова, Ю.Р. Журавльов, І.А. Колесник, В.О. Коновалової, Н.В. Павлюк, О.Я. Переверзи, Є.В. Пряхіна, О.Р. Ратінова В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та ін.

Так наприклад, на думку І.А. Колесник [4], дослідження механізму формування показань надасть можливість визначити відповідні тактичні прийоми діагностики, виявлення та нейтралізації помилок у показаннях свідків. В.О. Коновалова [5], важливим напрямком криміналістичної тактики у виявленні й одержанні повної, достовірної інформації є розроблення та впровадження системи тактичних прийомів, що спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Разом із тим на даний час бракує наукових робіт, присвячених визначенню неправди у показаннях неповнолітніх, встановленню способів неправдивих показань. Окремі аспекти вказаної проблеми висвітлювали у своїх працях деякі науковці. Однак, дослідження тактики виявлення та подолання неправдивих показань залишилися поза увагою вчених. Нині існує нагальна потреба в дослідженні тематики та систематизації тактичних прийомів виявлення та подолання неправди в показаннях неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З метою узагальнення сучасного стану дослідження тактики виявлення та показання неправдивих показань неповнолітніх під час досудового слідства, ми провели аналіз наукових здобутків (дисертацій, монографій, підручників, посібників та наукових статей) вчених.

Отже, деякі аспекти тактики виявлення або подолання неправдивих показань осіб розкриті у дисертаціях: О.С. Андрєєва, О.І. Власова, Л.Г. Дубініна, Д.Д. Зайця,

О.М. Ушакова, М.В. Ліфанової, І.А. Макаренка, В.В. Нагребичького, Ю.П. Михальчука, Н.В. Павлюка, Н.Ш. Сафіна, С.В. Тетюєва, О.В. Харчікова, С.В. Шепелева, А.О. Шуліченко та інших.

Аналізуючи зміст дисертацій ми дійшли наступних висновків, що, по-перше, на дисертаційному рівні комплексного дослідження тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітні під час досудового слідства здійснено не було. Деякі автори висвітлили лише окремі аспекти досліджуваної тематики. Більшість авторів розкривають лише тактику допиту неповнолітніх, проблему отримання показань взагалі від них, та можливі моделі психологічного впливу на них, інші ж навпаки висвітлюють тільки процес формування неправдивих показань і не зовсім повно розкривають алгоритм дії при виявленні та подоланні.

По-друге, в аналізованих роботах не розкривають поняття “неправдиві показання”, хоча деякі автори у своїх працях висвітлювали визначення “брехні”, “неправди”, “помилки”, але на наш погляд доцільно було б для практичних працівників розробити чітке визначення дефініції “неправдиві показання”, описати ознаки, та алгоритм виявлення неправдивих показань неповнолітніх. Це продиктовано тим, що неповнолітні мають індивідуальні вікові та психологічні особливості.

Третє, лише О.Я. Переверза [6] та І.А. Колесник [4] у своїх дисертаціях спробували систематизувати тактичні прийоми виявлення та подолання неправдивих показань, але ж все ж таки узагальненої класифікації неправдивих показань, яка б використовувалася слідчими та відповідає вимогам практики немає.

Четверте, з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України та проведенням реформи в правоохоронній системі жодного наукового дослідження по даній тематиці не проводилось.

П’яте, з аналізу дисертацій ми бачимо, що автори зробили спробу вивести єдиний алгоритм дій по виявленню та подоланню неправдивих показань, однак чіткої системи дій для слідчих саме по виявленню неправдивих показань неповнолітніх немає. На практиці досить часто дуже важко отримувати правдиві показання від неповнолітніх тому, що підлітки бувають різні, тому досить часто вигадують, фантазують, перевертають факти про злочин.

Шосте, наукова робота, яка б охоплювала психологію, кримінальний процес та криміналістику саме по тактиці виявлення та подолання неправдивих показань з усіма категоріями неповнолітніх немає.

З аналізованих нами монографій О.Ю. Скичка [8], В.К. Весельського [2], Л.Д. Удалової [9] та ін. встановлено, що автори розкривають лише окремі аспекти тактики виявлення та подолання неправдивих показань, однак поза увагою залишилася категорія неповнолітніх.

В аналізованих нами підручниках з “Криміналістики” та навчальних посібниках (О.О. Алексєєва, О.Я. Баєва, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.Н. Васильєва, Г. Гросс, А.В. Дулова, Г.Г. Доспулова, А.А. Закатова, В.А. Образцова, Є.П. Іщенко, В.Є. Коновалової, Є.В. Пряхіна, М.В. Салтевського, М.Г. Щербаківського, М.Г. Шурухнова, О.Е. Ямпольського та ін.) досить часто спостерігається дублювання однієї і тієї ж інформації по виявленню неправдивих показань. В.Ю. Шепітько, В.О. Маркус, виділяють у своїх підручниках окремим параграфом тільки тактику виявлення неправдивих показань, що ж стосується особливостей їх виявлення у неповнолітніх, то автори не зазначають, лише коротко висвітлюють де-

які прийоми, які можливо застосовувати при виявленні неправди у показаннях неповнолітнього. Що стосується нових положень, які би відповідали чинному законодавству та новим технічним засобам, які використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень у підручниках не розкривається. Тому варто розробити чіткий алгоритм, який би був модифікований до чинного законодавства.

Стосовно аналізованих нами наукових статей (В.В. Ажієва, Т.А. Алексєєвої, Н.А. Андроніка, О.П. Вашук, Н.І. Герасіменка, М.Т. Ведернікова, К.В. Гутніка, В.А. Дударєва, З.А. Зекоха, Ф.Ф. Ушакова, К.Ю. Логінова, А.Б. Соколова, А.В. Сергієнка, Е.В. Стрельцової, І.А. Колесніка, Т.С. Пачіна, І.Е. Пікова А.В. Тямкіна, А.Г. Холевчука Г.Е. Цикова, Б. В. Щура та ін.) слід зазначити, що автори викладають лише зміст досліджуваної проблеми, однак не розкривають її сутність.

Тому ми бачимо, що саме проблема тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх у аналізованих нами працях не була досліджена, а якщо і досліджувалась то розкрита не повністю.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумок, хотілося би наголосити на тому, що: по-перше, в науковій літературі є поняття “неправдиві показання” (це відомості, в яких інформація свідомо не відповідає знання допитуваного про злочин який було вчинено (Ю.Р. Журавльов [3]). Для більш ефективного розслідування кримінальних правопорушень ми пропонуємо доповнити статтю 95 Кримінального процесуального кодексу України [1] частиною 9 та викласти її в такій редакції: “...неправдиві показання - це свідоме повідомлення особою відомостей (інформації), які не відповідають дійсності, шляхом неправди, обману, брехні, замовчування, заперечення, спростування, викривлення, підробки, фальсифікації, перекручування, дезінформації...”.

Друге, способи неправдивих показань, досліджувалися в різних галузях правових наук, але єдиної систематизованої класифікації, яка б охоплювала всі наукові погляди в різних науках немає тому пропонуємо на основі аналізу різних наукових поглядів систематизації способи неправди в єдиній класифікації. Так, наприклад, О.М. Цільмак [10] процес викривлення фактів і подій або неправдивого, спотвореного повідомлення інформації можливий різними такими способами: 1) вигадки (до різновидів цього способу слід віднести: легендування, дезінформацію, напівправду, вимисел, перебільшення, ілюзію, галюцинацію); 2) брехні (обман, фальсифікацію, підміну, наговори, удаваність, провокацію, лжесвідчення, блеф, маніпуляцію, маскування); 3) “білої брехні”; 4) замовчування (приховування, тайна), 5) неправди, 6) самообману, 7) взаємообману.

Третє, у процесі виявлення неправдивих показань неповнолітніх слідчий не може встановити правдивість або неправдивість показань неповнолітнього. Тому що в силу своїх вікових, психологічних особливостей розвитку деякі неповнолітні не можуть відрізнити правдиві факти від брехні. Й при допиті в силу свого не знання або ж не розуміння того що сталося можуть дати хибні показання. Тому при діагностиці відповідності показань допитуваного неповнолітнього варто визначити його відношення до суб’єктивного образу сприйнятої ним події злочину, діагностувати суперечності у його показаннях та визначити на якому етапі особа почала давати неправдиві показання, виявити причини неправди, обману, брехні, замовчування, заперечення, спростування, викривлення,

підробки, фальсифікації, перекручування, дезінформації та подолати їх.

Варто також зазначити, що алгоритмізація розслідування кримінальних правопорушень набуває особливого значення, оскільки переважаність слідчих вимагає скорочення часу, для встановлення достовірної інформації по розслідуваному злочину. Тому необхідно, розробити алгоритм виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених оперування яким з урахуванням індивідуальних особливостей правопорушення та особи допитуваного. Це дозволить своєчасно одержати, виявити, оцінити й використати інформацію, що надійшла від зазначених категорій осіб, в результаті чого підвищиться якість розслідування злочинів, а особливо скоротиться час на отримання достовірної інформації від неповнолітнього.

Четверте, проаналізувавши криміналістичну літературу та інші літературні джерела, ми можемо стверджувати, що все ж таки зустрічаються деякі спроби систематизації тактичних прийомів, спрямованих на подолання неправдивих показань неповнолітніх. Зокрема, деякі автори (О.Р. Ратінов і Н.І. Гаврилова [7]) зазначають, що виявивши неправдиві показання, слідчий повинен піддавати попередньому аналізу показання, отримані в ході допиту, використовуючи такі критерії: а) компетентність допитуваного; б) його непоінформованість; в) рівень мовних здібностей допитуваного; г) унікальність показань; г) емоційна насиченість показань; д) критерій невідповідностей та з'ясувати достовірність інформації, чи ні, якщо інформація хибна, подолати її. Тому, варто при подоланні неправдивих показань з початку розпізнати який це вид (неправда, брехня, омана, фантазування тощо) що б застосовувати певні тактичні прийоми для їх додання. Також необхідно систематизувати тактичні прийоми, що були би спрямовані, як на виявлення неправдивих показань неповнолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених. На нашу думку, система тактичних прийомів повинна охоплювати: процес виявлення неправди у всіх категорій неповнолітніх та процес подолання неправди у всіх категорій неповнолітніх.

П'яте, задля підвищення ефективності тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх при розслідуванні окремих видів злочинів, необхідно розробити алгоритм дій виявлення неправдивих показань неповнолітніх при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Сьоме, необхідно розробити практичні рекомендації по тактиці виявлення, перевірки та особливостей подолання неправдивих показань неповнолітніх за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Отже, існує нагальна потреба в дослідження та сис-

тематизації тактичних прийомів виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку прийняттям Кримінального процесуального кодексу України": чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (офіц. текст). - К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. - 382 с.

2. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Монографія. - Київ: НВТ "Правник" - НАВСУ, 1999. - 126 с.

3. Журавлев Ю.Г. Ложь и сопутствующие категории как объект исследования криминалистики // Труды Оренбургского института (филиала) Московской государственной юридической академии. 2011. № 13. С. 81.

4. Колесник І.А. "Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків": автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. - Х., 2010. - 19 с.

5. Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В.Е. Коновалова, А. М. Сербулов. - К. : РИО МВД УССР, 1983. - С. 25, 26.

6. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. - Х., 2000. - 19 с.

7. Ратінов А.Р. Гаврилова Н.И. Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1982. Вып. 37. С. 48-54.

8. Скичко О.Ю. "Тактико-психологические основы допроса несовершеннолетних свидетелей и потерпевших на предварительном следствии". - М. : Юрлитформ, 2006. - 183 с. : табл. - (6-ка криміналіста). - библиогр.: С. 167-182.

9. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія. - К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. - 324 с.

10. Цільмак О.М. Класифікація дефініцій способів брехні. [Текст] / О. М. Цільмак // Соціальна психологія. - Київ, 2011. - № 2. - С.119-122.

Проданець Н.М.,

Аспірант ОДУВС

Надійшла до редакції: 23.12.2015

УДК 159.9:343.985

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РІШУЧОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО

Цільмак О. М.

Автор у статті описує психологічні особливості рішучості як професійно важливої якості оперуповноваженого. Наголошено, що рішучість є провідною у системі вольових якостей. Рішучість надає можливість оперуповноваженому: впорюватися зі страхом і тривогою в потенційно небезпечній або невизначеній ситуації; досягати професійних цілей, не помічаючи перешкоди на

© О.М. Цільмак, 2016

шляху до успіху; відчувати впевненість у власних діях, рішеннях; вірити у свої сили при складних обставинах; позбутися від ланцюгів коливань, невпевненості і сумнівів, які тільки розхитують віру в свої сили; досягати успіхів в кожному починанні при здійсненні професійних функцій. Підкреслено, що головним методом перевірки у кандидата здатності до рішучих правомірних дій є метод

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

“окремих доручень”.

Ключові слова: рішучість, рішучий стан, оперуповноважений, оперативно-розшукова діяльність; психологічні особливості, професійно важлива якість

Автор в статті описує психологічні особливості рішучості як професійно важкого якості оперуповноваженого. Зазначено, що рішучість є ведучою в системі волевих якостей. Рішучість дає можливість оперуповноваженому: справлятися з страхом і тривогою в потенційно небезпечній або невизначеній ситуації; досягати професійних цілей, не помічаючи перешкоди на шляху до успіху; відчувати впевненість в своїх діях, рішеннях; вірити в свої сили в складних обставинах; позбутися від зв'язок невпевненості і сумнівів, які тільки послаблюють віру в свої сили; досягати успіхів в кожній справі при виконанні професійних функцій. Підкреслено, що головним методом перевірки у кандидата здатності до рішучості є метод “окремих доручень”.

Ключевые слова: решительность, решительное состояние, оперуполномоченный, оперативно-розыскная деятельность, психологические особенности, профессионально важное качество

The author in the article describes the psychological characteristics of determination as an important characteristic of a law enforcement officer. It is noted that determination is the leading system in the strong-willed qualities. Decisiveness enables a law enforcement officer: to cope with fear and anxiety in a potentially dangerous or uncertain; to achieve professional goals, not noticing the obstacles on the road to success; feel confident in their actions, decisions; believe in themselves in difficult circumstances; get rid of the chains of fluctuations, uncertainty and doubt which only undermine their self-confidence; to achieve success in every undertaking in the implementation of professional functions. The determination as a professionally important quality of a law enforcement officer, has to fulfill a decision without undue hesitation; bring it to a conclusion, without a doubt and unnecessary fluctuations. Strong-willed determination to an important quality is courage is the ability of individuals to go through a justified risk. Thus, determination - a choice between action and inaction in favor of action. It was stressed that the main method of checking at the candidate's ability to take decisive action is the method of 'individual orders'.

Keywords: determination, strong state, operations officer, operative-search activity, the psychological characteristics of professionally important quality

Оперативно-розшукова діяльність характеризується екстремальністю, невизначеністю, складністю та конфліктністю, тому вимагає від оперуповноваженого своєчасного реагування та швидкого прийняття рішень. Зазначені професійно-психологічні характеристики базуються на сукупності професійно важких якостей, знань, умінь та здібностей, які детермінують її результативність та ефективність. Слід наголосити, що при прийнятті рішень щодо тактики дій у певних умовах професійної діяльності серед професійно важких якостей оперуповноваженого велике значення відіграє рішучість.

Рішучість, як професійно важка якість оперуповноваженого, була визначена у психограммі такими науковцями

як: Д.О. Александров, М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, Л.І. Казміренко, Г.О. Юхновець, О.Н. Ярмиш, С. І. Яковенко та інші. Однак, вчені не описували психологічні особливості рішучості як професійно важкої якості оперуповноваженого. Це й буде метою нашої статті.

Слід зазначити, що під терміном “рішучість” автори розуміють:

- швидкість прийняття рішення (В. А. Крутецький);
- здатність швидко приймати рішення в значимій ситуації (Є. П. Ільїн);
- здатність швидко оцінювати обставини і приймати певні рішення (В.І. Селіванов);
- відсутність у людини побоювання під час прийняття рішення (К.М. Корнілов).

На нашу думку, що під рішучістю оперуповноваженого слід розуміти - здатність особи своєчасно реалізувати у оперативно-розшуковій діяльності самостійно прийняті професійно важливі рішення.

У науковому обігу рішучість визначається як: одна із волевих якостей людини, професійно важка якість, психічний стан.

Під станом рішучості слід розуміти - психічний стан змобілізованості та налаштованості оперуповноваженого на швидке та своєчасне виконання професійних функцій. Стан рішучості пов'язаний з підвищенням емоційної, когнітивної та мотиваційної активності оперуповноваженого. Рішучість не тільки збуджує активність оперуповноваженого, але й у необхідних випадках придушує її за рахунок встановлення взаємозв'язків між обставинами та можливими наслідками майбутніх дій.

Рішучість - це волева якість, яка має не абстрактне значення у волевих діях особистості. Так, наприклад, Рубінштейн С.Л. [1], аналізуючи етапи волевої дії, зазначав, що рішучість є провідною на етапі прийняття рішення.

На нашу думку, рішучість оперуповноваженого є провідною не тільки на етапі прийняття рішення, але й на етапах їх реалізації та оцінювання. Отже, прояви рішучості, як професійно важкої волевої якості оперуповноваженого, мають місце як на підготовчому етапі прийняття рішення, так й на виконавчому й результативному.

Слід зазначити, що підготовчий етап прийняття оперуповноваженим професійно важких рішень складається з таких елементів:

- виникнення домінуючої потреби;
- виникнення інтересу, що спонукає домінуючою потребою (“Це необхідно”,);
- виникнення бажання задовольнити домінуючу потребу (“Я - хочу”);
- оцінка домінуючої потреби, інтересу, бажання;
- формулювання цілей, вибір способів дій для задоволення потреб;
- усвідомлення мети та бажання досягти її;
- усвідомлення можливостей для прояву рішучості;
- виникнення мотивів, які стверджують, або заперечують ці можливості;
- боротьба мотивів та їх ієрархічний вибір індивідом;
- вибір однієї з можливостей реалізації;
- прийняття рішення про прояв рішучості;
- психофізична налаштованість до рішучих дій.

Отже, на цьому етапі рішучість обумовлюється такими компонентами:

- когнітивним, тобто оперуповноважений аналізує, співвідносить, оцінює усі плюси та мінуси, усі ризики,

До нової концепції юридичної освіти

усі побічні фактори;

- афективним, тобто оперуповноважений визначається з власним ставленням до того що відбувається та необхідністю прояву рішучості;

- операціональним, тобто оперуповноважений налаштовує себе до рішучих дій (або до стримування себе).

Слід зазначити, що психологічний механізм прояву рішучості є доволі складним та являє собою складно організований внутрішній процес цілісної психічної структури оперуповноваженого, обумовлений сукупністю психічних процесів станів та властивостей, детермінованих домінуючими потребами, бажаннями та мотивами; обґрунтований когнітивними, афективними й операційними діями, які разом забезпечують виникнення рішучості.

Рішучість оперуповноваженого може виникнути під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Психологічний механізм виникнення рішучості, що обумовлений зовнішніми факторами відрізняється реакцією індивіда, яка обґрунтовується його афективними та когнітивними діями. Схематично цей механізм можна зобразити так (див. рис. 1):

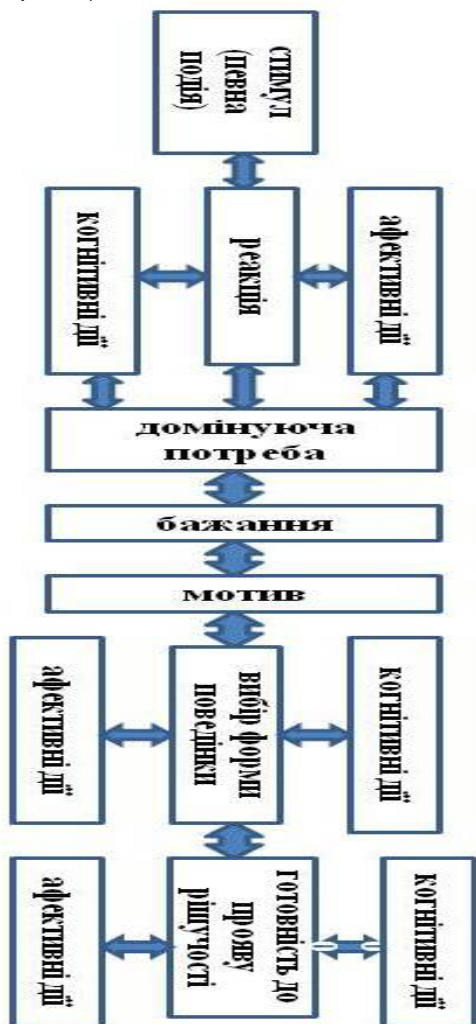

Рис. 1. Психологічний механізм виникнення рішучості, обумовлений зовнішніми факторами

Психологічний механізм виникнення професійної готовності до прояву рішучості відрізняється від психологічного механізму власне процесу прояву особою рішучості. Реалізація рішучості, як професійно важливої якості,

відбувається завдяки системи особистісних сенсів, які детермінують потреби індивіда у домінуючий бік та за допомогою когнітивних, афективних та операційних дій визначають мотиви. Сенси носять виключно ситуативний характер, оскільки відображають задоволення потреб. В якості мотивуючих цілей виступають бажання.

Для реалізації мотиву необхідні певні умови, які забезпечать його дійовий бік. До таких умов слід віднести - наявність досить сильного бажання індивіда змінити ситуацію, задовольнити потребу (тобто - "хочу"...) на рівні відчуттів, наприклад про те, що необхідно рішуче діяти. Ця умова є ключовою й визначає напрямок зусиль ресурсного забезпечення (психологічного, фізичного, часового) для появу рішучості щодо задоволення потреб (тобто - "можу"...).

У рішучої особи боротьба мотивів завершується прийняттям і виконанням рішення. Хитання індивіда щодо необхідності прояву рішучості припиняє прийняття ним рішення щодо його діяльності або бездіяльності. Отже, операційна складова прояву рішучості детермінується та обґрунтовується вольовими діями, які її забезпечують.

Таким чином, процесу виникнення рішучості зазвичай передує усвідомлення людиною певної потреби й тих умов, у яких ця потреба може бути задоволена. Завдяки когнітивних, афективних та операційних дій, - отримана інформація та здійсненні умовиводи стосовно певної ситуації сприяють виникненню готовності особистості до прояву рішучості.

Виконавчий етап прояву рішучості виявляється у власне задоволенні домінуючої потреби "діяти рішучо" (когнітивний, афективний й операційний компоненти).

Слід зазначити, що рішучі дії оперуповноваженого призводить до конкретного результату, який повинен піддаватися аналізу й оцінці. Ступінь задоволення процесом оцінювання власної рішучості впливає на поведінку оперуповноваженого у подібних ситуаціях в майбутньому. Отже, результативний етап прояву рішучості складається з таких елементів: отримання кінцевого результату; когнітивний аналіз та афективна оцінка результату; здійснення умовиводу.

Під час прояву рішучості іноді зустрічаються реальні зовнішні та внутрішні перешкоди, які стоять на шляху досягнення поставленої мети. Наявність у оперуповноваженого знань, умінь та досвіду надає йому змогу краще орієнтуватися в обставинах, обходитись без зайвих вагань та рішуче діяти.

Таким чином, ознаками наявності рішучості у оперуповноваженого слід вважати:

- швидке й обдумане прийняття рішень під час виконання професійних функцій;
- відсутність розгубленості при прийнятті рішень в ускладнених умовах і під час емоційних збуджень;
- рішуче та впевнене (без коливань) виконання прийнятого рішення щодо певної дії, діяльності (або бездіяльності);
- мобілізація усіх психічних і фізичних можливостей у процесі подолання перешкод на шляху досягнення поставлених цілей;
- прояв рішучих дій у незвичній обстановці професійної діяльності.

На думку П. А. Рудик [2] вольові якості мають горизонтальну і вертикальну структуру. Отже, рішучість, як професійно важлива вольова якість оперуповноваженого, також має таку структуру.

Горизонтальна структура рішучості обумовлюється

типологічними особливостями властивостей нервової системи (сила, рухливість і врівноваженість нервових процесів). Так, на думку Петяйкина І.П. [3], високий ступінь рішучості пов'язаний з рухливістю збудження та з перевагою збудження по "зовнішньому" і "внутрішньому" балансу нервових процесів, а в небезпечній ситуації - і з сильною нервовою системою. Крім того, високий ступінь рішучості відзначається у осіб з низьким рівнем нейротизму.

Вертикальна структура рішучості має три шари: природні задатки, вольові зусилля та мотиваційна сфера. Слід зазначити, що ступінь вираженості рішучості багато в чому залежить від того, наскільки у людини виражена сила потреби, бажання, наскільки він розвинений в моральному відношенні [4].

Велике значення для прояву рішучості під час виконання оперативних-розшукових завдань має мотивація оперування. Слід підкреслити, що боротьба мотивів у рішучих працівників відбувається оперативно, вони вміють діяти швидко та обмірковано, незважаючи на можливу небезпеку.

У системі професійно важливих якостей оперування рішучість не можна повністю відокремлювати. Зрозуміло що вона є взаємозалежною від інших професійно важливих якостей, таких як: а) специфічні якості (інтуїція, емпатійність); б) когнітивні (виваженість, гнучкість, дедуктивність, винахідливість, конструктивність, креативність, допитливість, обізнаність, прогностичність, розсудливість, раціональність, кмітливість, ерудованість та ін.); в) психофізіологічні (активність, витривалість, уважність, психічну працездатність, зосередженість, стійкість, врівноваженість); г) моральні (вірність, відповідальність, безкорисливість, нормативність, надійність, ощадливість, порядність, чесність, чемність, етичність та ін.); д) лідерські якості (авторитетність, діловитість, вимогливість, домінуючість, незалежність, серйозність, самостійність, харизматичність); є) соціально-спрямовані (гуманізм, патріотизм, гідність, людяність); єрцєптивні (уважність, спостережливість, проникливість, рефлексивність); ж) контрольні-оціночні якості (пильність, обережність, обґрунтованість, об'єктивність, справедливість, точність, критичність, самокритичність, самооцінка); з) вольові (цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, ініціативність, сміливість, витримка, самоконтроль, самовладання, терплячість, акуратність, дисциплінованість, копіткість, обов'язковість, організованість, планомірність, послідовність, пунктуальність, посидючість, ретельність, самостійність, скрупульозність, сумлінність, старанність та ін.).

Необхідно також підкреслити, що кожна людина має свій індивідуальний набір вольових якостей, від яких залежать рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки та влади над собою. Гама вольових якостей простягається від цілеполягаючих до саморегулятивних, самоорганізаційних та морально-вольових. У кожній особи може бути різний ступінь розвитку певних вольових якостей. Так, наприклад, особа може цілеспрямованою, однак не сміливою, й тоді, коли необхідно бути прийняти відповідальне рішення, така особа у самий відповідальний момент спасує, та не доведе розпочату справу до кінця.

Усі вольові якості тісно пов'язані між собою, та мають протилежний бік ступеня прояву. Так, протилежною рішучості є нерішучість, яка в окремих випадках може поєднуватися з відсутністю самостійності. В основі не-

рішучості лежать такі особливості характеру особи, як підвищена тривожність, страх перед невдачею, невіра у власні сили та можливості та звичка все драматизувати.

Рішучість, як професійно важлива вольова якість оперування, надає змогу виконувати прийняте рішення без зайвих вагань; доводити розпочату справу до кінця, без сумнівів та зайвих коливань. Важливою для рішучості вольовою якістю є сміливість, тобто здатність особи йти на виправданий ризик. Отже, рішучість - це вибір між дією і бездіяльністю на користь дії.

Необхідно підкреслити, що здатність особи бути рішучою необхідно формувати. Для цього не вистачить використовувати, під час навчально-виховного процесу або професійно-психологічного підготовки, будь-який окремих прийом або один перевірених засіб. Оскільки, кожна особистість це немов би відбиток пальця, а він неповторний, тому й рекомендації щодо формування, тренування та загартування рішучості також можуть бути різними, тобто індивідуальними. Слід також зазначити, що серед передумов формування рішучості, важливе місце посідають: життєва установка особи, досвід, знання, уміння, почуття, емоції та інші вольові якості.

Що стосується критеріїв встановлення рівня рішучості у кандидатів на посади оперування під час професійно-психологічного відбору. Хотілося би наголосити, що жодна тестова методика не надасть надійних результатів. Ми вважаємо, що головним методом перевірки у кандидата здатності до рішучих правомірних дій є метод "окремих доручень". Тільки спостерігаючи за ходом виконання кандидатом певних доручень можна експертно оцінити ступінь розвитку рішучості та інших професійно важливих характеристик. Тому, етап стажування на посаді оперування є вкрай необхідним.

Таким чином, рішучість як професійно важлива якість оперування, є провідною у системі вольових якостей. Вона надає можливості оперуванню: впорюватися зі страхом і тривогою в потенційно небезпечній або невизначеній ситуації; досягати професійних цілей, не помічаючи перешкоди на шляху до успіху; відчувати впевненість у власних діях, рішеннях; вірити у свої сили при складних обставинах; позбутися від ланцюгів коливань, невпевненості і сумнівів, які тільки розхилюють віру в свої сили; досягати успіхів в кожному починанні при здійсненні професійних функцій.

Література

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В двух томах. - М.: Педагогика, 1989. - Т.2. , Гл. Воля
2. Рудик П.А. Психология. - М.: ФиС, 1974. - Гл. 4.
3. Петяйкин И.П. Психологические особенности решительности. - М., 1978. - 239 с.
4. Фещенко Е.К. Возрастно-половые особенности самооценки волевых качеств. -СПб., 1999. - 564 с.

*Цільмак О. М.,
Доктор юридичних наук, професор
ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.12.2015*

ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Бааджи Н. А.

В статті у відповідності до теоретичних поглядів, чинного загальноєвропейського та українського законодавства розглядається питання забезпечення законності при застосуванні дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) органами публічної адміністрації.

Ключові слова: органи публічної адміністрації; дискреційні повноваження; адміністративний розсуд; гарантії законності.

The article according to theoretical views, the current European and Ukrainian law considered the issue of legality of the use of discretionary powers (administrative discretion) public administration bodies.

Key words: public administration authorities; discretion; administrative discretion; warranty law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. На тісний взаємозв'язок проблем дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) і законності в юриспруденції звертали увагу багато вчених [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] та інші. Цей зв'язок відзначають і сучасні юристи, а також громадські діячі. Лейтмотивом багатьох юридичних, філософських наукових праць, творів художньої літератури юридичної тематики є дилема: "судити по закону або совісті". Причому на різних етапах розвитку суспільства та юридичної науки дане співвідношення між законністю і дискреційними повноваженнями (адміністративним розсудом) інтерпретувалася по-різному: від повного неприйняття дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) і протиставлення його законності до обґрунтування необхідності в певних ситуаціях діяти на розсуд як умови дотримання законності. Питання взаємозв'язку законності і дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) набувають особливої актуальності в сучасній Україні в умовах побудови правової держави. Від їх оптимального співвідношення в правотворчості і правозастосуванні багато в чому залежить забезпечення і захисту прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України [9]), а також вдосконалення діяльності органів публічної адміністрації.

МЕТА СТАТТІ. Метою статті є всебічне вивчення питання забезпечення законності при застосуванні дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) органами публічної адміністрації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Під гарантіями законності необхідно розуміти способи, умови, засоби і фактори, які позитивно впливають на державну структуру як з середини, так і ззовні, забезпечують процес реалізації законності і тим самим формують таку впорядкованість соціальних відносин, яка сприяє руху країни до розвитку демократії і формуванню правової держави. Гарантії законності є невід'ємною складовою її змісту, без якої неможливе існування ані права, ані законності [10, с. 266]. Одним з основних та пріоритетних завдань Української держави на сучасному етапі її розвитку є забезпечення законності у суспільних відносинах. За-

кріплення в Конституції України [9] норми про те, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених нею межах і відповідно до законів України (ч. 2 ст. 6 Конституції України), а також того, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією України та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України) [9], є нічим іншим, як нормативною регламентацією законності, яка є необхідною умовою функціонування правової й демократичної держави. Незаперечним є те, що здійснюючи свої повноваження усі органи державної влади та органи місцевого самоврядування повинні дотримуватись Конституції України, кодексів України, законів України, постанов Верховної Ради України; указів Президента України; постанов Кабінету Міністрів України; наказів, розпоряджень, рішень міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, наказів їх територіальних органів; наказів, постанов, розпоряджень інших органів державної влади, які відповідно до законодавства є суб'єктами нормотворення; розпоряджень голів місцевих державних адміністрацій; рішень місцевих референдумів; рішень місцевих рад та їх виконавчих органів; розпоряджень сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах, районних, обласних рад та інших нормативно-правових актів.

Щодо поняття органів публічної адміністрації, то під ним слід вважати систему органів державної виконавчої влади, виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, які наділені адміністративно-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому [11, с. 525]. Підвищення ролі сучасної держави спричинило посилення дискреційної влади. Це виразилося в розширенні можливостей посадових осіб, яким делегований контроль над різними сферами громадського життя, вирішувати за своїм розсудом не лише питання про засоби досягнення тих або інших політичних цілей, а й фактично самим визначати ці цілі. Звідси, власне, й походить термін "дискреційна влада" (фр. *discretionnaire* - залежний від власного розсуду; від лат. *discretio*) [12, с. 108].

Причина виникнення розсуду може бути пояснена існуванням досить великої кількості правових приписів відносно-визначеного характеру. В таких загальних правилах не завжди можна передбачити усі особливості конкретної обстановки, особливості окремих фактів, і тому законодавець у певних межах, формах і напрямках надає можливість правозастосовним органам вирішувати певні справи, що виникають у процесі їх діяльності, самостійно, тобто на власний розсуд. Сучасний словник іншомовних слів визначає термін "дискреція" як "розв'язання якого-небудь питання на власний розсуд" (йдеться про посадову особу або державний орган) [13, с. 228]. Тлумачний словник суспільствознавчих термінів під "дискрецією" розуміє вирішення посадовою особою

або державним органом будь-якого питання на власний розсуд [14, с. 128]. Великий тлумачний словник сучасної української мови містить наступне визначення: “дискреція” - це вирішення посадовою особою або державним органом якого-небудь питання за власним розсудом; відповідно “дискреційний” - той, що діє за власним розсудом [15, с. 298].

Р.С. Мельник під адміністративним розсудом розуміє “визначений межами законодавства певний ступінь свободи органа виконавчої влади у правовому вирішенні конкретної індивідуальної управлінської справи, який надається з метою забезпечення найбільш оптимального її вирішення” [2, с. 158]. А.Т. Боннер визначає розсуд державних органів та посадових осіб як “діяльність з пошуку найбільш оптимального рішення в рамках закону, яка обумовлена поставленими перед державними органами та посадовими особами завданнями та відповідає інтересам держави і суспільства та заснована на фактах об’єктивної дійсності” [16, с. 35].

М.К. Закурін під дискреційними повноваженнями розуміє “можливість діяти за власним розсудом, в межах закону, можливість застосувати норми закону та вчинити конкретні дії (або дію) серед інших, кожні з яких окремо є відносно правильними (законними)” [17, с. 19]. Ю.О. Тихомиров вважає, що “адміністративний розсуд є інтелектуально-правовим імпульсом державного управління, регулювання та контролю. Динамізм його змісту і підстав застосування визначається величезним обсягом державних справ, рухливістю ситуацій, проблем і завдань. Забезпечення законодавчої основи адміністративного розсуду і закріплення його форм і підстав - гарантія його ефективності та демократичності” [18, с. 79].

Нам імпонує думка про те, що застосування дискреційних повноважень - це дозволено законом інтелектуально-вольова діяльність компетентного суб’єкту, змістом якої є здійснення вибору одного з декількох варіантів рішення, встановленого правовою нормою, для забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності адміністративного регулювання, з метою ухвалення оптимального рішення по справі, максимально повно забезпечуючи досягнення встановлених правом цілей [19, с. 482].

Залежно від ступеня свободи правозастосовника можна виділити декілька різновидів адміністративного розсуду. Перш за все, адміністративний розсуд може втілюватися у наданні відповідному суб’єкту права видати акт чи прийняти рішення на підставі вільного вибору одного з декількох варіантів, запропонованих у законі, які з точки зору законності є тотожними. Другий різновид адміністративного розсуду має місце при прийнятті органом (посадовою особою) рішення у справі, яке ґрунтується на приписах норм, що регламентують його діяльність за допомогою загальних формулювань (“має право”, “встановлює”, “визначає” тощо), коли немає вичерпного або точного переліку умов прийняття рішення. До наступного виду адміністративного розсуду можна віднести прийняття органом або посадовою особою рішення на підставі норм, які містять гнучкі, неконкретні поняття (“в разі необхідності”, “згідно з обставинами”, “у невідкладних випадках” тощо) [2, с. 159].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2 стосовно здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами в розділ 1 пропонують під дискреційними повноваженнями розуміти повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може

здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин [20]. Намагання наслідувати вимоги європейського законодавства і європейські тенденції щодо застосування ідеї про дискреційні повноваження органів державної влади в українських реаліях призводить до того, що в деяких ситуаціях стає неможливим громадянам і підприємствам законно захистити свої права навіть через суд [21, с. 11]. Тому актуальним є вивчення питання гарантії законності застосування адміністративного розсуду в діяльності органів публічної адміністрації. Європейський суд з прав людини неодноразово аналізує наявність межі, способі і законності застосування дискреційних повноважень національними органами, їх посадовцями. У більшості випадків він вирішує справи із застосуванням аналізу меж таких повноважень, їх відповідності принципу верховенства права. З практики Європейського суду з прав людини витікає таке: у національному праві має бути передбачено засіб правового захисту від довільних втручань органів державної влади в права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [22], ратифікована Україною 17 липня 1997 року [23]. Будь-яка законна підстава для здійснення дискреційних повноважень може створити юридичну невизначеність, що є несумісною з принципом верховенства права без чіткого визначення обставин, за яких компетентні органи здійснюють такі повноваження, або навіть спотворити саму суть права.

Відповідно до пункту 1.6 Методології проведення антикорупційної експертизи: “Дискреційні повноваження - це сукупність прав та обов’язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта” [24]. Дискреційні повноваження мають такі ознаки:

- дозволяють органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд оцінювати юридичний факт (фактичний склад), внаслідок чого можуть виникати, змінюватись або припинятись правовідносини;
- дозволяють на власний розсуд обирати одну із декількох форм реагування на даний юридичний факт;
- надають можливість органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) на власний розсуд вибирати міру публічно-правового впливу щодо фізичних та юридичних осіб, його вид, розмір, спосіб реалізації;
- дозволяють органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) обрати форму реалізації своїх повноважень - видання нормативного або індивідуально-правового акта, вчинення (утримання від вчинення) адміністративної дії;
- наділяють орган (особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) правом повністю або частково визначати порядок здійснення юридично значущих дій, у тому числі строк та послідовність їх здійснення;
- надають можливість органу (особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самовря-

дування) на власний розсуд визначати спосіб виконання управлінського рішення, у тому числі передавати виконання прийнятого рішення підлеглим особам, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування, встановлювати строки і процедури виконання (пункт 13 Методичних рекомендацій Міністерства юстиції України від 16 жовтня 2013 року “Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування” [25]).

Аналіз чинного українського законодавства свідчить, що у певній мірі законодавець наділив органи державної влади і місцевого самоврядування дискреційними повноваженнями (адміністративним розсудом), тобто правом діяти за власним розсудом, у рішенні практичних завдань. Діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, ґрунтована на використанні можливостей, визначених нормою права, повинна іманентно зв’язувати основні принципи вітчизняної правової системи з дискреційними повноваженнями (адміністративним розсудом), що детермінує необхідну оптимальність для ухвалення ефективного рішення, яке, залежно від процедури, є проявом компромісу між інтересами держави та приватної особи. Нині практика національних судів з розгляду конкретних справ, пов’язаних з помилками в застосуванні дискреційних повноважень (адміністративного розсуду), базується на головному принципі національної системи права - застосуванні “букви закону”. Наявність дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) є неоднозначним правовим проявом, тому, використовуючи такі повноваження, орган публічної адміністрації зобов’язаний передусім правильно оцінити ситуацію, не припускаючи при цьому зловживання владою та дотримуючись мети, задля досягнення якої йому було надано такі повноваження. Здійснюючи певні дії або утримуючись від їх здійснення, приймаючи конкретне рішення у межах своєї компетенції, цей орган або уповноважений ним посадовець повинні ставити в основу вибору загальнодержавні інтереси, загальногромадське благо, виходити лише з потреби забезпечення у рамках закону захисту майнових або інших прав тієї територіальної общини, яку вони уособлюють [21, с. 14]. Таким чином, для найкращого забезпечення законності було б доцільним закріпити в законах та інших нормативно-правових актах відповідні форми розсуду з тим, щоб їх було більш ефективно використовувати. Але зробити це досить проблематично [26, с. 26].

ВИСНОВКИ: Приймаючи рішення у відповідності до дискреційних повноважень (адміністративного розсуду), орган публічної адміністрації або їх посадові особи мають виходити, перш за все, із загальних вказівок закону, з мети, яку переслідує у даному випадку законодавець, і конкретних матеріалів і обставин справи. При цьому вони зобов’язані керуватися загальними і спеціальними принципами права, нормами моралі та етики, а також власним досвідом у сфері адміністративного управління та правозастосування. Застосування дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) дуже тісно пов’язане з проблемою забезпечення законності. Тому законом повинно з достатньою чіткістю бути визначено межі дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) та порядок її здійснення, з урахуванням легітимної мети певного заходу, аби забезпечити особі адекватний захист від довільного втручання. Конкретна норма закону повинна містити досить чіткі положення про межі та характер здійснення відповідних дискреці-

йних повноважень (адміністративного розсуду), наданих органам державної влади та місцевого самоврядування. У разі, якщо ж закон не має достатньої чіткості, повинен спрацьовувати принцип верховенства права та законності. Дуже важливим є скорочення числа правових приписів відносно-визначеного характеру, адже саме проблема нечітких кордонів дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) часто зумовлює можливість вчинення свавілля посадовими особами органів публічної адміністрації, кримінальних правопорушень корупційної спрямованості та інше.

Література:

1. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. - Львівський національний університет імені Івана Франка. - Львів, 2006. - 189 с.
2. Мельник Р.С. Вплив адміністративного розсуду на законність застосування заходів адміністративного примусу // Вісник Університету внутрішніх справ. - 2000. - Спецвипуск. - С. 157-159.
3. Ткач Г. Природа і види адміністративного розсуду // Право України. - 2002. - № 5. - С. 30-33.
4. Бойко Д.В. Законность и усмотрение в правоприменительной деятельности: вопросы теории: Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. - Волгоградская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации. - Волгоград, 2011. - 221 с.
5. Березин А.А. Пределы правоприменительного усмотрения: Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. - Нижегородская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации. - Нижний Новгород, 2007. - 200 с.
6. Слюсарева Т.Г. Административное усмотрение в деятельности государственных служащих: Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. - Всероссийский научно-исследовательский институт Министерства внутренних дел Российской Федерации. - Москва, 2013. - 145 с.
7. Дубовицкий В.Н. Законность и усмотрение в советском государственном управлении. - М.: Прогресс, 1984. - 247 с.
8. Маликов М. Проблемы усмотрения правоприменителя: природа, признаки, пределы: Тексты лекций. - Уфа: РИО Башкирского университета, 1990. - 68 с.
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
10. Соловйов В.М. До питання про гарантії забезпечення законності у державному управлінні України // Університетські наукові записки. - 2005. - № 12 (13, 14). - С. 263-267.
11. Кравцова Т.М. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації // Т.М. Кравцова, А.В. Солонар // Форум права. - 2010. - № 4. - С. 522-525.
12. Старик А.М. Дискреційна влада в сучасному світі // Ча-сопис Київського університету права. - 2010. - № 2. - С. 108-113.
13. Сучасний словник іншомовних слів / Уклад.: О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк. - К.: Довіра, 2006. - 789 с.
14. Толковый словарь обществоведческих терминов: словарь / [Авт.-сост. и науч. ред. Н.Е. Яценко]. - Санкт-Петербург: Лань, 1999. - 524 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.: Ірпінськ: ВТФ “Перун”, 2005. - 1728 с.
16. Боннер А.Т. Применение закона и судебное усмотрение // Государство и право. - 1976. - № 6. - С. 35-37.

17. Закурін М.К. Дискреція - дія на власний розсуд. Поняття та прояв // Вісник господарського судочинства. - 2009. - № 4. - С. 17-24.

18. Тихомирров Ю.А. Административное усмотрение и право // Журнал российского права. - 2000. - № 4. - С. 70-79.

19. Резанов С.А. Використання дискреційних повноважень в діяльності органів державного управління // Форум права. - 2009. - № 1. - С. 482-484.

20. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2 від 11 березня 1980 року стосовно здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ptejteseknihovny.cz/dotazy/doporuzeni-vyboru-ministru-rady-evropy-80-2-a-rezoluci-vyboru-ministru-rady-evropy-77-31/@download/attachment1>.

21. Кривецький О. Дискреція - межі дозволеного або свавілля без меж // Громадська думка про правотворення. Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Додаток до журналу "Україна: події, факти, коментарі". - 2015. - № 20 (102). - С. 11-14.

22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Голос України. - 2001. - № 3. - С. 6-8.

23. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1997. - № 40. - Ст. 263.

24. Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 року № 1380/5 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/v1380323-10>.

25. Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування: Методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 16 жовтня 2013 року // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13/print1461076490580456>.

26. Головка А.А. Допустимо ли совместить законность и усмотрение? (Некоторые проблемы теории и практики) // Право и политика. - 2006. - № 3. - С. 26-28.

Бааджу Н.А.

Аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Надійшла до редакції: 26.12.2015

УДК 343.2

РОЗГЛЯД ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО ПОНЯТТЯ

Домніцак В.В.,
Пашаєв А.З.о.

В статті розглядається питання щодо визначення поняття "транснаціональної організованої злочинності" на основі аналізу теоретичних та правових положень.

Ключові слова: транснаціональна організована злочинність.

В статье рассматривается вопрос об определении понятия "транснациональной организованной преступности" на основе анализа теоретических и правовых положений.

Ключевые слова: транснациональная организованная преступность.

The article deals with the question of the definition of "transnational organized crime" on the basis of theoretical analysis and legal provisions.

Key words: transnational organized crime.

Постановка проблеми. Організована злочинність набуває транснаціонального характеру, стає реальною загрозою для світового співтовариства як за своїми масштабами, так і за мірою впливу на інші соціальні інститути. Злочинні організації використовують сучасні міжнародні комунікаційні і транспортні можливості, а також факт відсутності належної правової співпраці між державами. Розростання організованої злочинності до транснаціонального характеру, зростання кількості злочинних організацій з міжнародними зв'язками визначають необхідність тісної повсякденної співпраці держав по розшуку, затриманню і видачі злочинців для кримінального переслідування або виконання вироку. Найважливішими умовами розбудови України як пра-

вової держави є завершення реформування системи кримінальної юстиції, приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, що відбувається у цей неспокійний період. Особливу небезпеку для розбудови молодого держави й формування громадянського суспільства становлять суттєві зміни в структурі злочинності, що набуває ознак організованої й транснаціональної. За даними МВС України, на території України у 2003-2016 рр. виявлено близько 400 організованих груп та злочинних організацій з міжнародними й транснаціональними зв'язками. Тому існує потреба в науковому дослідженні транснаціональної організованої злочинності з метою підвищення ефективності міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності.

Мета статті. Метою статті є авторське визначення поняття "транснаціональної організованої злочинності".

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі ще не напрацьовано загальноприйнятого та доктринального визначення поняття транснаціональної організованої злочинності, те ж саме можна сказати і про міжнародні нормативно-правові акти, які по-різному трактують цей злочинний феномен. Зміст поняття транснаціональна організована злочинність рядом авторів визначається по-різному, наприклад: на базі опису її найбільш типових ознак, через характеристику транснаціональних злочинних організацій [1, с. 8], а також за допомогою визначення більш широкого поняття "транснаціональної злочинності" [2, с. 20] і більш вузького поняття "діяльність транснаціональних кримінальних корпорацій" [3, с. 11]. Кримінальне середовище з розвитком його міжнародних зв'язків і новим, транснаціональним полем діяльності, а також дедалі частішим використанням терору, при

якому йдуть у хід погрози застосування радіоактивних та інших небезпечних засобів, глобалізується і протистоїть вже не окремі державі і суспільству з існуючим там режимом, але земній цивілізації взагалі з її культурою та іншими цінностями. Основою кримінальної глобалізації, як мінімум, є з одного боку, висока організованість злочинців, глобалізація їх кримінального інтересу і поля діяльності, наявність у них масштабних ресурсів, як людських, так фінансових та інших матеріальних (зброї тощо), по-друге, випередження глобальною криміналізацією цивілізованих процесів глобалізації, що включає дієву антикримінальну політику і позитивну співпрацю [4, с. 427].

А.Л. Репецька під “транснаціональною організованою злочинністю” розуміє здійснення злочинними організаціями незаконних операцій, пов’язаних із переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об’єктів, людей, інших матеріальних та нематеріальних цінностей через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон’юнктури в одній або кількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди, а також для ухилення від соціального контролю за допомогою використання значних відмінностей в системах кримінального правосуддя різних країн і корупції. Вчена вважає, що лише аналіз характеру діяльності злочинної організації може свідчити про її транснаціональність [5, с. 35]. І.В. Пшеничний зазначає, що транснаціональна злочинність як явище виникла в результаті розвитку міжнародних економічних і соціальних відносин, а також бурхливих інтеграційних процесів, що відбуваються у світі внаслідок значних демократичних перетворень у країнах Східної Європи та на теренах колишнього Радянського Союзу, а також країн Африки, Азії та Латинської Америки”. На його думку під поняттям “транснаціональна організована злочинність” слід розуміти форму міжнародної діяльності організованих злочинних груп або організацій із використанням різних методів, у тому числі і примусового характеру, та заборонених товарів і послуг. Діяльність таких організованих злочинних груп або організацій має виходити за межі однієї країни [6, с. 7].

В.А. Яценко надає більш розширене визначення, оскільки вважає транснаціональну організовану злочинність відносно масовим соціально-економічним кримінальним явищем, що проявляється у функціонуванні стійких керованих об’єднань злочинців у межах певної території (країни, регіону), що здійснюють злочинну діяльність як бізнес з метою отримання максимальної вигоди, мають сувору ієрархічну побудову з виділенням лідерів, які організують і керують процесом планування, підготовки і вчинення злочинів, і створюють за допомогою залучених до кримінальної сфери широких прошарків населення і корумпованих зв’язків механізм захисту і протидії соціальному контролю [7, с. 14].

Транснаціональні організовані злочинні структури - це, як правило, складні системні утворення з внутрішньою ієрархічною структурою і розподілом ролей, високим рівнем взаємодії і керованості, внутрішньомережевими зобов’язаннями, системами власної безпеки і добування інформації, механізмами захисту капіталовкладень. Завдяки цьому, підвищується стійкість злочинних організацій до внутрішніх і зовнішніх впливів. Зокрема, спостерігається кадрова стабільність “ядра” злочинних груп при варіативності кадрів “оболонки”. При практично незмінному складі членів керівної ланки протягом тривалого часу функціонування допускається

ротація і зміна складу на виконавському рівні. Особливе значення надається внутрішньогруповій дисципліні та неформальній відповідальності [8, с. 294].

Транснаціональну організовану злочинність визначено як системне функціонування злочинних організацій і співтовариств, що мають розгалужену мережу філій в інших країнах, які використовують міжнародні зв’язки для постійного здійснення глобальних незаконних операцій, пов’язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об’єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних ресурсів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон’юнктури в одній або кількох іноземних державах для одержання істотної економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства й використання протиріч і прогалин у системах кримінального законодавства та правосуддя різних країн [9, с. 11].

Н.А. Зелінська та В.М. Дрьомін вважають, що інституціональний характер транснаціональної організованої злочинності полягає у тому, що учасники міжнародної кримінальної діяльності мають розгалужену злочинну мережу в інших країнах, використовують міжнародні зв’язки для здійснення глобальних незаконних операцій, ухиляються від державного контролю за допомогою корупції, створюють особливі правові та інформаційні умови для злочинної діяльності на міжнародному рівні. Проблеми забезпечення кримінологічної безпеки набули за сучасних умов особливої актуальності. Ескалація тероризму, активізація транснаціональної організованої злочинності, зростаюча напруга в міждержавних відносинах, - ці та інші фактори вимагають всебічного аналізу та ефективних заходів із протидії їм і стримування негативних наслідків [10, с. 39].

Своє бачення щодо транснаціональної організованої злочинності світова спільнота виклала ще у 1988 році на Міжнародному симпозиумі по організованій злочинності в Сант-Клауде, в матеріалах якого присутня загальна формула цього поняття, де транснаціональна організована злочинність розуміється як “будь-яка постійна участь групи людей або організації у злочинній діяльності, головна мета якої - отримувати прибуток всюди, незважаючи на наявність національних кордонів”. Більш ґрунтовне визначення транснаціональної злочинності подано у документах Всесвітньої конференції в Неаполі у 1994 році, де під транснаціональною організованою злочинною діяльністю розуміється здійснення злочинними організаціями незаконних операцій, пов’язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об’єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон’юнктури в одній або кількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства і використання значних відмінностей у системах кримінального правосуддя різних країн [11, с. 117]. Відповідно до Неапольської політичної декларації і Глобального плану дій проти організованої транснаціональної злочинності [12]: “Міжнародній співдружності слід виробити загальноприйнятну концепцію організованої злочинності як основу для прийняття і підвищення ефективності міжнародного співробітництва. Для ефективної боротьби з організованою злочинністю держави повинні враховувати структурні особливості злочинних організацій і способи

їх діяльності при розробці стратегій політики, законодавства та інших заходів. Характерними ознаками цього явища, хоча вони і не є юридичними або вичерпними за своїм визначенням, назвемо такі: створення угруповань для участі у злочинній діяльності; ієрархічні зв'язки або особисті відносини, які дозволяють ватажкам контролювати дії членів таких груп; застосування насилля, залякування або корупції з метою отримання прибутку і встановлення контролю над територіями і ринками; відмивання незаконних прибутків, як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку; потенційні можливості поширення діяльності на нові сфери і за межі національних кордонів; і співробітництво з іншими організованими злочинними групами. Для того, щоб виявити і уміло відвертати організовану транснаціональну злочинну діяльність і боротися з нею, міжнародній співдружності необхідно поглиблювати свої знання про злочинні організації та їх діяльність. Державам слід займатися збором, аналізом і поширенням вірогідних статистичних даних і відомостей про це явище”.

Відповідно до ст. 1 Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності [13]: “організована злочинність” означає групову діяльність трьох або більше осіб, яка характеризується ієрархічними зв'язками або особистими відносинами, які дають змогу їм ватажкам витягати прибуток або контролювати території і ринки, внутрішні та зовнішні, за допомогою насильства, залякування або корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку, зокрема шляхом: незаконного обігу наркотичних або психотропних речовин і “відмивання” грошей, як вони визначені у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року [14]; торгівлі людьми, як вона визначена у Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року [15]; підробки грошових знаків, як вона визначена у Міжнародній конвенції по боротьбі з підробкою грошових знаків 1929 року [16]; незаконної торгівлі предметами культури або їх крадіжок; викрадення ядерного матеріалу, неправильного поводження з ним або погрози неправильного поводження з ним з метою завдання шкоди населенню, як вони визначені у Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок 1980 року [17]; терористичних актів; незаконної торгівлі зброєю або вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями або їх викрадення; незаконної торгівлі автотранспортними засобами або їх викрадення; підкupu посадових осіб державних органів та ін.

В Стратегії Європейського Союзу на початок нового тисячоліття “Запобігання та контроль організованої злочинності” [18] зазначене наступне: “Організована злочинність, як і злочинність взагалі, не поширюється випадково. Розмах таких порушень, як торгівля наркотиками, торгівля людьми, корупція та економічні злочини великою мірою залежить від наявності мотивів у злочинців, від існування сприятливих умов для скоєння злочинів та від орієнтації роботи тих, хто прагне контролювати організовану злочинність. Держави-члени повинні досліджувати шляхи гарантування того, щоб можливість скоїти злочин ставала все складнішою, щоб вона супроводжувалася великим ризиком для правопорушників (наприклад, ризик бути затриманим та заарештованим) та щоб вигоди від скоєння злочину були зменшені чи ліквідовані. Але водночас такі превентивні заходи повин-

ні проводитися в рамках поваги до основних людських прав. Слід також нагадати, що запобігання організованій злочинності сприяє ефективному запобіганню та контролю злочинності в цілому, а запобігання злочинності в цілому, навпаки, сприяє ефективнішому захисту від організованої злочинності та контролю над нею”.

Відповідно до ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [19] (ратифіковано Законом України від 4 лютого 2004 року № 1433-IV [20]): “організована злочинна група” означає структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду. Структурно оформлена група означає групу, яка не була випадково утворена для негайного вчинення злочину і в якій не обов'язково формально визначені ролі її членів, обговорений безперервний характер членства або створена розвинута структура.

Висновок. Таким чином, провівши аналіз теоретичних положень та нормативно-правових актів міжнародного характеру було виявлено те, що не напрацьовано загальноприйнятого та доктринального визначення поняття “транснаціональної організованої злочинності”. Вважаємо, що під поняттям “транснаціональна організована злочинність” слід розуміти структуровану систему суб'єктами якої є стійкі злочинні організації, які мають потужні міжнародні, політичні та корумповані зв'язки, матеріально-технічну базу, людські ресурси, сфера кримінального впливу та діяльності яких у вигляді злочинного промислу розповсюджується на декілька держав, регіон, континент або світове співтовариство.

Література

1. Воронин Ю.А. Транснациональная организованная преступность: Монография. - Екатеринбург: Изд-во Ур-ГЮА, 1997. - 72 с.
2. Зорин Г.А. Понятие и основные признаки транснациональной преступности. - Гродно: Изд. Гродн. филиала “Негосударственного института современных знаний”, 1997. - 55 с.
3. Иванов Э.А. Отмывание денег и правовое регулирование борьбы с ним. - М.: Рос. Юрид. изд. дом, 1999. - 176 с.
4. Долгова А.И. Преступность, ее организованность и криминальное общество. М.: Российская криминологическая ассоциация. 2003. - 572 с.
5. Репецька А.Л. Транснациональная организованная преступность в сфере экономики и финансов России // Организованная преступность и коррупция: Исследования, обзоры, информация. Социально-правовой альманах. - 2000. - Выпуск № 1. - С. 34-38.
6. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України. - К., 2000. - 16 с.
7. Яценко В.А. Транснациональная организованная преступность: Криминологическая характеристика и предупреждение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Ростов-на-Дону, 2003. - 45 с.
8. Жаровська Г.П. Глобалізація як фактор якісних

змін в організованому злочинному середовищі // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 3. - С. 292-296.

9. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Дніпропетровський національний університет внутрішніх справ. - Д., 2010. - 42 с.

10. Зелінська Н.А., Дрьомін В.М. Кримінальна глобалізація: від транснаціонального злочину до транснаціональної злочинності // Юридичний вісник. - 2011. - № 1. - С. 34-39.

11. Жаровська Г.П. Транснаціональна злочинність: джерела, ознаки, структура взаємозв'язків // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. - Чернівці: ЧНУ, 2013. - Вип. 660: Правознавство. - С. 111-117.

12. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 23 грудня 1994 року // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_787.

13. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 червня 1997 року // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_786.

14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

15. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_162.

16. Міжнародна конвенція по боротьбі з підробкою

грошових знаків 1929 року // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_589.

17. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок 1980 року // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_024.

18. Запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія Європейського Союзу на початок нового тисячоліття (2000/С 124/01) // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_233/print1460108186805505.

19. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 52/25 від 15 листопада 2000 року // Електронний документ: Режим доступу. - http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789.

20. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря): Закон України від 4 лютого 2004 року № 1433-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 19. - Ст. 263.

Домніцак В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри спеціальної фізичної підготовки ОДУВС;

Пашаєв А.З.о.,

викладач кафедри спеціальної фізичної
підготовки ОДУВС.

Надійшла до редакції: 08.01.2016

УДК 343.985

ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ (ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ) РОЗВІДКИ В УКРАЇНІ

Шелехов А. О.,

Тацієнко В. В.

Стаття присвячена окремим питанням формування концепції кримінальної розвідки в Україні. В статті аналізується міжнародний досвід прийняття стратегій кримінальної розвідки у таких країнах як: Англія, Хорватія, інших країнах Європи та США.

У статті розглянуто британську "Національну розвідувальну модель" та американський "Національний план розподілу розвідувальної інформації", які базуються на узагальненні бізнес-стратегій для потреб правоохоронних органів.

Також наголошено на деякі відмінності концепції кримінальної розвідки Англії та США від української моделі оперативно-розшукової діяльності, які стосуються сил і засобів.

Аналізується склад сил і засобів відповідно до концепцій кримінальної розвідки Англії та США.

Розглядається модель поліцейської діяльності, принципи стосовно кримінальної (поліцейської) розвідки.

Засновуючись на досвіді країн, де концепції поліцейської розвідки були офіційно затверджені, авторами пропонується включити до національної стратегії наступні ключові стадії розвідувального циклу: зби-

рання; оцінка; обробка; аналіз; розповсюдження та управління.

Реалізувати наведені стадії пропонується за рахунок застосування певної структури, функціональності та засобів, необхідних для ефективного використання кримінальної (поліцейської) розвідки.

Ключові слова: концепція, принципи, кримінальна розвідка, сили та засоби оперативно-розшукової діяльності.

Статья посвящена отдельным вопросам формирования концепции криминальной разведки в Украине. В статье анализируется международный опыт принятия стратегий криминальной разведки в таких странах как: Англия, Хорватия, других странах Европы и США.

В статье рассмотрены британская "Национальная разведывательная модель" и американский "Национальный план распределения разведывательной информации", которые базируются на обобщении бизнес-стратегий для нужд правоохранительных органов.

Также отмечены некоторые отличия концепции уголовной разведки Англии и США от украинской модели оперативно-розыскной деятельности, касающиеся сил и средств.

Анализируется состав сил и средств согласно концепций уголовной разведки Англии и США.

Рассматривается модель полицейской деятельности, принципы относительно криминальной (полицейской) разведки.

Основываясь на опыте стран, где концепции полицейской разведки были официально утверждены, авторами предлагается включить в национальную стратегию следующие ключевые стадии разведывательного цикла: сбор; оценка; обработка; анализ; распространение и управление.

Реализовать приведенные стадии предлагается за счет применения определенной структуры, функциональности и средств, необходимых для эффективного использования криминальной (полицейской) разведки.

Ключевые слова: концепция, принципы, уголовное разведка, силы и средства оперативно-розыскной деятельности.

This article is devoted to individual questions of formation of the concept of criminal intelligence in Ukraine. The article analyzes the international experience of adopting strategies criminal intelligence in countries such as: England, Croatia and other countries in Europe and the US.

In the article the British "National Intelligence Model" and the American "National plan of distribution intelligence information", based on a synthesis of business strategies to the needs of law enforcement.

Also highlighted some differences between the concept of criminal intelligence from Britain and the US Ukrainian model of operational activities related capabilities.

We analyze the composition of forces and means in accordance with the concepts of criminal intelligence in England and the United States.

A model of policing principles concerning the criminal (police) intelligence.

Based on the experience of countries where the concept of police intelligence were approved, the authors proposed to include in the national strategy for the following key stage of the intelligence cycle: collection; rating; processing; analysis; distribution and management.

Implement stages are offered through the use of a structure, functionality and tools required for effective use of the criminal (police) intelligence.

Keywords: concept, principles, criminal intelligence, strength and resources of operational activities.

Постановка проблеми. Дослідженню проблем кримінальної розвідки приділяють досить значну увагу за кордоном, розробляючи на її основі відповідні стратегії правоохоронних органів. Однак в Україні на сьогодні на жаль відсутні теоретично-правові засади системи кримінальної (полицейської) розвідки.

Правове регулювання діяльності оперативних підрозділів поліції відповідним чином не збалансовано. Деякі функції щодо негласного отримання необхідної інформації дублюються або виконуються не в повному обсязі з причини відсутності суцільної концепції та недостатньої правової регламентації. Також доводиться констатувати, що розвідувальні (та оперативні) підрозділи поліції не мають прямого доступу до інформації інших підрозділів, не можуть відповідним чином використовувати їх бази даних.

Усе це призводить до низької ефективності розвіду-

вальної роботи, і, відповідно, обумовлює необхідність її реформування, одним із кроків якого буде розроблення та прийняття на державному рівні відповідної стратегії кримінальної (полицейської) розвідки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної розвідки постійно привертати увагу закордонних вчених і практиків. Питання кримінальної розвідки вивчали такі закордонні вчені як: Х. Брейді, Дж. Грив, Д. Картер, М. Петерсон, Дж. Реткліф, К. Россі, М. Спероу, та інші.

В Україні, на жаль, цим питанням приділяється увага досить нетривалий час. Питанням кримінальної розвідки останнім часом присвячено роботи таких українських вчених як: С. В. Албула, Л. І. Аркуші, М. П. Водька, Є. О. Жидського, О. В. Манжяя, О. Є. Користіна, Рижкова Е.В. та ін.

Метою статті є проведення аналізу досвіду країн, де концепції поліцейської розвідки були офіційно затверджені та розроблення на цій основі пропозицій до національної концепції кримінальної розвідки.

Дослідження проблеми. Аналіз спеціальних наукових та практичних джерел [6-16] свідчить про те, що у теперішній час в усьому світі набуває популярності провадження правоохоронними органами кримінальної (полицейської) розвідки (criminal intelligence process), тобто таємного збору інформації щодо загроз економічній та громадській безпеці, правопорядку, щодо причин та умов вчинення конкретних видів злочинів, тенденцій у організованій та терористичній злочинній діяльності, наркобізнесі, щодо окремих осіб і фактів, які пов'язані із вчиненням кримінальних правопорушень з метою їх виявлення, попередження та прогнозування злочинності в цілому.

Дослідженню вказаної проблематики приділяють досить значну увагу за кордоном, розробляючи на її основі відповідні стратегії правоохоронних органів. Однак в Україні на сьогодні на жаль відсутні теоретично-правові засади системи кримінальної (полицейської) розвідки.

На теперішній час найбільш поширеними стратегіями, в яких викладено процес кримінальної розвідки, є британська "Національна розвідувальна модель" (National Intelligence Model) [2] та американський "Національний план розподілу розвідувальної інформації" (National Criminal Intelligence Sharing Plan) [5].

Із вказаними стратегіями тісно пов'язана інша дефініція - "організація діяльності поліції на основі розвідувальних даних" або "модель поліцейської діяльності" (Intelligence-Led Policing (ILP)). Останній термін, як відмічають Дж. Картер, С. Філіпс та М. Гайадин, співвідноситься із описаними стратегіями таким чином, що стратегії визначають структуру, у рамках якої ILP може бути застосована у правоохоронних органах [1, с. 435]. Потрібно відмітити, що прийняття стратегії кримінальної розвідки у названих країнах не означає, що раніше кримінальна розвідка не застосовувалась. Натомість цими документами її було включено до стратегічних планів роботи правоохоронних органів. Цю тенденцію можна прослідкувати у багатьох розвинутих країнах, починаючи з 90-х років минулого сторіччя.

Це ж стосується і країн, які нещодавно стали членами Європейського союзу. Наприклад, у Хорватії подібну практику почали впроваджувати як раз в означений період, що підтверджується даними науковців цієї країни [4, с. 181].

На теперішній час правоохоронними органами бага-

тьох країн світу визнаються наступні принципи стосовно кримінальної (поліцейської) розвідки:

- дані поліцейської розвідки, які є своєчасними, дають підстави для вживання заходів, необхідних для результативного попередження, скорочення і розслідування тяжких злочинів і дій організованої злочинності, особливо, якщо вони мають транснаціональний характер (визначення “своєчасні” означає, що відомості надаються в належний час, а визначення “дають підстави для вживання заходів” припускає, що відомості є достатньо докладними і достовірними для проведення відповідних заходів);

- поліцейська розвідка може грати важливу роль у справі сприяння розподілу ресурсів і встановленню відповідних пріоритетів під час попередження, припинення і розслідування всіх форм злочинної діяльності на основі виявлення і аналізу тенденцій, способів вчинення злочинів, “гарячих точок” і злочинців як на національному, так і на транснаціональному рівнях; - розвідка служить наріжним каменем ефективної моделі поліцейської діяльності ІРР, відповідно до якої розвідка необхідна для забезпечення стратегічного управління і грає ключову роль у справі розподілу кадрів для всіх форм тактичної поліцейської діяльності, включаючи роботу з громадами і звичайне патрулювання [14, с. 2].

У країнах Європи та США кримінальна розвідка складається із шести головних етапів, об’єднаних у циклічне коло: - планування та визначення напрямів (цілей); - збирання інформації; - обробка інформації; - аналіз інформації; - поширення інформації; - повторна оцінка інформації [6, с. 4].

Британська “Національна розвідувальна модель” базується на узагальненні бізнес-стратегій для потреб правоохоронних органів. Стрижнем цієї моделі є засоби, за допомогою яких проводиться накопичення та вироблення відповідної розвідувальної інформації.

Засоби поділяються на:

- знання, що охоплюють професійні знання, нормативні документи, правила, бази даних, які є в наявності у правоохоронних органах та партнерських організаціях;

- системні засоби - продукти, що використовуються для безпечного збирання, приймання, зберігання, компонування, аналізу та використання інформації. Вони складаються із засобів фізичної безпеки, управління доступом, правил безпеки, протоколів обміну інформацією тощо;

- джерела, за допомогою яких одержується різна інформація, яка належить до правоохоронної сфери, на національному та міжнародному рівнях. Вони включають жертв та свідків, громадські об’єднання та представників громадськості, фахівців з протидії злочинності, засуджених, криміналістичну інформацію, результати негласної роботи, результати спостереження, конфідентів;

- сили, які застосовуються для підтримки функціонування Національної розвідувальної моделі [3, с. 7].

Потрібно відмітити, що на відміну від української моделі оперативно-розшукової діяльності, де її сили і засоби є окремими категоріями, у британській правоохоронній практиці сили є складовою частиною засобів. У результаті опрацювання даних, одержаних з використанням окреслених вище засобів, формується кінцевий розвідувальний продукт, у вигляді однієї з наступних форм:

- стратегічного аналізу, за допомогою якого виробляються довготермінові плани діяльності правоохоронних

органів, розробляється стратегія та вимоги до кримінальної розвідки;

- тактичного аналізу, на підставі якого здійснюється розробка короткотермінових планів діяльності поліції згідно із загальною стратегією, а також може використовуватися для доповнення існуючих вимог до кримінальної розвідки;

- цільового профілю стосовно конкретної особи (підозрюваного чи жертви) або групи осіб у відповідності до стратегічних пріоритетів; - проблемного профілю, в якому проаналізовано конкретний злочин або серію подій тощо [2, с. 67].

Нажаль на сьогодні в Україні склалася дещо інша ситуація. Правове регулювання діяльності оперативних підрозділів поліції відповідним чином не збалансовано. Деякі функції щодо негласного отримання необхідної інформації дублюються або виконуються не в повному обсязі з причини відсутності суцільної концепції та недостатньої правової регламентації. Також доводиться констатувати, що розвідувальні (та оперативні) підрозділи поліції не мають прямого доступу до інформації інших підрозділів, не можуть відповідним чином використовувати їх бази даних.

Усе це призводить до низької ефективності розвідувальної роботи, і, відповідно, обумовлює необхідність її реформування, одним із кроків якого буде розроблення та прийняття на державному рівні відповідної стратегії кримінальної (поліцейської) розвідки держави.

Засновуючись на досвіді країн, де концепції поліцейської розвідки були офіційно затверджені, до національної стратегії можна запропонувати наступні ключові стадії розвідувального циклу: збирання; оцінка; обробка; аналіз; розповсюдження та управління.

Реалізація наведених стадій відбуватиметься за рахунок застосування наступної структури, функціональності та засобів, необхідних для ефективного використання кримінальної (поліцейської) розвідки:

- затвердження відповідних правил щодо можливих методів отримання інформації (цілей її отримання);

- затвердження відповідних правил захисту інформації;

- затвердження відповідних категорій секретності;
- затвердження відповідних правил забезпечення принципу службової необхідності;

- затвердження відповідних правил щодо кола осіб, серед яких можуть розповсюджуватися інформація і данні поліцейської розвідки;

- впровадження відповідної комп’ютерної системи обробки інформації;

- впровадження механізму повідомлення працівниками поліції розвідувальної інформації та алгоритм їх заохочення;

- впровадження системи оцінки та забезпечення якості отриманої інформації;

- впровадження системи складання обліків отриманої інформації (облік повідомлень про кримінальні правопорушення, притягнення до кримінальної відповідальності, відбитків пальців та ін.);

- впровадження засобів доступу до таких каталогів та пошуку в них;

- впровадження механізму запитів та повідомлення інформації з інших установ, організацій та держав;

- впровадження системи навчання фахівців з аналітичної роботи;

- впровадження стандартів та вимог щодо змісту

аналітичних довідок, доповідей та інших службових документів і продуктів розвідувальної діяльності;

- впровадження системи використання аналітичних продуктів в процесі управління.

Зазначені компоненти повинні бути однакові на місцевому, регіональному та національному рівні та можуть відрізнятися масштабом, ступенем складності залежно від спеціального обладнання та програмного забезпечення.

Література

1. Carter J. Implementing Intelligence-Led Policing: An Application of Loose-Coupling Theory / J. G. Carter, S. W. Phillips, S. M. Gayadeen // Journal of Criminal Justice. - 2014. - № 42. - P. 433-442.

2. Guidance on the National Intelligence Model / Produced on behalf of the Association of Chief Police Officers by the National Centre for Policing Excellence. - 2005. - 213 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://whereismydata.files.wordpress.com/2009/01/national-intelligence-model-20051.pdf>.

3. National Intelligence Model: Code of Practice. - CENTREX, 2005. - 14 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://library.college.police.uk/docs/npia/NIM-Code-of-Practice.pdf>.

4. Šimovic V. Research of Classical and Intelligent Information System Solutions for Criminal Intelligence Analysis / Vladimir Šimovic // National Security and the Future. - 2001. - № 3-4 (2). - P. 181-200.

5. The National Criminal Intelligence Sharing Plan / Department of Justice. - 2003. - 54 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://it.ojp.gov/documents/nacisp/National_Criminal_Intelligence_Sharing_Plan.pdf.

6. Албул С.В. Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України: науковий проект / С.В. Албул, О.Є. Користін. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 20 с.

7. Грібов М.Л. Розвідувальні заходи органів внутрішніх справ: сутність та питання застосування в боротьбі з організованою злочинністю / М.Л. Грібов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2009. - № 20. - с. 26-33.

8. Кондратьєв Я.Ю. Національна кримінальна розвідувальна служба. Досвід роботи правоохоронних органів Великобританії: лекція / Я.Ю. Кондратьєв, А.І. Пясецький, П.Я. Кондратьєв. - К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. - 30 с.

9. Кондратьєв Я.Ю. Організація і порядок проведення секретних операцій спеціальними агентами проти організованої злочинності в США: [посіб]. / [Я.Ю. Кондратьєв, Д.Й. Никифорчук, А.І. Пясецький]. - К., 2004. - 59 с.

10. Крижановський А. Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан і перспективи / А. Крижановський // Право України. - 2013. - № 9. - с. 229-241.

11. Перепилиця М.М. Проведення оперативно-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні: [моногр.] / М.М. Перепилиця, О.В. Манжай. - Х.: Вид-во КП Друкарня № 13, 2008. - 248 с.

12. Пилипчук В.Г. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки): аналіт. доп. / В.Г. Пилипчук, М.О. Будаков, В.М. Гірич. - К.: НІСД, 2012. - 56 с.

13. Работа полиции. Системы полицейской информации и разведки: пособие по оценке систем уголовного правосудия. - Нью-Йорк: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, 2010. - 36 с.

14. Смирнов М.П. Оперативно-розыскная деятельность полиции зарубежных стран. - М.: Центр юридической лит. "Щит", 2001. - 240 с.

15. Сурков К.В. Принципы полицейской разведки / Сурков К.В. - СПб., 1995. - 135 с.

16. Фільштейн В.Л. Організаційно-правові засади діяльності національної поліції держави Ізраїль (порівняльно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Фільштейн Володимир Леонідович. - К., 2009. - 225 с.

Шелехов А.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративної діяльності
ОВС та економічної безпеки ОДУВС
член Всеукраїнської асоціації науковців
та фахівців у сфері оперативно-розшукової
діяльності

Тацієнко В.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
економіко-правових дисциплін НАВС
Надійшла до редакції: 08.01.2016

УДК 343.137.5

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вакуленко О. Ф.

В статті розглянуто положення чинного кримінального процесуального законодавства щодо вимог до проведення допиту неповнолітнього в ході кримінального провадження та особливості цієї слідчої дії. Враховуючи певні прогалини та неузгодженості чинного КПК України надано рекомендації і пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: неповнолітній підозрюваний, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, допит, слідча (розшукова) дія, спеціаліст, педагог, психолог, лікар, законний представник неповнолітнього.

В статье рассмотрены положения действующего законодательства относительно требований к допросу несовершеннолетнего в ходе уголовного производства и особенностей этого следственного действия. Учитывая определенные просчеты и несоответствия действующего УПК Украины представлены рекомендации и предложения по его усовершенствованию.

Ключевые слова: несовершеннолетний подозреваемый, уголовное производство в отношении несовершеннолетних, допрос, следственное (розыскное) действие, специалист, педагог, психолог, врач, законный представитель несовершеннолетнего.

The author of the article analyzed the provisions of the criminal procedure law regarding requirements for the interrogation of a minor in criminal proceedings and the peculiarities of this investigative action. Due to certain gaps and inconsistencies existing Code of Ukraine provided recommendations and suggestions for its improvement were made.

Key words: *minor suspect, criminal proceedings for minors, questioning, investigative (detective) action, specialist, teacher, psychologist, doctor, legal representative of the minor.*

Постановка проблеми. Діяльність органів досудового розслідування передбачає різноманітні дії, що регламентовані кримінальним процесуальним законом. Серед них особливе місце займають слідчі (розшукові) дії, які мають єдине спрямування - виконання завдань кримінального судочинства [17, с. 4]. Їх проведення у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх має власні особливості, що обумовлено тим, що таке провадження є відображенням дії особливого охоронюваного режиму, введення якого обумовлено специфікою неповнолітніх, як його учасників. Це знаходить свій прояв і особливості у певних процесуальних особливостях порядку проведення таких дій за участю неповнолітніх. Підтвердженням цього висновку є положення ч. 2 ст. 484 КПК України, у якій прямо зазначено, що «слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії (у тому числі і слідчі (розшукові) дії) в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього» [10].

Означені фактори й зумовлюють актуальність теми даного дослідження, його теоретичну і практичну значимість.

Стан дослідження. Різним аспектам допиту підозрюваного як різновиду слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх присвячені роботи таких відомих учених, як: Т. В. Авер'янова, Ю. І. Азаров, Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, О. А. Вакулика, А. Є. Голубова, В. С. Зеленецького, М. О. Карпенка, О. О. Кочура, В. С. Кузьмічова, К. Б. Левченка, Є. Д. Лук'янчикова, М. І. Порубова, В. В. Романюка, М. В. Салтевського, О. О. Юхна та ін., роботи яких й стали методологічним підґрунтям при написанні цієї наукової статті. Але в сучасних умовах застосування чинного КПК України та здійснення державних заходів у напрямі створення дієвої системи ювенальної юстиції, окремі теоретичні питання, зокрема щодо допиту неповнолітнього підозрюваного потребують перегляду та адаптації до нових умов здійснення кримінального провадження. І одним з таких питань, яке має важливе значення для забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх у кримінальному судочинстві, є питання особливостей допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження окремих вимог чинного кримінального процесуального закону після 2012 року до проведення такої слідчої (розшукової) дії як допит неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні в аспекті забезпечення прав неповнолітніх учасників у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям у 2012 році чинного КПК України значна увага акцентується

власне на слідчих (розшукових) діях як на основному виді процесуальних дій, проведення яких забезпечує здійснення досудового розслідування. В поєднаннях ч. 1 ст. 223 КПК України зазначається, що «слідчими (розшуковими) діями є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [10].

У кримінальному процесі є декілька визначень поняття слідчих (розшукових) дій. Зокрема, С. М. Стахівський розглядає слідчі дії як частину процесуальних дій, котрі спрямовані на збирання і перевірку доказів у матеріалах досудового розслідування та відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [17, с. 7], що ми підтримуємо. На думку В. П. Шибіко, слідчі дії - це частина процесуальних дій, які пов'язані із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у матеріалах досудового розслідування [18, с. 234]. В свою чергу М. А. Погорецький визначає слідчі дії як вид процесуальних дій, передбачених кримінальним процесуальним законом, що здійснюються у визначеному ним порядку уповноваженими на це особами, які наділені владними повноваженнями примусового характеру для отримання доказів, перевірки й оцінки самих доказів та їх використання у кримінальному провадженні [14, с. 392-393]. О. В. Капліна зазначає, що серед процесуальних дій особливе значення мають дії, спрямовані на отримання (розшукування, збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Такі дії іменуються слідчими (розшуковими) діями, які мають пізнавальну спрямованість, тобто вони завжди спрямовані на отримання, фіксацію або перевірку доказів [9, с. 365]. М. Я. Никоненко визначає слідчі (розшукові) дії як регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою і являють собою сукупність пошукових пізнавальних і засвідчуючих операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [8, с. 223].

Узагальнення результатів анкетування слідчих (250слідчих) в ході проведеного нами дослідження вказує на те, що у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, слідчими підрозділів Національної поліції із неповнолітнім підозрюваним провадяться основні наступні слідчі (розшукові) дії: допит, обшук, освідування, пред'явлення для впізнання та слідчий експеримент за його участю. Допит є однією з форм отримання доказової інформації через фіксацію показань, процесуальний засіб формування і перевірки доказів, проте на законодавчому рівні поняття допиту як слідчої (розшукової) дії не наведено, а також не сформульовано мета його проведення, як, наприклад, при регламентації огляду чи обшуку.

У науковій процесуальній літературі поняття допиту як слідчої (розшукової) дії тлумачиться по-різному. Один із основоположників криміналістичної науки Ганс Грос писав: «... допитувані особи це скелет, а їхні показання кров і плоть попереднього слідства» [3, с. 46]. З позиції вітчизняних вчених процесуалістів, допит це процесуальна дія, суть якої полягає в тому, що слідчий отримує від допитуваної особи відомості про подію злочину, осіб, які його вчинили, характер і розмір заподіяної шкоди, причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, а також про інші обставини, що мають значення для кримінального провадження [7, с. 241].

З погляду інших науковців, допит це слідча дія, яка полягає в регламентованому кримінальним процесуаль-

ними нормами інформаційно-логічному процесі спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямованому на отримання інформації про відомі факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [6, с. 252].

Допит проводиться в порядку, передбаченому ст.ст. 224 - 226 КПК України та є чітко обумовленою процесуальними положеннями та соціальними ролями формою спілкування між людьми. Допит неповнолітнього підозрюваного у відповідності до положень ст. 490 КПК України здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України, у присутності захисника.

У допиті неповнолітнього виділяють такі аспекти:

процесуальний: суворе дотримання вимог закону щодо підготовки, проведення та фіксації допиту; психологічний: урахування психо-вікових особливостей, соціально-психологічної характеристики, темперамент допитуваного; етичний: високоморальна, тактовна поведінка слідчого; педагогічний (виховний): допит будується на основі індивідуального підходу, прояві чуїності до особистості неповнолітнього; тактичний: використання тактичних прийомів допиту залежно від ситуації, що складається [11, с. 19-52]. Про значну роль допиту як слідчої (розшукової) дії свідчать дані вивчення слідчої практики і проведеного анкетування: на провадження всіх видів допиту витрачається понад 50% усього робочого часу слідчого. Зазначене свідчить про те, що допит займає центральне місце, без його проведення практично не може обійтися жодне кримінальне провадження, в тому числі і кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Допит є досить поширеним та ефективним способом збирання доказів і досягнення істини. Нам імponує твердження В. В. Романюка, який зауважує, що проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх також має власні особливості, що обумовлено тим, що це провадження є відображенням дії особливого охоронного режиму, введення якого обумовлено специфікою неповнолітніх як його учасників. Це знаходить свій прояв у певних процесуальних особливостях порядку проведення таких дій за участю неповнолітніх [15, с. 23]. Одну з найважливіших сторін допиту неповнолітнього утворюють кримінальні процесуальні засади, під якими слід розуміти сукупність вимог кримінального процесуального закону щодо правового стану неповнолітнього, порядку, умов і послідовності проведення даної слідчої (розшукової) дії, кола осіб, що мають право брати в ньому участь, предмет допиту, порядок фіксації його результатів, а також процесуальних гарантій особи даного учасника кримінального судочинства.

Розділ 10 «Пекінських правил», які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх і на які повинен орієнтуватися вітчизняний законодавець і правозастосовник, містить положення про первісний контакт (іншими словами допит) неповнолітнього правопорушника з компетентними органами держави. Відповідно до них: «Контакт між органами по забезпеченню правопорядку і неповнолітнім правопорушником здійснюється таким чином, щоб поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти благополуччю неповнолітнього та уникати спричиненню шкоди з урахуванням обставин кримінального провадження» [12, с. 20].

Перш ніж вести мову про допит неповнолітнього підозрюваного, необхідно звернути увагу на момент, з якого він стає учасником кримінального провадження.

Відповідно до ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Аналіз правового положення неповнолітнього підозрюваного в кримінальному судочинстві України, дозволяє зробити деякі висновки. По-перше, права й обов'язки неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення є тотожні правам й обов'язкам, які мають під час кримінального провадження дорослі особи, і визначаються статтею 42 КПК України. По-друге, глава 38 Кодексу, яка регламентує порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх, містить положення, що визначають певні особливості в проведенні процесуальних дій по цій категорії проваджень, а також встановлює додаткові обставини, що підлягають доказуванню. З нашої точки зору, такі особливості нормативного регулювання по цій категорії проваджень є: а) додатковою гарантією, яка забезпечує найбільш повну реалізацію прав неповнолітніх підозрюваних у кримінальному процесі; б) дозволяють індивідуально, з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини, підійти до питання призначення йому найбільш доцільного заходу забезпечення кримінального провадження; в) визначають особливий предмет доказування, під яким слід розуміти повноту відображення значущих саме для цієї категорії кримінального провадження обставин та забезпечення всебічності, повноти й неупередженості їх дослідження. Така позиція знаходить підтримку і серед інших науковців [4].

Після того, як слідчим прийнято процесуальне рішення про повідомлення про підозру неповнолітньому, може бути проведений його допит як підозрюваного. Новелою чинного кримінального процесуального законодавства є те, що закон не зобов'язує правозастосовача (слідчого і прокурора) проводити допит неповнолітнього підозрюваного відразу ж після визнання його підозрюваним. На перший погляд, законодавець надає певну процесуальну самостійність слідчому і прокуророві у виборі засобів збирання доказів, з іншого ж, не надає можливості неповнолітньому підозрюваному та представникам сторони захисту користуватися у повному обсязі своїми правами. Однак, із таким підходом вітчизняного законодавства, на наш погляд, погодитися не можна. На думку Н. В. Павлюка, марнування часу, може привести до навмисного чи ненавмисного викривлення показань неповнолітніх [13, с. 190]. У такій ситуації ми можемо лише запропонувати внести зміни до глави 22 КПК України, доповнивши її зміст додатковою статтею 279-1 «Допит підозрюваного» з наступною редакцією: «Слідчий зобов'язаний допитати підозрюваного негайно після його явки або приводу і але не пізніше 24 години після повідомлення йому про підозру». Статтю 490 КПК України «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого» також необхідно доповнити нормою з тотожним змістом.

Кримінальний процесуальний закон передбачає коло осіб, наявність яких необхідно забезпечити слідчому в обов'язковому порядку при допиті неповнолітнього підозрюваного, а саме, відповідно до вимог: ч. 1 ст. 488 КПК України - законних представників у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного; ч. 1 ст. 491 КПК України - педагога чи психолога, а у

разі необхідності - лікаря; якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим; п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України - захисника щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; ч. 3 ст. 499 КПК України - захисника під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

Окремо необхідно зазначити суперечливість положень КПК України щодо деяких учасників допиту неповнолітнього підозрюваного. Як зазначено вище, якщо допитувана особа є підозрюваною і їй не виповнилося шістнадцять років, слідчий забезпечує участь педагога чи психолога, а у разі необхідності - лікаря, при цьому ч. 1 ст. 226 КПК України наголошує на тому, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника або психолога, а за необхідності - лікаря. Це має неоднозначне тлумачення. З одного боку у юридичній науці щодо конкуренції загальних та спеціальних норм йдеться про «суперництво» однорівневих правових норм по горизонталі, де спеціальні норми конкретизують зміст загальноправових положень та приймаються з метою досягнення загальною нормою максимальної ефективності, врахування специфічних суспільних відносин, що нею регулюються, а тому спеціальна норма має пріоритет перед загальною [1, с. 3-4]. Тому при вирішенні питання щодо участі педагога, психолога, лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього підозрюваного, зокрема його допиті, слід, начебто, керуватися вимогами спеціальної норми - ст. 491 КПК України. Так, відповідно з проведенням нами анкетуванням слідчих, кількість неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення у віці від 16 до 18 років приблизно вдвічі перевищує кількість осіб, які вчинили такі ж діяння у віці від 14 до 16 років. Це означає лише те, що ця категорія неповнолітніх не належним чином забезпечена такою процесуальною гарантією як участь вказаних спеціалістів під час допиту. З іншого ж боку, у такій ситуації, як нам здається, таке правило не повинна мати місце, відповідно, ми пропонуємо усунути існуюче протиріччя шляхом введення обов'язкової участі законного представника, педагога, психолога або лікаря і під час допиту неповнолітнього підозрюваного у віці від 16 до 18 років. І в цьому ми знаходимо підтримку серед науковців, які досліджували таке процесуальне явище [5, с. 102; 2, с. 142; 16, с. 106-107].

Висновки. Таким чином, у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, особливо неповнолітніх підозрюваних потребують особливого ставлення до них, що, в першу чергу, проявляється у специфіці проведення такої слідчої (розшукової) дії за їх участю, як допит. Елементами процесуального механізму проведення допиту неповнолітнього підозрюваного є, по-перше те, що уповноважені на проведення допиту особи зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушують звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідають його віковим та психологічним особливостям. По-друге, з метою забезпечення реалізації процесуальних прав неповнолітнього підозрюваного пропонуємо внести зміни до глави 22 КПК України, доповнивши її зміст статтею 279-1 «Допит підозрюваного» з наступним змістом: «Слідчий зобов'язаний допитати підозрюваного негайно після його явки або приводу і не пізніше 24 години після повідомлення йому про підозру». Статтю 490 КПК України «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого» також необхідно доповнити положенням з тотожним змістом. По-третє, підтверджено наукову точку зору, що однією з процесуальних гарантій є участь законного представника, педагога (психолога), а за необхідності лікаря під час допиту неповнолітнього підозрюваного у віці від 16 до 18 років. Втім підняті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню, або

науковому вивченню.

Література

1. Бойко В. В. Конкуренція правових норм. загально-теоретична характеристика [Електронний ресурс] / В. В. Бойко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право. - 2012. - № 1(5). - С. 1-14. - Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvnzh.pdf>.
2. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. - СПб: Питер, 2001. - 224 с.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс - М.: Изд-во Народного комиссариата внутренних дел РСФСР, 1930. - 144 с.
4. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. О. Карпенко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - Харків, 2004. - 20 с.
5. Крестовська Н. М. Становлення ювенального права в Україні / Н. М. Крестовська // Юридичний вісник.- 2003.- № 3.- С. 100-104.
6. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В.М. Глібок, А. Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. - К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. - 684 с.
7. Кримінальний процес України: навч. посібник / Р.І. Благута, О.О. Сергієнко, О.Є. Устюгова □ Л.: Бібліос, 2010. 500 с.
8. Кримінальний процес: підручник / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. - К.: «Центр учбової літератури», 2013. - 544 с.
9. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шилю. - Х.: Право, 2013. - 824 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Кузнецова С.В., Кобцова Т.С. Тактика допроса несовершеннолетних: Практ. пособие. - М.: Экзамен, 2004. - 96 с.
12. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) // Збірник законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей. - К.: Столиця, 1998. - С. 10-35.
13. Павлюк Н. В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх під час досудового розслідування / Павлюк Н. В. // Питання боротьби зі злочинністю. Наукові дослідження. - 2013. - Випуск 25. С. 186-196.
14. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативного-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М.А. Погорецький. - Х.: Арсіс, ЛТД, 2007, - 576 с.
15. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія / В. В. Романюк. - Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. - 252 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»).
16. Романюк В. В. Участь педагога, психолога та лікаря в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / В. В. Романюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 2014. - №4 (67). С. 101-109.
17. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : науково-практичний посібник / С. М. Стахівський - К. : Атіка, 2009. - 64 с.
18. Шибіко В.П. Загальні положення попереднього розслідування / В.П. Шибіко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор // Кримінальний процес України. - К.: Либідь, 1999. - 534 с.

Вакулєнко О.Ф.

Здобувач ХНУВС

Надійшла до редакції: 21.12.2015

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Грохольський В.Л.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.... 3

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Катеринчук І.П.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН 7

Албул С.В.

ДОСВІД КРАЇН БАЛТІЇ У СТАНОВЛЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ (НА ПРИКЛАДІ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ) 11

Бабенко А.М., Бібік І.С.

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ СІМ'Ї ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНИМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ..... 14

Головацький О.О.

БІОТЕРОРИЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ТАКТИКА ПРОТИДІЇ..... 18

Захаров В.П., Захарова О.В.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В ХХІ СТОЛІТТІ ТА ДЕЯКІ ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 20

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Гритенко О.А.

КЛАСИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ 23

Жила С.Ю.

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ (ПОЛІЦІЇ): ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 26

Конопельський В.Я.

ПОНЯТТЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ..... 29

Магновський І.Й.

ПРАВОВА НОРМАТИВНІСТЬ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ 33

Мельнікова О.О.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ФОРМА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 36

Небеська М.С.

СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СТАДІЙ ПРАВОНАСТОСОВЧОГО ПРОЦЕСУ..... 40

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Сітко А.І.

ГРОШОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ, МИТНИХ ТА ІНШИХ ПЛАТЕЖІВ ЯК ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ ЩОДО РІШЕНЬ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ СУМ ТАКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ 42

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

Байрактар В.Д.

ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧЛЕНІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ..... 45

Виноградов А.К.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї В УКРАЇНІ 50

Геращенко О.С.

ДЕЯКІ ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ..... 53

Голоядова Т. О.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ 55

Матієнко Т. В.

РОЛЬ КЕРІВНИКА В ПРОФІЛАКТИЦІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СЕРЕД ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ 58

Медведенко Н.В. ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	63
Присяжнюк А. В. ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ	67
Ситніченко О.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ СПОРИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА	71
Трояновський В.С. ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	74
Ярмакі В.Х. ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВИШИХ ГАРАНТІЙ ДОТРИМАННЯ ЗАКОННОСТІ У АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ	78
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА	
Бурангулов А.В. ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	81
Водько Н.П. О СОДЕРЖАНИИ ТЕРМИНА «КРИМИНАЛЬНАЯ РАЗВЕДКА»	83
Домніцак Р.В. ВІДОМОСТІ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ В СИСТЕМІ ЕЛЕМЕНТІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ	85
Ісмайлов К.Ю. КРИМИНАЛЬНА РОЗВІДКА З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБИРАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	88
Ноздрін Д.О. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ДЕТЕКЦІЇ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ	91
Пасько О.М. ГОТОВНІСТЬ СЛІДЧОГО ДО ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ТА ОГЛЯДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВМІНЬ	96
Поляков Є.В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ДІЯЛЬНОСТІ КРИМИНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ	99
Саакян М.Б. ПРОВОКАЦІЯ У РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	102
Сергеева Д.І. ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ДОКАЗУВАННІ: ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ЧИННОГО КПК УКРАЇНИ	105
Ташматов В.А. ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ ЗАХІД ...	108
Тетерятник Г.К. УЧАСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМИНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ У ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	112
Хитра А.Я., Ратнова А.В. ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ У КРИМИНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	115
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ	
Афанасенко С.І. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМИНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ І ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ	120
Бурый В.Е., Ермаков В.В. СТРУКТУРА СВЕТСКИХ И ЦЕРКОВНЫХ НАКАЗАНИЙ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЕЛЬ В ПЕРИОД СРЕДНЕВЕКОВЬЯ	122
Козаченко Д.Д. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ: ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	126

Тарасенко Л.Б. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ФАКТОР СТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В ПЕРЕХІДНІ ПЕРІОДИ (НА ПРИКЛАДІ ВІДРОДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В РОКИ НЕПУ)	130
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА	

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Проданець Н.М. СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКТИКИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ	134
--	-----

Цільмак О.М. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РІШУЧОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО .	136
--	-----

Бааджи Н.А. ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ	140
---	-----

Домніцак В.В., Пашаєв А.З.о. РОЗГЛЯД ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО ПОНЯТТЯ	143
--	-----

Шелехов А.О., Тацієнко В.В. ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ (ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ) РОЗВІДКИ В УКРАЇНІ.....	146
--	-----

Вакуленко О.Ф. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	149
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
1'2016
Науковий журнал

Технічний редактор Букаєв В. В.
Комп'ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.
Коректор Громік О. П.

Підписано до друку 31.03.2016. Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.

Наклад 100 прим.

Видавництво ОДУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email - ndrVV1@gmail.com